

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Nagy László
BETHLEN GÁBOR, A HADVEZÉR

Urbán Aladár
A SZÉKELY KATONASÁG SEGÍTSÉGUL HIVASA
1848 MÁJUSÁBAN

Bencze László
A MONARCHIA BALKÁN-POLITIKÁJA
BOSZNIA ÉS HERCEGOVINA OKKUPÁCIÓJA ELŐTT

3

XXVII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1980

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3

1980

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXVII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ölvedi Ignác ny. ezredes, a hadtudományok kandidátusa (Budapest), *Urbán Aladár*, a történelemtudományok kandidátusa, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense (Budapest), *dr. Varsányi Péter István* tanszékvezető főiskolai docens (*Szombathely*); *dr. Bencze László* őrnagy, *Farkas Márton* kandidátus, *Godó Ágnes* alezredes, kandidátus, *Nagy László* kandidátus, *Viniczai István*, *Windisch Aladárné*, *Zachar József* kandidátus, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250. Telefon: 360-764

Kiadja:

a Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/B.

Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 330-993

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 44,— Ft, negyedévre 11,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 250 371

HU ISSN 0017—6540

80.2707/2-03 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Bolgár Imre vezérigazgató

TANULMÁNYOK

NAGY LÁSZLÓ

BETHLEN GÁBOR, A HADVEZÉR

A kortársak és az utókor ítélete

Bethlen Gábor saját korában „gyűlölet és bálványozás keresztüzében állott”, írta Makkai László az „Erdély öröksége” IV. kötetének Bevezetésében, így folytatva szavait: „De sem barátai, sem ellenségei nem értették meg. Sok tekintetben ma is rejtély, történészek szenvedélyes vitáinak kiapadhatatlan forrása.”¹ Ezek az immáron lassan négy évtizede leírt sorok ma sem veszítették el aktualitásukat. Legfeljebb annyival egészíthetnénk ki azokat, hogy Bethlen életében többen voltak azok, akik nem szerették, vagy egyenesen gyűlölték őt. Éppen ezért joggal elmondható, nem egyéni véleményt fejezett ki Nagy Szabó Ferenc marosvásárhelyi polgár kortársi értéktétele: „Sok dolgot próbála Bethlen Gábor fejedelem, melyben mind a maga hasznát nézte inkább, nem az igazságot, melyben Erdélynek szinte úgy lett haszna a miben lett; de a miben kára lett, ugyan örökké való kára lészen.”² Bethlen Gábor magyar történelmi pozitívumait tehát nemcsak a Habsburg-párti magyarok kérdőjelezték meg, ám katonai eredményességét még legádázabb ellenfelei is elismerték. Kevés magyarországi kortársa gyűlölte őt annyira mint Eszterházy Miklós, de még tőle is lehet olyan véleményeket idézni, amelyek joggal Bethlen e téren kifejtett tevékenységének az elismeréseként foghatók fel.³ Hasonlóan vélekedett erről Bethlen másik nagy ellenfele, Pázmány Péter is.⁴ Az általános nézetet, amely Bethlenről, a katonáról a kortársi köztudatban élt, talán az a nem sokkal a fejedelem halála után írt költemény fejezi ki legszemléletesebben, amely a hálás utód, I. Rákóczi György kívánságára készült. Ebben a szerző — Bethlen szájába adván mondandóját — így jellemzi a nagy fejedelmet:

„Régi magyaroknak, / Jeles királyoknak / Én is nyomdokit nyomom, / Hunyadi Jánosnak, / Amaz nagy hadnagynak / Bátorságát én birom, / És az Attilának / Kétélű pallosát / oldalamon hordozom.”

A szerző Bethlen félelmetes hírnevét emeli ki, amikor így beszélgeti hősét:

„Egész napkeletnek, / Napnyugoti résznek / Félelmire én vagyok; / Az föld is megrendül, / Sok fül hírrel csendül, / Ha trombitát fújtatok, / Sok diadalmak-

1 Cs. Szabó L.—Makkai L. (szerk.): Erdély öröksége (a továbbiakban — EÖ) IV. k. A fejedelem (1613—1629) Előszó. V. o.

2 Mikó I.: (szerk.): Erdélyi történelmi adatok (a továbbiakban — ETA). Kolozsvár, 1855. I. k. 141. o. Erdélyi kortársak hasonló véleményeit l. Nagy László: Bethlen Gábor a független Magyarországért. Budapest, 1969. 88., 331. o.

3 Galántai gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora (a továbbiakban — Eszterházy M. . .) Pest, 1863. I. k. 94. o.; II. k. 428—437. o., vagy l. Eszterházy Miklós 1619. október 14-i levelét Batthyány Ferenchez: Országos Levéltár (a továbbiakban — OL) Batthyány cs. lt. Miss.

4 L. Fraknoi (Frankl) V.: Pázmány Péter és kora. Pest, 1869. II. k. 195. o.

kal / Szerencsés csatákkal, / Kit megbizonyíthatok.” „Az Hunyadi Mátyást / Amaz magyar királyt / Az németek mind félték, / Az bécsi asszonyok / Síró gyermekjeket / Mátyással ijesztgették, / Engem sem kívánnak, / Valakik karomnak, / Erejét megismerték.”

Habsburg-ellenes hadakozásának célját és eredményét így foglalja össze: „Ferdinánd császárnak, / Sok számú hadának / Sokszor gátat csináltam, / Tompérnak [ti. Dampierre-nek] Bucconak [ti. Buquoinak] / Sok német uraknak / Holtokig hadakoztam, / Kiknek halálával / Az nagy iga alól / Nemzetemet föloldtam.”⁵

Zrínyi Miklós — akinek édesapja Bethlen Gábor csapatai ellen, maga pedig I. Rákóczi György katonái ellen küzdött — hasonló szellemben szól Bethlen hadvezéri erényeiről. A „Vitéz hadnagy”-ban, amikor a magyar katonák fegyelmezetlenségéről beszél, ő is együtt említi Hunyadi Mátyást és Bethlen Gábort: „Látom, hogy egy Mátyás király azt cselekszi az magyarral, akit akar, és egy Bethlen Gábor megállíttatja rendét mindenféle vitézítő renddel. De hun vannak ezek a kapitányok”? — sóhajt fel keserűen, s hozzáteszi — „oda vannak, csak a jó hírek nevek maradt meg.” Más helyen „Az török Áfium ellen való orvosság”-ban a képzett tiszték hiányáról szólva a Báthoryakkal együtt említi Bethlent a jó példák között: Báthory István Magyarországról „szerzette a jó tisztviselőket. Báthori Zsigmond idején is nem volt szűki a jó magyar tisztviselőkből... csak Bethlen Gábor idején és ezután nem volt fogyatkozásunk ezekből.”⁶

Rendkívül elgondolkoztató, hogy az elődöt magasztaló verset írató I. Rákóczi György és a „másik oldalon” álló Zrínyi Miklós milyen hasonlóan ítélte meg Bethlen Gábor hadvezéri kvalitásait, összekapcsolva azokat a Hunyadi Mátyáséival! Am ugyanez a kép tűnik elő abból a műből is, amelyet mintegy negyedszázaddal a fejedelem halála után írt egykori udvari apródja, a tatár fogságban „sugorgó” Kemény János. Jóllehet ebben az önéletírásban sok a Bethlen idealizálására irányuló „manipulatív” elem is — hiszen Kemény a főmagasztalt Bethlen politikai örököséként akart a Rákócziak helyére kerülni —, ám a fejedelem hadvezéri ábrázolása több más kortárs véleményével egyezik.⁷ Leírásából egy már-már passzionátus katona képe tűnik elénk: „Ez nagyemlékezettű Bethlen Gábor igen martialis ember vala, kitől hallottam mondatni: hogy csak volna más, ki procurálná az hadak fizetését, s derék hadaknak egyben-szerzését s újítását, profontolását, egyébiránt az hadviselést abban való minden molestiákkal örömet felvinné, és soha honnyában is lakni békességben nem kívánna, hanem hadakozásban töltené egész életét.” Visszaemlékezése szerint Bethlennek fölöttébb nagy öröme telt „hadainak mustrálásiban, rendelésiben, az jó vitézítő emberekben.” Megtudhatjuk róla azt is, hogy sok szép „lövészszámokat [ti. ágyúkat] öntetett, erősségeket építtetett.” Máshol is vissza tér arra, hogy Bethlen „katonaszámokban gyönyörködő embere vala”, aki hadakozásaival „mindkét hatalmas császárokat is in aequilibrio tartja vala magához és hazájához, egyebek rettegik vala; az magyar nemzetet elhíresítette vala.”⁸

Ahogy múltak az évek, és ahogyan zsugorodott Erdély tekintélye és hatalma, úgy látták egyre többen Kemény Jánoshoz hasonlóan Bethlen Gábor magyar történelmi szerepét. A XVII. század utolsó harmadában egy névtelenség-

5 L. erről *Tarnóc M.*: Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában. Budapest, 1978. 177. o., továbbá *Esze T.—Kiss J.—Klaniczay T.* (szerk.): Magyar költészet Boeckytől Rákócziig. Budapest, 1953. 106—107. o.

6 Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Budapest, 1976. 228., 336. o.

7 L. pl. *Szalárdi J.*: Siralmas magyar krónikája kilencz könyvei. Pest, 1853. 61—62. o.

8 *Kemény J.*: Önéletírása és válogatott levelei. Budapest, 1959. 150—151. o.

be burkolózó szerző — valószínűleg Rozsnyai Dávid, az utolsó erdélyi török „deák” — így sóhajtotta vissza a kortársai közül kevesek által szeretett és méltányolt fejedelmet: „Magyar nemzet vala veled bátor tábor!” S hozzátette szomorúan: „Már nem vagyunk bátor, mert te se vagy Gábor.”⁹ Érdekes módon Bethlen Miklós önéletírása meg sem említi a nagy fejedelem nevét,¹⁰ ám a hetvenes évek elején keletkezett, „Magyarországgrul” című vers ismeretlen szerzője Hunyadi Mátyásig visszanyúlva emlékezik rá: „Hol vagy, Mátyás király, magyari erőddel, / És Bocskay István emlékezetteddel, / Hol vagy Bethlen Gábor, vitézi híreddel, / Kik ily ígért mezőt festettetek vérrrel?”¹¹ Az 1681-es kuruc haditanácskozáson Keczer Menyhért „voxa” a három nagy erdélyi fejedelem bosszúállására hivatkozva idézte Bethlen Gábor alakját: „Erdély inségének ha van rajtunk mása, / Bosszúállásban is legyünk néki társa! / Fönn van német előtt Betlehen járása, / Bocskai, Rákóczi morvai rablása.”¹² II. Rákóczi Ferenc a magyarországi háborúról írt emlékirataiban csupán röviden emlékezett meg Bethlen Gáborról, elmondva róla, hogy Bocskai utódként „vállalta a szabadság ügyét.”¹³ Jóval hosszabban szólt róla a labanc Cserei Mihály, aki történelmi visszatekintésében elmondta: „Iktári Bethlen Gábor vala akkor erdélyi fejedelem, ki megértvén a magyarok oppressioját, jó alkalmatosság is lévén a kezében, mert Csehország épen azon hajóban evezvén mint a magyarok, az austriai háztól elszakadtanak vala . . . Bethlen Gábor azért feles hadakkal két ízben is kimentvén Magyarországra gyűlést hirdete, ahol akarata ellenére királyságra választaték.” Cserei dicséri Bethlent, amiért jól fölmérve az erőviszonyokat, lemondott a koronáról, de ennek fejében „a magyar státus szabadságát penig ismét helybe állítá.” Még egyszer visszatérve a dologra keserűen így sóhajtott föl: „hiában álmodozunk János király, Bocskai István, Bethlen Gábor, Első Rákóczi [ti. György] fejedelem triumphusival nem fogjuk utólélni az akkori dolgokat . . .”¹⁴

A XVIII. századi, alapvetően katolikus szemléletű magyar történetírásban természetesen nem kapott sok elismerést a protestáns Bethlen Gábor személye, ám katonai sikereit ezek a munkák sem vonták kétségbe. Életművének első átfogó értékelésére a Szalay László, Horváth Mihály és Kővári László tolla alól kikerülő nagyobb szintézisekben került sor, amelyekben főként Kemény János nyomán szóltak Bethlen katonai, hadvezéri tevékenységéről.¹⁵ Kővári László külön is megemlíti, hogy Bethlen személyesen negyvenkét csatában vett részt, s „ha nem is győzött mindig, de hadjáratai jól sikerültek.”¹⁶ Az első nagy Bethlen-biográfia szerzője az a Gindely Antal volt, aki kiválóan ismerte a harmincéves háború történetét, Bethlen hadvezéri tevékenységének fő területét. Összehasonlítva a fejedelem katonai lehetőségeit ellenfeleivel, rámutatott arra: Bethlen hadseregének „fölszerelése és fegyverzete olyan hiányos volt, hogy attól kellett félni, hogy vereséget szenved, ha újra összeütközik az ellenséggel.”¹⁷ Ezt a megállapítását konkrétan az 1621-es hadakozással kapcsolatban tette, ám a lényeget tekintve vonatkoztatható a többi hadjárat eseményeire is.

Bethlen későbbi életrajzírói, így Angyal Dávid, Szilágyi Sándor, általában tartózkodtak attól, hogy konkrétan állást foglaljanak Bethlen hadvezéri és had-

9 ETA II. k. 342. o.

10 L. Bethlen M.: Önéletírása. Budapest, 1955. II. k. 346. o.

11 Varga I. (szerk.): A kuruc küzdelmek költészete. Budapest, 1977. 168. o.

12 Uo.: 215. o.

13 II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Budapest, 1978. 323. o.

14 Cserei M.: Históriaja. 1661—1711. Pest, 1852. 26—27. o.

15 Erről legújabbban I. Nagy L.: Bethlen Gábor a magyar törtélemben (In Kovács K. [szerk.]: Bethlen Gábor állama és kora. Budapest, 1980.)

16 Kővári L.: Erdély történelme. Pest, 1863. IV. k. 248. o.

17 Gindely A.—Acscády I.: Bethlen Gábor és udvara. Budapest, 1890. 51. o.

szervezői tevékenységének megítélésében.¹⁸ Tulajdonképpen „csinján” nyúlt ehhez a problémához Szekfű Gyula is az ötven esztendővel ezelőtt megjelent és sokáig oly hevesen támadott Bethlen-biográfiában. Úgy tűnik, mindhárom szerző idegenül érezte magát a hadtörténet és hadművészettörténet területén, s emiatt többnyire megelégedett általános megállapításokkal Bethlen hadvezéri tevékenységét illetően. Szekfű rámutatott arra, hogy Bethlen hadserege a hiányos fegyverzet és kiképzés ellenére hatékony instrumentumnak bizonyult a fejedelem politikájának szolgálatában, és ő a XVII. század legsikeresebb magyar hadseregének minősítette a bethleni hadat.¹⁹

A régi korok hadakozásai iránt érdeklődő olvasó joggal hihetné, hogy ha a gazdasági, társadalmi és politikai történetírás nagy reprezentánsai — illetéketlennek érezvén magukat — tartózkodtak Bethlen hadvezéri és hadszervezői tevékenységének konkrét elemzésétől, annál inkább megtették azt a hadtörténeteszek. Ez a hiedelem azonban csupán addig tarthat, amíg kézbe nem vesszük a felszabadulás előtti magyar hadtörténetírás termékeit. Az első ilyen jellegű munka, Rónai Horváth Jenő hadikrónikája, részben az általános történetírás hadtörténeti jellegű megállapításait kivonatolta, részben pedig az egykorú krónikák számos pontatlanságot tartalmazó adatait idézte.²⁰ Olchváry Ödön a Bethlen Gábor hadviseléséről írt tanulmányában úgy foglalt állást, hogy a fejedelemben „a hadvezér s a körmönfont diplomata megtestesült egyéniségét találjuk, ki mindig alkuszik ellenfeleivel, s az így teremtett kedvező helyzetet értékesíteni, vagy a kínálgató alkalmat megragadni soha el nem mulasztja, még a harctéren is békét ajánl, de seregeit támadásra vezeti, vagy kisiklik ellenfelei körmei közül.”²¹ Jóllehet Olchváry tanulmánya nem nyugszik új, önálló kutatási eredményeken, mégis, írásának értékelő törekvései ma is figyelmet érdemelnek.

Am hasztalan keresünk új kutatási eredményeken nyugvó elemzést a két világháború közötti magyar hadtörténetírás neves képviselőjének Gyalóky Jenőnek „Bethlen Gábor mint hadvezér” című, félszázada megjelent tanulmányában is. A szerző a korábbi munkák és Szekfű szemléletét ötvözve tett többnyire általánosságokban mozgó megállapításokat, a fejedelem hadvezéri képességeiről és tevékenységéről. Elmondta azt is, hogy Bethlen ugyan nem sorolható a hadművészet Gusztáv Adolfhoz hasonló nagy reformátorai közé, a harcvezetés legfőbb alapszabályait azonban ő is jól ismerte. „Ha a szükség úgy kívánta óvatos, ha kellett elszánt, de mind a két esetben gondolkodó és számító katona volt.” Hozzátette: „Fehér holló minálunk abban a korban, amidőn a meggondolatlan, nyaktörő nekirohanásokban merült ki legtöbbször a hadvezetés egész tudománya.” Megfogalmazása szerint Bethlen hadművészetét korlátok közé szorította az elérhető stratégiai cél korlátolt volta. Miután a nemzeti királyság visszaállítása megfeneklett a gazdasági, társadalmi és politikai akadályokon, „kiesett a számításból az a nagy cél, amelyért érdemes lett volna nagyot merészelnie. Az az eredmény, amelyet annyira korlátolt eszközeivel kivihatótt, nem volt olyan nagy jelentőségű, hogy érette valami vakmerő vállalatba bocsátkozhatott volna.”²²

A két világháború közötti nagy magyar hadtörténeti szintézis készítője Bánlaky (Breit) József azonban éppen ezt a „vakmerőséget” hiányolta Bethlen Gá-

18 L. *Angyal D.*: Magyarország története II. Mátyástól II. Ferdinánd haláláig. Budapest, 1898., vagy *Szilágyi S.*: Bethlen Gábor életrajza. Pozsony—Budapest, 1885.

19 *Szekfű Gy.*: Bethlen Gábor. Budapest, 1929, 186—190. o.

20 L. *Rónai Horváth J.*: Magyar hadikrónika. Budapest, 1895. II. k.

21 *Olchváry Ö.*: Bethlen Gábor hadseregének szervezete és hadviselési módszere a II. Ferdinánd ellen vívott háborúkban. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1888. évf. 601. o.

22 *Gyalóky J.*: Bethlen Gábor mint hadvezér. HK 1929. évf. 462. o.

bor hadművészetében! Tulajdonképpen Stamm véleményét osztotta, aki szerint „Bethlen war kein großer Feldherr, er war aber ein ganz vorzüglicher Diplomat.”²³ Breit szerint Bethlen minden katonai eredményét kizárólag politikai „rutinjának” köszönhetette. „Nekünk katonáknak — írja — fanyar kedvvel kell belenyugodnunk, hogy Erdély egyik legnagyobb fejedelmének, Bethlen Gábornak hadvezéri nagysága és kiválósága messze mögötte áll politikai és államférfiúi nagyságának és kiválóságának.”²⁴

Vajon mennyiben fogadta el, vagy osztotta a polgári hadtörténetírás Bethlen-értékelését a felszabadulás utáni magyar marxista hadtörténeti irodalom? Nos, ami azt illeti, mintegy tizenöt esztendőn keresztül az újonnan szerveződő magyar hadtörténész gárda nem jutott el addig, hogy önálló, új kutatások alapján mondjon ítéletet Bethlen Gábor hadvezéri tevékenységéről és hadművészetéről. Az ötvenes években megjelent hadtörténeti szintézis alapvetően Wittman Tibor Bethlen Gábor hadvezéri és hadszervezői tevékenységéről írt tanulmánya nyomán foglalt állást ebben a kérdésben.²⁵ Wittman tanulmányának címe hadtörténeti szakmunkát sejtet, ám a valóságban a szerző inkább politikatörténeti értékelést adott munkájában. Alapvetően Szekfű Bethlen-portréjával polemizált, s a fejedelem hadvezéri és hadszervezői tevékenységéről szólva lényegében elismételte az Olchváry és Gyalóky által korábban írtakat. Annyi újat fűzött hozzá, hogy Bethlen hadszervezői és hadvezéri tevékenységét mértelenül idealizálta, hadtörténeti és hadművészettörténeti jelentőségét eltúlozta. Ez az értékelés semmiféle új kutatási eredményekre nem épült. Sőt Wittman még a Bethlennel foglalkozó korábbi irodalmat is csupán hézagosan és felületesen ismerte.²⁶

Új alap kutatásokra épülő hadtörténeti feldolgozások jelen tanulmány szerzőjétől láttak napvilágot a hatvanas és a hetvenes években. Az első ilyen munka Bethlen Gábor dunántúli hadműveleteivel foglalkozott,²⁷ a következő a fejedelem hadseregének erkölcsei-politikai arculatával.²⁸ Ezeket követően jelent meg hosszabb szintézis Bethlen Habsburg-ellenes háborúiról 1969-ben. Ez a munka az európai és magyarországi gazdasági, társadalmi és politikai körkép felvázolása után szól Bethlen Gábor Habsburg-ellenes háborúinak céljáról, lefolyásáról és a harcokban kivívott katonai és politikai eredményekről, illetve a sikertelenségekről és azok okairól.²⁹ A három esztendővel később megjelent monográfia Bethlen hadseregének társadalmi helyével, a hadsereg alkotóelemeivel, szervezetével és hadművészetével foglalkozott. Bethlen hadművészete egyetemes- és magyar hadművészettörténeti helyének meghatározásánál állást foglalt emellett, hogy a gazdasági, társadalmi elmaradottságból épült korlátokat nem törhette át Bethlen kimagasló értékű hadszervezői és hadvezéri tevékenysége sem. Ám az adott történelmi lehetőségeken belül Bethlen a heterogén összetételű és a császári seregénél gyengébb fegyverzetű és képzettségű hadseregével elérte az elérhetőt. E hadsereg hadművészetét azonban semmiféle hadvezéri zsenialitás sem emelhette a korszak európai hadművészetének élvonalába.³⁰

23 A. Stamm: Der erste Feldzug des Gabriel Bethlen. Jena — Brassó, 1895. 27. o.

24 Bánlaky (Breit) J.: A magyar nemzet hadtörténelme. Budapest, 1940. XV. k. 464—465. o.

25 L. Wittman T.: Bethlen Gábor mint hadszervező. Budapest, 1952. Kiny. a Századok (a továbbiakban — SZ) 1951. évf. 3—4. számából, továbbá: Hadtörténelem. Jegyzet a Honvéd Akadémia számára. Budapest, 1954. I. k.

26 L. pl. az ún. „sós-kifli” ügyet! Wittman T.: i. m. 36. o. Vö. Kosáry D.: Hozzászólásával: SZ 1953. évf. 4. sz. 653. o.

27 Nagy L.: Adalékok Bethlen Gábor hadseregének dunántúli hadműveleteihez. 1619—1621. HK 1960. évf. 2. sz.

28 Nagy L.: Adalékok Bethlen hadseregének erkölcsei arculatához. HK 1965. évf. 2. sz.

29 Nagy L.: Bethlen Gábor a független Magyarországért. Budapest, 1969.

30 Nagy L.: Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. Budapest, 1972.

Ez a két hadtörténeti monográfia — akárcsak a kiadásuk után megjelent újabb tanulmányok³¹ nem elemezték részletesebben azt a problémát, hogy a valóságban milyen katoná, illetve hadvezér is volt Bethlen Gábor? Pontosabban szólva: inkább a háborús eredményeket vetítették vissza Bethlen személyére, hadvezéri kvalitásaira. Ez azonban nem minden esetben lehet egyedüli mérvadó valaki hadvezéri képességeinek és tevékenységének elbírálásánál! A hadtörténelem ugyanis számos olyan esetről tud, amikor valóban kimagasló tehetségű hadvezérek sorozatosan kudarcot vallottak a politikai vezetés által eléjük szabott célok és feladatok irreális volta miatt.³² Ám közepes képességű hadvezérek is vezettek már rendkívül eredményesnek tűnő akciókat, pusztán az oldalukon levő erőfölény, vagy a számukra szerencsés politikai konstellációk következtében.³³ Történetírásunk például általában sikerként — vagy éppen fényes győzelmekként — könyvelte el Bethlen Gábor 1623-as és 1626-os támadásait is pusztán azon az alapon, hogy a fejedelem nem szenvedett vereséget a császári seregtől.³⁴

Jobbára elsiklottunk afölött, hogy mindkét támadás alapján előkészítetlen és kellően át nem gondolt hadiakció volt, amelyek szinte törvényszerűen végződtek stratégiai eredménytelenséggel.³⁵

Ahhoz, hogy Bethlen Gábor hadvezéri tevékenységéről megalapozott, objektív véleményt mondhassunk, előbb át kell tekintenünk a korában a jó hadvezérrel szemben támasztott követelményrendszert, s ezután elemeznünk kell azt, hogy Bethlen személye és hadvezéri tevékenysége mennyiben felelt meg ezeknek a követelményeknek?

Ki számított jó hadvezérnek Bethlen korában?

Bethlen Gábor életében háborúktól terhes időszak zajlott le mind Európában, mind Magyarországon. Elegendő talán utalnunk Németalföld küzdelmére a spanyol királyi hatalom ellen, a harmincéves háborúra, Magyarországon a tizenöt éves török-elleni küzdelemre, a Bocskai szabadságharcra, Báthory Gábor különböző hadjárataira és a már Bethlen vezetése alatt lefolyt Habsburg-ellenes harcokra. Az egyre jobban elnyúló és egyre nagyobb katonatömegeket megmozgató fegyveres küzdelmek lényeges változásokat eredményeztek a hadművészet fejlődésében. Ezek a változások kihatottak a hadszervezetre, a fegyverzeti és fegyvernemi viszonyokra és természetesen a hadászatra és a harcászatra is. Az úgynevezett időszakos „céhes” zsoldosokat egyre több országban felváltják az állandó zsoldos hadseregek, amelyeknek folyamatos anyagi ellátása, felügyelése és mozgatása új feladatokat ró mind az államvezetésre, mind a hadvezérekre. Míg a korábbi időkben a társadalmi tekintélyen nyugvó egyéni bátorság és harcképzettség elismert hadvezérré tehetett valakit, az újfajta követelményrendszerben egyre nagyobb szerepet kapott a széles körű anyagismeret,

31 L. Nagy L.: Bethlen Gábor hírszerző és elhárító szolgálata. HK 1973. évf. 3. sz., uő.: Le relazioni politiche tra la Transilvania e Venezia in rapporto con i turchi e con gli Asburgo (In: Venezia e Ungheria nel Rinascimento. Firenze, 1973.) továbbá uő.: A hajdúk Bethlen Gábor Habsburg-ellenes harcaiban. Magyar Történeti Tanulmányok, VIII, KLTE Debrecen, 1975.

32 L. pl. Basta tábornagy 1604–1605-ös hadakozását, vagy Montecuccoli 1661-es erdélyi hadjáratait.

33 Ilyen volt pl. az 1595-ös havasalföldi hadjárat, amely Báthory Zsigmondot a nagy hadvezérek sorába emelte!

34 L. Wittman T.: Bethlen Gábor. Budapest, 1952. 102–105. o. 118. o. vagy Magyarország története. Budapest, 1962. II. k. 187. o.

35 E sorok írója már korábban igyekezett ezekre rámutatni, de adatai, érvei elkerülték a figyelmet. L. Nagy L.: Bethlen Gábor a független Magyarorszáért. 357–360., 370–371., 423., 441–442. o.

a számítókéesség és a megfontoltság is a hadvezérrel szemben támasztott követelmények között.³⁶

A hadvezér egyéni katonai képzettsége természetesen nem vesztette el a jelentőségét ezután sem. Így például kiválóan kellett lovagolnia, és a különböző hideg fegyverekkel bánnia, értenie kellett a gyalogsági és a lovassági lőfegyverek kezeléséhez³⁷ és elengedhetetlen követelmény volt az egyéni bátorság a legmagasabb szinten is.³⁸ Egy korabeli katonai vezető nem engedhette meg magának azt a „fényűzést”, hogy minden esetben kivonja magát az életveszély kockázata alól. Ha ezt tette, többé nem volt tekintélye sem a tisztársai, sem a beosztottai előtt és nem számíthatott arra, hogy a parancsait, rendelkezéseit végre is hajtják!³⁹ Az életveszélyes bátor elviseléséhez való „szoktatást” viszont fiatalon, kilenc-tízestendős életkor körül kellett kezdeni, ami egyúttal a katonai kiképzés megkívánt alsó életkorhatára is volt.⁴⁰ Mind Nyugat-Európában, mind Magyarországon általában ettől az életkortól vette kezdetét a tisztképzés is, különböző szervezeti keretek között. A törökkori Magyarországon és Erdélyben a tisztképzés több helyen történt. Így a bécsi és a prágai Habsburg-udvarokban, az erdélyi fejedelmi udvarban, a katonai tisztségeket betöltő főurak környezetében és természetesen a nagyobb végvárakban.⁴¹

A tisztképzés menetéről meglehetősen kevés és töredezékes anyagot ismerünk. Szepsi Laczkó Máté, a Lorántffyjak udvari prédikátora elmondja, hogy Magyarországon „az urak még kicsinységökben magzatjokat szoktatják vala a vitézi bátorságra, hogy királyoknak jól szolgáljanak”.⁴² Magáról a képzés tartalmáról Bethlen Miklós tájékoztat bennünket, aki szerint ez a folyamat három részből állt. Az első fázisban a testi erőt és ügyességet fejlesztették különböző játékokkal, így labdajátékokkal, valamint parittyá és teke kézzel való hajigálásával.⁴³ Szamosközy István leírásából tudjuk, hogy például Báthory Zsigmond fejedelmi udvarában rendkívül elterjedt volt egyfajta röplabdajáték, amelyet az udvar olasz tagjai honosítottak meg itt. Maga a fejedelem is szenvedélyes játékos volt.⁴⁴ A testi erőt és ügyességet fejlesztő játékokat követték a már „katonásabb” foglalkozások. Így a versenytutás mellett a birkózás, az ugrás, a nyíllal való lövészet és a madarászás. Amikor már mindezt tudták az ifjak, akkor következett a „lövöldözés hosszú puskával”, pisztolyokkal, majd a harci lovaglás elsajátítása.⁴⁵

Általánosan elfogadott nézet volt ebben a korban, hogy csakis abból válhat jó katona és tiszt, akit serdülő korban kezdtek kiképezni. Az ezzel kapcsolatos vélekedéseket Zrínyi Miklós így összegezte „Az török Áfium ellen való orvosság” című munkájában: „Mindenki tudja — ha ugyan a régi szokásokat meg akarjuk tartani —, hogy a serdülő ifjakat kell a katonai pályára buzdítani. Mert az ifjak nemcsak hamarabb, de alaposabban is elsajátítják azt, amit tanulni kell.” „Mert a hadimesterség sem nem jelentéktelen, sem nem könnyű;

36 Erről legújabban I. Nagy L.: A végvári dicsőség nyomában. Budapest, 1978. 28—29., 47—50. o.

37 A problémáról általában I. M. Roberts: *The Military Revolution 1560—1660*. Belfast, 1956. Konkrétan a tisztképzésre Újhelyi P.: *Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig. (1657—1780)*. Budapest, 1914. 26., 39—40., 86—87. o.

38 L. pl. Dampierre és Buquoi császári hadvezérek példamutató egyéni bátorságát 1620-ban Pozsonynál, illetve 1621-ben Ersekújvárnál.

39 Kemény János írja, hogy amikor az ifjú Rákóczi Zsigmondot és őt a svéd szövetségesek 1645-ben egy életveszélyes parancsnoki szemrevételezésre hívták, „mind magam s mind az úrfi részéről az tisztességnek szereteti az félelmet meggyőzvéen elmenénk.” (I. m. 306—307. o.)

40 Erről bővebben I. Takáts S.: *A magyar gyalogság megalakulása*. Budapest, 1908. 61—67. o.

41 Erről legújabban Nagy L.: *Bocskai István a hadak élén.* (Megjelenés alatt a Zrínyi Katonai Kiadónál.)

42 *ETA III.* k. 24. o.

43 *Bethlen M.*: i. m. I. k. 117. o.

44 *Szamosközy I.*: *Erdély története 1598—1599., 1603.* Budapest, 1977. 58. o.

45 *Bethlen M.*: i. m. I. k. 118. o.

akár a lovas, akár a nyílas gyalog dolgát, akár a paizzsal való bánást s mindezek mozdulatait akarod megtanítani; hogy az újonc a helyét el ne hagyja, a rendet meg ne zavarja [ti. harc közben], hogy a hajítódárdát a meghatározott irányban nagy erővel dobja, hogy sáncot ásni, karót ügyesen leverni tudjon, hogy tudja a paizsot kezelni, a feléje hajított dárdákat ütéssel elhárítani, a kelepécét ügyesen kikerülni, s bátran nekirohanni [ti. az ellenségnek]. Az így gyakorolt ifjúnak a harcban bárminő ellenséggel küzdeni nem borzalom lesz, hanem gyönyörűség.” Zrínyi még azt is elmondja, hogy mik a kívánalmak a jó katonára testalkatával, külső habitusával szemben: Az ifjú legyen „élénk szemű, egyenes fejtartású, széles mellű, izmos vállú; erős ujjai, hosszú karjai, kis hasa, vékony lábszárai, fölösleges hússal nem terhelt lábikrái és lábai legyenek, vagyis olyanok, amelyeket erős inak mozgatnak”. „A katonák inkább erősek legyenek, mint nagyok.”⁴⁶

A katonai pályára testben és lélekben alkalmas ifjakat az alapképzés befejezése után „próbákra” bocsátották. Először általában pusztán „csatát látni” vették őket⁴⁷ — ez is a szoktatás egyik fázisa volt —, majd „éles” gyakorlatokon vettek részt. Az ilyen „éles próbákra” általában a huszadik életév elérése körül került sor.⁴⁸ Idősebb Zrínyi György írta 1593 nyarán az akkor még ifjú Batthyány Ferencnek: „Az kegyelmed igyekezete tetszik énnekem, hogy az vitézlő dolgokban meg nem vonsza magát kegyelmed. Mikor én is ilyen ifjú, s ebben az állapotban voltam, mint kegyelmed, ugyan örvendtettem benne, mikoron aféle vitézlő dologban lehettem és mind módot is kerestem benne. Utánna voltam, hogy a hadi dolgokból megtessék, hogy a vitézlő dologhoz kedvem vagyon énnekem is. Egykor szinte pihegősen is elmentem innéd Csáktornyáról aféle hírekre!”⁴⁹

A harchoz szükséges testi ügyesség és az egyéni próbákon való megfelelés természetesen még nem tett hadvezérré senkit sem! Mindez még az alsóbb parancsnoki posztok kielégítő ellátásához sem volt elegendő. Meg kellett tanulni a parancsnoklás, a harcvezetés tudományát, amivel kapcsolatban a XVI—XVII. században már bizonyos követelményrendszerek is kialakultak. Az állandó zsoldoserekekben az ezredeknek meghatározott időnként vizsgáztatniuk kellett a tisztjeiket szóban és írásban. Így például a kapitánynak megfelelő szinten értenie kellett a vázlatkészítéshez, az ezred menet- és csatarendjének megalakításához, a táborhely kijelöléséhez és a körletrend kialakításához, várostromoknál pedig a roham megszervezéséhez. Az ezredeseket a főparancsnok vizsgáztatta a szükséges katonai ismeretekből. Egy ezredesnek értenie kellett a csapatfelderítés hatékony megszervezéséhez, a különféle csatarendek kidolgozásához, azok elbírálásához és megalakításához, valamint a várharc különböző módozatainak irányításához.⁵⁰ A nyugati hadseregekben a tisztek általában végigszolgáltak minden alsóbb parancsnoki lépcsőfokot, mielőtt magasabb parancsnoki posztra kerültek volna.⁵¹

Arról, hogy milyen követelményeket támasztottak a jó hadvezérrel szemben a török-kori Magyarországon, szintén Zrínyi Miklós tájékoztat bennünket. Min-

46 Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. I. m. 330. o.

47 L. pl. *Kemény J.*: i. m. 101—102. o. Vö. *Szilágyi S.*: A két Rákóczy György fejedelem csatáit levezetése. Budapest, 1875. 21—22. o.

48 Zrínyi Miklós első „próbájáról”, amelyből tíz török fejet és négy foglyot hozott I. Lipich Márton zalai alispán 1639. júl. 11-i levelét Batthyányné Poppel Evához: OL Batthyány cs. lt. Miss.

49 Uo. Zrínyi György 1593. július 15-i levele Batthyány Ferenchez.

50 L. erről *Perjés G.*: A hadviselés főbb problémái Zrínyi idején. (Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. I. m. 16—17. o.)

51 *Újhelyi P.*: i. m. mellett I. pl.: II. Rákóczi Ferenc emlékiratai (1978) 338—340. o., amely utal az erősen eltérő magyarországi viszonyokra.

denekelőtt a „Vitéz hadnagy” című munkájában, de foglalkozik a problémával a „Mátyás király életéről való elmékedések”-ben is. Ez utóbbi művében foglal határozottan állást amellett, hogy a jó hadvezér legelső kötelessége a hadsereg irányítása. Ezzel kapcsolatban kifejti, hogy a „vakmerőség hadi fővezérekben nem kívánatos, s nem dicséretes; egy puskapattanás elrontja életével az egész hadának s országának szerencsáját; azért nem a királyok tisztí az, noha maga népének bátorítására mutathat néha több confidentiát is, hogysem vagyon.” Ókori példákra hivatkozva elmondja, hogy aki a hadban a „legfőbb”, annak „a maga személyes szerencsétetése nem dicséret, hanem véték.” Természetesen akadhatnak kivételes alkalmak, amelyek más magatartást kívánnak. Ilyenkor viszont félre kell tenni minden más megfontolást és „magoknak személyek szerint elől kell állani a hadak bátorítására, melynél semmi inkább a hadakat nem bátorítja.”⁵²

A hadvezetés nehézségeire mutat rá Zrínyi akkor, amikor állást foglal amellett, hogy a hadviselésnek nincsenek és nem is lehetnek minden helyzetre érvényes szabályai! „Nincs az hadakozásnak oly regulája, kit okvetlenül megtarthasson mindenkor a hadnagy. Különböztetni kell és változtatni a dolgokat, az mint az idő és az alkalmatosság parancsolja.” Rendkívül érdekes, ahogyan állást foglal az óvatos, megfontolt, nehezen kockáztató — gyakran és nem egészen pontosan „methodistá”-nak nevezett — hadvezetés, valamint a kockáztató, bátor „nekirohanásokat” kedvelő hadvezéri elgondolások helyessége terén: „Azok a kapitányok, akik semmit az szerencsére nem akarnak bízni és egy gondolatot sem vesznek szándékjukban, amely nem bizonyosan bátorságos; az kik az ellenséget idővel és vontatással, fegyver nélkül [ti. harc nélkül] akarják meggyőzni és az ő botlásából magok dolgokat akarják elővinni: ezek — azt mondom, hogy néha nagy dolgokat cselekszenek, és jobban viszik dolgokat végben azoknál, akik mindent szerencsétetnek és nem kívánnak mást, hanem csak megharcolni, nem akarnak másnak fejet hajtani, hanem csak magok bátorságoknak keresik a veszedelmet, hogy nagyobb becsülettel győzhessenek. De valamint az első nem vallanak derekas károkot, sem nagy veszedelmeket a magok fogyatkozásából, viszont igen sokszor szép győzelmeket elmulatnak és a jó szerencse nem akad kezekben a félelem miatt.” Ennek ellenére az a véleménye, hogy az a fejedelem, akinek „minden ereje csak az egy hadában vagyon, melyet ha elveszt, nincs módja, hogy mást állasson talpra, ne vesse azt soha is szerencsére, és ne engedje megharcolni, se ne adja oly kapitán kezébe, az mely jó hírnek névnek kívánságától felettébb ösztönöztetik.”⁵³

Egy jó hadvezérnek — írja Zrínyi — mindig a helyhez és időhöz kell alkalmazkodnia döntésében: „Egy kapitány ne ragaszkodjék egy dologhoz, gondolván, okvetlenül úgy lesz, mert megcsalja magát, hanem különböztesse és változtassa a maga elméjét, az mint a hely és az idő kívánja.” Azt is kifejti, hogy a hadvezérnek mindig a végcélt kell szem előtt tartania. Ehhez feltétlenül szükséges a vezérnél „az okosság, hadi értelem”, azaz a hozzáértés. Az előrelátás hozza inkább a győzelmet és nem a vakmerő bátorság! „Az tanúság, az elmékedés, az tanácskozás oktatja a hadviselő embereket, amelyről és szölok, az praxis és experientia.” Az elért győzelmeket mindig ki kell aknáznia a vezérnek, mert „az szerencse megvetheti ugyan az ember előmenetelének ágyát csak maga is, de csak maga, más jószágos [ti. hasznos] cselekedetek nélkül nem viheti véghez nevést és előmenetelét.” A taktikai siker ugyanis még nem stratégiai eredmény! Éppen ezért — teszi hozzá — „az kinek nincsen elegendő ha-

⁵² Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. I. m. 285—286. o.

⁵³ Uo. 127—128. o.

da, ne kezdjen olyan dolgokat, az kire elégedetlen [ti. elégtelen] lehet azután...⁵⁴

Zrínyi e fő irányvonalakon kívül számos részletes elemzésben is elmondta, hogy kit tartottak a török hódoltság kori Magyarországon jó hadvezérnek. Más kérdés az, hogy hányan feleltek meg ezeknek a követelményeknek. A nyugat-európai hadvezérek nagy többsége a kor magyarjait — néhány olyan kivételtől eltekintve mint Pálffy Miklós, Nádasdy Ferenc vagy az idősebb Rákóczi Zsigmond — alkalmatlannak ítélte reguláris, állandó zsoldos ezredekkel álló hadsereg vezetésére, harci irányítására. Bármily fájó, de ki kell mondanunk, hogy az alkalmatlanok közé sorolták magát Zrínyi Miklóst is, és korántsem csupán Montecuccoli volt ezen a véleményen!⁵⁵ Az 1657-ben Lengyelországba törő erdélyi hadseregről is az volt az általános vélemény, hogy a katonák ugyan izmos kinézésűek, ám a hadsereg tisztjei „a világon a legnevetesegebb tisztek”⁵⁶ Idézhetnénk ilyen és hasonló véleményeket például az I. Rákóczi Györggyel szövetséges Rebenstock svéd rezidens írásaiból is.⁵⁷

Mi hát az igazság ebben a kérdésben? Hova sorolhatók valójában a török-hódoltság kori Magyarország és Erdély hadseregeinek tisztjei és hadvezérei, közöttük maga Bethlen Gábor fejedelem? Hogyan felelt meg ő mint katona és mint hadvezér a különböző szabályzatokban és Zrínyi írásaiban lefektetett normáknak és előírásoknak?

Bethlen Gábor katonai képzettségének és katonai ismeretszerzésének forrásai

A történettudományban és ennek nyomán a közvéleményben az a nézet terjedt el és él ma is, hogy Bethlen, aki már gyermekfővel Báthory Zsigmond udvari apródja lett, ilyen minőségben részt vett a havasalföldi hadjáratban, Temesvár ostromában, sőt a mezőkeresztesi csatában, s még hús esztendő sem volt, amikor már diadalmas csapatvezérként küzdött az Erdélyt megszálló császári csapatok ellen.⁵⁸ Ezek az adatok — amelyek különben megtalálhatók jelen írás szerzőjének korábbi munkájában is⁵⁹ — kellően nem ellenőrzött egykorú és közel egykorú írások kritikátlan átvétele nyomán kaptak helyet a későbbi Bethlen-irodalomban. A legtöbb ilyen pontatlan, félrevezető adat magától Bethlentől származik, aki az erdélyi fejedelemségre — majd egy időben a magyar királyi trónra — jutva, bizonyos „korrekciókat” hajtott végre származása és ifjúkora történetén. Ennek okait úgy foglalhatnánk össze, hogy igyekezett magának minél előkelőbb származást, s ugyanakkor némi ifjúkori „törökverő” múltat „kreálni”. Ez utóbbira főként azért volt szüksége, mert kortársainak nagy része — önkéntes török emigrációi, bizalmas török kapcsolatai és nem utolsósorban fejedelemmé választásának körülményei miatt — a török érdekek kiszolgálójának tekintette és ábrázolta őt.⁶⁰ Ennek cáfolásához érezte szükségét többek között egy ifjúkori „törökverő” harcos múlt költésének is. Annak dokumentálására, hogy Bocskaihoz hasonlóan, őt is csupán a történelmi kény-

⁵⁴ Uo. 130–144. o.

⁵⁵ L. erről pl. Nagy L.: A végvári dicsőség nyomában. I. m. 195–198. o.

⁵⁶ Szilágyi S.: Egykorú levelek II. Rákóczy György lengyelországi hadjárataról. (Rajzok és tanulmányok, II. k. 45. o.)

⁵⁷ L. erről bővebben Cseh-Szombathy L.: I. Rákóczy György 1644-es hadjárata. HK 1956. évf. 1. sz. 50., 64. o.

⁵⁸ Keserű Dajka J.: Bethlen Gábor nemzetsége, jelleme, tettei. EÖ IV. k. 2. o. Szekfű ki nem mondottan megkérdőjelezte ezen adatok pontosságát (i. m. 29. o.).

⁵⁹ Nagy L.: Bethlen Gábor a nagy fejedelem. Budapest, 1964. 22–25. o., vagy uő.: Bethlen Gábor a független Magyarorszáért. I. m. 13. o.

⁶⁰ L. erről pl. Eszterházy M. . . I. k. 80. o. Vö. Török–magyarkori államokmánytár (a továbbiakban TMKAO) I. k. 274. o.; Szilágyi S.: Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. I. m. 45–46. o.

szerúség tántorította el ettől az úttól és tette a török hatalom önkéntes szövetségesévé. A „törökverő múlt” helytállóságát azonban magának Bethlennek az írásai cáfolják meg, amelyekből világosan kiderül, hogy ő soha a török ellen nem harcolt, s már a legelső harci szárnypróbálgatásai is a Habsburg-ellenesség és a török szövetség jegyében zajlottak le. Mindezt azért kellett előljáróban elmondanunk, mert szorosan hozzátartozik Bethlen Gábor katonai képzettségének és ismeretszerzésének a történetéhez is.

Az 1580 körül született Bethlen Gábor a vitézi élethez szükséges legelső képzettséget minden bizonnyal édesapja marosillyei várában kapta. Apjáról, Bethlen Farkasról annyit tudunk bizonyosan, hogy a török hódítás miatt birtokát veszített Temes vármegyei nemes a kerelőszentpáli ütközetben tanúsított vitéz magatartásáért Illye várát és uradalmát kapta jutalmul Báthory István erdélyi fejedelemtől. Egyes források szerint Lengyelországban is Báthory mellett harcolt, ám ezt nem lehet hitelt érdemlően bizonyítani. Bethlen Farkas Szilágyi Sándor adata szerint 1590-ben meghalt, s így gyermekei, Gábor és István, nem sokat tanulhattak tőle a haditudományokból. Az árvák egyes adatok szerint még ugyanebben az esztendőben elköltöztek Illyéről a gyergyói havasok közé, anyai nagybátyjukhoz, Lázár Andráshoz, „egy zordon és szigorú székelyhez”. Valószínűbb azonban, hogy ez az elköltözés csak 1595-ben következett be. Azt követően, hogy Báthory Zsigmond fejedelem, több más birtokelkobzás között, elvette a Bethlen-örökösöktől is Illye várát és uradalmát. E szerint az ifjú Bethlen Gábor ettől az időtől került „zordon és szigorú” nagybátyja kezei alá, aki Gábort és István öccsét „kizárólag harci s a test erejét fejlesztő gyakorlatokkal foglalta el, szellemi és tudományos képzését csaknem teljesen elhanyagolva.”⁶¹

Ez a meglehetősen spártai, szigorú nevelés 1597 végéig vagy 1598 elejéig tartott. A legújabb kutatási eredmények szerint ugyanis Bethlen Gábor csupán ekkor került a gyulafehérvári fejedelmi udvarba, a Báthoryak szolgálatába.⁶² Azt ma még nem tudjuk megmondani, hogy pontosan milyen minőségben. Ha ugyanis 1580-ban született, akkor az udvari ifjak társaságának tagjaként, ám ha mégis 1582-ben, akkor még udvari apródként.⁶³ Életének ezt követő négy esztendeje szinte teljes homályba vész. A Bethlen információi alapján dolgozó Keserői Dajka János udvari lelkész leírása szerint 1599 januárjában a Bocskai István vezette erdélyi küldöttség tagjaként Prágába ment, Rudolf császár és magyar király udvarába,⁶⁴ de maga Bethlen egyetlen későbbi levelében sem emlékezik meg erről az útról. Annyit tudunk bizonyosan, hogy 1600 decemberében, amikor István öccsével vagyonmegosztást hajtott végre, „vitélő Bethlen Gábor uramnak” nevezte őt a hivatalos okmány.⁶⁵ Ez az adat mindenesetre amellett szól, hogy ekkor már katonának tekintették őt. Mely harcokban, milyen minőségben vett részt ebben az időben? — nehéz lenne megmondani. Ő maga úgy emlékezett vissza — és azt íratta Keserői Dajka Jánossal —, hogy miután Erdélyben itt is, ott is olyan vetélkedések támadtak, amelyeket „csak karddal lehetett elvágni és lecsillapítani”, ő ezen belharcokban „majdnem minden csatában és csetepatéban, a legvéresebbekben is ott volt, most ezért majd ezért a pártért küzdve, ahogy az ország érdeke meglövetelte.”⁶⁶

⁶¹ Szilágyi S.: Bethlen Gábor életrajza. I. m. 4. o.

⁶² L. erről Bethlen Gábor 1596-os levelét: Századok, 1889. évf. 239–240. o., továbbá EÖ IV. k. 127. o. Vö.: HK 1894. évf. 108–113. o.

⁶³ L. erről bővebben Kemény J.: i. m. 98–99., 118. o. Vö.: Szilágyi S.: Rajzok és tanulmányok. I. m. II. k. 239. o.

⁶⁴ Keserői Dajka J.: i. m. 2. o.

⁶⁵ A birtokmegosztó oklevelet 1.: Történelmi Tár (a továbbiakban — TT) 1890. évf. 560–562. o.

⁶⁶ Keserői Dajka J.: i. m. 3. o.

Amennyiben pontos az a végrendeleti megemlékezése, hogy ötödfél esztendőt a Báthoryak szolgálatában töltött,⁶⁷ akkor ott kellett lennie Báthory András oldalán a Mihai Viteazul ellen vívott vesztes csatában is. Egyes adatok szerint ezt követően Báthory Zsigmondhoz menekült Lengyelországba, vele együtt tért vissza Erdélybe.⁶⁸ Ezzel viszont ütközik Szilágyi Sándornak az az állítása, hogy Bethlen részt vett volna a miriszlói ütközetben is, amikor is Basta tábornagy és az erdélyi nemesség csapatai vereséget mértek Mihaira.⁶⁹ Az 1601-es goroszlói ütközetben részt vehetett Báthory Zsigmond oldalán, amely, mint köztudott, Basta tábornagy győzelmével végződött. A történeti források először az 1602 júliusában Gyulafehérvár melletti összecsapásban regisztrálják bizonyosan Bethlen részvételét, elmondva, hogy a vereség után Szentimrénél átúsztatott a Maroson, és több erdélyi nemessel együtt török ortalom alá menekült.⁷⁰

Az első önkéntes török emigrációig eltelt időszakban Bethlen Gábor mindenképpen képzett katonává válhatott. Az atyai házban, majd nagybátyja gyám-sága alatt, később pedig a Báthoryak udvarában bőven nyílt alkalma elsajátítani mindazt, ami egy akkori magyar katona képzettségéhez szükséges volt. Nincsen olyan adatunk, hogy Bethlen Gábor ezen idő alatt nevezetesebb párviadalban vett volna részt, de ez még egyáltalán nem zárja ki ilyesmi megtörténtét. Lovagolni minden bizonnyal jól megtanult, mert még öreg korában, fáradtan, törődött testtel is szívesen lóra ült. Kemény János visszaemlékezése és Bethlen egynémely megnyilatkozása amellet szól, hogy a hideg fegyverek és a lőfegyverek kezelését egyaránt elsajátította.⁷¹ Egyéni bátorságáról ebből az időszakból nem maradtak fenn adatok. Ám az az ember, aki fejedelem, sőt választott király korában is példamutató bátorsággal forgolódott a tűzvonalban, s csak úgy mellékesen jegyezte meg, hogy a törökösen kontyba rakott „hajam között ment át egy muaktir golyóbis,”⁷² az ifjú korában még kevésbé lehetett egyéni bátorság híján! Egyszer amikor Eszterházy Miklós kétségbe vonta ezt a tulajdonságát, nagy méltósággal írta neki: „Csavargók ifjúságunkban sem voltunk, hanem magunkat életünknek minden folyásában tisztességgel viseltük. Tudja és látta sok ezer vitéz sokszor sok helyeken, hogy ellenségünk előtt sem csavargottunk mi.”⁷³

A Bethlen első török emigrációjával kezdődő életszakasza kétségtelenül jelentős állomás volt katonai fejlődésében is. Itt nem csupán a török végbeli katonaság szervezetével, fegyelmzésével, fegyverzeti és képzettségi viszonyaival ismerkedett meg, de a nagy tömegeket mozgató és bizony óramű pontosságával működő török hadvezetés titkaiba is betekintést nyerhetett. Egyes adatok szerint emigrációja kezdetén 1602 augusztusában a török táborban szemlélte végig Székelyfehérvár ostromát és elestét, ahol megismerkedhetett a török hadsereg elsőrendű ostromtechnikájával is.⁷⁴ Ezt követően, 1603 tavaszán, Erdélyben Székely Mózes nevesebb alparancsnokaként tevékenykedett.⁷⁵ Működése olyan sikeres és figyelemreméltó lehetett, hogy az újabb török földre menekülés idején az emigrációba vonult hadfiak egy csoportja alkalmasnak találta őt nem-

67 EÖ IV. k. 127. o.

68 Szilágyi S.: Bethlen Gábor életrajza I. m. 5. o.

69 L. uo.

70 L. Kövári L.: I. m. IV. k. 133. o.

71 L. erről Kemény J.: I. m. 130., 150. o., Lókedveléséhez I. még pl. Szilágyi S.: Bethlen Gábor fejedelem levelezése. Budapest, 1887. (a továbbiakban — Bethlen lev.) 365. o.

72 Bethlen Gábor 1620. október 1-i levele a Szepesi Kamarához; CSSR Bardejov, városi lt. (egykorú másolat) Egyéni bátorságáról l. többek között Szepsi Laczkó M.: I. m. ETA III. k. 236. o. vagy Kemény J.: I. m. 103—104. o.

73 Eszterházy M. . . II. k. 245. o.

74 L. Gindely A.—Acsády I.: I. m. 100. o. Az ostromról legújabban Benda K.—K. Nehring: Székelyfehérvár 1602-es török ostromának naplója. Fejékes megye történeti évkönyve. 12. sz.

75 L. Kövári L.: I. m. IV. k. 151. o.

csak a katonai vezérségre, de a fejedelmi tisztségre is.⁷⁶ Ezt a döntést ugyan az idősebb és tekintélyesebb erdélyi emigránsok meghiúsították, ám maga a meghiúsult kísérlet is dokumentálta az ifjú Bethlen vezéri kvalitásainak korai jelentkezését.

A Bocskai-szabadságharc idején Bethlen Gábor ennek ellenére nem kapott jelentékenyebb katonai megbízatást. Ma még nem teljesen tisztázott okok miatt Bocskai nem adott neki sem katonai, sem politikai vezető tisztséget, ugyanakkor, amikor Bethlen emigráns társát — később sógorát — Rhédey Ferencet, nem sokkal csatlakozása után, rendkívül fontos önálló katonai posztra állította a magyarországi hadszíntéren.⁷⁷ Igaz, Rhédey nemcsak jóval idősebb volt Bethlennél, de egri végvári katonaként kezdte és füleki várkapitányként folytatta katonai pályafutását, és összehasonlíthatatlanul ismertebb és respektáltabb személyiség volt a magyarországi végváriak és szabad hajdúk között Bethlen Gábornál.⁷⁸ Az már kevésbé érthető, hogy miért kapott Bethlen az erdélyi hadszíntéren is csupán egy kisebb, mellékeladatot 1605-ben? Tudjuk, hogy Rákóczi Zsigmond gubernátorsága idején sem sikerült jelentősebb katonai szerephez jutnia.⁷⁹ Mindezek ellenére elmondható, hogy a Bocskai kassai udvarában eltöltött idő újabb előrelépést jelentett Bethlen hadvezéri fejlődésében is. Tulajdonképpen itt ismerkedett meg közelebről a szabadságharc győzelmét biztosító hajdúsággal, és nem utolsó sorban egy Magyarországon vezetett Habsburg-ellenes háború megtervezésének és megszervezésének, valamint vezetésének problémáival.⁸⁰ A Bocskai-szabadságharcban szerzett katonai tapasztalatok nélkül minden bizonnyal kedvezőtlenebbül alakultak volna Bethlen későbbi Habsburg-ellenes támadó hadjáratainak a fejleményei is.

A legtanulságosabb hadvezéri iskola mégis Báthory Gábor fejedelemsége idején nyílt Bethlen előtt. Báthory szolgálatában udvari főkapitányként⁸¹ olyan problémákkal találkozott szembe, amilyenekkel korábban nem sok dolga volt. Így mindenekelőtt a hadellátás megszervezésével, fegyelmi rendelkezések, szabályzatok szövegezésével, a hadtoborzás, a mustra és a kiképzés irányításával, mindennapos gondjaival.⁸² A történeti és a hadtörténeti irodalom korábban hajlott a hadszervezés és hadellátás problémáinak lekicsinylésére, pedig az igazi nehézséget — amint ezt maga Bethlen is mondta Kemény Jánosnak — elsősorban ezek jelentették! A fejedelmi udvari katonaság számított Erdélyben egyedül állandó zsoldoshadsereg-magnak. Csupán ennek volt korszerű fegyverzete, ez volt kiképezve nyílt csaták vívására. Ez volt az erdélyi haderő szilárd magja, amelyhez a feudális és félf feudális — vagy félzsoldos — haderónemek csatlakoztak.⁸³ Az udvari főkapitányi tisztség betöltése magas szintű katonai szakképzettséggel rendelkező személyt kívánt, s ha Bethlen maradéktalanul meg akart felelni a reá háruló feladatoknak, volt tanulnivalója. Arra vonatkozóan, hogy kiktől, vagy milyen szakmunkákból tanult e nehéz funkció ellátásához, nincsenek konkrét adataink.⁸⁴ Csupán feltételezzük, hogy olyan régi tapasztalt

76 *Hidvégi Mikó F.*: *Históriája, a maga életében történt erdélyi dolgokról. 1594–1613. Monumenta Hungariae historica. Sscriptores (a továbbiakban — MHHS) VII. k. 163. o.*

77 *L. erről Nagy L.*: *A Bocskai szabadságharc katonai története. Budapest, 1961. 194–204. o.*

78 *Eletéről részletesen Komáromy A.*: *Rhédey Ferenc várad kapitány. HK 1894. évf.*

79 *Az 1695-ös tevékenységére l. Nagy L.*: *A Bocskai-szabadságharc katonai története, 321. o. Másik feladatára l. Kövári L.*: *i. m. IV. k. 177. o.*

80 *Erről legújabbán l. bővebben Nagy L.*: *Bocskai István a hadak élén. (Kiadás alatt a Zrínyi Katonai Kiadónál.)*

81 *L.*: *TT 1832. évf. 207. o.*

82 *L. pl. egyik ilyen 1612-es utasítását: TMKAO I. k. 107. o.*

83 *Erről bővebben Nagy L.*: *Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban, i. m. 42–44. o.*

84 *L. erről bővebben Perjés G.*: *idézett bevezető tanulmányát. (Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. I. m. 20–22. o.)*

parancsnokok, mint például Rhédey Ferenc váradi, Petneházy István⁸⁵ borosjenői, Dengeleghy Mihály⁸⁶ lippai főkapitányok segítségére lehettek a szükséges tudnivalók megszerzésében. Ezek mindhárman a tizenöt éves háborúban szereztek magas szintű katonai képzést a császári hadsereg parancsnokaiként, s ezt követően a Bocskai-szabadságharc sikeres hadvezérei voltak. Akárcsak Némethy Gergely,⁸⁷ aki 1612-ben következett haláláig a székelyek főkapitányaként tevékenykedett.

Bethlen Gábor élete végéig tanulni kész, az új ismeretek befogadására alkalmas személyiség volt.⁸⁸ Éppen ezért joggal feltételezhető, hogy ebben az időben is megragadta az alkalmat a tanulásra a nála idősebb és tapasztaltabb katonáktól. Az elsajátítottokról későbbi levelei, utasításai és főljegyzései vallanak. 1616-ban például egyik utasításában így összegezte a Székely Mózes alatti hadakozásában tapasztaltakból levont tanulságokat: „Attól igen ótalmazzuk magunkat, hogy szakadozva harcot neki [ti. a támadó ellenségnek] derekason ne adjunk, mint Brassónál, Székely Mózes idején történt a dolog.”⁸⁹ Más alkalommal, amikor azt tanácsolták neki, hogy halassa el a német landsknechtek megtámadását, ilyen gyakorlati-tapasztalati érvekre hivatkozva mondott ellent a javaslatnak: „Nem jó az némettel késni, mert sokára igen bésáncolja magát és sok kárral vethetni ki őket a sánczából. Aztán azt hallottam én, mikor a vitézségön és katonaságon forgottam, s mostan is igaznak tartom, hogy a németnek nem szolgál esős időben a puskája.”⁹⁰

Későbbi írásaiból kiderül az is, hogy Bethlennek voltak gondolatai, elképzelései a hadvezetés némely elméleti problémáiról is, noha helytelen lenne őt valamiféle tudományosan képzett elméleti stratégának tekinteni. Így például volt véleménye a döntés kereséséről vagy halogatásáról, az első hadiszerecse pszichológiai jelentőségéről, az ellenséggel szemben ajánlatos stratégiáról, vagy a stratégiai tartalékképzésről. Egyik levelében a döntő csata elfogadásával kapcsolatban például azt fejtegette: „az okos hadviselő emberek az harczot sok okból mindaddig kerülük, valamig egyéb lehet benne, először minden külső stratagemákkal szoktak élni és az harczot az utolsó szükségre, mikor egyéb nem lehet benne szokták halogatni.”⁹¹ Más alkalommal azt írta: „Én ha sok hadam volna is, de az hadnak eventusa Isten kezében lévén, nem örömet bocsátkoznék szerencsémnek harcz által való dirimálására.”⁹² Utódainak is szigorúan meghagyta a végrendeletében, hogy „Némettel szemben való viadalt elkerüljétek minden úton, hanem abból kövessétek az én hadakozásom módját.”⁹³ Erről a módról Cserei Mihály évtizedekkel később az így jegyezte fel: „Bethlen Gábor is nem harczczal, hanem más hadimesterséggel vehette ki a német kezéből a békességet.”⁹⁴

Katonapszichológiai kérdésekkel foglalkozva elmondja oktató-tanító szándékú leveleiben, hogy „az első szerencsét mindenkor úgy kell őrizni embernek, mint az szeme fényét, mert ha az első szerencse nem szolgál az embernek, azontúl

85 *Petneházy István* († 1634) a 15 éves háborúban tűnt ki kiváló katonai képességeivel. 1604-től sikeresen harcolt Bocskai alatt, s eredményesen vett részt a későbbi hadjáratokban is.

86 *Dengeleghy Mihály* († 1612) tekintélyes középbirtokosi származású hajdúkapitány a 15 éves háborúban. Enyingí Török Katával kötött házassága révén közeli rokonságba került Báthory Gábor fejedelemmel. 1608-tól haláláig lippai főkapitány volt.

87 *Némethy Gergely* († 1612) életére és hadvezéri működésére l. bővebben *Nagy L.*: A Bocskai szabadságharc katonai története, i. m. 276–300. o.

88 Egyéniségének legtalálhatóbb jellemzését l. *Szekfű Gyula* többször idézett Bethlen-bibliográfiájában: 30., 152–171. o.

89 *Szilágyi S.*: Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Budapest, 1876. (a továbbiakban — Bethlen pol. lev.) 54. o.

90 *Szepesi Laczkó M.*: i. m. ETA III. k. 236. o.

91 Bethlen pol. lev., 159. o.

92 ETA I. k. 352–353. o.

93 EÖ IV. k. 133–134. o.

94 TT 1906. évf. 519. o.

meg szoktak félemleni és másodsor nehezebben vihetni elől őket.”⁹⁵ Más írásában arról szól, hogy az ellenséget semmiképpen sem szabad az országba bebocsátani, mert „experimentia summus docit, hogy mikoron országunkba bebocsátottuk ellenségünket, in tali casu romlottunk derekasan; árulásokra, pártütésekre akkor adták némelyek magokat.”⁹⁶ Érdekes módon az a Bethlen Gábor, aki hat támadó hadjáratot vezetett a Habsburg hatalom ellen, utódainak minden áron a védelmi stratégiát tanácsolta. Ennek fő bázisa a török ortalom, az onnan érkező hadisegítség, s amíg az megérkezik, egy jól megerősített és élelemmel ellátott várba kell húzódní s onnan harcolni az ellenséggel. A hadakozás végső summáját így foglalta össze: „Az hadakozásban pénz, serénység, fegyver kívántatik... Repositumot is a mellett tartani, gyűjtögetni, hogy a szükségnek idején legyen mihez nyúlíniuk.”⁹⁷

Bethlen Gábor megtanulta és hadvezéri ténykedése idején mindig szem előtt tartotta a hadtápellátás döntő fontosságát a háborúk kimenetelében. Jóllehet ezzel a kérdéssel nem foglalkozott olyan átfogó leírásban, mint például Zrínyi Miklós a „Tábori kis tractátá”-ban, de számos levelét lehetne idézni különösen az élelemellátás biztosítása fontosságának felismeréséről. Az esetek többségében személyesen gondoskodott és intézkedett az élelemforrások számbavételéről, biztosításáról. Az, hogy egy személyben állami vezető is volt, könnyebbé tette a helyzetét a csak katona hadvezérékénel, azonban az anyagi szükségletek biztosítása fontosságának felismerése így is értékes vonással gazdagítja Bethlen Gábor hadvezéri portréját.⁹⁸

Rendkívül kevés olyan forrástöredék maradt fenn, amely Bethlen taktikai elképzeléseiről adhatna számot. Több jel arra utal, hogy Bethlen bizonytalan volt a harcvezetési kérdésekben, s szinte gyermeki csodálkozással tekintett azokra a hadviselő „fő fő német urak”-ra, akikkel együtt küzdött a harmincéves háborúban!⁹⁹ Úgy tűnik, hogy bár fájlalva, de beletörődött abba, hogy a magyar katonaság a nyílt, nagy csaták vívására alkalmatlan, s ezért nem is törekedett arra, hogy seregét ilyen harc megvívására alkalmassá tegye. Nem arról van szó, mintha nem ismerte volna akár a kopja, akár a különböző lőfegyverek harci szerepét és jelentőségét! Sőt — Bastával egybehangzóan — ő is szeretne volna rászoktatni a magyar lovasokat és gyalogokat a kopja helyes használatára és annak megbecsülésére, ám úgy tűnik, kevés sikerrel.¹⁰⁰ Udvari katonáival gyakoroltatta a folyamatos tüzelést és örömmel számolt be róla, amikor az egyik ilyen összecsapásnál megállták a helyüket.¹⁰¹ Ám felismerte és elismerte a magyar katonák többségének „tanulatlan voltát,”¹⁰² s ebből leszűrte azt a következtetést, hogy megfelelő anyagi eszközök híján nem tud olyan hadsereget létrehozni, amelyik alkalmassá válhat a tűz és mozgás bonyolult összhangjának megvalósítására és nagy pszichikai állóképességet követelő nyílt ütközetek sikeres megvívására. Emiatt arra törekedett, hogy a könnyűlovasság gyorsaságában rejülő előnyök legnagyobb fokú kihasználásával próbálja csökkenteni hadseregének fegyverzeti, fegyvernemi és képzettségi hiányosságaiból fakadó erős harcászati hátrányait.¹⁰³

95 Bethlen pol. lev., 159. o.

96 EÖ IV. k. 134. o.

97 Uo.

98 Erről bővebben l. Nagy L.: Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban, i. m. 96—119. o.

99 L. erről pl. Bethlen Gábor 1621. augusztus 17-i levele feleségéhez: TT 1879. 214—215. o.

100 Rendelkezéseit l.: TMKAO I. k. 147., 218. o.; Bethlen pol. lev., 89. o.

101 Bethlen beszámolóját l.: ETA II. k. 389. o.

102 EÖ IV. k. 136. o.

103 Bethlen véleményét a könnyűlovasság hasznosságáról és előnyeiről l.: Bethlen pol. lev., 199. o.; Schallendorf, a cseh-morva rendek követe 1619-ben úgy nyilatkozott Bethlen lovasairól: „daß ihm die Zeit seines Lebens keinere schönere Reuterei nie vorkommen”. Idézi Horváth M.: Magyarország történelme. Pest, 1872. V. k. 202. o.

Bethlen Gábor az 1613-as fejedelemmé választása után jutott el odáig, hogy hadsereg élén, önálló döntési joggal rendelkező hadvezérként tevékenykedjen. Ilyen irányú működését az alábbi szakaszokra lehet felosztani:

- Védelmi harcok 1614—1616
- Az 1616-os támadási kísérlet a Habsburg-hatalom ellen
- Az 1619-es támadás cseh szövetségben
- Az 1620-as dunántúli hadműveletek vezetése
- Védelmi, majd támadó harcok 1621-ben
- Az 1623-as támadás
- Az 1626-os támadás

Bethlen Gábor hadvezéri tevékenységének első szakasza alapvetően védelmi jellegű volt annak ellenére, hogy 1614-ben előterjesztett a portán egy nagyszabású támadási tervet is. Feltételezésünk szerint ez a terv hasonló volt Báthory Gábor kevésbé ismert, 1610-es magyarországi akciótervéhez, amelynek elkészítésébe minden bizonnyal Bethlen is aktívan belefolyt. Bethlen tervének kiindulási alapja az volt, hogy a szultán fedezze 10 000 katona félévi zsoldját, s ha a magyarországi haderő is csatlakozna, 20 000 fő félévi zsoldjára növekednék ez az összeg. A porta ezt az anyagi támogatást nem vállalta, s így a terv kivitelezése későbbre halasztódott.¹⁰⁴

Már csak azért is, mert ezekben az esztendőekben Bethlennek sokkal nagyobb gondjai voltak annál, semhogy Habsburg-ellenes támadó hadjáratra vállalkozzék! Mindenekelőtt Erdély védelmét kellett megszerveznie a bécsi udvar keletmagyarországi exponenseinek az ő megbuktatására irányuló támadásaival szemben. A védelmi stratégia a porta katonai támogatásán kívül mindenekelőtt Erdély északi és nyugati váraira épült, ezek között is elsősorban Váradra, amelynek a főkapitánya Bethlen sógora volt. Uralkodásának ebben a szakaszában Bethlen inkább politikusként mint hadvezérként tevékenykedett. Rendkívül ügyes, minden eszközt igénybe vevő diplomáciával sikerült megosztania a megbuktatására törekvő ellenséges erőket, s így az erőtlen próbálkozásokat török segítség igénybe vétele nélkül is sikerült megghiúsítania. Hadvezérként ezekben a harcokban Simoni György Rhédey Ferenc, Petneházy István és Kamathy Balázs tevékenykedett.¹⁰⁵

Maga Bethlen személyesen egyetlen hadiakciót vezetett: Lipppa várának elfoglalását. Lipppa török kézre adása Bethlen fejedelemmé tételének egyik feltétele volt, ám a porta mindeddig várt követelésének érvényesítésével. Az 1616 májusában összeülő erdélyi országgyűlés a vár átadása mellett döntött, de rendelkezését a Magyarországról is biztatott lipppai őrség vonakodott végrehajtani. Bethlen az „ország hadával” június 1-én körülvette a várat, azonban a katonák az ő felszólítására is nemmel feleltek, sőt szidalmazták fejedelmüket! Erre ágyúkkal kezdte lövetni a várat, mire a védők ki-kicsaptak a támadókra. Ebben a drámai testvérharcban a falak ostromát a fejedelem személyesen vezette. „Szép harczczal az kőfal alá menénk — írta beszámolójában — az fokokról az benne valókat levervén, meghágván és az várkapuig hátokon menénk be, sokat levágván benne; én soha ennél nagyobb vitézséget nem hallot-

¹⁰⁴ L. erről Bethlen pol. lev., 19—20. o., továbbá *Szilágyi S.*: Erdélyi országgyűlési emlékek (a továbbiakban — EOE) VI. k. 338. o.

¹⁰⁵ Tevékenységének erről az időszakáról bővebben l. *Nagy L.*: Adalékok Bethlen Gábor honvédelmi politikájához uralkodásának első éveiben. HK 1962. évf. 1. sz. Anyagi eszközeinek ez időbeli korlátozott voltáról l. *uő.*: Erdélyi „boszorkányperek” a politikai hatalom szolgálatában. SZ 1978. évf. 6. sz. 1106—1115. o.

tam”¹⁰⁶ A védők közel két hétig tartották a várat, s csakis a teljes bántatlanságot biztosító feltételekkel adták fel azt.

Lippa elfoglalása az erdélyi katonáktól minden bizonnyal nem tartozott azon hadvezérei cselekedetek közé, amelyre Bethlen büszkén és jó érzéssel gondolhattott vissza, jóllehet a józan politikai megfontolások a vár átadását kívánták. Amint a rendek mondták, „ilyen utolsó veszedelmes kéntelenségükben egyebet semmi úton nem cselekedhetvén”¹⁰⁷ döntöttek így. Az adott esetben a katonai dicsőség valahogyan mégis a „lázadók”-nak jutott, hiszen ők a haza egy darabját védték! Tudomásunk szerint ezt a lázadást soha nem is követte megtorlás Bethlen részéről.

Az 1616 decemberében bekövetkezett katonai ellentámadást a fejedelem személyesen vezette. Ma sem tudjuk pontosan, hogy ennek a hadi akciónak voltak-e távolabbi célkitűzései, vagy ténylegesen csupán az, amit Bethlen Rhédeynek írt levelében megjelölt: t. i. a hajdúk elosztatása.¹⁰⁸ Ám ha valóban csupán ennyit akart elérni, akkor nehezen érthető, hogy miért kért török katonai segílyt és miért szólította csatlakozásra a magyarországi vármegyéket, városokat és főurakat is? S az év olyan szakában, amikor általában nem volt szokásos a hadakozás! Talán Rhédey Ferenc 1604—1605-ös téli hadjárata ragyogó eredményeinek megisméltődését remélte a decemberben indított hadművelettel? Nem tudjuk, csupán találgathatjuk. A felszólítottak remélt csatlakozása azonban elmaradt, s így Bethlen nem tehetett egyebet, mint hogy fegyverszünetet kötött és hazavezette Erdélybe a mintegy tizenkétezer fős hadseregét.¹⁰⁹

A későbbi fejlemények azt látszanak igazolni, hogy Bethlen az 1616-os támadás tapasztalataiból levonta a szükséges következtetéseket. Nevezetesen azt, hogy a magyarországi végvári katonaság és az ottani hajdúság csatlakozása nélkül nem lehetséges a Bocskai-féle koncepció megvalósítása: a töröktől meg nem szállt magyar területek keletről történő egyesítése.¹¹⁰ Azt is látnia kellett, hogy e katonarétegek megnyeréséhez a legtekintélyesebb magyarországi főurak támogató magatartásának biztosításán vezet az út, mert azok ekkor már határozottan ezekhez szabták cselekedeteiket.¹¹¹

Az 1619-es Habsburg-ellenes támadás politikai előkészítettsége annak ellenére kielégítőbb volt a három évvel korábbiénál, hogy bizonytalansági tényezők ez utóbbinál is akadtak. A porta támogató jóváhagyását csupán feliben-harmadában sikerült Bethlennek biztosítania, ami később ugyancsak kedvezőtlenül befolyásolta akcióképességét.¹¹² Tulajdonképpen belpolitikai téren is csupán Rákóczi György támogatását sikerült egyértelműen biztosítani, a többi kulcspozícióban levő magyarországi főúr kedvező magatartását inkább csupán remélni lehetett.¹¹³ Mindezt figyelembe véve is elmondhatjuk, hogy a felkínált cseh szövetség, az osztrák rendek nagy részének várhatóan kedvező állásfoglalása, valamint II. Ferdinánd birodalmi pozíciójának megrendülése szinte parancsoló szükségyszerűséggel vetette fel az ezekből adódó nagy lehetőség kihasználását.

Az már 1605-ben bebizonyosodott, hogy a töröktől meg nem szállt magyar területeken létrehozott, a Habsburgoktól független nemzeti monarchia — a várható török hódító törekvések és a Habsburg-ház hatalomvisszaszerzési pró-

106 L.: TMKÁO I. k. 148—149. o. és TT 1888. évf. 598—600. o.

107 EOE VII. k. 322. o.

108 Bethlen pol. lev., 85. o.

109 A felszólítást l. *Frankl* V.: i. m. I. k. 263. o. L. még *ETA* III. k. 168. o., továbbá *Horváth M.*: i. m. V. k. 163. o.

110 L. *Takáts S.*: i. m. Előszó, IX. o.

111 L. *Nagy L.*: A végvári dicsőség nyomában, i. m. 60—62. o.

112 Erről bővebben l. *Nagy L.*: Bethlen Gábor a független Magyarorszáért. I. m. 139., 202—204. o.

113 L. erről *Szilágyi S.*: I. Rákóczy György. Budapest, 1893. 47. o.

bálkozásai közepette — csakis nyugat-európai segítséggel, mindenekelelt az úgynevezett örökös tartományok aktív anyagi és katonai támogatásával maradhat fenn. E feltételek hiányában utasította vissza 1605 őszén Bocskai István a tavasszal még szinte követelt királyi koronát, amit a szabadságharc résztvevőjeként Bethlen is jól tudott. Ezt a felismerést tükrözi különben az 1614-es portai előterjesztése is, ahol már felmerül Csehország, Magyarország és Szilézia csatlakozása is. Ennek híján Bethlen nem tűzhetett távolabbi célt maga elé, mint a Bocskai által az 1606-os békében biztosított felsőmagyarországi vármegyék megszerzését és Erdélyhez csatolását.¹¹⁴

Bethlen Gábor abban a tudatban indította meg a támadását, hogy a felkelt cseh-morva rendek a detronizált II. Ferdinánd helyett őt választják cseh királynak. Ez a perspektíva megcsillantotta a magyar nemzeti monarchia visszaállításának reális reményét is. Am még nem ért ki Erdélyből, amikor e stratégiai elképzelések megvalósulása elé komoly akadályt állított az a körülmény, hogy a cseh rendek, ígéretük ellenére, nem őt, hanem Pfalzi Frigyes, a protestáns unió fejét és az angol király vejét választották királyukká. Ugyanakkor II. Ferdinándot a várakozásokkal ellentétben mégis a német-római birodalom császárává választották. Így Bethlen támadási célja automatikusan a királyi Magyarország minél nagyobb területének megszerzésére korlátozódott. Azzal a halvány reménnyel, hogy a Ferdinánddal összeütközésbe került osztrák protestáns rendek készek lesznek Bethlenhez csatlakozni és így jelentős ausztriai területek csatlakoznak Magyarországhoz.

Bethlen Gábor 20 000 főt meg nem haladó,¹¹⁵ nagy többségében könnyűlovassal,¹¹⁶ közepes szinten felfegyverzett és harcképzett¹¹⁷ hadserege önmagában elégtelen volt még szerényebb célok megvalósítására is! A töröktől meg nem szállt magyar területek Bethlen uralma alatti egyesítéséhez elengedhetetlenül szükség volt a cseh szövetséges hadsereg támogatására, amely segítséget a cseh korona megszerzésének reményében csatlakozott Bethlen ki is akarta aknázni. A hadműveletek egyelőre sikeresen folytak: Felső-Magyarországot a Rákóczi György vezette felkelés harc nélkül biztosította a számára, az alsó-magyarországi végvárakat pedig az önként kaput nyitó magyar őrség adta Bethlen kezére. Ily módon Magyarország, a Dunántúl kivételével, mintegy négy hét leforgása alatt Bethlent uralta. Ez a jelentős eredmény anélkül született meg, hogy Bethlennek szorosan vett hadvezéri tevékenységet kellett volna kifejtenie. Ezt elvégezte helyette Rákóczi György, Széchy György és Rhédey Ferenc. Bethlen az első hetekben tulajdonképpen csupán annyi hadvezéri tevékenységet fejtett ki, hogy a személyes vezetése alatt vonuló északi hadoszlopot a komolyabb ellenállást nem tanúsító vidéken elvezette Nagyszombatig.¹¹⁸

Itt találta magát először szemben olyan helyzettel, amikor fontos hadvezéri döntést kellett hoznia! Az történt ugyanis, hogy a magyarországi felkelés és Bethlen közeledésének hírére Bécs védelmére rendelt császári haderő a Dunához közeledett, szemmel láthatóan a jobbpartra való átkeléshez készülődve. Elsőrendű fontosságú célként merült föl a folyamatkeles megakadályozása és a hátrányos helyzetbe került császári sereg döntő csatára kényszerítése a balparton. Az erőviszonyok úgy alakultak, hogy ha Bethlen teljes seregével csat-

114 L. Nagy L.: Bethlen Gábor a független Magyarorszáért, I. m. 200—201., 236. o.

115 Bethlen seregének tényleges hadlétszámára l. Nagy L.: Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. I. m. 77—79. o.

116 L. uo. 87—88. o.

117 A hadsereg alkotóelemeire az újabb kutatásokat tükröző eredményeket l. Nagy L.: A hajdúk Bethlen Gábor Habsburg-ellenes harcaiban. Magyar Történelmi Tanulmányok, VIII. KLTE Debrecen, 1975.

118 A hadjárat részletes eseménytörténetét l. Nagy L.: Bethlen Gábor a független Magyarorszáért, I. m. 150—167. o.

lakozik a szövetségesekhez, akkor mintegy 36 000—40 000 főnyi katonaság kerül szembe a 26 000 főnyi császári sereggel.¹¹⁹ Ez a létszámfölény még abban az esetben is a Habsburg haderő vereségének a reális lehetőségét hordta magában, ha tekintetbe vesszük a magyar sereg fegyverzeti és képzettségi hiányosságából fakadó harcászati hátrányokat. Bethlen azonban nem az erők azonnali egyesítése mellett döntött! Csupán serege egy részét küldte Rhédey parancsnoksága alatt a cseh hadszíntérre,¹²⁰ maga a sereg másik részével Pozsony birtokba vételére vonult. A város védelmének erősítésére érkezett kétezer landsknecht kardélre hányatása után az akkori Magyarország fővárosának birtokába jutott.¹²¹ Ez október 15-én ment végbe, ám Bethlen még ezt követően sem vezette katonáit rögtön Ulrichskirchenhez, ahol a döntő nagy csata volt kibontakozóban, hanem csupán tíz nappal később indult meg Pozsonyból az ütközet színhelyére.¹²² Ez a késedelem jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a Buquoi tábornagy vezette császári seregnek sikerült kevés veszteség árán végrehajtania a folyamátkelést és Bécs védelmére vonulnia, s így nem tudták a császári hadat a Duna balpartján, számára kedvezőtlen körülmények között, döntő csatára kényszeríteni.

Bethlen Gábor hadvezéri mulasztását annak ellenére ki kell mondanunk, hogy a több mint tíz éve megjelent monográfiában igyekeztünk felmenteni őt e mulasztás elkövetésének terhe alól.¹²³ Az ott felhozott érvek kétségtelenül el kellett hogy gondolkottassák Bethlent. Ám a dolgok újbóli átgondolása azt erősíti meg, hogy a fejedelem a több mint kéthetes késlekedéssel helyrehozhatatlan mulasztást követett el! Ilyen kedvező körülmények a császári hadsereg döntő nyílt csatában való megverésére soha többé nem alakultak a számára!

Vajon mi lehetett e késlekedés oka? Hiszen október elején még maga Bethlen írta Thurzó Imrénnek: „valameddig mezőn való harcz által dolgunk el nem válik, heában való dolog várak alatt való tekergésünk.”¹²⁴ Két nappal későbbi levelében ismét a döntő ütközet megvívásának szükségessége mellett foglalt állást: „minden fundanemtuma az dolgunknak csak az egy szemben való viadálnak eventusán áll!”¹²⁵ E levelekből világosan kitűnik, maga is úgy látta, a stratégiai végcél csakis a döntő ütközet megvívásával, kierőszakolásával érhető el! Ennek ellenére, kevésbé fontos feladatok végrehajtásával bajlódva, addig húzta-halasztotta a leendő ütközet színhelyére vonulást, amíg késő nem lett. Ezt a meglehetősen érthetetlen döntését — pontosabban a döntés ilyen halogatását — vizsgálva csakis arra gondolhatunk, Bethlen nem merte magára vállalni egy ilyen sorsdöntő nyílt csata vezetésének kockázatát. Ha ugyanis a harctérre vonul, ott a fővezérlet — rangja után — őt illeti meg. Bethlen pedig soha életében nem vezényelt nyugati zsoldos seregeket nyílt ütközetben, sőt nem is vett részt ilyen méretű és harcrendszerű csatában. Amikor október 26-án, a kibontakozó csata harmadik napján mégis a harc színhelyére érkezett, a látottakról megrendülve írta Rákóczi Györgynek: „gyermekségemtől fogva soha én annál szörnyebb rettenetesebb lövést nem láttam és erősebb harczot!”¹²⁶ Ez a három napos viadal a nyugati seregek nyílt csatái között pedig ugyancsak közepes heveségű harc számba ment. Ezt bizonyítja többek között az is, hogy

119 L. Oberleitner: Beiträge zur Geschichte des dreißigjährigen Krieges. Arch. für Kunde österr. Geschichts — Quellen. XIX. k. 8—9. o. Vö.: Bethlen pol. lev., 151., 155. o.

120 Bethlen Rhédeyvel mintegy 10 000 lovaszt küldött a szövetségesek segítségére.

121 Bethlen Gábor 1619. október 18-i levele Kemény Boldizsárnak: RSR Cluj. Arch.fam Kemény I/113.

122 Sáros megyei követek 1619. november 26-i levele Pozsonyból Újfalusi László alispánhoz: CSSR Prešov, Sáros vm. lt. Acta pol. 1619. 30. sz.

123 L. Nagy L.: Bethlen Gábor a független Magyarorszáért. I. m. 174. o. 198. o.

124 Bethlen pol. lev., 141. o.

125 Uo. 138. o.

126 Uo. 146. o.

a folyamatkélést végrehajtó császári sereg mindössze hatszáz katonát veszített a többnapos küzdelemben.¹²⁷

Méltán fölmerül a kérdés: ha Bethlen nem merte vállalni nyugati mintájú zsoldos ezredek harca vezetésének felelősségét, miért nem küldte az egész seregét Rhédey vezetésével az ütközet színhelyére? Ebben az esetben ugyanis Thurn gróf vezethette volna az egyesített seregek harcát, s Rhédey a magyar csapatokat vezényelte volna valamelyik szárnyon. A fölmerülő kérdésre adható feleletet kutatva az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy Bethlen, amint értesült a cseh rendek ígéretszegéséről, lelke legmélyén már ekkor elválasztotta az ügyét az övékétől. A szerényebb politikai célkitűzés mellett döntött, és nem kívánta kockára tenni az egész haderejét a cseh hadszíntéren. Éppen ezért Rhédeyvel csupán azt a könnyen és gyorsan mozgó seregrészt küldte a cseh táborba, amelyik viszonylag kevés veszteséggel tud elszakadni az ellenségtől, még vereség esetén is. Ezt a feltételezést támasztják alá Bethlen további lépései is. Novemberben a kívánságára Pozsonynál folyamatkélést végrehajtó szövetséges csapatokat Bécs körülzárására vitte, hogy ezzel Buquoi és Dampierre katonáit a városba beszorítsa,¹²⁸ mialatt egyes csapatai megkezdik a Dunántúl birtokba vételét.¹²⁹ Bécs alól három nap elteltével elvonult. Homonnai Drugeth György felső-magyarországi betörését hozta föl elvonulása okául, ám tudjuk, hogy azok ellen csupán néhány száz katonát küldött. Katonái Sopront foglalták el, s más ausztriai és dunántúli helységeket vettek birtokukba.¹³⁰ Ezzel egyelőre megelégedvén decemberben Pozsonyban fölvette a „Magyarország fejedelme” címet és január közepén Szent Mihály napjáig szóló fegyverszünetet kötött a bécsi udvarral.¹³¹ Noha az egész fegyvernyugvás alatt sűrűn hangoztatta, hogy nem akarja magukra hagyni a szövetségeseit, mert az adott szón kívül a közös érdek is ezt követeli meg,¹³² a valóságban elválasztotta ügyét a cseh felkelőktől, nem tett meg minden tőle telhetőt az őket fenyegető katasztrófa elhárítására. Bethlennek ezt a magatartását a cseh történetírás mindig fölöttébb kárhoztatta, a szövetségesek rászédésével és cserbenhagyásával vádolva őt. Ám az igazság az, hogy előbb a cseh rendek csapták be a fejedelmet a királyi korona ígéretével, s Bethlen legfeljebb visszaadta a kölcsönt. Világosan kell látnunk azonban azt is, hogy az adott külpolitikai és katonai erőviszonyok között Bethlen húsz-ezer főt meg nem haladó, hiányos fegyverzetű és képzettségű hadserege semmiképpen sem menthette volna meg a cseh felkelést az elbukástól. Legfeljebb feláldozhatta volna magát és seregét egy olyan szövetség „oltárán”, amely mindkét fél részéről érdeklétségtől és hátsó gondolatoktól terhes kapcsolat volt.¹³³ Emiatt nem vonult 1620-ban sem a csehországi hadszíntérre, hanem kihasználva a császári haderő ottani lekötöttségét, a Dunántúlon szélesítette ki és szilárdította meg a hatalmas pozícióját.¹³⁴

A fejedelem 1619-es és 1620-as hadvezéri működéséről elmondhatjuk, hogy azt a váratlanság, a meglepés tényezőinek kihasználása, a pozícióelőny szerzésre való törekvés, továbbá a várostromok és a nyílt nagy csaták kerülése jellemez-

127 Káldi Ferenc 1619. november 2-i levele Batthyány Ferenchez. OL Batthyány cs. lt. Miss. 128 L.: Eszterházy M... I. k. 94—95. o.

129 Bethlen 1620. február 20-i levele portai követeihez. L.: Magyar történelmi tár (a továbbiakban — MTT) IV. k. 199. o. Vö. Chernel K.: Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. Szombathely, 1879. II. Rész, 65—66. o.

130 L. erről Nagy L.: Bethlen Gábor a független Magyarországért. I. m. 194—196. o.

131 Erről bővebben l. Angyal D.: i. m. 238—258. o.

132 L. pl. Bethlen pol. lev., 165—168., 180—184. o.; Vö. Forgách Zsigmond nádor 1620. március 7-i Révay Péternek írt levelével: CSSR Bratislava, Szlovák Közp. lt. Révay — corresp.

133 L. Demkó K.: A magyar-cseh konföderáció és a besztercebányai országgyűlés, 1620. Sz. 1886. évf.

134 Erről részletesen l. Nagy L.: Adalékok Bethlen Gábor hadseregének dunántúli hadműveleteihez. HK 1960. évf. 2. sz.

te. Ez a hadviselés vitathatatlanul összhangban állt a bethleni had fegyvernemi, fegyverzeti és képzettségi állapotából adódó lehetőségekkel és Bethlen hadvezéri ismereteivel. Arra vonatkozóan, hogy a fejedelem nem megalapozatlanul húzódozott egy nyílt nagy csata vállalásától, egyértelmű bizonyosságot szolgáltatott mind a lakompaki összecsapás, mind a mintegy ötezer főnyi magyar katona szereplése a fehérhegyi csatában! Lakompagnál Huszár István 4500 főnyi, nagyrészt végváriakból álló seregét szinte pillanatok alatt megfutamtotta Dampierre 1400 főt meg nem haladó hadoszlopa.¹³⁵ A fehérhegyi csatában részt vett magyarok szerepléséről pedig maga Bethlen is azt írta: „ott egy magyar sem vitt, hanem csak mind elfutott, et quod majus harmada sem volt jelen, mind kurva anyjokban voltak akkor is praedálni!”¹³⁶ A magyar sereg várostromra való alkalmatlanságát híven dokumentálta többek között az a kudarc, amelyet a bethleni had a fejedelem személyes vezetése alatt szenvedett el Hainburg alatt.¹³⁷

Ezek a hadiesemények egyértelműen föltárták a magyar sereg taktikai hátrányait. Ezek ismeretében Bethlen érthetően nem mert nyílt csatát kockáztatni 1621 első felében sem Buquoi jóval kisebb serege ellen, jóllehet gondolkodott a dolgon.¹³⁸ Amikor a császári sereg ellentámadásra lendült, egészen Kassáig visszavonult előle, csupán néhány megerősített őrségű várat hagyva az útjában. Ez a visszavonulás természetesen semmiképpen sem volt valamiféle „főlényes stratégia” terméke — amint egyes munkák minősítették azt¹³⁹ —, hanem a dolgokkal való kényszerű megalkuvás eredménye. Vitathatatlanul ez volt az egyetlen helyes és járható út a hadvezér számára. Bethlen, jól kihasználta a tér és az idő számára kínálkozó előnyeit, Érsekújvárnál kifulladásztotta a császári támadás lendületét, s ezzel időt nyert arra, hogy újjászervezett seregével ellentámadásba lendüljön ellenük.

Több jel arra utal, hogy 1621 augusztusában és szeptemberében — a jägendorfi fejedelem nyugati zsoldos ezredeinek csatlakozása után — Bethlen kész volt nyílt ütközetet is vállalni a Dampierre és Buquoi eleste után megfelelő vezér híján maradt magyarországi császári haddal.¹⁴⁰ Ám akkor azok nem fogadták el a kihívást, hanem a Csallóközben és a kezükre került várakban és városokban védekeztek hatékonyan. Bethlen az egyesült sereggel nem tudta Pozsonyt sem visszafoglalni.¹⁴¹ A nikolsburgi békekötésben Alsó-Magyarország és a Dunántúl feladására kényszerült. Vissza kellett adnia a birtokába került királyi koronát és le kellett mondania az 1620 augusztusában felvett „választott magyar királyi” címről is. Ennek fejében viszont megtarthatta Felső-Magyarországot és a Tiszántúlt, amelyet Erdélyhez csatolva, ezen a területeken egy erős, tekintélyes magyar fejedelemséget épített ki.¹⁴²

Meglátásunk szerint a nikolsburgi békekötésben Bethlen elérte az adott körülmények között elérhető maximumot. A nemzetközi erőviszonyok kedvezőtlen alakulása mellett gazdasági és katonai erőforrásainak korlátozott volta sem tette lehetővé ennél nagyobb célkitűzés megvalósítását. Ám ő nem akart — nem

135 L. uo. 83. o.

136 L. *Hatvani (Horváth) M.*: Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli orsz. levéltárból és a burgundi könyvtárból, Pest, 1857–59. IV. k. 237–241. o.

137 L. *Nagy L.*: Adalékok Bethlen Gábor hadseregének dunántúli hadműveleteihez. HK 1960. évf. 2. sz.

138 Bethlen leveleit erről a tervéről, majd az attól való elállás megindoklását l.: MTT XXVII. k. 25. o., továbbá Bethlen pol. lev., 263–275. o. L. még Thurzó Szaniszló 1621. március 19-i levele Nagyszombat város tanácsához: ČSSR Trnava városi lt., Bethlen-kori iratok.

139 L. erről *Wittman T.*: Bethlen Gábor. I. m. 83. o.

140 L. Thurzó Imre 1621. július 10-i, 12-i és 14-i leveleit édesanyjához: ČSSR Bitsci lt., Thurzó corresp. 894. Vö. TT 1879. évf. 212–213. o.

141 L.: TT 1879. évf. 215. o. Bővebben a kérdésről l. *Nagy L.*: i. m. HK 1960. évf. 2. sz. 101. o.

142 L. erről *Székfű Gy.*: i. m. 51. o.

tudott — belenyugodni a változtathatatlanba és még két alkalommal kísérletet tett a magyar nemzeti monarchia visszaállítására. Amint köztudott, mind az 1623-as mind az 1626-os próbálkozása lényegében sikertelen maradt. A kudarc oka most is elsősorban a külpolitikai viszonyok kedvezőtlen alakulásában rejlett, de hozzájárultak ahhoz egyéb tényezők is. Így például méltán elmondhatjuk, hogy az 1623-as támadás nemcsak kül- és belpolitikailag volt megalapozatlan, hanem katonailag is. Bethlen ugyanis a szükséges pénz híján az 1619—1621-es, zömében időszakos-zsoldos hajdúseregek helyett nagyrészt feudális kontingensekből álló, nyílt ütközetre vagy várostromra még alkalmatlanabb haddal indult támadásra.¹⁴³ Ez a sereg, amikor Hodolinnál körülfárta Montenegro tábornok egyharmadnyi erejű hadát, egyszerűen megtagadta az elsáncolt ellenség megostromlására adott parancsot!¹⁴⁴ Így Bethlen örült annak, hogy fölöldhatta az ellenség ostromzárát, és szívesen kötött a nikolsburginál valamivel kedvezőtlenebb békét is.

A hodolini kudarc láttán Bethlen ugyan „nagy búsulással” mondotta Kemény előtt: „csak ez egyúttal Isten engedné boldog végét dolgának, soha többé, szidva mondotta, az ilyen nemzetével derék dologhoz nem kezdene”.¹⁴⁵ E fogadkozása ellenére 1626-ban mégis újabb támadásra indult az 1623-asnál alig valamivel jobb minőségű sereggel.¹⁴⁶ Igaz, a nemzetközi erőviszonyok ekkor kedvezőbbnek ígérkeztek a korábnál, de Bethlen nyugat-európai szövetségesei sorra vereséget szenvedtek, és maga is sikertelennek bizonyult Wallensteinnel szemben. Történetírásunk hajlott afelé, hogy Bethlen drégelypalánki elszakadását az ellenségtől szintén valamiféle „fölényes stratégiá”-nak minősítse.¹⁴⁷ Ám még a Bethlent rajongásig tisztelő Kemény János is azt írta, hogy „az ellenségnek véletlen (ti. váratlanul) érkezett nagy erejétől és az harchelynek alkalmatlanságtól való féltünkben” történt az éjszakai csatahely elhagyása.¹⁴⁸ Bethlen maga is egyértelműen úgy nyilatkozott: ha nyílt csata megvívására került volna a sor, az ellenség a biztos győztes.¹⁴⁹

A drégelypalánki szembenállás alkalmával újból előtűnt Bethlen azon hadvezéri gyengéje, hogy a fejedelem alkalmatlannak érezte magát nyílt, nagy csata vezetésére. Amikor ugyanis úgy látszott, hogy elkerülhetetlen a csata megvívása, maga helyett, elkésve, Petneházy István jenői főkapitányt bízta meg a harc irányításával. A tizenötéves háborúban nevelődött, s a regulális zsoldos ezredek harcát is ismerő öreg katona elhülve tiltakozott az ilyen „alkalmatlan” időben megnyilvánuló „fejedelmi kegy” ellen. A helyszínen fejedelmi jelzészlőhordozóként jelen levő Kemény János visszaemlékezése szerint a „kised, módos, immár öreg idejű, de híres vitéz úremler” e parancsot hallván „igen háborodva felel: Nem most volna annak ideje, ha mit akart felséged énreám bízni, holott az hadaknak nincs arról ordinantiájok, s ki fogja az én parancsolatomat?” Bethlen erre a saját tollas vezéri botját adta oda Petneházynek a kinevezés hitelessé tétele végett, amire az nagy dohogva elment „az seregeket rendelni”.¹⁵⁰ Azt, hogy a nyílt csata vállalásának kockázatával szembe került fejedelem ugyancsak „konfundálódott”, maga is megvallotta későbbben. Kemény saját fülével hallotta tőle annak elismerését, hogy „soha oly szoros igye nem volt, ki-

143 L. Nagy L.: i. m. Magyar Tört. Tanulmányok VIII. KLTE Debrecen, 1975. 39. o.

144 A parancsmegtagadás leírását l. *Kemény J.*: i. m. 105. o.

145 *Uo.*: 102—103. o.

146 Az 1626-os hadrendet l.: *TMKÁO I. k. végén lévő táblázaton. Vö.: MTT XXVII. k. 92—95., 101. o.*

147 L. *Wittman T.*: Bethlen Gábor, 118. o. *Vö.: Magyarország története. Budapest, 1962. II. k. 187. o.*

148 L. *Kemény J.*: i. m. 125—128. o.

149 Bethlen Gábor 1626. október 8-i levele Illésházy Gáspárhoz: *MTT XXVII. k. 198. o.*

150 *Kemény J.*: i. m. 124. o.

nek végig úgy rettegte volna.”¹⁵¹ Ez az önkritikus beismerés sajátos módon nem kapott kellő figyelmet a Bethlen hadvezéri tevékenységét értékelő későbbi irodalomban.

*Bethlen Gábor helye
a török hódoltság kori magyar hadvezérek között*

A felszabadulás utáni magyar történeti és hadtörténeti irodalom — közte jelen szerző több korábbi írása is — Bethlen Gábor hadművészetét a Hunyadiak hadművészete folytatásaként értékelte, amely élenjáró szerepet töltött be a XVI—XVII. századi magyar hadművészet fejlődésében, s egyúttal azt a tetőpontot képezte, amelyet utódai nem tudtak tovább fejleszteni. Megfogalmazásunk szerint ez utóbbi alapvetően a politikai és katonai viszonyok kedvezőtlen alakulása miatt történt így, de emellett azért is, „mert nem akadt utódai között hozzá hasonló hadvezéri és hadszervezői képességekkel rendelkező katonai vezető.”¹⁵² Ez az értékelés az újabb kutatások és elemzések tükrében így, ilyen formában nem állja meg a helyét. Részben azért nem, mert például a Bocskai-szabadságharc hadserege fegyverzet és képzettség terén valamivel magasabb szinten állt a bethleni-hadnál,¹⁵³ de nem volt csökkentebb harcászati értéke Bethlen seregénél Thököly Imre 1679—1684 közötti kuruc hadának sem.¹⁵⁴ Ami pedig a hadvezéri „rangsorolást” illeti, ott tekintetbe kell vennünk például azt, hogy Báthory István hadvezéri működésének elemzésével a magyar marxista hadtörténetírás nem is foglalkozott, de csaknem hasonló módon elhanyagolta például I. Rákóczi György vagy Thököly Imre hadművészetének konkrét, elemző értékelését is.¹⁵⁵ E három említett történeti személyiség pedig semmiképpen sem volt kisebb képességű hadvezér Bethlen Gábornál, sőt Báthory István minden bizonnyal túl is szárnyalta őt ezen a téren.¹⁵⁶

Mindaz természetesen nem jelenti egyúttal Bethlen katonai, hadvezéri érdemeinek elvitatását, azok kétségbe vonását! Pusztán arról van szó, hogy hadtörténetírásunk a XVI—XVII. század magyar történetével foglalkozó irodalomban bekövetkezett aránytévésztéseket¹⁵⁷ átvéve, kellő megalapozottság nélkül, túlértékelte Bethlen Gábor hadvezéri képességeit és az általa elért katonai eredményeket. Pontosabban szólva: a kedvező külpolitikai és belpolitikai konstellációk mesterei kihasználásából származó előnyöket és eredményeket hajlamosak voltunk egyúttal kimagasló hadvezéri produktumokként is értékelni. Rendkívüli mértékben hozzájárult ehhez az aránytévésztő értékeléshez az a körülmény, hogy Bethlen Gábor személyét, államférfiúi és hadvezéri tevékenységét elsősorban önértékelései, és a valamilyen ok miatt tőle függő személyek ítéletmondásai, valamint Kemény János munkája nyomán értékeltük, figyelmen kívül hagyva e források elfogultságát és manipulatív tendenciáit. Ahhoz, hogy ez a szemlélet átlántságot nyerjen a széles köztudatba is, jelentősen hozzájárult

151 Uo.

152 Nagy L.: Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. I. m. 204. o.

153 Bocskai hadserege 1605-ben mintegy 60 000 főt számlált, a sereg nagy része a tizenöt éves háborúban kiképzést nyert a császári hadseregben, továbbá Basta és Dampierre közel 20 000 hajdút és székelyt látott el modern lőfegyverekkel. Bocskai hadának „expertusabb” voltára negyven esztendő múltán is visszaemlékezett I. Rákóczi György, aki 1605 elején Bocskai udvari apródjaként kezdte katonai pályafutását. L. Szilágyi S.: A két Rákóczy György fejedelem családi levezése, 214. o., továbbá MHHS XXXI. k. 43. o.

154 L. erről Nagy L.: Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. (Kiadás alatt az Akadémiai Kiadónál.)

155 L. erről: Magyar katonai folyóiratok repertórium. II. Hadtörténelmi Közlemények, (1954—1978) Budapest, 1979.

156 Thököly hadvezéri portréjáról l. Nagy L.: „Nem jöttünk égi Hadak Utján...” c. tanulmánykötetében. (Megjelenés alatt a Magvető Kiadónál.)

157 Erről legújabban l. Nagy L.: Bethlen Gábor a magyar történelemben című idézett munkáját.

más körülmény is. Így például az, hogy olyan kiváló és sikeres regényíró, mint Móricz Zsigmond, Bethlen Gáborban látta — és az Erdély-trilógiában sikerrel láttatta másokkal is — „a letűnt századok egyik legnagyobb magyarját, legmagyarabb nagyságát.”¹⁵⁸ Jóllehet a regényíró rámutatott hőse emberi gyengéire is, de államférfiúként és katonaként tökéletesnek mutatta őt.¹⁵⁹ Más lapra tartozik, hogy a két világháború közötti időszak magyar közvéleménye még ennyi kritikát is sokallott, és voltak, akik Móriczot ugyanúgy Bethlen „gyalázásával” vádolták, mint a fejedelemtől tudományos biográfiát író Szekfű Gyulát.

Tanulmányunk elején idéztük Bethlen önértékelését — Kemény tolmácsolásában — miszerint a legnagyobb öröme telt a hadvezetésben, de annál kevésbé szívesen végezte hadszervezés és a hadellátás munkáját.¹⁶⁰ Az adatok azonban amellett tanúskodnak, hogy Bethlen elsőrangú hadszervező volt, a lehető legmagasabb szinten oldotta meg a hadsereg hadtápellátását is, ám nem érte el ezt a szintet stratégaként és főként nem taktikusként. Stratégiájának fogyatékoságai különösen az 1623-as és az 1626-os hadjáratoknál mutatkoztak meg, amikor is rosszul mérte fel az elérhető végcél, s ezért, az elért részsikerek ellenére, mindkét hadjárat alapvetően kudarccal végződött, hiszen egyik sem vitte közelebb a fejedelmet nagy célja megvalósításához. Taktikusként Bethlen meg sem kísérelte, hogy nyugati zsoldos ezredek ellen nagy nyílt ütközetet vezessen. Úgy tűnik, ehhez nemcsak az önbizalma hiányzott, de nem voltak hozzá elegendő elméleti ismeretei és gyakorlati tapasztalatai sem. Emberileg rendkívül pozitív vonás az, hogy az e téren meglévő hiányosságait önkritikusan felismerte, s nem is vállalkozott olyan feladatra, amelynek ellátására elégtelennek érezte magát.

Bethlen Gábor hadvezéri megítélésénél természetesen nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a körülményt, hogy a XVII. században korszerűnek számító taktika kérdéseiben bizonytalanságot árult el olyan — a nyugati zsoldos ezredek Bethlennél közelebről ismerő — hadtudós és hadvezér is, mint Zrínyi Miklós.¹⁶¹ Nem csoda tehát, hogy az a Bethlen Gábor, aki modern nyugati hadsereget harctevékenység közben — Basta kisebb és vegyes haderőnemekkel végrehajtott erdélyi ütközeteit leszámítva¹⁶² — 1619. október végén látott először, még sokkal bizonytalanabban érezte magát ezen a területen! Éppen ezért fölöttebb bízott a vele szövetséges nyugati hadvezérekben. Néha talán a kelletnél többre is értékelte őket. 1621 augusztusában például nagy örömmel írta feleségének, hogy a „német” herceggel nagyon jól megértik egymást, s hogy „igen nagy német grófok és urak vadnak velünk, kik a hadakozáshoz értenek.” Ez olyan nagy önbizalommal töltötte el őt, hogy bizonyosra vette Pozsony bevételét, sőt ilyen távolabbi terveket is melengetett magában: „Én talám Prágában fogok menni.”¹⁶³

Hasonlóan sokat remélt a fél Európán végig űzött Mansfeldtől is 1626-ban, aki ugyan kinézésre „egy közönséges muskétásságot sem érdemlett volna” — írta róla a csúfolódásra hajlamos Kemény János — noha „egyébiránt híres practicus hadviselő ember” volt.¹⁶⁴ Mindkét alkalommal csalódnia kellett: egyikük sem válhatta be a személyéhez fűzött vérmes reményeket. Minden való-

¹⁵⁸ Móricz Zsigmond 1913. február 1-i levele Hegyaljai Kiss Gézához, idézi Réz P.: A „Tündérkert”-től a „Hadak útja”-ig. Budapest, 1971. 445. o.

¹⁵⁹ L. erről Veres A.: Alkotói szándék és művészi anyag ellentéte Móricz Tündérkert-jében. (In: Mű, érték, műérték. Kísérletek az irodalmi alkotás megközelítésére. Budapest, 1979.) 235. o.

¹⁶⁰ Kemény J.: I. m. 150–151. o.

¹⁶¹ L. Perjés G.: Zrínyi Miklós a hadtudományi író. (Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. I. m. 31–33. o.)

¹⁶² Basta erdélyi hadseregének nagyobb részét hajdúk és székelyek alkották Erdélyben.

¹⁶³ Bethlen Gábor 1621. augusztus 17-i levele feleségéhez: TT 1879. évf. 214–215. o.

¹⁶⁴ L. uo.

színűség szerint ez a csalódás is hozzájárult ahhoz, hogy 1626 után Bethlen érdeklődése kelet felé fordult újabb támadó akciójának előkészítése terén, amelyben korán bekövetkezett halála akadályozta csak meg.

Bethlen Gábor hadvezéri portréjának még ily rövid, vázlatos áttekintése is dokumentálja, hogy a marxista magyar hadtörténetírásnak mennyi pótolnivalója van a XVII. századi magyar hadtörténet kutatása és elemző értékelése terén! Részletes „hiányjegyzék” összeállítását mellőzve, csupán a nagyobb fehér foltokra szeretnénk — a jövőbeni kutatás figyelmét felhívandó — rámutatni: a tizenötéves török elleni háború története; magyar katonai részvétel a harmincéves háborúban; a két Rákóczi György hadseregének és hadművészetének története; II. Rákóczi György lengyelországi és törökellenes háborúinak története; a XVII. századi kuruc harcok összefoglaló története; a XVII. századi kuruc hadsereg és hadművészet története; a visszafoglaló háború elemző értékelése; magyar részvétel Magyarország török uralom alóli felszabadításában. E hiányok pótlásán túl azonban el kellett végeznünk a XVII. századi magyar hadművészet és az egyetemes hadművészet kapcsolatának konkrét, elemző vizsgálatát is, mert enélkül például meglehetősen bizonytalan értékű bármely XVII. századi magyar hadvezér — így Bethlen Gábor szerepének — megítélése is abból a szempontból, hogy milyen helyet foglalt el valójában a század európai hadvezéreinek sorában?

A XVII. századi magyar hadtörténet feltárása terén mutatkozó hiányok, fehér foltok természetesen csupán akkor szüntethetők meg megnyugtató módon, ha a XVII. századra vonatkozó magyar marxista történetírás e téren mutatkozó hiányosságai is megszűnnek. Hiszen ma még nincs a politikátörténet terén megnyugtató módon feltárva sem Rudolf, sem II. Ferdinánd magyarországi uralkodásának története. Ám ugyanezt elmondhatjuk például Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor erdélyi fejedelmek uralkodásával kapcsolatban is, s bizony ugyancsak elkélne Bethlen Gábor, I. és II. Rákóczi György erdélyi államának mindenfajta túlzásoktól, különböző előjelű elfogultságoktól mentes marxista összefoglalása és értékelése is. A hadtörténetírás önmagában képtelen arra, hogy elvégezze a gazdasági, társadalmi és politikátörténeti kutatások terén megoldásra váró feladatokat. Enélkül pedig a hadtörténetírók ugyancsak bizonytalan talajon mozognak az egyes háborúk, vagy hadvezérek megítélésénél! Mert például Bethlen Gábor hadvezéri működésének megnyugtató tisztázásához is elengedhetetlenül szükséges annak ismerete, hogy Habsburg-ellenes háborúi milyen anyagi és véráldozatokat vontak maguk után Erdélyben és Magyarországon? Ennek a problémának a megnyugtató tisztázása szintén nem mellékes szempont Bethlen hadvezéri ténykedésének megítélésénél, hiszen soha sem volt közömbös valamely hadvezér értékelésénél, hogy az eredményt mekkora veszteségek árán érte el? Ez a két példa is híven dokumentálja, hogy az újabb kutatásokon és adatfeltárásokon túl milyen komoly forráskritikai munka vár még a Bethlen-kor történész és hadtörténész kutatóira, amelynél nem szabad teret engednünk sem az egyéni szimpátia, vagy antipátia, sem a tekintélyelv szempontjainak. Bethlen Gábor hiteles hadvezéri portréjának megalkotásánál az eddiginél sokkal jobban kell támaszkodnunk a túloldalon álló kortársak, így például Eszterházy Miklós, Pázmány Péter vagy Dampierre, Buquoi és Wallenstein császári hadvezérek véleményére is, amelyek új színekkel gazdagíthatják történelmünk e vitathatatlanul nagy formátumú egyéniségének ma is méltán megbecsült alakját.

ПОЛКОВОДЕЦ ГАБОР БЕТЛЕН

Резюме

Историческая и военно-историческая литература, посвященная исследованиям военной деятельности Габора Бетлена, как правило, квалифицировала полководческую деятельность князя на основе результатов его военных кампаний. Однако этот критерий не всегда может быть авторитетным, ибо в неблагоприятных условиях отличные военачальники также оказывались неудачливыми, в то же время благоприятное складывание соотношения сил и посредственным полководцам уже не раз доставляло значительные успехи. Именно поэтому автор статьи рассматривает вопрос: какие требования предъявлялись к хорошему полководцу в XVIII веке и в какой мере отвечал им Габор Бетлен, избранный в 1613 году князем? Данные того времени свидетельствуют, что Бетлен в молодости приобрел все военные знания, которыми непременно должен был владеть любой современный военачальник. В сражениях 15-летней антигабсбургской борьбы Трансильвании он выдвинулся как войсковой командир, а во время правления Габора Батори на посту придворного главного капитана смог расширить свои знания главным образом в области военной организации и военного снабжения. Несмотря на то, что он сам предпочитал руководить военными действиями, многие данные свидетельствуют, что Бетлен и во время своего княжества был скорее хорошим военным организатором, чем полководцем. На последнем своем посту он проявил себя скорее как стратег, чем тактик. Мир прямолинейных крупных сражений западных армий был ему довольно чужд, и поэтому князь Бетлен воздерживался возглавить такие бои, поэтому он не взял на себя руководство сражением при Удрикскірхене и в 1619 году, так же, как и в 1626 году уклонился от битвы с Валленштейном у Дрегейпаланки. Военное искусство Габора Бетлена, хотя и не достигало высот Иштвана Батори и — в противоположность ранее высказанным мнениям — не превышало воинских доблестей Иштвана Бочкай или Ракоши I Дьёрдя, все же составляет значительную и по достоинству чтимую главу истории венгерского искусства эпохи турецкого ига.

László Nagy

GÁBOR BETHLEN, DER FELDHERR

Resumee

Die geschichtliche und Kriegsgeschichtliche Literatur über die militärische Tätigkeit von Fürsten Gábor Bethlen qualifizierte seine Feldherrntätigkeit im allgemeinen auf dem Grunde, was für Resultate er mit seinen Feldzügen erreichte. Dieses Kriterium könnte aber nicht massgebend sein, da auch vorzügliche Feldherren unter ungünstigen Verhältnissen Misserfolge aufwiesen und gleichzeitig mittelmässige Feldherren bei günstigen Voraussetzungen Erfolge oftmals erreichten. Eben deshalb untersucht die Studie: was für Anforderungen wurden im XVII. J. h. einen guten Feldherrn gegenüber aufgestellt und wie vermochte Fürst Bethlen diesen Anforderungen entsprechen?

Die damaligen Daten weisen darauf, dass Bethlen die militärischen Kenntnisse, die für den jeweiligen Feldherrn unerlässlich waren, schon in seiner Jugendzeit erwarb.

In den Habsburgfeindlichen Kämpfen in Siebenbürgen des 15-jährigen Krieges emporstieg er zu einem ausgezeichneten Truppenführer, dann zur Zeit des Fürstentums von Gábor Báthori erweiterte er als Hof-Hauptkapitän, seine Kenntnisse in der Kriegsorganisation und dem Etappenwesen. Obwohl er die Kriegsführung mehr begünstigte, weisen zahlreiche Daten darauf, dass er als Fürst ein besserer Organisator war, als Feldher. Im Betätigungsfeld des letzteren zeichnete er sich vielmehr als Stratege, als Taktiker aus. Die Welt der von den westlichen Söldnerheeren gekämpften, offenen, grossen Schlachten blieben für ihn ziemlich unbekannt und strebte er daran solche Kämpfe zu führen womöglich zu vermeiden. Deshalb nahm er im 1619 die Führung des Gefechts bei Ulrichskirchen nicht an, ebenso wie im 1626 der Schlacht von Drégelypalánk. Die Kriegskunst von Gabor Bethlen, obwohl sie die des Istvan Bathoris nicht erreichte und — im Gegensatz zu den früheren Meinungen — des Fürsten Istvan Bocskai oder György Rakoczi I. nicht übertrat, gestaltet ein bedeutendes und mit Recht geschätztes Kapitel der ungarischen Kriegskunst der Epoche der Türkenherrschaft in Ungarn.

URBÁN ALADÁR

A SZÉKELY KATONASÁG SEGÍTSÉGÜL HÍVÁSA 1848 MÁJUSÁBAN

1848 májusának, főleg a hónap közepének mozgalmas napjai jól ismertek. Május 10-én este került sor Budán a Lederer lovassági tábornok és magyarországi katonai főhadparancsnok elleni békés tüntetésre, amely a katonaság vérengzésével végződött. Az ezt követő felháborodás és a Lederer menekülése után elkezdődött nyilvános vizsgálat izgalmai még el sem csitulnak a fővárosban, amikor a délvidéki fegyveres szerb mozgalmak hírére a magyar minisztertanács május 16-án elrendelte a Szerbiával határos várak katonai készenlétét és meghirdette a honvédtoborzást. Május 17-én a Bécsben lezajlott újabb forradalmi megmozdulások hatására a király és az udvar titokban elhagyta a császárvárost és Innsbruckba menekült. A Batthyány-kormány ennek hírére azonnal döntött arról, hogy az országgyűlést hat héten belül összehívja és ezt május 19-i felhívásában közölte is a nyilvánossággal. A felhívás nagy nyomatékkal hangsúlyozta annak szükségességét, hogy a már megkezdett toborzás eredményeként az önkéntes sereget — a honvédeket — „minél nagyobb számban s minél gyorsabban” — állítsák ki. A kormány ezzel egyidejűleg szólította fel az ország lakosságát a honvédelmi célokat szolgáló adományokra és kölcsönre.¹

Kevésbé ismert azonban az, hogy május 19-én a miniszterelnök — jelélül annak, hogy a délvidéken kialakult helyzetet kritikusként tekinti — megbízottakat küldött Erdélybe, hogy székely határőröket hívjanak segítségül a „Szegecd táján” felállítani tervezett táborba. Mivel Magyarország és Erdély között ekkor még nem jött létre az *unió*, sőt az erről határozó erdélyi országgyűlés csak május 29-én ült össze, Batthyányinak ez a lépése némileg szabálytalan, sőt nem egészen törvényes volt. Az alábbiakban az események menetét szeretnénk rekonstruálni a levéltári anyagok, a korabeli sajtó és az emlékezések segítségével.

Az elhatározás előzményei

A Batthyány-kormány már hivatalba lépésének második hetében arra a megállapításra jutott, hogy kevés a rendelkezésre álló katonai erő. Ezért egyrészt sürgette Bécsset, hogy rendelje haza a külföldön levő, de ellenség előtt nem álló magyar ezredeket, másrészt pedig már április 26-án határozatot hozott egy „önkéntes őrsereg toborzására.”² Az erdélyi országgyűlés összehívásának híre, az

¹ A fejlemények részleteire ld. *Urbán Aladár*: Az 1848. május 10-i katonai vérengzés a budai várban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1968. 1. sz.; továbbá *ugyanő*: Agitációs és kormányválság 1848 májusában. *Történelmi Szemle*, 1970. 3. sz. A kormány idézett május 19-i felhívását l. *Pesti Hírlap* (a továbbiakban — PH) 1848. május 21. (62); közli *Pap Dénes*: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. 1848—1849. Pest, 1868. I. k. 142—144. o.

² *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. 225—226. o.

április 23-ára, Húsvét vasárnapjára Pest-Budára érkező kolozsvári küldöttség ünneplése és talán maguknak a küldötteknek egy-egy nyilatkozata is a katonáskodó székelyekre terelte a figyelmet. Ezt bizonyítja, hogy április 29-én Pulszky Ferenc akkori pénzügyi államtitkár Kossuth nevében jelezte: anyagi okokból célszerűbbnek tűnne az önkéntesek toborzása helyett „egy pár ezer székely katonának Magyarországra áthelyezése” és a nyugtalankodó vidékekre való telepítése.³ Bár a javaslat mögött feltételezhető Kossuth fenntartása is a tervezett önkéntes haderővel szemben, ezt a lehetőséget kisebbiteni látszik a *Pesti Divatlap* április 29-i kelettel megjelent száma, amely a minisztérium kiszivárgott terveire utalva — hogy az személyi és vagyoni áldozatokat lesz kénytelen kérni — így írt: „A mondottakon kívül nem volna-é célszerű a fegyverben lévő székelyek, s a moldvai csángó magyarok egy részét, mint véreinket, rokonainkat egy időre vendégül meghívni.”⁴ Mindez azt mutatja, hogy a székelyek segítségül hívását a közvélemény is természetesnek kellett, hogy tekintse. Ebben a vonatkozásban Wesselényinek április 29-én a Radical Körben tartott és az önkéntes toborzás érdekében mondott beszédét úgy minősíthetjük, mint ami burkoltan válasz ezekre a nyilvánosság előtt is hangot kapott elképzelésekre. Wesselényi ugyanis — kétségtelenül kellő tájékoztatás alapján — népszerűsítette a kormány készülő toborzási tervét, de nem javasolta a székelyek segítségül hívását.⁵

A fenti eseményekkel szinte egyidejűleg új fejleményekre került sor az országgyűlésre készülő Erdélyben is. A románok és a szászok mozgalmai mellett hírek érkeztek arról, hogy a katonáskodó székelyek azt várják az országgyűléstől, hogy az megszabadítsa őket a katonáskodás terhétől. Április 26—27-én pedig Háromszékben a 2. székely gyalogezred hat százada megtagadta, hogy szülőföldjéről Brassóba és Szebenbe, illetve Szászsebesre vonuljon. Attól tartottak, hogy Puchner tábornok rendeletei a Székelyföldet akarják védelem nélkül hagyni, sőt arra is gyanakodtak, hogy Olaszországba akarják vinni őket.⁶ Az erdélyi haladó értelmiség egyrészt egyetértett ugyan a székelyeknek az 1764-ben rájuk kényszerített határőri szolgálat elleni lázadásával és a „kiindulás” megtagadásával, de joggal aggódott azon, hogy a székelyek kiadják kezükből a fegyvert. Úgy vélték, a megoldást a *nemzetőrség* megszervezése fogja jelenteni, ezt hangsúlyozta az időközben Kolozsvárra érkezett Wesselényi felhívása is május 10-én.⁷

A Batthyány-kormány nem sokat tudhatott ezekről a fejleményekről, hiszen az erdélyi gubernátor, Teleki József nem tartozott ezt jelenteni. Erdélyi főurak május 1-én kelt levelükben is csak azt kérték Batthyánytól, hogy addig is, amíg az unió megtörténék, érje el, hogy az erdélyi katonaság felett az erdélyi kormányzék rendelkezhessék, vagyis a Puchnernek szóló utasítás érdekében ne kelljen Bécshez fordulni.⁸ A Bécsben levő Batthyányt helyettesítő Deák Ferenc egyelőre május 5-én Esterházy külügyminisztert kereste meg, hogy eszközölje ki: a Partiumban levő Közép-Szolnok megyébe Erdélyből küldjenek katonasá-

3 Kossuth Lajos pénzügyminiszteri iratai. Kossuth Lajos Összes Művei XII. (a továbbiakban — KLÖM XII.) Sajtó alá rendezte Sinkovics István. Budapest, 1957. 95. o. Kossuth fenntartására l. *Urbán*: A nemzetőrség és honvédség szervezése... i. m. 226. o.

4 Nincs fegyveres erőnk! c. cikk; l. *Pesti Divatlap*, 1848. április 29. (20)

5 *Trócsányi Zsolt*: Wesselényi Miklós. Budapest, 1965. 529. o.; *Urbán*: A nemzetőrség és honvédség szervezése... i. m. 226—227. o. (Wesselényi júniusi állásfoglalását l. a 67. jegyzetnél.)

6 OL F 37. Gubernium Transylvanicum, elnöki iratok (a továbbiakban — Gub. eln.) 1848: 921, 1049, 1092—93; Ellenőr 1848. május 5. (2) és május 9. (3); *Egyed Ákos*: Háromszék 1848—1849. Bukarest, 1978. 37—38. o.

7 *Wesselényi Miklós*: Felszólítás a nemes székely nemzethez. Ellenőr, 1848. május 14. (6). L. még Vályi Elek és Kővári László felhívásait az Ellenőr május 11. (4) és május 12. (5) számában. Nem növelte a székelyek esetleges kiindulási szándékát az Ellenőr május 14-i számához mellékelte, „egy született szász, de igaz hazafi is” aláírású röplap, amely az erdélyi reakció mesterkedéseit igyekezett leleplezni.

8 OL H 2. Miniszterelnök, elnöki iratok (a továbbiakban — Meln.) 1848:179.

got. Ezt a kérést azután a Bécsből visszatért Batthyány is megismételte május 14-én.⁹ Az első megkeresésre Latour május 15-én válaszolt, közölve, hogy Puchnertől kért tájékoztatást. Majd május 23-án megírta Esterháznak, hogy a székelly katonaság kihozatala az erdélyi nyugtalanságok miatt „nem látszik lehetségesnek”.¹⁰

A magyar főváros közvéleménye erről, az erdélyi katonaságnak a Partiumban való felhasználására irányuló levelezésről nyilvánvalóan mit sem tudott. Annál nagyobb érdeklődéssel figyelte az Erdélyből érkező híreket és a május 29-re Kolozsvárra összehívott országgyűlés előkészületeit. A magyarság nagy többsége a Királyhágón innen és túl természetesnek tartotta, hogy az erdélyi országgyűlés is jóvá fogja hagyni a pozsonyi 1848:VII. tc.-et, amely kimondta Erdély és Magyarország egyesítését. Szinte magától értetődőnek tűnik, hogy az egyre nyíltabb horvát szeparatista törekvések, a kibontakozó szerb és román nemzeti mozgalmak közepette Pesten megszületett a gondolat: tenni kell valamit az unió biztosítása érdekében. A részleteket nem ismerjük, de megállapíthatóan még május 10-e, a Lederer elleni macskazene előtt kerülhetett szóba a fővárosi ifjúság — a „márciusiak” — soraiban az ötlet, amely szerint tömegesen és *fegyveresen* kellene megjelenniük Kolozsvárot, hogy biztosítsák az unió kimondását. Erről tanúskodik Szász Károly tudósítása, aki — talán már rémhírré növesztett formában — május 12-én vitte a hírt Pestről Kolozsvárra. Másnap így számolt be erről id. Bethlen János a Belső-Szolnokban tartózkodó Wesselényinek: „Nagy figyelmet érdemlő körülmény az, hogy mint Szász mondja, Pestről a Vasvári vezérlete alatt 500 fegyveres ifjú ember indul el gyalog a mi országgyűlésünkre megjelenendő.” A levél írója rögtön azon aggódik, hogy a vendégek és a helybéli ifjúság között „licitáció” kezdődhet, hogy melyik kövessen el nagyobb „extra-vagantiát”, ami a királyi biztos személye (Puchner tábornok) és az erős helyőrség miatt, összeütközés esetén, az ifjúság és a polgárok vereségéhez vezetne.¹¹

Ma már nehezen tudjuk megállapítani, hogy valóban létezett-e egy ilyen nagy demonstráció terve, vagy csak a szóbeszéd nagyította fel azt. A tervhez azonban nem fér kétség, mivel annak szelidebb formájával az ifjúság jelentkezett a kormánynál, éppen május 13-án, aznap, amikor Bethlen János tájékoztatta Wesselényit a Szász Károlytól hallott hírről. Széchenyi ezt jegyezte fel naplójában: „Konferencia B[atthyány] Lajosnál. Erdély. Az ifjúság küldöttsége: *úti költség*... hogy elmelessenek Erdélybe agitálni!”¹² A bejegyzés több szempontból is érdekes. Mindenekelőtt azért, mert az ifjúság *jól tájékozott* küldöttei akkor jelentek meg, amikor a minisztertanács az erdélyi kérdésről tárgyalt, holott aznap — Széchenyi feljegyzései tanúskodnak róla — még két másik konferencia is volt. De érdekes ez a minisztériumot megkereső küldöttség azért is, mert a Lederer-ügyet követő május 12-i, a kormányt igen keményen kritizáló népgyűlés másnapján jelentkezett. Nyilván nem Petőfi és társai, az előző napi demonstrációt megszervező és a Batthyány-kabinetnek petíciót benyújtó személyek voltak azok, akik a kormánytól pénzt, — valójában *engedélyt* — kértek erdélyi útjuk megvalósításához. Ugyanakkor Széchenyi, aki nem tartotta szükségesnek a nevek feljegyzését, az *ifjúság* küldöttségének tekinti a megjelenteket, akiknek tehát szerinte is joguk volt *az ifjúság nevében* beszélni. Bárkik

9 A két levelet l. OL H 7. Külügyminiszteri iratok 1848:179, 445.

10 Latour május 15-én kelt válasza: OL H 2. Meln. 1848:395; a május 23-i választ l. OL H 75. Hadügyminiszteri iratok, beadványok 1848:650.

11 *Pap Károly*: Wesselényi Miklóshoz írt politikai levelek. Történelmi Tár 1906. 242. o. Szász Károly a Lederernek május 10-én este rendezett macskazene előtt indulhatott, mert különben nem hallgatott volna róla.

12 *Széchenyi István*: Napló. Szerk. Oltványi Ambrus. Budapest, 1978. 1247. o.

jártak is május 13-án küldöttségben a minisztériumnál, azok már elejtették a tömeges Erdélybe vonulás tervét — ha volt olyan — és szemmel láthatóan ezt, valamint együttműködési készségüket akarták a kormány tudomására hozni, illetve az útiköltség megszerzésével a vállalkozást mintegy legalizálni. Vagyis ez a küldöttség nem pusztán a kormány jóváhagyását és anyagi támogatását akarta megszerezni, hanem hangsúlyozottan elhatárolta magát az ifjúság radikális szárnyától, az előző napi népgyűlés szervezőitől. Nem tudjuk, hogy Vasvári Pál, akinek nevét az Erdélybe vonulás tervével kapcsolatba szárnyra kapta a hír, a küldöttség soraiban volt-e, vagy esetleg ő vezette-e a küldöttséget. Az tény, hogy 1848. május 19-én útlevelet kapott Nyáry Páltól, Pest megye alispánjától Erdélybe, „magánügyben” . . .¹³

Időközben Szász Károly híre elterjedt Kolozsvárott és az *Erdélyi Híradó* május 17-én így írt: „Vasvári a martiusi napok fiatal bajnoka Pestről, néhány száz társaival talán már útban van Kolozsvár felé.”¹⁴ A Pest-Budáról származó információ rövidesen visszatért a fővárosba és május 21-én a *Nemzeti* „Kolozsvári posta” cím alatt jelentette: „Városunkban e napokban azon hír futott szét, hogy Vasvári Pál mintegy 500-ad magával útban volna Kolozsvár felé, az unió eszméjét ápolni s ez által a kolozsvári hongyülés sikerét biztosítani.”¹⁵ A tudósító nem titkolta, hogy a hír megvalósulása — szerinte — „ügyeink szerencsésb fejlődésére kívánatos”.

A valóság persze nem ez volt. Erről a sajtó először a Pozsonyban megjelenő, de a fővárosról részletesen tudósító *Budapesti Híradó* hasábjain jelentett: „Pestről a megye jóváhagyása mellett 50—60 ifjú menend a legközelebbi erdélyi országgyűlésre.”¹⁶ A lap rövidesen arról is tudósított, hogy Pest városa utalt ki házipénztáránál ezer forintot útiköltségre. A kis hírhez a konzervatív szerkesztő megjegyzést fűzött, amelyben óvta a küldötteket attól, hogy magukat „karzati vagy más akár minemű befolyás által” akarják kitüntetni és azt tanácsolta, hogy ne mint „félelmes hadjárók”, hanem mint barátok jelenjenek meg.¹⁷ Kolozsvár és Erdély többi része az *Ellenőr* és az *Erdélyi Híradó* jóvoltából rövidesen megtudhatta, hogy nem több száz, legfeljebb néhány tucat fiatalember érkezik majd Pestről, de még május 25-én is arról olvashattak mindkét lapban, hogy Vasvári a küldöttek között lesz.¹⁸ Csak amikor május 26-án este megérkezett a küldöttség Kolozsvárra, akkor világlott ki, hogy Vasvári Pesten maradt.¹⁹

Tudomásunk szerint Vasvári komolyan készült Erdélybe. Lővei (Leővey) Klára, kolléganője Teleki Blanka leánynevelő intézetében, május 18-án így írt Vasvárinak: „Tisztelt Polgártárs! Nem azért küldöm e levelet, hogy kegyedet az erdélyi útra sürgessem általa; mert tudom, miszerént Pestnek is nagy szüksége van kegyedre.” Csak az a célja, mondja a levélíró, hogy emlékeztesse Vasvárit ígéretére: ha megy, levelet visz Kolozsváron levő barátnőjéhez. Lővei Klára így zárja a levelet: „Ha kegyed valóban elmegy, vagy *elmenetik*, úgy

13 OL H 117. Vasvári Pál iratai. Agitáció.

14 *Erdélyi Híradó*, (a továbbiakban — EH) 1848. május 18. (367)

15 *Nemzeti*, 1848. május 21. (13)

16 *Budapesti Híradó* (a továbbiakban — BpH) 1848. május 19. (840)

17 BpH 1848. május 25. (845). Érdekes, hogy a szerkesztő aggályoskodása, amivel az unió ügyét és a küldöttek épségét is félti, emlékeztet Széchenyi idézett május 13-i naplójegyzeteinek a folytatására.

18 EH 1848. május 25. (371); *Ellenőr*, 1848. május 23., 25. (11—12). Vasvári neve talán azért is szerepelt olyan magától értetődően az Erdélybe küldendő ifjak neve között, mivel — a fővárosi sajtó szerint — április 27-én a Forradalmi Csarnokban ő köszöntötte a kolozsvári küldötteket (s talán maga is tett olyan kijelentést, hogy készül az erdélyi országgyűlésre).

19 EH 1848. május 18. (373). A tudósító nem ismert mindenkit a kb. 12 főnyi küldöttségből, így csak Székely József, Vidacs, Lisznyai, Szegfi Mór, Korányi és Cseresznyés nevét sorolta fel. A küldöttség tudomásunk szerint május 21-én Szolnokról, a korabeli vasút végpontjáról a Túrkeve—Nagyvárad vonalon indult kocsival tovább; *Nemzetőr*, 1848. június 11.

szeretnők még látni indulás előtt.”²⁰ A levélből mindenekelőtt az világlik ki, hogy Vasvárihoz közel álló személyek tőle magától tudtak az utazás tervéről, s azt még május 18-án is valószínűnek tartották. A befejezés azt is sejteni engedti, hogy a levél jól értesült írója nem tartja kizártnak a *hivatalos kiküldetés* lehetőségét sem. A másnap, május 19-én Nyáry által „magánügyben” kiállított útlevelel azonban valószínűsíti, hogy a küldetés nem a minisztérium megbízásából történt volna, hiszen a Batthyány által aznap kiválasztott személyek tőle (vagy a belügyminisztérium rendőri osztályától) kellett, hogy útlevelet kapjanak. Vasvári „menetése” tehát a Pest megye és város által támogatott ifjúsági bizottság keretében még május 19-én is napirenden volt.

Miért nem ment végül Vasvári a kolozsvári országgyűlésre? Jelenlegi ismereteink alapján erre pontos választ nem adhatunk. Az azonban valószínűnek látszik, hogy maradásában szerepet játszott Szász Károly híre, pontosabban az *Erdélyi Híradó* már idézett május 17-i tudósítása, amely az indulás előtt megérkezett a fővárosba. A Lederer-féle „macskazene” után, a király szökését követően előállott izgatott hangulatban nem lett volna szerencsés, ha a harcias készülődés hírével beharangozott Vasvári, „a martiusi napok fiatal bajnoka” érkezik az ifjúsági küldöttség élén Kolozsvárra. Talán érkezett is Erdélyből ilyen figyelmeztetés, amely Vasvárit maradásra készítette. De az is lehet, valóban szükségesnek tűnt, hogy a baloldali ifjúság egyik vezetőjeként elismert, de mérsékelt magatartásáról ezekben a napokban több ízben bizonyoságot tett Vasvári a fővárosban maradjon. Tény, hogy május 23-án, a lakosságot adakozásra felszólító pesti népgyűlésen, Vasvári volt az első szónok, Rottenbiller polgármester és Hajnik Pál rendőrtanácsos előtt.²¹

A küldetés

Az erdélyi országgyűlés, a készülődés annak megnyitására, csak látszólag szorította ki a székelyek segítségül hívásának gondolatát. Valójában ez az országgyűlés, pontosabban az unió kimondása volt a segítség törvényes előfeltétele. A *Pesti Hírlap* május 18-án így számolt be „Vidéki mozgalmak” rovatában a székelyek készségéről: „A székelység igen melegen karolja fel a szabadság és a haza közügyét. Az E[rdélyi] Híradó május 9-i számában több képviselői nyilatkozatot tesznek, miszerint a székely nép utolsó csepp véré is kész a honért feláldozni. Ha a szabadság kívánja, bármilly percben 80 ezer székely fog fegyvert fogni. És ezek mind kész, bátor katonák leendenek.”²²

Láttuk, hogy már május elején felmerült a gondolat: Közép-Szolnokba — a bécsi hadügyminisztérium hozzájárulásával — erdélyi, a szebeni főhadparancsnoksághoz tartozó székely katonaságot kellene vezényelni. Valószínűleg azt senki sem tervezte a minisztériumban, hogy az unió megtörténte előtt valamiféle szabálytalan kísérlet történjen a Királyhágón túli haderő felhasználására, hiszen Magyarország és Erdély egyesítése csak hetek kérdése volt. A Szerbiából Karlócára özönlő fegyveres önkéntesek, az önálló délszláv állam alakításának tervéről befutó jelentések azonban kétségtelenül nyugtalanítóak voltak. Ebben a helyzetben érkezett a király Bécsből való eltávozásának híre, amely azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy az uralkodóval megszakad, vagy legalábbis megnehezül a kapcsolat fenntartása. A kormányt ez azonnali és önálló lépések meg-

20 OL H 117. Vasvári Pál iratai. Agitáció. (Kiemelés az eredetiben.)

21 PH 1848. május 25. (65) A népgyűlés időpontjára ld. *Urbán*: A nemzetörség és honvédség szervezése... i. m. 273. o. 91. jegyzet.

22 PH 1848. május 18. (59) Azt, hogy az unió és a székelyek fegyveres segítségének lehetősége mennyire összefonódott, jól mutatja Petőfi Sándor: Két ország ölelkezése c. költeménye, amely a közösen elhárítandó veszélyekről szól, s arról, hogy „kétlű kard lett a magyar”. (Az unió híre június 1-én este érkezett a fővárosba és a PH június 5-i számában már megjelent a vers.)

tételére készítette. Így került sor arra, hogy május 19-én a minisztertanács határozatot hozott az országgyűlés összehívásáról és azt csak utólag terjesztette fel a királyhoz jóváhagyásra. A király Bécsből történt távozása azonban kérdésessé tette az uniótörvény gyors szentesítését és azzal fenyegetett, hogy a székely katonaság seregét is késik. Ez a megfontolás — és talán a *Pesti Hírlap* előző napi tudósítása — játszott szerepet abban, hogy a minisztertanács felhatalmazta Batthyányt, hogy azonnal hívja segítségül a székelyeket és a felhívás terjesztésére megbízottakat küldjön Erdélybe.

A még aznap elkészült felhívásban Batthyány mint miniszterelnök és ideiglenes hadügyminiszter fordult a székelyekhez. Hangsúlyozta, hogy „a két testvérhonnak tetteles egyesülése” még nem történt ugyan meg, de az — a pozsonyi VII. tc. jóváhagyásával — „elvileg . . . elfogadva, kegyes urunk királyunk változhatlan szavával szentesítve van.” A veszéllyel fenyegetett hon védelmére szólítja fel tehát a székely katonaságot és értesíti erről az erdélyi katonai főparancsnokot is, hogy „e levelem vételével tüstént Magyarországra, a Szeged tájékára telepíteni elhatározott 12,000 fegyveres katonaságból álló táborba sieszenek . . .”²³ Batthyány az egyidejűleg Puchner altábornaghoz, az erdélyi (szepeni) katonai főhadparancsnokhoz intézett levelében rámutatott, hogy a király eltávozásával és ennek következtében a kapcsolatok megszakadásával, valamint az országot fenyegető veszélyre való tekintettel „mint Magyarországnak miniszterelnöke s ideiglenes hadi minisztere” szoros kötelességének érezte, hogy „addig is, míg e részben a legfelsőbb jóváhagyást utólagosan megnyerném, a haza s ez által az összes monarchiának megmentése végett a székely nemzethez és katonasághoz a másolatban idezárt felszólítást intézni . . .”²⁴ Befejezésül a levél utal arra, hogy az uniót elvileg már elfogadta a király, így számít arra, hogy Puchner „ismert hazafiúi buzgalmánál fogva” segíti a felhívás sikerét, mert ellenkező esetben — hangsúlyozza Batthyány — „kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy, ha szavam főhadi kormányzó úr előtt részvétlenül hangzanék el, s ezen nagyfontosságú tárgy elhanyagolása miatt a hazára, az összes monarchiára s a dynastiára bármily veszély hárulna, a felelet terhe nem én reám, hanem főhadi kormányzó úrra fog nehezedni”.

A székelyekhez szóló felhívást azonnal nyomdába küldték és még aznap megtörtént a küldöttek kiválasztása. A szempont nyilván a helyismeret lehetett, így került sor Gál (Gaál) Sándornak, a székely határőrség volt hadnagyának, a fővárosi nemzetőrségi szabályzat kidolgozójának,²⁵ továbbá a legutóbbi erdélyi országgyűlésen is lenn járt Hajnik Károly gyorsírónak²⁶ a megbízására. Harmadiknak Klapka György, szolgálatból korábban kilépett főhadnagyra esett Batthyány választása.²⁷ Az egyidejűleg kiadott megbízólevél és az utasítás nem mondja ki tételesen, hogy a küldöttek vezetője Gál Sándor, bár a neve min-

23 OL H 2. Meln. 1848:216; közli *Pap*: Okmánytár . . . i. m. I. k. 140—141. o.

24 OL H 2. Meln. 1848:216; közli *Pap*: Okmánytár . . . i. m. I. k. 141. o. Mind a felhívást, mind a Puchnernek szóló levelet közli még *Kövári László*: Okmánytár az 1848—49-i erdélyi eseményekhez. Pest, 1861. 11—13. o.

25 Gál Sándor korábbi 1848-as szereplésére ld. *Urbán*: A nemzetőrség és honvédség szervezése. . . i. m. 16. o.; életútjára *Károlyi Dénes*: Gál Sándor, L. az 1848. Arcok, eszmék, tettek c. kötetben. Bukarest, 1974. 258—260. o. Gálról az is hírlett ezekben a napokban, hogy „Hadi folyó irat”-ot fog kiadni: Ellenőr, 1848. május 5. (2)

26 Hajnik Károly ekkor valamiféle rendelkezési állományban lehetett az országgyűlés megnyitását, majd a Közlöny szerkesztőségében kapott állást, mint az országgyűlés gyorsírója. Ma már tudjuk róla, hogy az osztrák rendőrség ügynöke volt, legalábbis az utolsó pozsonyi országgyűlés idején: *Varga János*: A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Budapest, 1971. 19. o.

27 Klapka emlékiratai szerint Szabó Imrénének, volt testtársának (a későbbi hadügyi államtitkárának) köszönheti küldetését. Ez azonban emlékezteti tévedés, mivel Szabó ekkor még nem dolgozott a minisztériumban. Klapka és Gál — az emlékiratok szerint is — azonban együtt vettek részt a Radical Kör április végén benyújtott petíciójának előkészítésében, így valószínű, hogy Gál ajánlotta Klapkát, aki a márciusi napokban Erdélyből, Nagyszombatból érkezett a fővárosba és az elsősk között jelentkezett a minisztériumnál szolgálattelre. *Klapka György*: Emlékeimből. Budapest, 1886. 29—39. o. (*Klapka György*: Első küldetésem 1848-ban. Az Ország-Világ 1885. 11. sz. szöveg szerint egyezik a kötet anyagával.)

denült az első helyen szerepel. A gyakorlatban azonban Klapka és Hajnik is Gált tekintették a vállalkozás vezetőjének. Utasításuk szerint „azonnal útnak indulván, a szabad székely székekhez és székely ezrekhez szóló eredeti leveleimet az illető előljáráásoknak kézhez szolgáltatassák,²⁸ a nyomtatott példányokat pedig a székely nemzet között kiosszák, s lelkes szávakban és buzgó hazafiassággal hívják fel szóval is azon nemes nemzet összes mint egyes tagjait, miszerint a testvér honnak, illy vészes idejében... segedelmére lenni siesse nek...”²⁹

A küldöttek csak május 20-án indultak, hiszen a nyomtatott felhívások elkészültét meg kellett várniuk.³⁰ Elindulásuk csendben történt, mert a fővárosi lapok nem tudtak küldetésükről. Batthyány azonban nem akarta teljesen titokban tartani az akciót, ezért mind a felhívás, mind a Puchnerhez intézett levél megjelent a *Pesti Hírlap* másnapi, május 21-i számában.³¹ Gál, Hajnik és Klapka megbízásáról azonban egyetlen szó sem esett. A fővárosi hírekre specializált *Budapesti Híradó* tudósítója csak május 23-án kelt levelében említette, hogy a kormány „sebes futár által” küldte el a felszólítást, s azt „Gál, székely hadnagy vitte”.³²

A miniszterelnök megbízottai május 22-én este tízkor érkeztek a Biassini gyorskocsiszolgálat menetrend szerinti járatával Kolozsvárra. Mivel a szóbeli utasítás értelmében a Guberniumot, illetve Teleki József kormányzót elkerülve, de a székelyföldi viszonyokról tájékozódva kellett tovább utazniuk, Biassini Domokostól kértek tanácsot, hogy ki volna Kolozsvárot „valamely befolyásosabb székely egyén?” A megkérdezett Pálffy János udvarhelyszéki követet ajánlotta, akit a küldöttek meg is kerestek. (Pálffy és Hajnik ismerték egymást az 1841. évi erdélyi országgyűlésről.) Amikor Gál, Hajnik és Klapka felfedték küldetésüket — mint mondták: minél több székely fegyverforgatót akarnak kiindulásra bírni —, Pálffy ragaszkodott, hogy követtársa: ifj. Bethlen János is legyen jelen a beszélgetésen. A bécsi és a pesti fejleményekről és a megbízásuk okáról szóló beszámolót meghallgatva, Pálffy érthetően azt kérdezte a megbízottaktól, hogy ebben a fontos ügyben miért nem fordulnak a gubernátorhoz, vagy miért nem közlik küldetésüket az erdélyi ellenzék más, az országgyűlésre már gyülekező tagjaival. Gál és társai — Pálffy későbbi beszámolója szerint — megbízatásukra és sietségükre hivatkoztak, de nem elleneztek, hogy Pálffy és Bethlen a már Kolozsvárott tartózkodó Kemény Dénest, a belügyminisztérium államtitkárát tájékoztassa. Másnap kora reggel azután a küldöttek tovább utaztak Marosvásárhelyre.³³

28 Gál Sándor jelentése (l. a 39. sz. jegyzetet) beszél a főkirálybiráknak és a székely alakulatok ezredeseinek vitt levelekről, de az OL H 2. Meln. 1848:216. alatt semmi nyoma ezek fogalmazványainak, illetve az iratok tituletén semmi megjegyzés nem utal elkészítésükre.

29 A megbízólevél és az utasítás fogalmazványát l. OL H 2. Meln. 1848:216. A megbízás előzményeinek ismeretében tehát pontatlan e sorok írójának korábbi állásfoglalása, hogy ez a küldöttség az *ifjúság* küldöttsége lett volna: ld.: *Urban: A nemzetőség és honvédség szervezése*... i. m. 226. o.

30 A Puchnerhez intézett levél fogalmazványán található feljegyzés szerint azt csak május 20-án tisztázták le. Érdemes még megemlíteni, hogy az eredeti felhívásokat Landerer és Heckenastnál nyomtatták, de az OL R 32. 1848—49-es nyomtatványok c. gyűjteményében eltérő példányok is vannak, ami arra enged következtetni, hogy azokat Erdélyben újranyomták.

31 A lap fontos okmányokat közölt ezen a napon. Első helyen a minisztérium május 19-i közös felhívását, majd a nádor május 20-i proklamációját, ezt követően Batthyány felhívását a székelyekhez és a Puchnerhez intézett levelet.

32 BpH 1848. május 26. (846)

33 Az előadottakra I. Kemény Dénes Szemere Bertalanhoz: Kolozsvár, 1848. május 25. OL H 9. Belügyminisztérium, elnöki iratok (a továbbiakban — BM eln.) 1848:266. Pálffy János: Magyarország és erdélyi urak. Kolozsvár, 1939. I. k. 159—161. o. *Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re.* Eudapest, 1880. 150. o. *Kövéri László: Erdély története 1848—49-ben.* Pest, 1861. 34—35. o. *Klapka: i. m.* 40. o. szerint Kolozsváron „több kimagasló politikai személyiségnél” tették tiszteletüket, sőt Wesselényivel is találkoztak. Ez azonban emlékezeti tévedés. Wesselényi ekkor még nem volt Kolozsváron, s Kemény idézett levele másnap minden lényeges dologról beszámolt. Pálffy emlékezései is tartalmaznak kisebb tévedéseket: a küldötteket Batthyány nem személyesen hozzá irányította, s azok nem csak két zászlóaljat akartak kiindulásra bírni. Ez a szám a későbbi tények alapján maradt a szerző emlékezetében.

Május 23-án reggel Pálffy, Kemény Dénes és mások megtanácskozták Gálék küldetését és arra a megállapításra jutottak, hogy nevezettek nem lehetnek semmiképpen „igaz-járásbeliek”. Képtelenségnek tartották ugyanis, hogy a minisztérium ezt a feladatot három ismeretlen személyre bízta, miközben őket nem értesíti. De azt is gyanúsnak találták, hogy a székelyekhez intézett felhívást csak a miniszterelnök írta alá és hiányzott róla a nádori láttamozás. Ezért úgy döntöttek — mint Kemény Dénes jelentette Szemerének —, hogy Bánfi Jánost és Jánosi Dénest elindítják „az említett 3 gyanús személy után oly meghagyással, hogy mindenütt nyomokban járjanak, s ha olyasmit próbálnák, ami a ministerium megbuktatására, vagy republikanizmus terjesztésére, vagy általában is anarchiára vezetne, azt rögtön meggátolni törekedjenek, szükség esetében az említettek elfogatása által is.”³⁴

Nem tudjuk, ki közölte Teleki József kormányzóval a küldöttek érkezését és gyanúsan sietős továbbutazását Marosvásárhely felé, de az a tény, hogy Teleki — személyének és hivatalának mellőzésén túl — május 23-án azt jelentette a nádornak, hogy a nevezettek „ezen a városon egymással igen ellenkező híreket terjesztettek”,³⁵ valószínűvé teszi, hogy a Pálffyék által szerzett információk részben eljutottak a gubernátorhoz. Teleki a maga részéről azonnal intézkedett és utasította Maros, Csik, Háromszék és Udvarhelyszék főkirálybírait, valamint Marosvásárhely főbíróját, hogy a három gyanús egyén „minden tényeit és lépéseit éber figyelemmel kísérvén, ha törvényellenes és a közjólét felháborítására intézett törekvéseiket vennék észre, legott a körülményekhez képest a szükségeseket intézzék el...”³⁶ Teleki egyben azonnal tájékoztatta az erdélyi főparancsnokságon Pferdsman altábornagyot, Puchner helyettesét is.³⁷

A küldöttek május 23-án délután háromkor érkeztek meg Marosvásárhelyre, ahol Lázár János főbíró a miniszterelnök „saját aláírása és elnöki pecsétje alatt költ” megbízólevelének azonnal engedelmesskedett és este hatra összehívta a népgyűlést. Itt először Gál Sándor ismertette Batthyány felhívását, majd Berenczey László szólott, s a kb. hatezer főnyi hallgatóságot nemcsak az unió támogatására hívta fel, hanem meg is eskette a jelenlévőket, hogy addig is, amíg az unió létre nem jön, elfogadják a magyar minisztérium rendelkezéseit. A népgyűlést követően Marosvásárhelyt meggyorsult a nemzetőrség szervezése és megkezdődött az önkéntesek összeírása. A kormányzó, aki a főbíró igazoló és a főkirálybíró felháborodott jelentéséből értesült a fejleményekről, a Gubernium május 25-i üléséből megróttá a várost az „ily szokatlan népgyűlés” miatt és azért, hogy egy, az erdélyi kormányzók alá tartozó törvényhatóság „egy más, csak ezután lehető kormányba biztosainak, ezen királyi főkormányzók mellőzéseivel tett felszólítására, hűtellel is pecsételt határozatot hozni nem kételkedett.”³⁸

Batthyány utasítása szerint csak székelyföldi körútjuk után kellett volna az egyik küldöttnek Nagyszebenbe menni a Puchnerhez szóló levéllel. Mivel azon-

³⁴ Kemény D. idézett május 24-i jelentése, OL H 9. BM eln. 1848:266. Kemény szerint a küldöttek — nagy titokban egy Hegedűs nevű helyi ügyvédnek is beszámolva — nem egyformán adták elő a bécsi republikánus mozgalmakról tudott híreket, s ez is növelte a gyanút megbízatásuk hitelessége iránt. Kemény egyébként kétségbe vonta a küldetés sikerét. Így írt: „Hogy ezen egyének a székelységet föl nem költik, az bizonyos. De zavart csinálhatnak, tetézik a bonnyodalmakat.”

³⁵ OL F 37. Gub. eln. 1848:1289; OL H 2. Meln. 1848:249.

³⁶ OL F 37 Gub. eln. 1848:1289.

³⁷ Uo.

³⁸ A jelentések: OL F 37. Gub. eln. 1848:1295, 1320, 1323. Tholdalagi Ferenc főkirálybíró jelentéséből kiviláglik, hogy ő még a proklamációk szétosztását is meg akarta tiltani. Teleki kormányzó megróvó levele Marosvásárhelyhez: OL F 46. Gubernium Transylvanicum in Politicis. (A továbbiakban — Gub. pol.) 1848:6795; továbbá: Archivele Statului Tirgu-Mures (Marosvásárhely város levéltára), Acta Politica 1848:1438. Az eseményekre l. még *Jakab*: i. m. 150. o.; *Klapka*: i. m. 40. o.; továbbá *ifj. Biás István*: Marosvásárhely a szabadságharc alatt. (Klny. a „Marosvásárhely” 1900. évi folyamából) Marosvásárhely, 1900. 7. o. Az Ellenőr május 26-i (13) száma adott hírt a marosvásárhelyi eseményekről és először utalt arra, hogy a székelyeket fegyverbe hívní „három egyén városunkon által is ment”. L. még EH 1848. május 26. (372)

ban Marosvásárhelyen úgy értesültek, hogy az ottani vár parancsnoka tudósította érkezésükről és az eseményekről a szebeni főparancsnokságot, úgy döntöttek, hogy Hajnik Károly azonnal Szebenbe utazik, majd onnan vissza Pestre, hogy jelentse a miniszterelnöknek az addigi tapasztalatokat.³⁹ Így május 24-én kora hajnalban először Hajnik indult el, majd rövidesen Gál és Klapka is felkerekedtek, hogy Székelyudvarhelyre menjenek.⁴⁰

Marosvásárhelyen tehát jól indult Batthyány küldötteinek munkája. Megbízatusukat nem vonták kétségbe és nem érkezett még meg sem Teleki gubernátor levele, sem a két küldött, akiket Pálffy és Kemény Dénes menesztett a nyomukba. Udvarhelyszékben már nehézségek támadtak. Macskási Lajos főkirálybíró Székelykeresztúron május 24-én készségesen fogadta őket és össze is hívta a szék tisztségviselőit, de közben megérkezett a két küldött, illetve a gubernátor figyelmeztetése. A szék „csendfenntartó bizottmánya” végül úgy foglalt állást, hogy a miniszterelnöki felszólalást „meleg részvétellel” fogadja ugyan, de ügyeik „legbonyolódottabb állásában” (ami alatt a tisztújítást követő helyi feszültség is értendő!) „tettleges részvét... csak kormányunk felhívó rendelete után születhetnek”. Gál és Klapka belátta, hogy itt a népgyűlések könnyen pártszínezetű kitérésekre vezethetnének, ezért — „pár száz nyomtatott proclamatiót” átadva a „csendőr bizottmánynak” — Háromszéknek vették útjukat.⁴¹

Időközben Hajnik Károly küldetése sajátos fordulatot vett. A Szebenbe utazó Hajnik ugyanis május 24-én a Küküllő völgyében, Medgyesen találkozott Puchner altábornaggyal, aki mint az erdélyi országgyűlés királyi biztosa, Kolozsvárra tartott. Hajnik azonnal átadta Puchnernek Batthyány levelét, de útirányát nem változtatta meg és továbbutazott Szebenbe. Ennek oka nyilván a miniszterelnök szóbeli utasításában keresendő, amelynek értelmében a Szebenbe küldött személynek tájékozódnia kellett az erdélyi haderő székvárosának hangulatáról. Hajnik előtt azonban már megérkezett Teleki gubernátornak Pferdsman altábornagyhoz intézett figyelmeztetése, amelyben Hajnik név szerint szerepelt. Mivel Hajnikot ismerték Szebenben, május 25-én történt megérkezése után rövidesen igazoltatták és — mivel igazolni nem tudta magát — letartóztatták. Hajnik hiába hivatkozott arra, hogy az őt igazoló miniszterelnöki levelet útközben átadta Puchnernek, kijelentése nem talált hitelre. Hajnikot a városi rendőrség kihallgatta a „szelíd kikérdezés” szabályai szerint, Pferdsman pedig azonnal jelentette az esetet a gubernátornak. Teleki, aki időközben Puchnertől értesült Hajnik megbízatásának hitelességéről, május 27-én utasította a szebeni polgármestert Hajnik szabadon bocsátására. Bár a polgármester a rendeletet május 28-án délután kézhez vette, Hajnikot csak másnap reggel, *négy napi fogáság után* engedték szabadon — de elkobozott iratait akkor sem adták vissza. Hajnik ekkor Kolozsvárra utazott, részt vett a május 30-i, az uniót kimondó országgyűlésen és azonnal visszatért Pestre, megfelelően Batthyány írásbeli utasításának, hogy a Puchnernek küldött levelet kézbesítve, a Szebenben járt személy „a teljesítetteknek és tapasztaltaknak előadása végett hozzám személyesen vissza jó”. Hajnik visszatérése nem maradt titokban, sőt a sajtóban olyan tudósítás is megjelent, hogy ő hozta az unió hírért Pestre.⁴²

39 Gál Sándor összefoglaló jelentése Batthyányhoz: 1848. június 25. OL H 2. Meln. 1848:454.

40 OL F 37. Gub. eln. 1848:1295. (Klapka: i. m. 41. o. szerint Hajnik csak Sepsiszentgyörgyöri ment Szebenbe, de ez tévedés.)

41 OL F 37. Gub. eln. 1848:1376. (Macskási Lajos főbírónak ehhez a leveléhez mellékelve kapta kézhez a gubernátor a nyomtatott proklamáció első példányát.) OL H 2. Meln. 1848:454.

42 Hajnik letartóztatásáról és szabadon engedéséről: OL F 37. Gub. eln. 1848:1322, 1448. Hajnik iratairól: OL F 37. Gub. eln. 1848: 1353, 1448. L. még *Jakab*: i. m. 151. o. *Kövári*: i. m. 35. o. szerint Hajniknak volt útlevele, de ez a jelentések alapján téves. (Ami azt is jelzi, hogy a három küldöttnék csak egy *megbízó levele* volt, és nem kaptak külön-külön személyre szóló útlevelet.) A sajtó Hajnik sorsáról: *Ellenőr*, 1848. június 1. (16); *Nemzeti*, 1848. június 2. (20); *Nemzetőr*, 1848. június 3.; *BpH* 1848. június 8. (857) Egyes tudósítások tévesen Hajnik Párról, a belügyminisztérium rendőrtanácsosáról írnak.

Puchner megérkezése Kolozsvárra, pontosabban Batthyány hozzá intézett levele eloszlatta a kétségeket Gál, Hajnik és Klapka megbízatásának valódisága felől. Ezt csak megerősítette a *Pesti Hírlap* május 21-i, Batthyány felhívását és a Puchnernek szóló levelet közlő száma, amely nagy késéssel, tudomásunk szerint csak május 25-én jutott el Kolozsvárra. Ez tehát világossá tette, hogy Gál és társai nem felforgatásra törekvő „emissariusok”, hanem a törvényes magyar kormány elnökének küldöttjei egy olyan ügyben, amely szándékát tekintve méltányolható ugyan, de az eljárás módját és eszközeit tekintve — mi tagadás — szabálytalan, sőt *törvénytelen* volt. Teleki gubernátor le is vonta ezt a tanulságot és úgy döntött, hogy az erdélyi kormányzók mellőzése miatt panaszt tesz a királynál.⁴³ A *Pesti Hírlap* megérkezése Kemény Dénest és társait is újabb lépésekre készítette. Mint a május 25-én a nádorhoz írott levélben Kemény jelentette, megtanácskozták a dolgot és sürgőnyt menesztettek a Gál Sándorék követésére küldött két személy után, hogy „ügyekezzenek az említett egyéneket válatatjoknak ily modorban sükert semmi esetre, de netalán veszélyt szülhető tulajdonságáról fölvilágosítani”, személyüket az esetleges bántalomtól megóvni, de „a rend megháboríttatását is mindenestre eltávoztatni”.⁴⁴ Kemény azt is jelentette a nádornak, hogy lépésükről Teleki kormányzó „értésítve és benne megegyezve van”. A levél legfontosabb része Kemény és társainak véleménye Batthyány eljárásáról. Ebben először is helytelenítik, hogy a székely katonaságot az unió előtt hívták fel kiindulásra, mivel az árt az unió népszerűségének, így azt a románok és szászok felhasználhatják. (A rokonszenv Csikban „egyébiránt sem igen nagy” — jegyzi meg Kemény.) De ez nem is történhet szabályosan az unió előtt és a *kormányzó nélkül*, mert „a kormányzókat a rendelkezéssel keresztül szökni annyit tenne, mint a létező igazgatást megdönteni, mielőtt lenne organizálva más, helyette” — érvelt a levél. Végezetül azt hangsúlyozta, hogy az Erdélyben jelentkező magyarelles mozgalmak miatt egyébként sem tanácsos a székely határország egészét kimozdítani, főleg nem a moldvai és havasalföldi határszélről. Helyette azt javasolta, hogy a román határőrezredeket vigyék ki, mert azokat ők nélkülözhetőeknek tartják és meggyőződésük, hogy az illir mozgalmak ellen használhatók is lesznek . . .

Egymást követték tehát a futárok Kolozsvárról Pestre és hozták a jelentéseket a nádorhoz, a belügyminiszterhez. Puchner azonban nem sietett, hogy válaszoljon Batthyány levelére. Végül május 28-án megszületett a *magyar nyelvű*, de semmitmondó válasz, amely a gubernátorral történt tanácskozásról, az erdélyi katonai erőnek — már a császárnak is jelentett — elégtelenségéről és ebből fakadóan „a szélbeli katonaság” Erdélyből történő kivételének kényszerű leállításáról szólt. Puchner biztosította Batthyányt szándékáról, hogy „a kimondott szent célhoz” járuljon, „ha ezen szándékom kivételét minden körülmények hatalmasan nem gátolnák”. Majd egy ironikus fordulattal így írt a Batthyány által emlegetett felelősségről: „és ha ezen ügyben Excellenciád nagyrabecsült terveinek meg nem felelhetek, szíveskedjék Excellenciád a felelősség terhét nem énreám, hanem azokra gördíteni, kik a világ első jelességű harcosait a Felső iránti, szent esküvel fogadott hűségétől és előjáróik iránt engedelmességtől nemcsak eltántorították, hanem ezeket bennök egészen meg is semmisítették”.⁴⁵ Nem kétséges, hogy Puchner utóbbi kitételében elsősorban nem a 2. székely gyalogezred április végi parancsmegtagadásának értelmi szerzőire cél-

43 OL F 46. Gub. pol. 1848:6795. Meg kell azonban jegyezni, hogy bár ez a döntés május 25-én született, a királyhoz intézendő levél fogalmazványa csak május 30-án került a másoló kezébe és azt — az *urgens* jelzés ellenére — csak június 2-án továbbították, vagyis az uniótörvény elfogadása után.

44 OL H 2. Meln. 1848:250.

45 OL H 2. Meln. 1848:546. A levél az Innsbruckba utazott Batthyányt már nem érte a fővárosban, így azt a június 6-i minisztertanácson ismertették.

zott, hanem Batthyány küldötteire, akik gyakorlatilag nemcsak a Guberniumot, hanem az erdélyi General-Kommandót, a főparancsnokságot is megkerülték.

Az István nádorhoz intézett jelentések nem találták őt már Budán, mivel május 24-én Innsburckba utazott. A levelek, nyilván tartalmuk miatt ez magától értetődő volt, a nádori iroda döntése alapján Batthyányhoz kerültek, s ez történt Kemény május 24-én Szemeréhez küldött jelentésével is. Az érdekeltnek így módja volt közvetlenül megmagyarázni szabálytalan cselekedetét és annak rugóit. A miniszterelnök elsőként május 27-én Kemény Dénesnek válaszolt. Lépését — írja Batthyány — a sürgős körülmények parancsolták, azt „önfelelősségére”, de a nádor és az egész minisztérium tudtával tette. A szerb betörések, a bécsi zavargások és a király távozásának híre ellenségeinknek kedvezett, így nem ígérkezett más segítség, mint „a nemes székely nemzet és ezredeknak a magyar királyi trón, nemzet és haza iránti ismeretes rendületlen hűségét pótlólagos legfelsőbb jóváhagyás reményében igénybe vennem...” A levél végül visszautasítja Kemény május 24-i jelentésének azokat a részeit, amelyek nyilván szándékosan túlozva adták vissza Gál és társainak beszámolóját a bécsi és pesti fejleményekről, majd az újabb bécsi „anarchikus zavargásról” érkezett hírekre utalva felszólította Keményt, hogy „a közös haza felett okvetlen kitérő fergeteg elhárítása tekintetéből” tartsa ő is hazafias kötelességének a székelyek kiindításának elősegítését.⁴⁶

Teleki gubernátornak a nádorhoz intézett jelentése csak május 29-én került Batthyányhoz, aki azonnal válaszolt. Ez a levél egyike azoknak, amelyekben a zárkózott Batthyány, aki nem hagyott az utókorra naplót, vagy hosszú baráti leveleket, betekintést enged gondolkodásába, nézeteibe. A válasz nem hagy kétséget, hogy írójuk többre becsüli a bár szabálytalan, de gyors cselekedeteket a szabályos, de késedelmes és ezért kártékony lépéseknél. „Miként egyes emberek, úgy az országok és nemzetek életében is vannak percenetek [pillanatok] — írja Batthyány —, melyeket megragadni, melyekben a szabályszerű lépésektől eltérni okvetlen szükség, hogy a késedelem vagy hosszas fontolgatás szülte kipótolhatatlan kár veszélye elő ne törjön.” Ilyen volt május 19-e, amelyben azonnal cselekedni kellett. Hiába óhajtotta volna — folytatja a miniszterelnök —, hogy felszólítása „Erdély törvényes főnökének rendes útján” menjen, a rögtön intézkedés szüksége azt kívánta, hogy a gubernátort „olyak teljesítésétől, mire magát hivatalos állásánál fogva felhatalmazottnak nem érzethetné”, megkímélje. Ezért kellett eltérnie „a rendes alakszerűségtől” és a király, a haza és a nemzet iránti kötelességből, hogy — fejezi be érvelését Batthyány — „önfelelősségemre, a fenséges nádor királyi helytartó és a magyar ministerium tudtával, a székely nemzet és ezredek segítkezését egyenesen hozzájuk küldött egyének által szorgalmazzam”.⁴⁷ Batthyány egyidejűleg válaszolt Kemény Dénesnek a nádorhoz intézett május 25-i levelére is. Ebben utalt korábbi válaszára, megismételte a fenti, Telekinek kifejtett érveit és megjegyezte: maga Kemény is belátta a rendkívüli helyzetben teendő rendkívüli rendszabályok szükségét akkor, amikor azt sürgette, hogy az erdélyi országgyűlésre a magyar minisztérium mihamarabb küldjön egy *teljhatalmú* biztost. Ez, mondja Batthyány, „még sokkal nagyobb mértékben tér el a törvényes formáktól...”⁴⁸

Míg ez a levélváltás tartott és amíg Hajnik kiszabadult szebeni fogságából, Gál Sándor és Klapka megkezdték tevékenységüket Háromszékben. Horváth

46 OL H 2. Meln. 1848:249. Batthyány levele tehát választ ad a nádori aláírás hiányára is: a nádor és minisztériumai tudtával, de *saját felelősségére* cselekedett. Nyilván ezért volt magától értetődő, hogy Kemény Dénesnek Szemeréhez intézett levelére a miniszterelnök válaszolt.

47 OL H 2. Meln. 1848:249. Batthyány levelének lényeges részeit közli *Jakab*: i. m. 153–154. o.

48 OL H 2. Meln. 1848:250. (Kemény a teljhatalmú kormánybiztos azonnali kiküldését a május 24-i, Szemeréhez írott levelében ajánlotta.)

Albert főkirálybíró május 28-án jelentette Teleki Józsefnek a küldöttek megérkezését Sepsiszentgyörgyre és utasítást kért a teendőket illetően.⁴⁹ A kormányzó május 31-én kelt válaszában sajátosan érvelt: „mivel a magyar minisztériumról fel sem lehet tenni azt, miként a székely katonákat közvetlenül előjárójok iránt tartozó függésnek... megszégésével... kívánna a segedelemre felszólítani”, ezért azt javasolta, hogy a biztosokat figyelmeztesse, hogy tartózkodjanak minden igazgatástól és a katonaságot csak akkor hívják fel, amikor azok már saját előjáróiktól is parancsot kaptak.⁵⁰ A főkirálybíró azután ennek megfelelően június 3-án vagy 4-én írásban szólította fel Gál Sándort tevékenységük korlátozására.⁵¹ Ezt megelőzően azonban a küldöttek Alcsernátonban, majd május 31-én Kézdivásárhelyen tartottak népgyűlést, utóbbi helyen egy épület udvarán, de nagy tömeg és az újonnan alakult nemzetőrség előtt. A kézdivásárhelyi eseményekről számolt be Kovács Dániel főbíró, kérve, hogy a katonai szolgálatot nem teljesítő fiatalok közül „alírással melletti” jelentkezők számára a kormányzó gondoskodjék tiszték, zsold és fegyverzet felől.⁵² Június 3-án vagy 4-én, mikor Gál és Klapka Zágónba indultak volna, kapták meg a gubernátor rendeletét (tulajdonképpen a főkirálybíróhoz intézett rendelet másolatát), amely eltiltotta őket a székely katonaság kiindítása melletti agitálástól. Ezt követően — mint Gál jelentésében olvashatjuk — Háromszékben többé nem léptek fel nyilvánosan.⁵³ Ekkor a küldöttek, akiknek megbízásuk szerint az egész Székelyföldet be kellett járniuk, északnak fordultak és átmentek Csíkba. Itt, a hatóságok által Csik, Gyergyó és Kászon székek számára szervezett és az új viszonyokról tájékoztató, június 15-én Somlón tartott népgyűlésen Gálnak lehetősége nyílt megbízatásának ismertetésére. Szavait kedvezően fogadták, maga Gál joggal sikerként könyvelte el a fejleményeket.⁵⁴ Időközben azonban lassan négy hét telt el és *gyakorlatilag* mi sem történt a székelyek kimozdítása érdekében. Ugyanakkor az erdélyi országgyűlés május 30-án megszavazta az uniót és június 18-ra megérkezett Kolozsvárra a királyi jóváhagyás.⁵⁵ Így a Batthyány-kormány átvehette Erdély igazgatását és nem volt többé szükség Gál Sándor és társai különleges megbízatására.

Az eredmény

Az elmondottak után joggal merül fel a kérdés: hogyan értékeljük a történeteket, sikernek vagy kudarcnak tekintsük-e Batthyány küldötteinek útját? A felelet nem egyszerű, mivel érthetően külön kell választanunk a miniszterelnöknek a formákkal — sőt az alkotmányossági aggályokkal — bátran szakító lépését és magának a küldetésnek az eredményeit. Ez utóbbi is összetett kérdés, hiszen nemcsak az lehet érdekes és fontos, hogy megbízatásukban mit értek el

49 OL F 37. Gub. eln. 1848:1347. A jelentésből megtudjuk, hogy Gál és Klapka „a borítékban hozzám intézett, belől a székelyeket fegyverfogásra buzdító felszólítást hozván be” — vagyis a székek vezetőinek, illetve az ezredek parancsnokainak nem hoztak külön levelet (L. a 28. sz. jegyzetet.) Gál Sándor összefoglaló jelentéséből viszont az derül ki, hogy megérkezésükkor Sepsiszentgyörgyön gyakorlatilag egy népgyűlés fogadta őket a szék hazánál, amiről a főkirálybíró jelentése nem tesz említést. A háromszéki fejleményekre l. még *Egyed Akos*: i. m. 55. o.

50 OL F 37. Gub. eln. 1848:1347; OL H 2. Meln. 1848:454.

51 OL F 37. Gub. eln. 1848:1495. (A jelentés június 4-én kelt.)

52 OL F 37. Gub. eln. 1848:1431. Teleki jelentette is az önkéntesek ellátásának gondját Batthyánynak: OL H 2. Meln. 1848:293.

53 OL H 2. Meln. 1848:454. Gál jelentéséből úgy tűnik, mintha a Gubernium hozzájuk intézett volna rendeletet. Jelentésének mellékletéből azonban világos, hogy a főkirálybíró Teleki idézett május 31-i levelének másolatát juttatta el — átvételi elismervény ellenében — Gálhoz. Gál jelentése szerint a zágoni út előtt még Lemhényben, Sz. Katolnán és Kovásznán tartottak népgyűlést. L. még PH 1848. június 6. (100)

54 Gál idézett jelentése; l. még *Jakab*: i. m. 158. 256–258. o.

55 A témánkat érintő általános politikai háttér modern, új kutatásokon alapuló összefoglalását l. *Miskolczy Ambrus*: Társadalmi és nemzeti kérdés az utolsó erdélyi rendi országgyűlésen. Századok, 1979. 5. sz.

a küldöttek, hanem számolnunk kell megjelenésük általános hatásával és következményeivel is.

Láttuk, Batthyány május 19-én nem nyerte el a nádor egyértelmű jóváhagyását, ezért hiányzott István főherceg aláírása a felhívásról és ezért beszélt Batthyány később arról, hogy *saját felelősségére*, bár a nádor és minisztertársai tudtával cselekedett.⁵⁶ A miniszterelnök bátor lépésének jóváhagyása azonban rövidesen megtörtént. Batthyány május 22-én — egy újabb aggasztó délvidéki jelentést továbbítva — jelezte Pulszky Ferencnek, aki akkor már a bécsi magyar külügyminisztérium államtitkára volt, hogy segítségül hívta a székelyeket. Pulszky a jelentést és Batthyány levelének fordítását azonnal továbbította Latour osztrák hadügyminiszterhez.⁵⁷ Latour, aki — mint azt előljáróban már láttuk — eddig is elzárkózott az erdélyi katonaság kihozatala elől, május 27-én úgy nyilatkozott, hogy amíg Puchnertől nem kap jelentést, nem adhat semmiféle utasítást az erdélyi haderő főparancsnokának, mivel előtte ismeretlenek az ottani viszonyok.⁵⁸ Pulszky május 29-én továbbította ezt a választ Pest-Budára.⁵⁹ Ugyanezen a napon azonban István nádor Innsbruckban olyan kéziratokat eszközölt ki Teleki erdélyi kormányzóhoz és Puchner főparancsnokhoz, amelyben a király Batthyány május 19-i felhívását — mint ami a korona és a monarchia érdekében kelt — jóváhagyta, István nádor illetékességét Erdélyre is kiterjesztette (!) és Puchnernek pedig meghagyta, hogy „ezen felhívás kívánt sikerét eszközölni mindenkép törekedjék”.⁶⁰ A nádor június 4-én visszaérkezett a fővárosba és a *Pesti Hírlap*, valamint a kormány akkor induló hivatalos lapja, a *Közlöny* június 8-án leközlölte mind a két kéziratot.⁶¹ Tehát tíz nappal Batthyány „illegális” lépése után az akció a legmagasabb szinten jóváhagyást nyert.⁶²

Más kérdés volt a katonaság tényleges kiindítása, mivel azt számos tényező gátolta. A Gubernium és a General-Kommando érthetően hallani sem akart róla. A székely ezredek tisztikara ebben a kérdésben nem volt egységes — de Puchner parancsa nélkül az adott helyzetben az egyetértők sem indultak volna meg. Az erdélyi politikusok sem lelkesedtek a gondolatért, mint kiviláglott ez Kemény Dénesnek a nádorhoz intézett jelentéséből.⁶³ Teleki kormányzó június 3-án kelt levelében fejtette ki Batthyánynak, hogy a székely határőrkatonaság egy része már nem is tartózkodik lakhelyén, a másik része pedig „a Moldvában mutatkozó... mozgalmak tekintetéből a külső és belső bátorságnak nemcsak ezen nagyfejedelemségben, hanem Magyarországon, sőt az öszves osztrák császárságbani veszélyeztetése nélkül” nem mozdítható ki.⁶⁴ Június 10-én Kemény Dénes fejtette ki a véleményét a miniszterelnöknek arról, hogy a határőrző székelyeket miért nem volna helyes kimozdítani: „mert azokat, ha hírét hallanák künn annak, hogy háztűzők vidékében zavar van, a hazaszökéstől megtartóztatni nem lehetne...” A levél a továbbiakban hivatkozik arra is, hogy „a Pruthnál nagy orosz sereg van összpontosulva” és végül azt javasolja, hogy a 2. oláh határőrezredből vigyenek ki legalább két zászlóalj, mert azok „jó fegyelem alatt vannak”.⁶⁵ Másnap, június 11-én, ennek a nézetének adott kifeje-

56 A kérdést illetően nem lehetett nagy vita, vagy legalábbis Széchenyi sem ítélte el Batthyány lépését, mert akkor ennek valami nyomát találunk naplójában.

57 OL H 6. Külügyminiszter, elnöki iratok (a továbbiakban — KM ein.) 1848:45.

58 OL H 6. KM ein. 1848:72.

59 OL H 2. Meln. 1848:416.

60 OL H 2. Meln. 1848:435; *Pap*: Okmánytár... i. m. I. k. 158—159. o.; *Kövári*: Okmánytár... i. m. 15—16. o.

61 PH 1848. június 8. (77): *Közlöny*, 1848. június 8. (1)

62 Ez történt egyébként — némi késéssel — a május 16-án elrendelt honvédtoborzás esetében is; l. *Urbán*: A nemzetőrség és honvédség szervezése... i. m. 232. o.

63 L. a 44. sz. jegyzetnél.

64 OL H 2. Meln. 1848:293.

65 OL H 9. BM ein. 1848:478.

zést Teleki László is.⁶⁶ Wesselényi Miklós pedig június 13-án hírlapi felszólítást tett közzé, amelyben azt javasolta, hogy a fegyvert fogó önkéntesek — a későbbi honvédek — se hagyják el Erdélyt, mert ott is szükség van rájuk.⁶⁷

A fenti levelek egy része még meg sem íródott, amikor a minisztertanács — Batthyány távollétében — foglalkozott Puchner május 28-i levelével és arra az elhatározásra jutott, hogy a nádor — immáron a királynak „Erdélyre nézve is teljes hatalmú helytartója” — parancsolja meg Puchner katonai főparancsnoknak, hogy a jövőben minden katonai kérdésben csak a magyar minisztériumtól fogadjon el parancsot, s az ismeretes körülmények miatt „az egész Erdélyben létező katonaságnak felét Magyarországra tüstént küldje ki”.⁶⁸ A határozatról — nyilván a miniszterelnök helyett — Szemere Bertalan belügyminiszter értesítette a nádort június 11-én, kérve: „kegyeskedjék meghagyni Erdélyből a székely katonaság egy részének kijövetelét, mely parancsolat rögtön volna teljesítendő”.⁶⁹ A nádor a kérelmet még aznap továbbította Mészáros Lázár hadügyminiszterhez, utasítva, hogy haladéktalanul tegye meg a szükséges intézkedéseket.⁷⁰ Mészáros másnap egy meglehetősen általános fogalmazású parancsban utasította Puchnert, hogy haladéktalanul adjon parancsot „a székely nemzetnek”, hogy „a körülményekhez képest minél nagyobb számban Magyarországra, Szeged városába siessenek...”.⁷¹ Június 16-án azután Mészáros egy, a nádor által is ellenjegyzett levélben értesítette Teleki gubernátort, hogy Puchnert utasította: az Erdélyben található seregekből és a székely katonaságból a *nélkülözhetőeket* rendelje ki Magyarország védelmére.⁷² Ez volt végre az a rendelkezés, amelyet már visszautasítani nem lehetett, csak késleltetni annak végrehajtását.⁷³ Eredményeként azután július—augusztusban az I. és II. székely gyalogezred, a II. román gyalogezred egy-egy zászlóalja és a székely huszárok egy osztálya (2 százada) indult ki a szegedi táborba...⁷⁴

A küldöttek tehát a közvetlen célt nem érték el. Volt-e mégis valami haszna küldetésüknek? A kortárs történetíró, Kővári László csak a kiküldetés bevalótt célját tekinti, amikor így ír: „Klapkáék eredménytelenül visszahúzódtak...”.⁷⁵ Jakab Elek viszont úgy látja, hogy Gál és Klapka a székelységben „felkeltették az alvó nemzeti érzést” és útjuk igazi hatása majd ősszel, Berzenzey toborzásának sikerében nyilvánult meg.⁷⁶

Szerencsére ismerjük a küldöttek jelentését is, véleményüket megbízásuk teljesítéséről, legalábbis Klapka és Gál Sándor esetében.⁷⁷ Gál Csíkból valamikor június 10-e körül visszaküldte Pestre Klapkát, aki június 16-án nyújtotta be jelentését Batthyánynak.⁷⁸ Klapka röviden beszámolt a székely határőrök hangulatáról, arról, hogy szerinte lehet rájuk számítani, de — Kolozsvárott Puchnerral történt megbeszélésére⁷⁹ és a Moldvából érkezett hírekre hivatkozva —

66 Uo.

67 Kolozsvári Híradó 1848. június 13. (12); l. még *Trócsányi*: i. m. 542. o.

68 KLÓM XII. 228—229. o.

69 OL H 9. BM eln. 1848:296; OL H 75. Hadügyminisztérium, kiadványok (a továbbiakban — HM/k) 1848:293.

70 OL H 75. HM/k 1848:293.

71 Uo.

72 OL H 75 HM/k 1848:400; OL F 37. Gub. eln. 1848:1603.

73 L. például Puchner jelentését a pénzügyről, vagy a szükséges tisztek hiányáról: OL F 37. Gub. eln. 1848:1624, 1860; OL 75. HM/k 1848:656, 729.

74 *Jakab*: i. m. 158—159., 258—259. o. (Jakab Elek munkájának értékét jelentősen növeli, hogy szerzője nemcsak kortárs, szemtanú és az események résztvevője, de a jelek szerint munkájának megírásához használhatta a Gubernium levéltárát is.)

75 *Kővári*: i. m. 35. o.

76 *Jakab*: i. m. 156., 158—159. o.

77 Hajnik jelentése nem ismert. Valószínű, hogy Hajnik csak élőszóval számolt be Batthyánynak.

78 OL H 2. Meln. 1848:320.

79 *Klapka*: i. m. 42—43. o. is beszámol a Puchnerral folytatott beszélgetéséről, igaz nem arról a tárgykörről.

nem ajánlotta az egész székely katonaság kihozatalát. A jelentés javasolta, hogy az erdélyi önkéntesek kiállítására újabb, nádori aláírással is ellátott felhívást kell intézni és gondoskodni kell az önkéntesekhez a megfelelő tisztek kinevezéséről.⁸⁰ Klapka azonban túlzottan optimista volt, amikor azt írta, hogy szerinte 10—12 zászlóalj önkéntes honvédet „a legrövidebb idő alatt” ki lehet állítani.⁸¹ Klapka befejezésül jelentette, hogy a Székelyföldet elhagyva megtekintette a két román határőrezredet, ahol azt a benyomást szerezte, hogy megfelelő felhívásokkal és kedvezményekkel „ezen erőteljes oláh nép is igen könnyen megnyerhető volna, ellenkezőleg pedig, ha ti. mi sem történik, tartani lehet: hogy ezen oláh nép nagy erejét számos száz és oláh bujtogatóktól elcsábítva, inkább a magyar érdek ellen fogja felhasználni...”⁸² Nem kétséges, hogy Klapka ezt a kitérőt nem hirtelen ötletből tette Orlát és Naszód felé, hanem az megfelelt eredeti — bár írásban nem rögzített — utasításuknak.

Klapka jelentésében megjegyezte, hogy miután ő Székelyföldet elhagyta, „társom, Gál Sándor további rendelkezésig ott maradván”. Gál azután Alcsernátonból, június 25-én nyújtotta be „*Ministerelnöki küldött Gál Sándor*” felirattal ellátott terjedelmes jelentését és javaslatait.⁸³ A négyrészes jelentés először a „követi eljárás” eredményeiről számolt be részletesen, az út sorrendjében (Marosszék, Udvarhelyszék, Háromszék és Csíkszék). Ennek kapcsán tért ki Weselényi már említett, a kiindulás ellen nyilatkozó felszólítására, amelyet hibásnak tartott és úgy ítélte meg, hogy az csökkenteni fogja a székelyek bizodalmit a magyar minisztériumban „egszersmind az engedelmetlenség magvát is el fogja hinteni”. Gál nem tagadja, hogy Erdély is veszélyeztetve van, de a proklamáció azon nem segít,⁸⁴ inkább fegyvert és pénzt kellett volna biztosítani az önkénteseknek, s akkor „pár hét alatt 20—30 ezer székelyt akárhová begyakorolva lehetett volna kimozdítani”. Gál szerint Wesselényinek vissza kellene vonnia a proklamációt — de addig is annak ellensúlyozására saját kezdeményezésére ő is kibocsátott egy felhívást, hogy „a lelkesedés, mely minden népgyűlésen igen nagy mértékben mutatkozott, ki ne oltassék”.⁸⁵ A jelentés ezt követően a székelyföldi önkéntes (honvéd) toborzás lehetőségeit ismerteti és részletes javaslatot tesz a szervezésre és kiképzésre is. A harmadik rész a nemzetőrség székelyföldi megszervezésének lehetőségeit és várható nehézségeit taglalja. Végül a jelentés negyedik, legterjedelmesebb része („Mit kell a székely nemzet átalakulásánál főképp figyelembe venni”) elemzi az átalakulás küszöbére érkezett székelység társadalmi tagolódását, az egyes rétegek érdekeit és ellentéteit, a katonáskodás terheit és javasolja — a köztelherviselés logikus következményeként — a székelyek határőrszolgálatának megszüntetését, annál is inkább, mert az nem az egész székelységet sújtja. Egészében véve Gál jelentését gondos és lelkiismeretes esettanulmánynak tekinthetjük, amely nemcsak a szerző hely- és tárgyismeretét, de az átalakulásba vetett őszinte hitét is jól tükrözi.

⁸⁰ Nagyon valószínűnek látszik, hogy a nádor által is aláírt június 16-i rendelet (I. a 72. sz. jegyzet) Klapka jelentése alapján készült.

⁸¹ Ismeretes, hogy Erdélyben 1848 szeptemberéig nem egészen két honvédzászlóaljat (a 11. és 12. sorszámút) állítottak ki.

⁸² Batthyány június 23-án utasította Szemerét a szükséges proklamáció elkészítésére; OL H 2. Meln. 1848:320.

⁸³ A már többször idézett jelentést — számos melléklettel — I. OL H 2. Meln. 1848:454. A jelentés „fejléce” teljesen katonai minta szerint készült.

⁸⁴ Gál igen keményen fogalmaz: „En tehát bárha igaz is a Veselényi állítása, miként Erdély veszélyezve van, a proclamatio kibocsátásban a legszerencsétlenebb modort találok, és az onnan származik, mivel ő és a kolozsvári urak, kik a székely nemzetet a hírlapokból akarják kormányozni a nélkül, hogy a jelen viszonyokat illő figyelemmel kísérik, nem helyes szempontból indulnak ki.”

⁸⁵ A felhívásban — teszi hozzá Gál — „báró Veselényi Miklós nincs megtámadva”. A szöveg persze említi „a szabadság egykori mártírjának aggodalmas szózatát”, amelyet félreemagyarázhatnak és az esetleg tiltélességre készíthet. A június 25-i kelettel, Gál Sándor „ministerelnöki küldött a Székelyföldre” aláírású proklamáció kéziratos szövege a jelentés mellett.

Az utókor szemével mérlegelve Gál és társainak székelyföldi küldetését, abban nemcsak Batthyány miniszterelnöknek a formalitásokkal szakító kezdeményező bátorságát kell méltányolnunk. A küldöttek — mint láttuk — értékes információkat gyűjtöttek Erdélyben, elsősorban a székely és a román határvidéken, sőt Gál Sándor jóvoltából a székely társadalom máig is figyelemre méltó, haladó szemléletű elemzéséhez jutottunk. A küldöttek nemcsak népszerűsítették az önkéntesek (a honvédek) toborzásának gondolatát, de hasznos javaslatokat is tettek a kormánynak, hogy azt Erdélyben miként szervezzék. (Dobay ezredes, az erdélyi honvédek főparancsnoka és a szervezés irányítója Klapka személyes javaslatára kapta megbízatását.) A jelentésekből az is kiviláglik, hogy Gál és Klapka körútja lendületet adott a helyenként már április végén — május elején megkezdődött nemzetöri szervezkedésnek is.

A tárgyalt küldetésnek azonban van egy másik, Batthyány intézkedéseit a magyar forradalom nagyobb összefüggéseibe helyező látószöge is. A miniszterelnök kétségtelen elszántságát tükröző lépés ugyanis azt is mutatja, hogy 1848 májusának közepén Batthyány a Szerbiából tömegesen érkező fegyveres önkéntesek (a szerviánusok) beözönlése miatt valóban kritikusknak tekintette a délvidéki helyzetet és tartott az azonnali és tömeges összeütközésektől, a polgárháborútól. Vagyis Hrabovszky altábornagy hírei nem az ürügyet, hanem a komoly indokot szolgáltatták a honvédtoborzás azonnali elrendelésére, holott annak előkészületei még nem fejeződtek be. Így a székely katonaság segítségül hívása sem arra volt alkalom, hogy Batthyány az unió magától értetődőségére figyelmeztessen, hanem ez az intézkedés is a közeli és komoly veszély tudatából fakadt. Más kérdés, hogy Gál és társainak küldetése — főleg a felhívás közzététele a sajtóban — lehetőséget nyújtott arra, hogy a miniszterelnök ezzel részben az unió szükségességét, részben pedig az ebből fakadó közös védelmi kötelezettséget hangsúlyozza.

Végezetül meg kell említenünk Batthyány szabálytalan lépésének innsbrucki jóváhagyását is. Az azonnali helyeslés azt mutatja, hogy a király és főleg tanácsadói ekkor még maguk is aggodalommal szemlélték a Szerbiával határos területek népmozgalmait, egyetértettek a péterváradai vagy temesvári katonai főparancsnokok egymást követő borúlátó jelentéseivel — és így a magyar kormány intézkedéseivel is. Az azonban így is meglepő, hogy a május 29-i királyi kézirat, amely jóváhagyta Batthyány intézkedéseit, egyidejűleg — egyébként az erdélyi országgyűlés összeülésével azonos napon — kijelentette, hogy *a nádor hatóságát Erdélyre is kiterjeszti*. Ez nem volt szükségszerű velejárója a május 19-i rendelkezések jóváhagyásának és különösen érdekesnek kell tartanunk, ha arra gondolunk, hogy Batthyáynak nem sokkal később, június 10-én végül is milyen nehézségek árán sikerült csak elérnie az uniótörvény szentesítését. Ha ezt figyelembe vesszük, akkor elmondhatjuk, hogy Batthyány akciójának jóváhagyása, a május 29-i királyi kéziratok kibocsátása volt az utolsó aktus, ahol még nem jelentkezett nyíltan az udvar, a bécsi minisztérium, valamint a magyar kormány alapvető érdekellentéte. Június 10-én már Batthyáynak minden, a fentiekben megismert határozottságára szükség volt, hogy kieszközölje az uniótörvény jóváhagyását és a Jellasicsot elítélő kéziratot, amely később olyan sok vitát váltott ki a kortársak, majd a történészek között.

ПРИЗЫВ НА ПОМОЩЬ СЕКЕЙСКИХ ВОЙСК В МАЕ 1848 ГОДА

Резюме

В середине мая 1848 года первому ответственному венгерскому министерству, едва один месяц как вступившему на пост, пришлось столкнуться с быстро скапливающимися трудностями. Венгерская общественность требовала возвращения венгерских войск на родину и создания национальной армии. Первый серьезный конфликт на этой почве возник в мае 1848 года, когда командующий гарнизоном в Буде генерал И. Ледерер отказался выдать венгерским властям оружие, предназначенное для Национальной Гвардии Пешта. 10 мая демонстранты направились в Буду с требованием отставки Ледерера, но их остановили отряды кавалерии и гренадеров, пустивших в ход сабли и штыки. 15 мая из южных провинций поступило сообщение о вооруженных восстаниях сербов, а 19 мая новую проблему означало известие о том, что император и король, получив известие о революционном движении в Вене, покинул резиденцию. Таким образом наряду с правительственным кризисом, последовавшим после событий 10 мая, грозила также опасность прекращения связи с монархом. Премьер-министр Лайош Баттяни, неоднократно засвидетельствовавший в эти дни свою самостоятельность, в это время направляет уполномоченных в Трансильванию с тем, чтобы призвать на помощь секейские пограничные войска на подавление волнений сербов в южных провинциях, которые поддерживали вооруженные добровольческие отряды, вторгшиеся из Сербии.

Этот шаг примечателен тем, что всё это произошло до созыва государственного собрания Трансильвании, то-есть до тех пор, пока еще не была провозглашена уния Трансильвании с Венгрией (первая по политическим соображениям Венгрии и Габсбургов рассматривалась как отдельное великое княжество). Таким образом шаг Баттяни не был полностью конституционным, он был лишен поддержки королевского наместника эрцгерцога Стефана, более того, явился также и поводом к столкновению между трансильванскими либералами, поддерживавшими унию и правительство Баттяни. Опираясь на работы, анализирующие причины и обстоятельства политического кризиса в мае 1848 года, автор статьи рассматривает предысторию назначения комиссии в составе трех человек, направленной 19 мая 1848 года премьер-министром, форму делегированию и достигнутые при этом результаты.

В разделе «Предпосылки решения» автор анализирует слухи, распространившиеся в начале мая 1848 года в венгерской столице, согласно которым «мартовская молодежь» планировала направить более крупную группу в Коложвар на государственное собрание Трансильвании с целью содействия унии, включению в конституцию закона об объединении двух частей страны. После 10 мая, когда солдаты разогнали демонстрацию молодежи, этот вопрос был снят с повестки дня, и в Трансильванию выехала лишь небольшая группа, да и она не под руководством революционера Пала Вашвари, как ожидалось общественным мнением на основе предварительных слухов.

В главе «Миссия» показано, с каким поручением выехали в Трансильванию лейтенант Шандор Гал, отставной лейтенант Дьёрдь Клапка и стенографист государственного собрания Карой, Хайник взявшие с собой отпечатанное воззвание Баттяни к секейцам и письмом генералу Пухнеру, верховному командующему Трансильвании. На основании донесений трансильванского Поместного приказа излагается их путь, трудности и итоги миссии. Из переписки обиженного трансильванского генерал-губернатора Йожефа Телеки и Баттяни мы понимаем и то, какую ответственность взял на себя Баттяни, предприняв этот шаг, превышавший его компетенцию в данный момент.

В разделе «Итоги» на основании донесений посланцев и немногочисленных откликов современников дается оценка поездки делегации, которая — исходя из декларированной цели миссии, — может расцениваться как безуспешная. Однако автор статьи подчеркивает, что в тот период еще не созрели условия для того, чтобы секейские батальоны немедленно отправились в «сегедский лагерь», существовавший еще только на бумаге. Однако поездка делегации укрепила в венгерском населении Трансильвании сознание единства обеих частей страны и необходимости совместной защиты революции, ускорила формирование трансильванской национальной гвардии и обеспечила возможность составить профессиональное мнение двух делегированных офицеров о настроениях секейского — и отчасти румынского — воинства в Трансильвании. Сверх того, показом и оценкой менее известных до сих пор действий Баттяни делает более оттененным портрет первого венгерского премьер-министра с трагической судьбой.

DER RUF ZUR HILFE DES SZEKLER MILITÄRS IM MAI 1848

Resümee

In der Mitte Mai 1848 musste das seit nur einem Monate amtierende erste ungarische verantwortliche Ministerium die rasch vermehrenden Schwierigkeiten bekämpfen. Am 10-ten Mai schlug das Militär die Demonstration gegen den Befehlshabenden General das General-Kommandos in Ungarn, den General der Cavallerie Lederer blutig nieder, am 15-ten kam ein Bericht von den serbischen Bewegungen in Südungarn (Batschka), am 19-ten gab die Nachricht eine grosse Sorge, dass der Kaiser und König auf die Nachricht der Wiener revolutionären Bewegungen die Hauptstadt verliess. Also neben der Geschehnisse von 10-ten Mai folgende Regierungskrise drohte auch der die Union und Batthyány Regierung unterstützenden Siebenbürgischen Li-Lajos Batthyány, der in diesen Tagen seine Selbständigkeit in mehreren Beziehungen aufwies, schickte nach Siebenbürgen seine Beauftragten um das Szekler Grenzmilitär gegen die serbischen Bewegungen in Südungarn, die von Serbien mit bewaffneten Freiwilligen unterstützt waren, zur Hilfe zu rufen.

Das Interessante seines Schrittes bestand darin, dass er vor dem Zusammenrufen des Siebenbürgner Reichstages zur Reihe kam, als sich die Vereinigung des von den Habsburgern aus politischen Gründen zu selbständigem Grossfürstentum behandelten Siebenbürgens mit dem Königlichen Ungarn noch nicht stattfand. So war der Schritt Batthyáns im ganzen nicht verfassungsmässig, entbehrte die Unterstützung des Palatins und Königlichen Statthalters, des Erzherzogs István, sogar rief das Befremden auch der die Union und Batthyány Regierung unterstützenden Siebenbürgischen Liberalen hervor.

Der Autor, stützend auf seine frühere, die Ursachen und Umstände der Regierungskrise im Mai untersuchende Studien, prüft diesmal die Vorgänge der Sendung der Comitee, die Form der Sendung und seine Resultete.

Das Kapitel „Die Vorhergehenden des Entschlusses“ überblickt die Nachrichten, die am Anfang Mai 1848 in der ungarischen Hauptstadt entstanden, nach denen „Die Jugend vom März“ eine grössere Gruppe nach Kolozsvár (Klausenburg) zum Reichstag von Siebenbürgen zu schicken plante um die Union, die Vereinigung beider Landteile gesetzmässig bekräftigen zu helfen. Nach 10-ten Mai, dem Auftritt des Militärs gegen die demonstrierende Jugend verschwand diese Vorstellung von der Tagesordnung und nur eine kleinere Gruppe fuhr nach Siebenbürgen, aber nicht unter der Leitung des jungen Revolutionären, Pál Vasvári — wie das auf Grunde der Nachrichten von der öffentlichen Meinung erwartet war.

Das Kapitel: „Die Sendung“ führt vor, mit welchem Auftrag fuhren die Gesandten: Leutnant Sándor Gál (ausgetreten vom Dienst des Generals György Klapka) und der Reichstagtenograph Károly Hajnik, mitgenommen den gedruckten Aufruf von Batthyány zu den Szeklern und seinen Brief zu dem Kommandanten des General-Kommandos in Siebenbürgen, dem General Puchner. Der Autor zeichnet auf Grunde der Meldungen der regierenden Behörde der Gouvernement in Siebenbürgen, des Guberniums ihre Fahrt, deren Schwierigkeiten und Resultate. Aus dem Briefwechsel des grollenden Gouverneurs József Teleki und des Ministerpräsidenten Batthyány können wir auch verstehen, welche Verantwortlichkeit Batthyány auf sich nahm mit diesem, in dem gegebenen Moment seinen Wirkungskreis übertreffenden Schritt.

Das Kapitel: „Die Resultat“ bewertet auf Grunde der Meldungen der Gesandten und der Äusserungen einiger Zeitgenossen die Sendung, die hinsichtlich der Zielsetzungen — für erfolglos zu betrachten ist. Die Studie betont aber, dass damals eine Voraussetzung dafür, dass sich die Szekler Bataillone in das nur auf dem Papier befindliche „Szegediner Lager“ schnell in Bewegung setzen, nicht gegeben war. Die Sendung bekräftigte jedoch in der ungarischen Bevölkerung in Siebenbürgen das Bewusstsein der Zusammenhörigkeit beider Landteile und der gemeinsamen Verteidigung der Revolution, beschleunigte die Organisation der National-Garde in Siebenbürgen und ermöglichte den fachmässigen Urteil der geschickten zwei Soldaten über die Stimmung der Szekler und teilweise des rumänischen Militärs in Siebenbürgen. Darüber hinaus bereichert der Autor mit der Vorstellung und Bewertung der bisher wenig bekannten Tat von Batthyány das Portree des ersten, vom tragischen Schicksal heimgesuchten ungarischen Ministerpräsidenten.

BENCZE LÁSZLÓ

A MONARCHIA BALKÁN-POLITIKÁJA BOSZNIA ÉS HERCEGOVINA OKKUPÁCIÓJA ELŐTT

A francia forradalmat és a napóleoni háborúkat követő évtizedekben egyre szembetűnőbbé váltak a Balkán-félszigeten az oszmán birodalom bomlásának jelei: a leigázott keresztény népek függetlenségi törekvései egymást követő fegyveres felkelésekbe csaptak át. A balkáni középkor maradványát, a despotikus oszmán feudalizmust elmaradott gazdasági és társadalmi viszonyok, hihetetlenül mély szociális ellentmondások, valamint a lakosság etnikai, nyelvi, vallási megosztottsága jellemezték. A félszigetet birtokló törökökkel, az elnyomott népek mohamedán uralkodó osztályaival és a hatalmat kiszolgáló fanariótákkal szemben a keresztény tömegek nem rendelkeztek élet- és vagyonbiztonsággal, súlyos adók és kényszermunkával egyenértékű robotkötelezettségek terhelték őket. A terheket súlyosbították a közigazgatási vezetők, a földbirtokosok, az adóbérlők és a megszálló katonaság ismétlődő önkényeskedései és az ellenszégülőkkel szembeni megtorlások. A fejletlen gazdaság ellenére mégis kialakultak és fokozatosan megerősödtek a keresztény árutermelő és kereskedő rétegek, amelyek a 19. században élére álltak a szociális tartalommal telített függetlenségi törekvéseknek, tervbe vették az oszmán uralom fegyveres likvidálását, és a nyelvi rokonságon, területi és történelmi összetartozáson alapuló, önálló nemzeti államok megteremtését.¹

Az oszmán uralommal szembeni harc sikerét azonban korlátozta a balkáni népek közös fellépésének hiánya, amely a félsziget különböző területeinek eltérő ütemű gazdasági fejlődésével, a keresztény vagyonos rétegek közötti egyenlőtlenségekkel, a soknemzetiségű lakosság ellentéteivel, valamint a területi széttagoltságból eredő hátrányokkal magyarázható. A feudális-abszolutisztikus erők ellen küzdők ugyanakkor kihasználhatták az oszmán birodalom felbomlásával összefüggő európai érdekkellentéteket, egymástól elszigetelt harcukhoz nagyhatalmi szövetségest, diplomáciai támogatást, esetenként fegyveres segítséget kaphattak.

A balkáni oszmán uralom gyengülését elsősorban Oroszország akarta hódításra kihasználni, mert nyugati irányú terjeszkedése Lengyelország harmadik felosztása után megtorpant Ausztria és Poroszország határainál. Az orosz külpolitika a napóleoni háborúban szerzett európai befolyásra támaszkodva a stra-

¹ V. I. Lenin: *Idegen lobogó alatt*, Lenin Összes Művei, 26. k. Budapest, 1971. 133. o.; J. A. Piszarev: *Az 1875–1878-as boszniai és hercegovinai felkelés és a Balkán délszláv népeinek felszabadító harca a XIX. században és a XX. század elején*. Az 1977. szeptemberében, Szarajevóban rendezett tudományos ülészenon elhangzott előadás kézírata. 1–3. o.; *Arató Endre*: *A külpolitika hatása a balkáni népek nemzeti felszabadító mozgalmára a XIX. században*. Századok, 1967. 3–4. sz. 505–507. o.

tégiai fekvésű Konstantinápoly és a tengerszorosok megszerzésére törekedett, amelyek birtoklása a keleti kereszténység fölötti teljes befolyást, a Fekete-tenger, a Balkán és Kisázsia egyeduralmát és a levantei kereskedelembe való nagyobb beleszólási jogot jelentette. A szorosokat el lehetett zárni idegen hajók elől, hogy az orosz flotta a saját hadikikötővé, vagy gyakorlótérre változtatott Fekete-tengerről tetszése szerint törhessen ki a Földközi-tengerre. A cári külpolitika ezért a görögkeleti vallás, majd a délszláv népek védelmének jelszavával az Oroszország és a balkáni népek közötti szövetség megszilárdítására törekedett, és titokban, vagy nyíltan támogatta függetlenségi harcukat.²

A Boszporusz és a Dardanellák stratégiai előnyeit nemcsak a Porta élvezte, hanem az Oszmán birodalom hatalmas felvevő piacára behatólag Anglia és Franciaország is. Oroszország balkáni előnyomulása az áthajózást, a piacokat, a Földközi-tenger és a levantei kereskedelem fölötti uralmat veszélyeztette. E két nagyhatalom az orosz törekvések feltartóztatása érdekében támogatta az Oszmán birodalmat, és szembe helyezkedett a balkáni felszabadító mozgalmakkal, ha azok elősegítették az orosz célok megvalósulását. Anglia és Franciaország ugyanakkor olyan előnyös szerződéseket, alacsony vámokat csikart ki a Portától a diplomáciai védelem ellenében, amelyekkel kiszélesíthette gazdasági befolyását, és magas profitot biztosíthatott iparának.³

A nemzeti felszabadító mozgalmak és Oroszország balkáni törekvései különösen érzékenyen érintették Ausztriának, az Oszmán birodalom mellett a térség másik soknemzetiségű hatalmának érdekeit, mert egyaránt fenyegették belső stabilitását, katonai helyzetét, nemzetközi szerepét és a félszigetre irányuló kereskedelmét. Ez a fenyegetés hosszú időre meghatározta az osztrák külpolitika törökbarát irányzatát.

A nagyhatalmaknak az Oszmán birodalom felbomlását elősegítő vagy feltartóztató politikája az önálló nemzeti államok kialakulásának folyamatát hosszan tartó európai problémává, a földrész országainak kül- és belpolitikáját nagyban befolyásoló keleti kérdéssé változtatta. Bonyolította a balkáni viszonyokat, hogy a függetlenségért, a társadalmi haladásért küzdők és a feudális-abszolutisztikus erők közötti harc a félsziget földrajzi fekvése miatt specifikus orosz—osztrák—török hatalmi harc függvénye is volt.⁴ A rendkívül összetett, végső soron csak az első világháború után megoldódó keleti kérdés történetéből e tanulmány csak a Habsburg-birodalom, illetve az Osztrák—Magyar Monarchia balkáni politikájának főbb vonásait érintette, elsősorban azokat, amelyek Bosznia és Hercegovina 1878-as okkupációjával kapcsolatosak.

Ellentétes irányzatok a Balkán-politikában a hetvenes évek közepéig

Ausztria a 19. század első felében a korábbi délkeleti irányú expanzióval, illetve az azt követő passzivitással szemben törökbarát külpolitikát folytatott, mert a balkáni felkelésekben a fennálló európai rend, a legitimitás elvének megsértését látta, egyidejűleg a Portával kialakított jó viszonyal biztosította a szárazföld felől könnyen sebezhető Dalmácia birtokát. A Habsburg birodalom külpolitikai vezetése, C. W. Metternich kancellárral az élen, ezért az oszmán

² Friedrich Engels: Az orosz cárizmus külpolitikája, Karl Marx és Friedrich Engels Művei, 22. k. Budapest, 1970. 15. o.

³ Arató: 1. m. Századok. 506. o.: Friedrich Engel—Janosi: Geschichte auf dem Ballhausplatz. Graz, 1963. 33. o.

⁴ Klaus-Detlev Grothusen: Die Orientalische Frage als Problem der europäischen Geschichte = Die Türken in Europa. Beiträge des Südosteuropa-Arbeitskreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft zum IV. Internationalen Südosteuropa-Kongress der Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen. Ankara, 13—18, 8. 1979. Göttingen, 1979. 88. o.

birodalom integritásához, a status quo fenntartásához ragaszkodott. A „Szent Szövetség” fő erejét képviselő Oroszországgal azonban nem élezte ki végsőig a balkáni kérdésben rejlő ellentéteket, mert az Európa más részein kibontakozó forradalmi mozgalmakkal szemben rá volt utalva, a birodalom délszláv területein pedig még nem alakultak ki veszélyesnek ítéltető egységmozgalmak.⁵

A balkáni status quo-hoz való ragaszkodást elsősorban a tábornokok és a balkáni viszonyokat jól ismerő diplomaták ellenezték, akik a nagyhatalmi helyzethez méltó, az orosz törekvéseket ellensúlyozó, rugalmasabb délkeleti politikát láttak szükségesnek.⁶ Kritikájuk felerősödött, amikor a görög felkeléssel szembeni merev osztrák magatartás kudarcot szenvedett, Oroszország pedig előnyös békét kötött Drinápolyban.

Gróf Joseph Radetzky tábornagy 1829-ben készült emlékiratában hibáztatta a külpolitikai vezetést, hogy hosszú időn keresztül a spanyol örökség, a német császári korona megszerzésére fecsérelte el az ország erejét, majd elmulasztotta a kedvező alkalmat, hogy Törökországtól elszakított kis államokkal erősítse meg hatalmi helyzetét. Kifejtette, hogy Oroszországnak nemcsak sikerült betörnie a Balkánra és a Moldva, Havasalföld, Szerbia, valamint a Görögország fölötti befolyást megszereznie, hanem megteremtette egy új államszövetség alapjait is, amely Törökországon kívül a Habsburg-birodalom ellen is irányul.⁷ Az orosz befolyással szembeni aktívabb külpolitikát szorgalmazta János főherceg is, aki a Balkánon tett utazása után javasolta, hogy a bomlásra ítélt oszmán birodalom helyét Ausztria foglalja el, részben tőle függő államok — Moldva, Havasalföld, Szerbia és Bulgária — létrehozásával, részben a félsziget nyugati részének, Boszniának, Hercegovinának és Észak-Albániának megszerzésével. A főherceg a Balkán déli részét Görögországnak szánta, Isztambul pedig szabad városként képzelte el.⁸

Status quo ellenes nézeteket hangoztattak a horvát határőrvidékről származó, vagy ott szolgáló tábornokok is, de pusztán védelmi szempontok miatt. Az Una alsó szakaszától északnyugatra mohamedánoktól sűrűn lakott terület húzódott az ún. száraz határig, ahonnan fegyveres csoportok törtek be rendszeresen Horvátországba, felgyújtották a falvakat, elhajtották az állatokat. A tábornokok a folyóig terjedő rész elfoglalását követelték, hogy a természetes határ segítségével vessenek gátat a támadásoknak.

A status quo ellenfeleinek érvelése hatástalan maradt. Metternich délkeleti politikájában továbbra is az oszmán birodalom integritásának védelme érvényesült, a betörések meggátolására pedig csak annyi történt, hogy az udvari haditanács időnként csapatokat küldött Boszniába megtorló hadműveletek végrehajtására.⁹

Oroszország a nagyhatalmak ellenállása miatt a harmincas és a negyvenes években átmenetileg szüneteltette a balkáni expanzió erőltetését, s figyelmét el-

5 *Diószegi István*: Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája 1871—1877. Doktori értekezés. Budapest, 1977. 133. o.; *Arató*: i. m. Századok, 506. o.; *Alexander Novotny*: Quellen und Studien zur Geschichte des Berliner Kongresses. I. Österreich, die Türkei und das Balkanproblem im Jahre des Berliner Kongresses 1878. Graz-Köln, 1957. 15—16. o.

6 Például gróf Anton Prokesch von Osten, gróf Karl Ludwig Fickelmont és Ottenfels internuncius, *Adolf Beer*: Die orientalische Politik Österreichs seit 1774. Prag-Leipzig, 1883. 383—384. o.

7 *Beer*: i. m. 385—386. o. Metternich kísérletet tett egy oroszellenes szövetség megalakítására, de I. Miklós cár ügyes politikája, valamint a filhellén mozgalomnak a közvéleményre gyakorolt hatása miatt London, Párizs és Berlin elutasította a szövetséget. *Engels*: i. m. 27—29. o.; *Carl Ritter von Sax*: Geschichte des Machtverfalls der Türkei. Wien, 1908. 230. o.

8 Maximilian Freiherr von Lerchenfeld írásai alapján közölte *Heinrich Ritter von Srbik*: Metternich. Der Staatsmann und der Mensch. München, 1925. II. k. 677. o. Vö.: *Novotny*: i. m. 16. o.

9 *Theodor von Sossnosky*: Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866. Stuttgart und Berlin, 1913. I. k. 132. o. A török betörések 1845-ig rendszeresen megismétlődtek. A megtorló hadjáratok során az osztrák csapatok számos súlyos ütközetet vívtak (pl. 1835 első felében öt alkalommal) és felégették a határmenti bosnyák falvak jelentős részét. *Sossnosky*: i. m. I. k. 131—133. o.

sősorban a Kaukázus megszerzésére összpontosította. 1848-ban azonban, amikor az európai forradalmi hullám visszhangjaként nagyarányú népmozgalmak robbantak ki Moldvában és a Havasalföldön, az orosz cár a forradalom leverése ürügyén bevonult a fejedelemségekbe, hogy megszilárdítsa befolyását.¹⁰ Ausztria kényszerhelyzetben volt, nem emelhetett kifogást, mert erőit lekötötte az ellenforradalom konszolidációja, a magyar és olasz nemzeti mozgalom újrélédeése elleni harc, valamint a Német Szövetségben betöltött vezető szerep biztosítása. A cár elérkezettnek látta az időt a Balkán térképének átrajzolásához. Bízott Ausztria segítségével, hiszen 1849-ben megmentette az összeomlástól a magyarországi intervencióval, 1850-ben pedig megakadályozta, hogy Poroszország szétszakítsa a Német Szövetséget.¹¹ I. Miklós vizontszolgálatra tartott igényt Konstantinápoly megszerzéséhez, amelynek előfeltételeként önálló államokat akart létrehozni a katonai erővel felosztott oszmán birodalom helyén. Ausztriának kellett volna kivernie a török csapatokat Boszniából és Hercegovinából.¹²

A Habsburg-birodalom külpolitikáját befolyásoló csoportokat megosztotta a Balkánon kibontakozó válság megoldásának kényszere. Az osztrák tábornokok, élükön Radetzky, Jellačić, Windisch-Graetz, valamint az arisztokrácia jelentős része támogatták az orosz törekvéseket, de osztozni akartak a hódításon.¹³ Radetzky 1852 májusában emlékiratban fejtette ki nézeteit a birodalom katonapolitikai helyzetéről. Az volt a véleménye, hogy Ausztriának az európai hatalmak többségével fegyveres összeütközéseket feltételező érdekellentétei vannak. Földrajzi helyzete miatt pedig nem vonhatja ki magát e hatalmak egymás közti konfliktusaiból sem. Anglia az indiai kereskedelmet fenyegető Oroszország szövetségesének tartja Ausztriát. Franciaország a Rajnáig akarja előretolni határait, továbbá magának akarja megszerezni az Itália feletti uralmat, így az összeütközés lehetősége mindkét helyen adott. Elemezte a Habsburg-birodalomnak az Appennini-félszigeten betöltött szerepét is, és kimondta: a kis államok vezetőinek többsége osztrákelenes, akárcsak lakosságuk. Ahol pedig az osztrák fegyverek és az uralkodóknak juttatott osztrák pénz biztosítja a hűséget, ott a lakosság forradalomra kész. A birodalom itáliai jelenléte tehát semmi előnyt nem jelent. Poroszország szupremáciára törekszik a német területen, amelynek Ausztria az akadály, ugyanakkor a Német Szövetség csak formálisan létezik. Radetzky levonta azt a következtetést, hogy Ausztria a drinápolyi béke után a másodrendű országok sorába süllyedt, és csak Oroszországnak köszönheti, hogy 1849-ben újra európai hatalommá változott. Ennek az az ára, hogy az orosz politikához van kötve, csak vele egyetértésben cselekedhet. Rövidesen bekövetkezik egy Lengyelország felosztásához hasonló Balkán-felosztás. Szerbia, a Havasalföld és Moldva már orosz védelmet élvez. Várható, hogy Bulgária, Albánia, Macedónia is függetlenné válik. Utána a Balkán nyugati fele szakad el Törökországtól. Radetzky veszélyesnek tartotta a nemzeti mozgalmak balkáni térhódítását, javasolta, hogy az uralkodó fogadja el az orosz ajánlatot, de Dél-Magyarország, a dalmát partvidék és az itáliai birtokok védelme, a nemzeti mozgalmak feltartóztatása érdekében foglalja el a félszigetnek a Morava folyótól nyugatra eső részét, Boszniával és Hercegovinával együtt. Csak egy dél-

¹⁰ Oroszország az 1849 májusában megkötött Balta Liman-i egyezményben kicsikarta a Portától azt a jogot, hogy hét éven keresztül beleszólhasson a fejedelemségek belügyeibe. *Sosnosky*: i. m. I. k. 59. o.

¹¹ Poroszország orosz nyomásra adta fel az Ausztriával szembeni, kisémet alkotmányos szövetségi állam tervét. *Tokody Gyula—Niederhauser Emil*: Németország története. Budapest, 1972. 182—183. o.

¹² *Gonda Imre—Niederhauser Emil*: A Habsburgok. Egy európai jelenség. Budapest, 1977. 206. o.; *Dr. August Fournier*: Wie wir zu Bosnien kamen. Wien, 1909. 8. o.; *Beer*: i. m. 431—433. o.

¹³ *Gonda—Niederhauser*: i. m. 206. o.; *Sosnosky*: i. m. 64. o.

keleti irányú terjeszkedés erősítene meg a birodalom katonapolitikai helyzetét. Ellenkező esetben egy, az 1848-as eseményeknél súlyosabb megrázkódtatás fog bekövetkezni — vonta le a következtetést a tábornagy.¹⁴

A balkáni kérdés megoldásának másik, a katonai vezetés és az oroszbarát arisztokrácia álláspontjával szembeni alternatíváját a konzervatív politikusok oroszellenes csoportja képviselte. Vezetőik, gróf Ferdinand Buol-Schauenstein külügyminiszter, báró Alexander Hübner párizsi osztrák követ, és Alexander Bach belügyminiszter azt a véleményt hangoztatták, hogy a balkáni hódítás érdekében meg kell szabadulni a riválistól, szövetséget kell kötni Franciaországgal a félsziget megszerzésére törő Oroszországgal szemben. Szerintük a francia szövetség az itáliai birtokok megtartását is elősegíti, mert megakadályozza, hogy az olasz nemzeti mozgalom, illetve az emigráns magyar és lengyel forradalmárok Franciaország támogatásával fellépjenek a Habsburg-hatalom ellen.¹⁵ A fiatal Ferenc Józsefnek kellett a végső szót kimondania. Az uralkodó azonban nem tudott határozottan az egyik irányvonal mellett sem kiállni. A tábornokoknak az orosz együttműködést szorgalmazó álláspontját alátámasztotta a Bécs és Konstantinápoly közötti feszült viszony. A Porta az erélyes követelések ellenére sem szolgáltatta ki a területére menekült magyar és lengyel forradalmárokat, sőt, a szolgálatába állt személyek közül többet a határ menti körzetekben alkalmazott.¹⁶ Az orosz törekvésekkel egybevágó, Törökország elleni fegyveres fellépésre 1853 elején nyílt lehetőség. Montenegró lakossága népgyűlésen kiáltotta ki a görögkeleti egyházfőt világi vezetővé a Portától való függetlenség újabb jeleként. A török kormány ürügyet keresett a háborúra, és két határ menti erődjének megtámadása miatt sereget küldött Montenegró ellen. Ferenc József válaszul részleges mozgósítást rendelt el, és csapatokat vonultatott fel Dalmáciában, ill. Horvátországban. A Porta azonban nem volt felkészülve a Monarchia elleni háborúra, teljesítette az osztrák követeléseket, és leállította a Montenegró elleni hadműveletet.¹⁷

Az uralkodó ezután az oroszbarát csoport álláspontjával szemben a Boul-Bach-féle elgondoláshoz közeledett. Az orosz orientációtól való távolodást az idézte elő, hogy Oroszország megszállta a román fejedelemségeket, a küszöbön álló háborúban a nyugati hatalmak Törökországot támogatták, és várható volt, hogy Ausztria kevesebbet kap orosz győzelem esetén a balkáni osztozkodáskor, mint amennyit Franciaország ellenében Itáliában elveszithet. A nyugati hatal-

14 Kriegsarchiv (a továbbiakban — KA) Militär-Kanzlei (a továbbiakban — MK) 7132 ex 1852. „Man wird wider Willen auf die Vermuthung gebracht, dass die Hülfe Russlands gegen Ungarns Rebellen ein für Russland erwunschene Gelegenheit war und dass früher oder später der Zeitpunkt eintreten könne, wo Österreichs Hülfe für Russland gegen England und Frankreich — eine für Österreichs Erhebung gegen den Orient schickliche Gelegenheit zur Verbesserung der Lage Österreichs darbeythen könnte.

Allein man muss hierauf vorbereitet sein. Das anruhende Memoire vom Jahre 1829 bei dem Friedensschluss von Adrianopel zeigt wie es nun nur von dem Willen Russlands abhängt, die ihm für seinen Handel noch bedürftigen Eroberungen in Orient zu machen... Die drei uns zunächst liegenden Provinzen Serbien, Moldau und Wallachei sind als dem türkischen Reiche entrissene, nur unter dem Schutze Russlands bestehende Provinzen zu betrachten; — was fehlt noch zur Losreissung Bosniens vom türkischen Joche und zur Anschliessung an diesen? — Bleiben wir auch dabei ruhige Zuseher, so kommt die Reihe an Cataro und Dalmatien... Albanien, Bulgarien, Macedonien werden über kurz oder lang die Abreissung von der Türkei bewirken. Unsere Aufgabe muss es sonach sein, wenigstens durch Bosnien und der Herzegowina im gemeinsamen Einvernehmen mit Russland uns einen Damm gegen das weitere Eingreifen für Dalmatien zu verschaffen...“ Uo.

15 Gonda—Niederhauser: i. m. 206. o.; Sosnosky: i. m. I. k. 64. o.

16 Beer: i. m. 435. o.

17 Beer: i. m. 434. o.; Sax: i. m. 322—324. o. Boszniában végrehajtandó hadműveletekre alsó-zopori Nagy László vezérőrnagy tervet készített, amely szerint az osztrák csapatoknak a Lim folyó vonaláig kell előrenyomulniuk, hogy biztosítsák az együttműködést Montenegróval. KA Kriegsschule Faszikel 59 ex 1853. „Operationsplan gegen Bosnien“. A vezérkar utasítására Mayerhoffer vezérőrnagy kiegészítő tanulmányt készített „Militärische Bemerkungen in Serbien und Bosnien“ címmel az 1846-ban végrehajtott felderítő útja leírásához, KA Memoires. 11/283. ex 1853. Sosnosky Ausztria törökellenes fellépését Oroszországnak tett gesztusként értékeli. Sosnosky: i. m. I. k. 63. o.

mak is színvallásra kényszerítették Ferenc Józsefet. Az osztrák külpolitika két csoportjának véleménye megegyezett abban, hogy az orosz csapatok helyett az osztrákoknak kell megszállniuk a Havasalföldet és Moldvát, így ütköző zóna jön létre Törökország és Oroszország között, és távol lehet tartani Angliát és Franciaországot a Balkántól.¹⁸ Két hadsereg vonult fel Galiciában és Erdélyben, amelyek a román fejedelemségek kiűritésére kényszerítették az orosz csapatokat, majd megszállták az elhagyott területeket. Az orosz—osztrák viszony teljes megromlása azonban csak ezután következett be. A nyugati hatalmak és Hübner báró sürgetésére az uralkodó mozgósította egész haderejét, ezzel megakadályozta, hogy I. Miklós cár Dél-Oroszországban felvonult hadseregét a Krímfélszigeten partra szállt nyugati és török erőkkal szemben bevesse. Ferenc József egy hónap múlva leállította a mozgósítást, mert a katonai kiadások megrendítették a birodalom anyagi teherbíró képességét, ezzel azonban Ausztria elvesztette a nyugati hatalmak bizalmát is. A krími háborút követő párizsi békeszerződés megfosztotta a Habsburg-birodalmat a balkáni befolyástól, megtiltotta a román fejedelemségek megszállását, ugyanakkor szavatolta Törökország területi sérthetlenségét, biztosította a balkáni nemzetek feletti uralmát. Oroszország elvesztette a drinápolyi békével megszerzett kiváltságait.¹⁹

A párizsi szerződést követő tíz esztendőben Ausztria politikai és katonai vezetését teljesen igénybe vették az Itáliában és a német területen bekövetkező, a Monarcha számára hátrányos változások, valamint a kiegyezéshez vezető belpolitikai harcok. A délkeleti irányú terjeszkedés gondolata elsősorban a katonai vezetésben élt tovább. Radetzky 1856 augusztusában újra felvetette Bosznia, Hercegovina és Belgrád birtokba vételének szükségességét, de az orosz orientáció helyett ezúttal a Poroszországgal és a Német Szövetséggel való együttműködést szorgalmazta. Az osztrák keleti politikát azonban továbbra is a status quo fenntartása jellemezte, és a Porta számíthatott Bécs támogatására, ha integritását, az elnyomott népek feletti hatalmát veszély fenyegette.²⁰ A balkáni expanzióra való készülődés azonban nyomon követhető. A hadügyminisztérium megbízásából vezérkari tiszték és földrajztudósok utazták be, írták le azokat a területeket, amelyek után a katonai vezetés a leginkább érdeklődött: Boszniát és Hercegovinát.

A balkán félsziget nyugati része a XIX. század közepéig földrajzilag csaknem teljesen ismeretlen volt. A középkori feudális viszonyokat fenntartó török uralom nem fordított gondot megbízható térképek készítésére. Az európai politikai, gazdasági életben felmerülő szükségleteket útleírások, a Törökországban szolgáló diplomaták jelentései és néhány tudományos alaposággal készült munka elégitette ki.²¹ J. F. Sestak, J. von Scherb,²² Gustav Thoemmel,²³ Johann Roskiewicz,²⁴ Heinrich Sterneck²⁵ voltak az elsők, akik országleírásaikkal megbíz-

18 *Gonda—Niederhauser*: i. m. 206—207. o.; *Sosnosky*: i. m. I. k. 64—65. o.; *Beer*: i. m. 460—466. o. Radetzky azt javasolta, hogy Ausztria foglalja el a kereskedelem számára létfontosságú Duna vonalán Belgrádot, Orsovát, Vidint és más erődöket. *Beer*: i. m. 517. o.

19 *Gonda—Niederhauser*: i. m. 207—208. o.; *Sosnosky*: i. m. I. k. 65—67. o.; *Beer*: i. m. 561—562. o.

20 *Sosnosky*: i. m. I. k. 67. o.; *Beer*: i. m. 578—579. o.; Radetzky emlékiratát közli Sosnosky, könyve függelékében I. m. I. k. 289—291. o.

21 *Strausz Rudolf*: Bosznia és Hercegovina politikai, közgazdasági és földrajzi leírása. Budapest, 1883. 1—4. o. Strausz kiemeli Ami Boué bécsi földrajztudós és etnográfus munkásságát. I. m. 4. o.

22 *J. F. Sestak, J. von Scherb*: Militärische, Beschreibung des Paschaliks Herzegovina und des Fürstentums Crnagora. Wien, 1867. Sestak 1862-ben százados volt.

23 *Gustav Thoemmel*: Beschreibung des Vilajet Bosnien nebst türkisch Croatien, der Herzegovina und Rascien. Wien, 1867. Thoemmel 1867-ben százados volt.

24 *Johann Roskiewicz*: Studien über Bosnien und die Herzegovina. Leipzig und Wien, 1868. Roskiewicz 1868-ban őrnagy volt.

25 *Heinrich Sterneck*: Geographische Verhältnisse, Communicationen und das Reisen in Bosnien, der Herzegovina und Nord-Montenegro. Wien, 1877.: Sterneck 1871—73 között dolgozott a Balkánon, de tapasztalatai, megfigyelései egy részét a Hadügyminisztérium évekig nem engedte nyilvánosságra hozni. I. m. 7. és 9. o.

ható képet adtak Boszniáról és Hercegovináról. Őket földmérő katonák követték, akik a török vasútépítkezések tervezésében vállaltak munkát.²⁶ Később a török kormány engedélyezte, hogy az osztrák vezérkarhoz, ill. a katonai földrajzi intézethez tartozó tisztek nyíltan beutazzanak, és a tartomány területének térképi meghatározásához háromszögelést és magassági méréseket végezzenek. 1876-ra készült el a hadműveletek irányítására alkalmas, Közép-Európának Boszniára és Hercegovinára vonatkozó, 12 lapból álló térképe.²⁷

Ausztria az 1859-ben és 1866-ban elszenvedett vereségének hatására kiszorult Itáliából és Németországból, kénytelen-kelletlen tudomásul vette a Német Szövetség felszámolását, és azt, hogy az egységes német állam nem osztrák vezetés alatt fog létrejönni. Ferenc József és az udvarhoz közel álló körök azonban nehezen törődtek bele a nagyhatalmi helyzet megrendülésébe, abba, hogy a német császári koronát egy Hohenzollern tegye a fejére. A poroszellenes törekvések mögött felsorakoztak a német—osztrák burzsoázia és a szláv lakosság vezetői. Friedrich Ferdinand Beust, a Monarchia külügyminisztere, majd kancellárja az udvari körök revanspolitikáját képviselte, és úgy vélte, hogy a poroszellenes Franciaország segítségével Ausztria újra ki fogja harcolni korábbi német befolyását. A külügyminiszter ragaszkodott a turkofil politikához, a balkáni kérdésben mégis hajlandó lett volna közeledni a félsziget felosztásában érdekelt Oroszországhoz, de a porosz—orosz viszony megmerevítése érdekében. A párizsi szerződés revíziójára tett javaslata azonban Pétervárott hűvös fogadtatásban részesült, mert a cári diplomácia egy francia—porosz háború eredményétől várta az Oroszországra vonatkozó szigorú párizsi békefeltételek feloldását. Anglia pedig, amely nélkül el sem lehetett képzelni a balkáni erőviszonyok megváltoztatását, a hatvanas években egyértelműen törökbarát politikát folytatott.²⁸

Az osztrák katonai vezetés, Beusttal ellentétben, fontosnak tartotta a balkáni hódítást. Albrecht főherceg, a közös hadsereg gyalogsági felügyelője és legnagyobb befolyású tábornoka, 1867. február 2-án foglalkozott egy porosz—francia háború lehetőségével, s a Monarchiára várható következményeivel. Kifejtette, hogy a gyenge francia hadsereg részére egyedül az osztrák hadsereg nyújthat szövetségesként támogatást. A hadbalépés azonban Oroszország és a dunai fejedelemségek koalícióját idézné elő a Monarchiával szemben, és ez súlyosan károsítaná Ausztria életbevágóan fontos keleti érdekeit.²⁹ Wilhelm von Tegetthoff tengernagy 1868 szeptemberében az osztrák flotta megerősítését sürgette egy beszédében. Hangsúlyozta, hogy a hosszú és erősen tagolt Dalmácia védelme igen nehéz egy tenger felőli támadással szemben, mert nincs hátszárnya, nincs megfelelő úthálózata, a parti erődítmények pedig csak kisebb erejű rajtaütés elhárítására képesek. További erődépítés helyett a flotta fejlesztését szorgalmazta, amelynek fontos szerepet szánt a keleti kérdés végső megoldásában.³⁰ Gróf Franz Folliot de Crenneville tábornagy, az uralkodó első segédtisztje, támogatta a balkáni viszonyok szakértőjének számító Thoemmel százados 1867. április 28-i felterjesztését, amelyben a félsziget érdekszférákra való felosztásához kívánt segítséget nyújtani. Thoemmel javasolta, hogy Oroszország és a Mo-

26 A török kormány csak az építendő vonalakon engedte meg a földmérést. A tisztek az ország többi részét utazásaik során titokban lerajzolták, a távoli kiemelkedő pontokat távcsővel figyelték meg, és az összegyűjtött anyagot térképre vezették. *Conrad von Hötendorf: Mein Anfang*. Berlin, 1925. 13—14. o.

27 *Strausz: i. m. 3. o.* A térképek méretaránya: 1:300 000.

28 *Diószegi István: Az Osztrák—Magyar Monarchia külpolitikája. Hazánk és Európa*. Budapest, 1970. 244. o.; (A továbbiakban — *Diószegi: Hazánk és Európa.*) *Diószegi: A Monarchia külpolitikája, i. m. 11. o. és Beer: i. m. 596—599. o.*

29 „Wenn Osterreich vorzeitig lasschlägt, hat es die Kosten zu bezahlen, die Schädigung seiner vitalsten Interessen im Orient und den Verlust ganzer Provinzen zu erwarten”... *Eduard Heller: Nachlass. KA B/678. Nr. 1. II. Buch I/4. De Zeit des deutsch-französischen Krieges 1870 bis 1871. 29. o.* Az Albrecht életrajz kézírata.

30 Aus Tegetthoffs Nachlass. Herausgegeben von Adolf Beer. Wien, 1882. 75—77. o.

narchia közötti határ Vidintől az Égei-tengerbe ömlő Karasu torkolatáig húzódjon.³¹ Thoemmel 1869-ben újabb felterjesztést nyújtott be, ezúttal a Monarchia és Montenegro közös, Törökország elleni háborújának lehetőségeit elemezte, és a fejedelemségnek nyújtandó területi kompenzáció határaitra tett javaslatot.³² Friedrich R. von Beck ezredes, Ferenc József katonai kabinetirodájának vezetője, 1869-ben emlékiratban figyelmeztette uralkodóját a Dalmáciát fenyegető veszélyre, amely egy törökellenes szerb és montenegrói hadjárat nyomán lépne fel. Kifejtette, hogy a két fejedelemség Bosznia és Hercegovina megszerzése után a partvidék birtokába juthatna s ezért Bosznia megszállását javasolta.³³

A katonai vezetés a külpolitika irányítójához hasonlóan az udvari körök poroszellenes külpolitikáját képviselte, csak a balkáni hódításról való lemondást ellenezte. Gróf Andrassy Gyula, magyar miniszterelnök, a magyar uralkodó osztályok érdekei védelmében azonban elutasította a revans gondolatát, mert tartott Ausztria túlzott megerősödésétől. Az volt a véleménye, hogy francia győzelem esetén Ausztria ismét megerősítheti pozícióit a német államokban, ezáltal túlsúlyhoz jut a dualizmus rendszerén belül, s hatásaként Magyarország lesúlylyed a külön jogokkal felruházott osztrák tartományok szintjére. A miniszterelnök a legnagyobb veszélynek az orosz támogatást élvező pánszlávizmust tekintette, amelynek elhárítására fel akarta használni a balkáni kérdés megoldását is. Elképzelhetőnek tartotta, hogy a Monarchia Törökországgal és Szerbiával köt szövetséget Oroszországgal szemben. A balkáni nemzeti mozgalmakkal nem rokonszenvezett, de hajlandó lett volna hozzájárulni, hogy a felbomló Törökország helyén új államok jöjjenek létre, amelyek szemben állnak Oroszországgal. Átengedte volna Boszniát és Hercegovinát Szerbiának, hogy lekötöztesse kormányát a Monarchia mellett.³⁴

A poroszellenes osztrák külpolitika 1870 őszén kudarcot vallott. Franciaország veresége nyilvánvalóvá vált. Oroszország önhatalmúlag érvénytelenítette a párizsi szerződést, amely korlátozta szuverenitását a Fekete-tenger térségében. Beust Anglia segítségét kérte az orosz lépés ellen, de zárt ajtókra talált. A Monarchia így keleten is ellenséggel került szembe. 1871 tavaszán a német császárság kikiáltása, majd a párizsi szerződés felmondásának nemzetközi szentesítése betetőzte a diplomáciai vereséget. Beust emlékiratban figyelmeztette Ferenc Józsefet: vége a német hegemoniára törő revans-politikanak. Az egyetlen út, amelyet az uralkodó a Monarchia érdekében követhet: a német birodalom elismerése és a két német állam közötti megbékélés módjainak keresése. Ezen az úton Oroszországgal is rendezni lehet a viszonyokat, mert a Monarchia a Balkánon kárpótolhatja magát az elveszett német pozíciókért a cárral együttműködő, a kölcsönös érdekekre ügyelő politikájával.³⁵

Az irányváltozás hazai fogadtatása különböző volt. A külpolitikai dönté-

31 KA MK 15—1/14 ex 1867. és KA Memoires I. Abteilung 47. Thoemmel jól ismerte a balkáni viszonyokat, foglalkozott azokkal a módszerekkel is, amelyekkel a megszálló osztrák hadsereg gyors nyugalmat teremthet az elfoglalt területen. Első helyen emelte ki a katolikus és a görög-keleti egyházaknak nyújtandó kedvezményeket, az agrár-, adó- és közigazgatási viszonyok reformját, valamint a fegyveres ellenállás megszüntetése érdekében a mohamedánok teljes lefegyverzését. A hadműveletek előkészítéséhez szükségesnek látta a katonai felderítés fokozását, felvonulási utak építését és az osztrák konzulátusoknak a balkáni lakosság körében folytatott erőteljesebb propagandáját. Uo.

32 A Ferenc József elnökletével 1875. június 29-én tartott titkos tanácskozás jegyzőkönyvéből. KA MK 69—2/2 ex 1875. Idézi *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája c. doktori értekezésének függelékében. A konferencia résztvevői elfogadták Thoemmelnek a Montenegrónak nyújtandó területi kompenzáció határaitól szóló javaslatát. Uo.

33 *Edmund von Glaise-Horstenaus*: Franz Josephs Weggefährte, Zürich—Wien—Leipzig, 1930. 179. o.

34 *Sosnosky*: i. m. I. 98—99. o. *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 134. o. Andrassy-nak a balkáni nemzeti mozgalmakról vallott véleményét Kállay Bénéhez, 1870-ben írt levele tükrözi. Id.: *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. i. m. 171. o.

35 *Diószegi*: Hazánk és Európa. I. m. 246—249. o. és 251. o.

sekre hatást gyakorló csoportok közül az ausztriai német lakosság vezető ereje, a liberális párt elfogadta és támogatta Beust koncepcióját, amelyben elsősorban a porosz győzelmek hatására felébredő német nacionalizmus játszott szerepet. A hazai uralkodó osztályok érdekeire ügyelő magyar delegáció vonzónak találta, hogy egy oroszellenes német—osztrák szövetség jövője körvonalazódik, Ausztria annektálásának veszélye nélkül, s ugyanakkor a német lakosság számbeli növekedése sem fenyegeti Magyarország helyzetét a dualizmuson belül. A szlávok poroszellenessége változatlan maradt a német expanziótól való félelem miatt, s elsősorban Oroszországban látták természetes szövetségesüket. Az uralkodó és közvetlen környezete, a hadsereg és a klérus vezetői azonban továbbra is ragaszkodtak az anakronizmussá változott nyugati küldetés gondolatához. A Monarchia külpolitikáját hónapokon keresztül a kettősség jellemezte. Ferenc József a nyilvánosság előtt az osztrák—német ellentétek lezárását demonstrálta, a kormányt ugyanakkor cseh politikusok vették át, akik a belpolitikában a dualizmust föderalizmussal akarták felváltani, külpolitikában pedig németellenes és oroszbarát lépéseket készítettek elő. A föderalizmusra való áttérés azonban Galiciára is vonatkozott, így sértette II. Sándor cár és I. Vilmos császár despotikus lengyelországi uralmát. A szlávok ausztriai vezető szerepe ugyanakkor zavarta volna Oroszországnak a balkáni szlávok körében megszerzett befolyását is. A két állam nyomása hozzájárult a kabinet 1871 őszi bukásához. Beust is megvált a külügyminiszteri tárcától.³⁶

Gróf Andrássy Gyula, az új külügyminiszter, elhatárolta magát a hagyományos osztrák külpolitikai gyakorlattól, amely a Habsburg-dinasztia hatalmának a növelését a terjeszkedéstől várta, ill. a hódításokat konzervatív status quo politikával igyekezett megtartani. A két külpolitikai vonal közös nevezője a cárizmussal való együttműködés, illetve a cári politikától való szorosabb-lazább függés volt. Andrássy azt a véleményt vallotta, hogy a Monarchiának védekeznie kell a balkáni orosz törekvésekkel szemben nagyhatalmi rangja megőrzése érdekében. A külpolitika céljának azt tartotta, hogy a védelmi feladathoz teremtsen meg a nemzetközi feltételeket. Az oroszellenes tervekben jelentős helyet foglalt el a keleti kérdés jövőbeli rendezése, amelyet a nemzeti mozgalmak feltartóztathatatlan erősödése előre vetített. Andrássy Törökország felbomlása elé nem kívánt gátat emelni, mert kész volt arra, hogy Ausztria védnöksége alá helyezze Délkelet-Európa kis államait. Arra azonban ügyelni akart, hogy ezen államok közül egyik se erősödjön meg annyira terület és lélekszám vonatkozásában, hogy vezető szerepre tarthasson igényt. Az volt a meggyőződése, hogy a Monarchiának a nemzeti átrendeződés folyamata alatt a Balkánon Törökországra kell támaszkodnia, a cári birodalommal szemben pedig Németországra.³⁷

Külpolitikai nézeteit az 1872. február 17—19 közötti, Ferenc József elnökletével megtartott titkos tanácskozáson terjesztette elő. A tanácskozás lényegében a Beust által 1871. május 18-i keltezéssel megfogalmazott Kelet felé fordulás hadügyi következményeit tárgyalta meg. Andrássy hangsúlyozta, hogy a Monarchia veszélyeztetett helyzetben van Oroszországgal szemben, amely Konstantinápoly elfoglalására törekszik. Az orosz törekvések útjában áll Ausztria, ezért a cári politika felhasználja ellene a nemzeti mozgalmakat. A Monarchiának korszerűsítenie kell hadserege fegyverzetét és mozgósításának végrehajtási módját, hogy időben és nagy erőket összpontosítva harcba lehessen vetni érdekei védelmében. A diplomácia feladata: biztosítani az oroszellenes háborúban az európai hatalmak, elsősorban Németország semlegességét. Véleménye szerint

36 *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 22—29. o. *Gonda—Niederhauser*: i. m. 238. o.

37 *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 32. és 134—135. o. *Dószegi*: Hazánk és Európa. I. m. 252—253. o. és *Sosnosky*: i. m. 102—103. o.

Bosznia és Hercegovina bekebelezéséről — és nem anektálásáról, mint a katonai körök sürgetik — csak úgy lehet szó, hogy egy balkáni válság idején a Monarchia a kis államok védnökeként lép fel. Egy erőszakos, hódító jellegű akció egységfrontba tömörítené Törökországot, Oroszországot, Szerbiát és Montenegrót az osztrák—magyar törekvésekkel szemben.³⁸ A külpolitikai feltételek megteremtéséhez első lépésként a Németországgal való együttműködést javasolta. Oroszországgal szemben a külügyminiszter a védekezésre fordította a fő figyelmet.³⁹ A keleti kérdésben rejlő ellentétek miatt azonban hajlott az összeütközés elkerülésére, mert óvatos lépésekkel kiderítette: Európa egyik hatalma sem szándékozik oroszellenes szövetséget kötni a Monarchiával. Az éles ellentétek csillapítására ezért célszerűnek látta az orosz orientáció felújítását.⁴⁰ A közeledés első fontos állomása Ferenc József berlini találkozója volt I. Vilmossal és II. Sándorral 1872 szeptemberében. Kirajzolódtak a három császár szövetségének körvonalai, amely biztonságot jelentett Ausztria—Magyarország számára: várható volt, hogy Németország nem köt egyoldalú szövetséget Oroszországgal a Monarchia ellen. Bécsnek cserébe a német és az orosz érdekekkel összhangban kellett megfogalmaznia külpolitikai célkitűzéseit. A balkáni kérdésben ez azt jelentette, hogy le kellett mondania a kis államok védnökének szerepéről, és csak Oroszországgal egyetértésben cselekedhetett.⁴¹ Ausztria—Magyarországnak vissza kellett fognia külpolitikai törekvéseit, erre kényszerítette nagyhatalmi jelentőségének csökkenése. Háttérbe szorulásához hozzájárult az is, hogy fegyveres erőiben kifejezetten a szárazföldi csapatok domináltak, Kelet-Európában azonban a német és az orosz hadsereg nyilvánvaló fölényt élvezett. Az osztrák—magyar flotta gyengesége miatt nem szólhatott bele a tengerentúli területek felosztásába. A gyarmatokért folytatott versenyfutás ebben az időben a nagyhatalmak egyik legfontosabb külpolitikai célkitűzése volt. Ez az út Ausztria és Oroszország előtt lezárult, de míg utóbbi Szibériában és a Fekete-tenger partvidékén még elegendő mozgástérrel rendelkezett, addig a Monarchia csak a török uralom alatt álló Balkánra terjeszthette ki befolyását.⁴² Ehhez meg kellett egyeznie Oroszországgal.

A két hatalom közötti, a berlini találkozón megkezdett közeledés 1873-ban a bécsi világkiállítás ideje alatt folytatódott. II. Sándor és Ferenc József bizalmas tanácskozást tartottak a Schönbrunnban, amelynek a fő témája a keleti

38 *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 36—43. o. Heinrich Lutz elemzi a titkos konferenciák gyakorlatát, amellyel az uralkodó, a külügyminiszter és a katonai vezetők a közös minisztertanács helyett Ausztria—Magyarország külpolitikáját meghatározták, s elsősorban az Oroszországgal szembeni politikával és a katonai előkészületekkel foglalkoztak. *Heinrich Lutz*: Von Königrätz zum Zweibund. Aspekte europäischer Entscheidungen. Historische Zeitschrift. 1973/2. 347—380. o. Az 1872. február 17—19-i tanácskozásról idéz *Josef Jakob Holzer*: Erzherzog Albrecht 1867—1895 c. doktori disszertációja. Wien, 1974. 37—41. o. *Komjáthy Miklós* a Levéltári Szemle 1974/2—3. számában ismertette az 1872. február 17—19. közötti titkos tanácskozást.

39 A Berlinnel kötendő szövetséget Albrecht főherceg, valamint Franz Kuhn Freiherr von Kuhnelfeld altábornagy, hadügyminiszter ellenezte. Másnap Albrecht módosította véleményét. Az Oroszország elleni háborút eleve kilátástalannak ítélte az ellenség tartalékai és területi kiterjedése miatt, csak német segítséggel tartotta reális célnak. Ehhez azonban a Franciaországgal szemben álló Németországtól kötelezettséget várt az Oroszország elleni német haderő nagyságára. *Holzer*: i. m. 38—39. o.

40 *Diószegi*: Hazánk és Európa. I. m. 253—254. o.; *Sosnosky*: i. m. 105. o.

41 *Gonda-Niederhäuser*: i. m. 240. o.; *Wertheimer Ede*: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1913. II. k. 148—149. o. A fenti művek szűkszavúak a tárgyalás lefolyását illetően. Fournier azonban újságírói jólétesültséggel megemlíti, hogy Andrássy és orosz kollégája, Gorcsakov a következőkben egyeztek meg: a két hatalom nem gátolja meg a bekövetkező balkáni változásokat, nem avatkozik be Törökország belügyébe, a Porta pedig nem kap segítséget a felkelés elfojtásához. *Fournier*: I. m. 8—9. o.

42 1874-es adatok szerint a hadihajók (páncélos hajók) száma a következő volt: Anglia 44, Franciaország 33, Olaszország 15, Ausztria—Magyarország 11, Németország 10 és Oroszország 7 db. *P. Distere*: Die Panzerschiffe. Wien, 1874. 154. o. A hadiflották vízkiszorítás nagysága szerinti sorrendje 2000 BRT-nál nagyobb és 1875-ben 25 évnél fiatalabb hajókat figyelembe véve: Anglia 280 000, Franciaország 180 000, Olaszország 60 000, Oroszország 50 000, Ausztria—Magyarország 45 000, Németország 40 000 BRT.; *Potter, Mimitz, Rover*: Seemacht. München, 1974. 236. o. Ausztria—Magyarország 1866-ban még a 3. helyen állt a hadiflották rangsorában. *Danzers Armeezzeitung* (a továbbiakban: DAZ) 1903. Nr. 32. 5. o.

kérdés és a jövőbeni megoldása volt.⁴³ A bécsi megegyezés nagyobb beleszólási joghoz juttatta az osztrák—magyar kormányt a balkáni kérdésekben, ugyanakkor visszafogta az orosz külpolitikát a törökellenes, egyben a Monarchiára veszélyes nemzeti mozgalmak túlzott ösztönzésétől.

Oroszország pedig rivális helyett együttműködésre kész társat kapott, akivel az érdekeket össze lehetett hangolni. A két hatalom megegyezését, Ausztria nagyobb balkáni szerepvállalását bizonyította az a baráti fogadtatás, amelyben a román, szerb és montenegrói fejedelmek Bécsben részesültek. Az osztrák és magyar sajtó már arról írt, hogy a balkáni fejlemények elé nem emelhetők gátak.⁴⁴

A nagyhatalmi érdekellentétek kiéleződése a keleti válság időszakában

A hetvenes évek közepére a soknemzetiségű, féktelen önkénnyel összetartott oszmán birodalom az elnyomott népek állandó antifeudális, felszabadító mozgalmi ellenére még teljesen uralma alatt tartotta Bulgáriát, Albániát, Boszniát, Hercegovinát, Epiruszt, Thesszáliát, Krétát és névleges függőségben Szerbiát, a román fejedelemségeket és Montenegrót. Belső ellentmondásai azonban már olyan éleseké váltak, hogy a kirobbanó felkelések a keleti kérdést megoldhatatlan keleti válsággá változtatták. A despotikus feudális rendszer megingásának több oka volt. A Porta vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül olyan elviselhetetlen jogfosztottságban tartotta a népeket, hogy azok csak a felszabadító harcban találhattak megoldást. Megerősödött és egyre nagyobb befolyásra tett szert mindenütt a harc vezető ereje, a nemzeti burzsoázia. Hatástalanok maradtak — osztálybázis híján — a legmesszebb látó török államférfiak hatalommentő reformtörekvései, mert a konzervatív erők az oszmán uralom ősi alapjait fenyegető, veszélyes nyitást láttak bennük, a gyenge török polgárság pedig priviligiumait féltette a keresztényekkel szembeni konkurrenciaharcban.

Ugyanakkor a felszabadulásukra törő népek támaszkodhattak küzdelmükben az oszmán birodalom ellen fellépő, saját célokat követő Oroszország katonai és politikai erejére. Az önálló nemzeti államok kialakulásába azonban beleszóltak más európai hatalmak is, amelyek a keleti válságot balkáni befolyásuk növelésére akarták fölhasználni.⁴⁵

A félsziget sorsát eldöntő események nyitányaként 1874 végén Montenegro és Albánia határán fegyveres incidensek zajlottak le, amelyek arra utaltak, hogy az oszmán birodalmon belüli éles ellentmondások robbanáshoz vezetnek. Úgy tűnt, hogy Törökország és Montenegró között a háború elkerülhetetlen. 1875. január 29-én, a Ferenc József elnöklete alatt megtartott titkos konferencia résztvevői a balkáni beavatkozás konkrét formáiról tanácskoztak.⁴⁶ Az előadó, Andrásy, határozottan állást foglalt Bosznia és Hercegovina elfoglalása mellett, és ezzel csatlakozott a katonai vezetés régi elképzeléséhez, de továbbra is elutasította a tábornokok által javasolt gyakorlatot. A vezérkar és a katonai

⁴³ Katonai szerződést kötöttek I. Vilmos császár tudtával egy harmadik ország támadása ellen. Ez az ország Wertheimer szerint Franciaország és Törökország lehetett. I. m. II. k. 113—115. o.

⁴⁴ Fournier: i. m. 9—10. o.

⁴⁵ Dr. Bisztra Cvetkova: Az Oszmán birodalom az 1877—78-as orosz—török háború elfestésén. Száz éve szabadult fel Bulgária az oszmán rabság alól. A Bolgár—Magyar Történelmi Vegyesbizottság kiadása Budapest, 1978. 47—49. o. Arató: i. m. Századok, 515. o.

⁴⁶ KA MK 69—2/2 ex 1875. Id.: Diószegi: A Monarchia külpolitikája függelékében. A résztvevők: Ferenc József, Albrecht főherceg, Andrásy, Alexander Freiherr von Koller lovassági tábornok, hadügyminiszter, Franz Freiherr v. John tábornagyal, vezérkari főnök, Friedrich Freiherr von Pöck tengernagy, a hadiflotta parancsnoka, valamint Beck vezérőrnagy, a katonai kabinetiroda vezetője.

kancellária az oszmán birodalommal szembeni közvetlen fegyveres fellépéshez ragaszkodott, amíg a külügyminiszter kizárta ezt a megoldást. Az volt a véleménye, hogy egy hódító hadjárat nemcsak Törökországot, hanem — más okok miatt — Oroszországot, Szerbiát és Montenegrót is a Monarchia ellen fordítaná.⁴⁷ Hangsúlyozta, hogy a dalmát partvidék addig nincs veszélyben, amíg a török uralom fennáll. Ha azonban a balkáni szláv fejedelemségek megszerzik Boszniát és Hercegovinát, akkor egy erős délszláv államalakulat jöhet létre, s ezzel a Monarchia válik Európa beteg emberévé. Kijelentette, hogy elkövetkezik a beavatkozás időszaka, amikor a félsziget eseményeivel szembeni semlegesség káros lehet, mert Ausztria—Magyarország helyett a nemzetközi diplomácia lépne elő döntőbíróként. Ez megfosztaná a Monarchiát érdekei hatásos védelmétől. Úgy vélte, hogy Montenegro győzelme esetén felkelés fog kitörni Boszniában és Hercegovinában. Javasolta, hogy a kormány mentse meg Törökországot az erős legyengüléstől, vagy az összeomlástól. A megmentés ára: e két tartományt a Monarchia szerezzé meg magának. Montenegrónak azonban területi kompenzációt kell adni az ellentétek elsimítása érdekében. Török siker esetén pedig Montenegrónak nyújtson segítséget a kormány. Utóbbi esetben a Monarchia csak erkölcsi győzelmet arathat. Andrassy hozzáfűzte: Ausztria—Magyarország érdeke, hogy határait kiigazítsa Délkelet-Európában.⁴⁸

Rövidesen Hercegovinában robbantak ki súlyos összeütközések. 1874 rossz termést hozott. A tartományi vezetés mégis magasan állapította meg az adókat, amelyeket az adóbérlők a kivezényelt csendőrök közreműködésével hallatlan brutalitással hajtottak be. Súlyos terheket okoztak a közmunkák irányításában elkövetett önkényeskedések is. 1875 áprilisában több, mint száz keresztény falusi előljáró menekült tiltakozásul Montenegróba. Andrassy közbenjárt a Portánál visszafogadásuk érdekében. A Porta büntetlenséget biztosított számukra, de a hazatért vezetők megtagadták az adók kifizetését. A lakosság támogatta őket.⁴⁹ Ebben a feszült helyzetben Ferenc József hosszú dalmáciai útra indult 1875 április—májusban, végig a török határ mentén Cattaróig és vissza. 33 napos tartózkodása felbátorította az elkeseredett, határon túli keresztény lakosokat.⁵⁰ Nevesinje környékén fegyverrel verték szét egy török karavánt, amelyre válaszul a mohamedánok felgyújtottak egy keresztény falut.

1875 júliusában kirobbant a felkelés és röviden már 4000 gerilla folytatott háborút a török csapatokkal és a mohamedán lakosokból verbuvált, igen kegyetlen bandákkal szemben. A harcok átterjedtek Boszniára is. Szerb és montenegrói önkéntesek, olasz garibaldisták csatlakoztak a mozgalomhoz.⁵¹ A balkáni válság egyre súlyosabbá vált. Andrassy attól tartott, hogy a felkelők gerillaharcmodjikkal nem érnek el sikert a török csapatokkal szemben, és ez meghiúsítja a Monarchia beavatkozását az oszmán birodalom oldalán. Okkupációra csak akkor akart vállalkozni, ha Szerbia és Montenegro a győztesek jogán Bosznia és Hercegovina felosztására vállalkozna. Ezért reformjavaslatot nyújtott át a Portának, hogy lefékezze a felgyorsuló eseményeket. Anglia azonban eluta-

47 *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 139. o. Andrassy félelme jogos volt. Gorcsakov orosz kancellár Ferenc József 1874-es pétervári látogatásakor megjegyezte Andrassynak, hogy Bosznia és Hercegovina osztrák megszállása „casus belli” Oroszország számára. *Wertheimer*: i. m. II. k. 149., *Novotny*: i. m. 17. o.

48 *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 139—142. o.

49 *Sosnosky*: i. m. I. k. 125—126. o.; *Sax*: i. m. 399—400. o.

50 *Anton Freiherr v. Mollinary*: Sechsvierzig Jahre im österreich — ungarischen Heere 1833—1879. Zürich, 1905. 282—283. o. Mollinary így kommentálta Ferenc József dalmáciai útját: „Österreich sah für sich den Zeitpunkt zu kühnen Handeln, zu offenem Eintreten für die Glaubensgenossen in der Türkei gekommen.” I. m. 282. o.

51 *Sax*: i. m. 403. o. Elsősorban Dél-Hercegovinában, valamint Niksic, Livno, Glamoc, Bihács, Kijuc, Petrovac, Krupa és Gradiska környékén dúltak harcok. A felkelők ismertebb vezetői Peter Uzelac, Golub Babic, Peko Pavlovic, Peter Karagjorgjevic (a későbbi szerb király) és Luka Vukalovic (Ljubokratic) voltak. *Sax*: i. m. 403—404. o.

sította a kezdeményezést. A török kormány pedig kilátásba helyezett néhány engedményt, s ezzel megelőzte Andrássy lépését. A reformjavaslatot lényegében véve megismételte a berlini memorandum, amelyet a három császár miniszterei szerkesztettek meg. Andrássy el akarta érni, hogy Oroszország csillapítsa le Montenegrót, mert később akart bevonulni Boszniába és Hercegovinába. Gorcsakov, orosz kancellár terve pedig az volt, hogy az orosz és osztrák—magyar csapatok együtt foglalják el a tartományokat a memorandum elutasítása esetén. Ez utóbbiba az osztrák—magyar külügyminiszter nem akart bele menni a többi nagyhatalom, különösen Anglia beleegyezése nélkül. Ezt pedig nem kapta meg.⁵² A két diplomata ellentétes véleménye kiélezte az országok közti viszonyt. A három császár szövetségének fenntartása azonban fontosabb volt a kormányok és az uralkodók számára, mint az ellentétek éleződése. A rendezésre 1876. július 8-án, a csehországi Reichstadtban került sor. Ferenc József, II. Sándor, Andrássy és Gorcsakov megbeszélésén a résztvevők megegyeztek Törökország balkáni területeinek felosztásában, hogy elhárítsák a Monarchia és Oroszország közötti összeütközést. Eldöntötték, hogy török vereség esetén Bulgária, Rumélia és Albánia autonómiát kapnak, Thesszáliát és Krétát Görögország csatolja magához, Konstaninápoly pedig szabad város lesz. Megegyeztek abban, hogy Bosznia és Hercegovina nagyobb részét a Monarchia, kisebb részét pedig Szerbia és Montenegró kapja meg.⁵³ A reichstadti egyezmény második variánsa a török győzelemre vonatkozott. Erre az esetre „status quo ante” döntés született.

Az oszmán birodalom elleni háborút Szerbia üzentte meg 1876 júliusában. Rövidesen Montenegro is hadba lépett. Bulgáriában kitört a népi felkelés. A Boszniában, Hercegovinában és Bulgáriában szorongatott török csapatok azonban jól harcoltak a szerb és montenegrói alakulatokkal és a felkelőkkel szemben. Szerbia kéthónapos küzdelem után alulmaradt és fegyverszünetet kért. A bulgár felkelés is vereséget szenvedett. A török sikerek és az ellenfelek súlyos helyzete arra készítette az európai hatalmakat, hogy egy újabb reformjegyzékkel kísérletezzenek. A Porta azonban, ereje tudatában, visszautasította a belügyeibe való beavatkozást.⁵⁴ Oroszország nem támogatta a reformjavaslatot. Az a veszély fenyegette, hogy elveszíti a balkáni szlávok bizalmát, ha kiszolgáltatja őket a győztesek dühének, a mohamedán lakosokból verbuvált fegyveres bandák kegyetlenkedéseinek. A cár határozott lépésre szánta el magát. Felszólította Ferenc Józsefet, hogy az orosz hadsereg szövetségeseiként indítsa útba az osztrák—magyar hadsereget a balkáni keresztények felszabadítására. Javasolta, hogy a Monarchia csapatai foglalják el és szállják meg ideiglenesen Boszniát, miközben az orosz alakulatok ugyanezt teszik Bulgáriában.⁵⁵

Az uralkodó választát Andrássy fogalmazta meg. Elutasította a közvetlen fegyveres beavatkozást, mert nem akarta siettetni az elnyomott balkáni népek felszabadulását, átvenni Törökországtól a nemzeti mozgalmak féken tartásának nehéz feladatát. Közölte azonban, hogy nem emel kifogást a cár akciója ellen, a Monarchia jóindulatú semlegességét fog tanúsítani az orosz hadműveletek

⁵² *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 152. és 158. o.; *Wertheimer*: i. m. II. k. 326., 346., 365. o. és *Beer*: i. m. 647—648. o. Gorcsakov élesen ellenezte, hogy a Monarchia egyedül vonuljon be Boszniába és Hercegovinába. *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 162. o.

⁵³ *Wertheimer*: i. m. II. k. 407—409. o. és *Novotny*: i. m. 21. o. Wertheimer állítólag látta a megegyezés jegyzőkönyvének egyik példányát, s szerinte ebből hiányzik Besszarába említése, de közli, hogy Andrássy a Gorcsakovval folytatott tárgyaláson a területet Oroszországnak engedte át. I. m. II. k. 406. és 414. o. *Diószegi* ismerteti Novikov, bécsi orosz követ véleményét, aki azt állította, hogy Oroszország sem akart a Balkánon egy erős szláv vagy görög államot, amely az orosz befolyás riválisa lett volna. *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 211. o.

⁵⁴ *Novotny*: i. m. 21. o.

⁵⁵ *Wertheimer*: i. m. II. k. 432. o.

alatt. Ugyanakkor fenntartja magának a cselekvési szabadságot, és ha érdekei megkívánják, be fog vonulni Bosznia és Hercegovinába.⁵⁶

A levélváltást 1876. november 13-án titkos konferencia követte Bécsben, amelyen Ferenc József elnökletével a katonai vezetés megtárgyalta Bosznia és Hercegovina okkupációjának tervét. A résztvevők egy hadtestet tartottak szükségesnek a feladat végrehajtására. Meghatározták továbbá a hadtestnek alárendelt hadosztályok fő támadási irányait is. A katonai vezetés lényegében semmit sem változtatott döntésén 1878 végéig, az okkupáció kezdetéig, így a hadjárat 1878 augusztusi kudarcainak okai e konferencia hibás erőfelmérésére vezethetők vissza. A titkos tanács foglalkozott azzal a lehetőséggel is, hogy a boszniai és hercegovinai bevonulással egyidejűleg kiéleződnek Oroszország és a Monarchia ellentétei, amelyek háborúhoz vezetnek. A résztvevők a politikai helyzettől függően a rendkívül széles keleti fronton két támadási irányt tartottak lehetségesnek: Galíciából Nyugat- vagy Dél-Oroszország felé. Megállapították, hogy az első esetben az orosz hadsereg vissza tud vonulni mélyen az ország belsejébe, az osztrák—magyar hadsereg azonban nem képes utána nyomulni és egy új offenzívát kezdeményezni. A második esetben a Monarchia alakulatainak fel kellene adniuk Lengyelország orosz területéről a Bécsbe és a Budapestre vezető legrövidebb utakat. A konferencia végül csak a védelmi előkészületeket tartotta reálisnak, és ennek megfelelően döntött Galícia, a Kárpátok és Erdély, továbbá Bécs és Budapest megerősítéséről.⁵⁷

A döntés kialakításában Albrecht főhercegnek jelentős szerepe volt, aki a soknemzetiségű Monarchia fennmaradását, földrajzi helyzete miatt, csak békében tartotta európai szükségszerűségnek. Véleménye szerint a birodalmon belüli nemzeti mozgalmakat nem lehet féken tartani egy Oroszország elleni háború esetén. Az osztrák—magyar hadsereg csak alárendelt szerepet játszhat az orosz-szal szemben, még német segítséggel is, mert a két északi szomszéd a jelenlegi vezetés alatt könnyen egyet tud érteni. A magára maradt Ausztria—Magyarország a háborúban a legkedvezőbb körülmények között is csak azt érheti el, hogy nem okoz magának súlyos károkat, a háborút követő békével pedig halálos ellenséget kap szomszéd nagyhatalomként. Azt a következtetést vonta le, hogy a három császár szövetségének fenntartása a Monarchia létérdeke, mert Törökország és Anglia szárazföldi hadseregének gyengesége, Olaszország és Franciaország erős orosz kapcsolata miatt nem alkalmas szövetségesnek Oroszországgal szemben. Ezért kerülni kell az összeütközést Pétervárral és békülékeny politikával kell elérni, hogy Boszniát és Hercegovinát az orosz hadsereg sikerei juttassák a Monarchia kezére.⁵⁸

⁵⁶ *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 256—257. o.

⁵⁷ Az 1876. november 13-i titkos konferencia jegyzőkönyve. KA MK 69—1/25 ex 1876. Idézi: *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája c. doktori értekezésének függelékében. *Diószegi István*: Az 1877. évi budapesti szerződés előtörténete. Századok, 1979/6. szám. 978—980. o. (A továbbiakban — *Diószegi*, Századok.) A tanácskozás résztvevői elhatározták, hogy Bosznia és Hercegovina okkupációját 3 hadosztállyal hajtják végre: a Boszna és a Verbasz völgyében a VI. és VII. hadosztály nyomul előre, Hercegovina megszállását a XVIII. hadosztály önállóan oldja meg, miközben a XX. hadosztály Szerbiával szemben biztosítja az okkupációt, a XXXVI. hadosztály pedig általános tartalékot képez.

A tanácskozás ezt a határozatot Andrassy távollétében hozta meg, s 1878-ban az okkupáció végrehajtásakor ez az erő kevésnek bizonyult. A döntés az alábbiak nevéhez fűződik: Ferenc József, Albrecht tábornagy, Beck, a katonai kabinetiroda főnöke, gróf Bylandt-Reidt altábornagy, hadügyminiszter, Freiherr von Schönfeld altábornagy, vezérkari főnök, Freiherr von Vlasits altábornagy, a hadügyminisztérium mozgósítási ügyekkel foglalkozó szekcióvezetője és Rudolf Merkl ezredes, az 5. osztag vezetője.

Összehasonlításként: az 1875. január 17—18-án megtartott titkos konferencia résztvevői 9 hadosztályt láttak szükségesnek Bosznia és Hercegovina elfoglalására. Ebből 3 hadosztályt Szerbia és Montenegró sakkban tartására, 6 hadosztályt a tartományok elleni hadműveletekre. *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 661. o.

⁵⁸ *Erzherzog Albrecht*: Aphoristische Betrachtungen zur augenblicklichen Lage. November, 1876. KA MK Separat Fascikel 70. No. 59.

A főherceg külön foglalkozott az orosz hadsereg balkáni hadjáratának várható következményeivel Ausztria—Magyarországra. 1876. december 1-én emlékiratot adott át Ferenc Józsefnek, amelyben kiemelte az orosz és az osztrák érdekek szigorú szétválasztásának jelentőségét. Az volt a véleménye, hogy a két hatalom balkáni fellépése esetében semleges elválasztó zónára van szükség, amely nem korlátozódhat csak Szerbiára, Montenegróra és a közöttük fekvő novibazári szandzsákra. Ha a Monarchia átengedi az orosz csapatokat a Dunán és a Balkán hágóján Isztambulba, akkor nagyobb árat kell szabnia engedékenységéért: Bosznián, Hercegovinán és a novibazári szandzsákon kívül követelje magának Albániát és Szaloniki kikötőjét is.⁵⁹

Az Albániára és Szalonikire vonatkozó túlzott igényt Andrassy nem vetette föl az uralkodói levelet követő tárgyalásokon, de partnerével, a bécsi orosz követtel végül elfogadhatta a semleges zóna szükségességét. 1877. januárban, Budapesten, a két kabinet megerősítette a reichstadi találkozáson megfogalmazott érdekszférafelosztást, amellyel a Monarchia átmenetileg megszabadult egy erős délszláv állam létrejöttének veszélyeitől. Oroszország viszonzásul ígéretet kapott, hogy Ausztria—Magyarország az elkövetkező háborúban jóindulatú semlegességet fog tanúsítani. A kormányok megegyeztek abban is, hogy Szerbia, Montenegro és a novibazári szandzsák a két hatalom között semleges övezetet fog képezni, a Monarchia annektálhatja Boszniát és Hercegovinát, Oroszország pedig Dél-Besszarábiát és Batumot. A megállapodás előírta még, hogy Oroszország nem szállhatja meg tartósan a Balkán keleti felét, valamint diplomáciai tárgyalásokhoz kötötte a háborút követő egyéb területi változásokat.⁶⁰

Németország határozottabb támogatásban részesítette a cárt a háború megindításához, mint a Monarchia, annak ellenére, hogy Berlinben érlelődött a gyanú: az orosz külpolitikai törekvésekben felismerhető egy németellenes diplomáciai koalíció terve is, amelyben Franciaország fontos szerepet játszana. A keleti válság várható megoldása magában hordta annak veszélyét, hogy Oroszország osztrák—magyar érdekeket sértő túlzott előretörésével és annak reakciójával Monarchia-ellenes lépésekre kényszeríti a német kormányt, Andrassy megbukik, és a felbomló három császár szövetsége helyén kialakulhat az új orosz orientáció.⁶¹ Bismarck meg akarta őrizni a szövetségből adódó előnyöket országa számára, ezért nemcsak biztosította a hadjáratra készülő cárt jóakarató semlegességéről, hanem ígéretét is adta, hogy diplomáciai és katonai erővel akadályozza meg egy oroszellenes koalíció létrejöttét.⁶² A kancellár ugyanakkor mindenképpen le akarta szűkíteni a háborúban résztvevők körét Oroszországra és az oszmán birodalomra. A keleti válsággal kapcsolatos német külpolitika céljával azt tűzte ki, hogy irányítsa a Monarchia és Oroszország érdeklődését a Balkán felé, de korlátozza egymás közti rivalizálásukat, a cár terjessze ki befolyási övezeteit a térségben, hogy az eredmények védelmében támaszkodnia kelljen Németországra, végül kielégítő status quo jöjjön létre Anglia és Oroszország között, úgy, hogy előbbi megkapja Egyiptomot Franciaországgal szemben, s ehhez Berlin hathatós támogatást nyújt.⁶³

Az angol kormány a háborút megelőző hónapokban arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Porta a reformkísérletek kudarcai után már nincs abban a

59 Haus-Hof-und Staatsarchiv (a továbbiakban — HHStA) Albrechtsches Familienarchiv, Mikrofilmrolle 5. „Über die Lage am Balkan.“ Holzer: i. m. 80. o.

60 Wertheimer: i. m. II. k. 492—496. o.

61 Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes. Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1927. (A továbbiakban — Die Grosse Politik.) 2. Band. Bismarck an den Botschafter in Petersburg von Schweinitz, Berlin, 24. Januar 1877. Privatbrief, Nr. 273.

62 Bismarck an Schweinitz, Berlin, 8. März 1877. Die Grosse Politik, 2. Nr. 279.

63 Diktat des Reichskanzlers von Bismarck, Kissingen, 15. Juni 1877. Die Grosse Politik, 2. Nr. 294.

helyzetben, hogy a periodikusan fellépő válságokat megakadályozza, ezért szabad kezét adott a török veztőknek, hogy háborúval védik-e meg balkáni uralmukat, vagy az orosz követelésekhez alkalmazkodva jelentős engedményekkel javítják meg a keresztény alattvalók helyzetét. Az angol vezetésben a két alternatíva mögött ellentétes nézetek húzódtak meg a válság megoldását illetően: az uralkodó és Lord Beaconsfield miniszterelnök, a közvélemény oroszellenes részétől támogatva, az angol érdekek határozott védelmét várta el az oszmán birodalomtól és ellenállásra ösztönzött, míg Lord Derby külügyminiszter, Lord Salisbury konstantinápolyi megbízott, a közvélemény törökellenes részével a háta mögött, az oroszoknak és a félsziget népeinek tett engedményeket sürgette.⁶⁴ A két irányzat hívei azonban egyformán elfogadhatatlannak tartották Konstantinápoly veszélyeztetését, ami akkor következhet be, ha az orosz csapatok átlélik a Balkán hegységet.⁶⁵

A Porta Beaconsfield törökbarát magatartásából azt a következtetést vonta le — Salisbury figyelmeztetése ellenére —, hogy a küszöbön álló háborúban Anglia mégis kénytelen lesz fellépni érdekei védelmében az oszmán birodalom oldalán, továbbá bizott abban, hogy a feszült nemzetközi viszonyok zavargásokat fognak előidézni Magyarországon és Lengyelországban, amelyek diplomáciai bonyodalmakat okoznak, és semlegesítik a Portára nehezedő nyomást. Ezért külpolitikailag nem érezte magát kedvezőtlen helyzetben,⁶⁶ és a háború mellett döntött. A török vezetés ugyanakkor elkövette azt a hibát, hogy a birodalom védelmére nem készített pontosan megfogalmazott haditervet, nem intézkedett az orosz hadsereg dunai átkelésének megakadályozására, csak az erők összpontosítására.⁶⁷

Az angol kormány a háború kezdetén csak a Monarchiától várhatott tényleges támogatást, hogy a valószínű török vereség után is megvédje befolyását a Földközi-tengerhez vezető szorosok fölött. Németország fegyveres semlegességet vállalt, Franciaország pedig még nem heverte ki teljesen az 1871-es vereséget. Beaconsfield ajánlatára Andrassy belement az angolokkal folytatott tárgyalásokba, hogy a budapesti szerződés mellett biztosítsa a Monarchia érdekeit orosz szerződésesség esetére is. Hét pontot javasolt, benne a nagy szláv állam létrehozásának, a Balkán tartós orosz megszállásának, Konstantinápoly elfoglalásának tilalmát, a szorosok zártságának elvét és a félsziget ügyeinek nemzetközi rendezését, amelyeknek elfogadása esetén kész volt az együttműködésre.⁶⁸ A további tárgyalások során kiderült, hogy Beaconsfield Konstantinápolyt fenyegető veszélynek tartotta ugyan a Balkán átlépését, és osztrák—magyar akciót sürgetett erre az esetre is, ugyanakkor habozott megszállni a Dardanellák kijáratánál fekvő, stratégiai jelentőségű Gallipolit. Andrassy nem bízott feltétlenül abban, hogy az orosz cár betartja a budapesti szerződést, de fenntartásai voltak

Wilhelm I. an den Staatssekretär des auswärtigen Amtes von Bülow. Berlin 13. April 1877. Die Grosse Politik. 2. Nr. 286. Bülow an Schweinitz, Berlin, 173. Januar 1877. Die Grosse Politik. 2. Nr. 270.

64 Der Botschafter in London Graf Münster an Bülow. 20. Dezember 1876. Die Grosse Politik. 2. Nr. 268. Der Botschafter in Paris Fürst von Hohenhohe an Bismarck. 6. Januar 1877. Die Grosse Politik. 2. Nr. 269.

Der Botschafter in Konstantinopel Freiherr von Werther an Bülow. Pera, 14. Januar 1877. Die Grosse Politik. 2. Nr. 271. Wertheimer i. m. III. 2. és 5. o.

65 Andrassy an Beust. 22. Juni 1877. HHStA. Minister des Aeussern. Politisches Archiv. (A továbbiakban — MA PA) England. Varia I. 1877—1878. Fasc. VIII. 170. Országos Levéltár. (A továbbiakban — OL) W. 39. doboz.

66 Werther an Bülow. Pera, 14. Januar 1877. Die Grosse Politik. 2. Nr. 271.

67 Hugo von Freytag-Loringhoven: Das russische Oberkommando in der europäischen Türkei im Kriege 1877—1878. Berlin, 1912. 10—11., 16. o.

68 Andrassy an Beust. Wien, 29. Mai 1877. HHStA MA PA England. Varia I. OL W. 39. dob.: *Dioszegi*: Ausztria—Magyarország és Bulgária a San Stefano-i béke után. Budapest, 1961. 19. o. *Dioszegi* e művében részletesen foglalkozott az orosz-ellenes angol—osztrák—magyar együttműködés lehetőségeivel és buktatóival.

az angol kormánnyal szemben is. Nem akarta a háború terhét egyedül, vagy a Monarchia számára kedvezőtlen időpontban vállalni, csak akkor, amikor Anglia számára sincs más választás.⁶⁹ A két kormány augusztus 14-én végül lényegében a hét pont alapján állapodott meg az együttműködésben.

Ekkor már Bulgária területén zajlott a háború. A török hadsereg a természetes akadályokat jelentő Duna és a Balkán hegység között három vonalból álló erődrendszerre támaszkodott, amelyből a legjelentősebb a szinte áttörhetetlen, Rusze—Szilisztra—Várna—Sumen városok körül kialakított bolgár erőd-négyszög volt. A ruszei és a szilisztrai 10—12 km hosszú, fallal körülvett táborok 10—20 000 fő részére nyújtottak védelmet, Várnában a tengeri, a szárazföldi erődöt és a 100 000 fő részére alkalmas tábor 36 km hosszú fal vette körül, a 60 000 harcost befogadó sumeni tábor 34 km hosszú fallal rendelkezett. Az erőd-négyszög mögött a védett összpontosítási körletre és hadtápbázisra támaszkodva 100 000 török katona védte a Duna-vonalat, lezárta az Oroszországból Kelet-Bulgáriába vezető legrövidebb utakat és stratégiai állást biztosított a Közép-Bulgáriába benyomuló hadsereg balszárnya ellen.⁷⁰ A Dunán átkelt egyesült orosz—román erők kerültkék az összecsapást az erőd-négyszögben, illetve a Vidin környékén állomásozó török csapatokkal, közöttük nyitottak folyosót dél felé, szárnyaikat egy-egy hadtesttel biztosítva. A folyosót azonban Oszmán pasa Plevennél lezárta és július 20-tól december 10-ig tartotta állásait az orosz—román hadsereg és a bolgár felkelők fő erőivel szemben, anélkül, hogy az erőd-négyszög felől hathatós segítséget kapott volna. Pleven elestével azonban szabaddá vált az út az oszmán birodalom belseje, Szófia, illetve Kelet-Rumélia és Konstantinápoly felé.

A háború előtt mesterségesen felszított pánszláv agitáció, majd a nehezen kivívott győzelmek hatására az orosz közvélemény a kormány mögé állt, s a cár a kedvező belpolitikai légkörben támaszt talált céljai megvalósításához.⁷¹ Úgy döntött, hogy elveti a Monarchiával kötött alkut, és a siker teljes kiaknázására törekszik. December közepén levélben tájékoztatta Ferenc Józsefet elképzeléseiről, amelyek lényegében előrevetítették az orosz befolyást megerősítő béke pontjait. A nem véglegesként jelzett elképzelésekben Románia, Szerbia és Montenegro teljes függetlensége mellett szó esett Nagy-Bulgária megteremtéséről és tartós orosz megszállásáról, valamint Bosznia és Hercegovina helyzetének egyoldalú orosz rendezéséről.

Az osztrák—magyar vezetés számára elfogadhatatlan volt az orosz külpolitikai célok átfogalmazása. Bosznia, Hercegovina autonómiája, az erős bolgár állam létrehozása és a cári hadsereg tartós balkáni jelenléte megerősíthette a Monarchia, különösen a magyar területen élő szláv és román lakosság nemzeti mozgalmait, amelyek Oroszország támogatásával veszélyt jelentettek a dualista rendszer létrejöttére. Andrassy Berlinben keresett segítséget a túlzott balkáni befolyásra törő Oroszországgal szemben.⁷² I. Vilmos azonban nem ellenezte a győztes feltételeit, csak figyelmeztette II. Sándor cárt, hogy az orosz aspirációk aláássák a Monarchiával való megegyezés lehetőségét, és megnehezítik a három császár szövetségének fenntartását. Andrassyt pedig arra biztatta, hogy az új helyzettel előidézett ellentéteket közvetlen tárgyalásokon oldja meg.⁷³

⁶⁹ Andrassy an Beust. Wien, 22. Juni 1877. HHStA MA PA England. Varia I. Fasc. VIII. 170. OL W. 39. dob.

⁷⁰ Der russisch-türkische Krieg 1877—1878 auf der Balkanhalbinsel. Verfasst von der kriegsgeschichtlichen Commission des Kaiserlich Russischen Hauptstabes. Wien, 1902. I. Band 21—23. o.

⁷¹ A Monarchia pétervári követe, Ferdinand Freiherr von Langenau levele Andrassyhoz 1878. március 1-én (február 17.) HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 1576. dob.

⁷² Andrassy an Károlyi. Wien, 26. Dezember 1877. HHStA MA PA Botschaftsarchiv. Karton 534. OL W. 1425. dob.

⁷³ Die grosse Politik, 2. Nr. 303. Jegyzet. Magyarország Története. 1848—1890. Budapest, 1979. 6/2. k. 1186. o.

Az oszmán hadsereg veresége fellépésre kényszerítette az angol diplomáciát is. Lord Derby kísérletet tett Pétervárott a hadműveletek beszüntetésére, Berlint pedig a hadviselő felek között közvetítésre kérte fel. Mindkét javaslatra visszatartó válasz érkezett.⁷⁴ Január közepén az angol külügyminiszter egy visszafogott hangú jegyzékben közölte Gorcsakovval, hogy a háború következményei fenyegetik a Dardanellákba való szabad áthajózást, és kérdést intézett hozzá: szándékában áll-e az oroszoknak Gallipoli elfoglalása? Derby került az összeütközés lehetőségét Oroszországgal, s ezért nem vetett fel más, az angol érdekekkel ugyancsak összefüggő kérdést, amíg Ausztria—Magyarország álláspontjával nem volt tisztában. Gorcsakov megnyugtató válasza ellenére a jegyzékről tájékoztatta Andrásyt is. A külügyminiszter azonnal válaszolt, mert az oszmán védelem összeomlása után az orosz hadsereg képes volt gyorsan kicsikarni a Portától egy, a Monarchiára katasztrofális békét. Kifogásolta, hogy Derby eltért az augusztus 14-i egyezménytől, és sürgette a korábbi állásponthez való visszatérést, ahhoz, hogy a béke nem lehetséges az európai hatalmak hozzájárulása nélkül.⁷⁵

Andrássy üzenetét az angol kormány a közös oroszellenes akció vállalásaként fogadta. Beaconsfield belpolitikai nyomásra akarta felhasználni a Monarchia közeledését, mert kétséges volt, hogy az angol parlament szövetséges nélkül hozzájárul-e az Oroszország elleni háborúhoz. Azonnali fellépésre szólította fel az osztrák—magyar kormányt: közös flottafelvonulást indítványozott, amelyhez a francia és olasz hadihajók részvételét is megígérte.⁷⁶

Bécsben felmerült a kétely, hogy Anglia egyáltalán részt akar-e venni a háborúban, vagy csak azt a tervet melengeti, hogy a flottatüntetéssel szembe fordítsa a Monarchiát Oroszországgal és belekényszerítse egy egyedül vívott háborúba az angol érdekekért. Andrásy elutasította az osztrák—magyar hadihajók bevetését, mert véleménye szerint a brit kormány megtehetette a Dardanellák védelmében nyilvánvaló háborús szándék, illetve a balkáni cári hadsereg provokálása nélkül, Ausztria—Magyarország számára azonban oroszellenes lépést jelentette volna, annak minden bel- és külpolitikai következményével. Franciaország és Olaszország bevonásába pedig azért tiltakozott, mert egy ilyen koalícióval szemben Németországnak feltétlenül állást kellett foglalnia. Az éles elutasítást azonban tompította, sőt a közös akció gondolatát sem vetette el. Közölte Beaconsfielddel, hogy meg kell várnia az orosz békefeltételek nyilvánosságra hozatalát. Amennyiben azok sértik Ausztria—Magyarország alapvető érdekeit — s itt a budapesti szerződésben megfogalmazott kölcsönös ígéretre gondolt —, hajlandó a Monarchia szárazföldi hadseregének mozgósítására, ha Anglia hátrázott lépésre szánja el magát, és saját érdekei védelmére beveti a flottát. Egyidejű de nem közös és politikai szövetségen alapuló fegyveres akcióra akart azonban csak vállalkozni. Óvakodott attól, hogy a Monarchia kormánya Anglia mellett túl korán elkötelezze magát, s ezzel gyakorlatilag felmondja a három császár szövetségét, ami nemcsak éles reakciót váltott volna ki Pétervárott és Berlinben, hanem a parlamentektől sem kapta volna meg a szükséges politikai és anyagi támogatást.⁷⁷ Andrásy óvatosságát alátámasztotta a brit kabinet két-

⁷⁴ Bülow an den englischen Botschafter in Berlin Lord Odo Russel. Berlin, 3. Január 1878. Die Grosse Politik, 2. Bd. Nr. 300.

⁷⁵ Andrásy an Beust. Wien. 14. Januar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

⁷⁶ Beust an Andrásy. London, 15. Januar 1878. HHStA MA PA. England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

Franciaország hajlandó volt a részvételre, Marquis d' Harcourt londoni francia követ nyilatkozata.

⁷⁷ Beust an Andrásy. 19. Januar 1878. HHStA MA PA England Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

⁷⁸ Andrásy an Beust. Wien. 19. és 20. Januar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

értelmű magatartása, amely arra utalt, hogy csak szavakban akarja a háborút, közben pedig a Monarchiától várja az oroszok visszaszorítását a Balkánról. Beaconsfielddel szemben ugyanis Lord Derby ellenezte az angol flotta befutását a Márvány-tengerre, arra hivatkozva, hogy Gallipoli orosz megszállása esetén egérfogóba kerülhet.⁷⁸ Az angol parlament január 17-i megnyitó ülésén a királynő trónbeszéde is Andrássy fenntartásait erősítette meg: semmilyen határozott kijelentés nem hangzott el az Oroszország elleni fellépésről, csak egy hitel lehetősége merült föl előre nem látható katonai célokra.⁷⁹

Az angol kormány, elsősorban a Derbyhez közel állók tartózkodása mögött a lakosság túlnyomó többségének és a parlament egy részének háborúellenessége húzódot meg, valamint az a félelem, hogy Ausztria—Magyarország beleviszi Angliát az Oroszország elleni háborúba, majd Bosznia és Hercegovina átengedése után békét köt.⁸⁰ A két kormány azonban az oszmán hadsereg veresége miatt egymásra volt utalva, mert csak együtt gátolhatták meg a siker reményében az oroszok teljes győzelmét, a félsziget nemzeti felszabadító mozgalmainak sikerét. A Monarchiának a háború folytatásához fegyveres támogatásra és pénzre, Angliának pedig egy erős szárazföldi hadseregre volt szüksége. Beaconsfield tisztában volt azzal, hogy kormánya nem lesz hosszú életű, ha a keleti válság megoldásában gyengének mutatkozik, ezért Derbynél határozottabban törekedett együttműködésre a Monarchiával. Angol—osztrák—magyar katonai szövetség megkötését javasolta Andrásynak, hogy lazíthassa függését a három császár szövetségétől, az Oroszország elleni háborúhoz pedig hitelt és az angol hajóhad támogatását ajánlotta föl.⁸¹ A circulus vitiosus — vagyis, hogy a Monarchia nem hajlandó fegyvert fogni előzetes angol akció nélkül és megfordítva — feloldásához egy Pétervárra küldendő közös jegyzék tervével állt elő. Javasolta, hogy Ausztria—Magyarország és Anglia kormánya jelentse ki: hozzájárulásuk nélkül Bulgária, vagy más török tartományok tartós megszállása, a Dardanellák nyitása, vagy olyan lépések, amelyek a szorosokon való hajózást érintik, ellenséges cselekedetnek tekintendők Beaconsfield az együttműködés részleteinek megbeszélésére Bécsbe küldte megbízottját, Sir George Elliotot.⁸²

A javaslat, hogy Bulgária tartós megszállását előzetes hozzájárulástól tegyék függővé, lehetőséget nyújtott az orosz hadsereg bulgáriai jelenlétének burkolt elfogadásához. Az osztrák—magyar külügyminiszter azonban a legnyomatékosabban ellenezte a megszállást, akár kikéri Oroszország a hozzájárulást, akár nem, mert a katonai védelem lehetőséget nyújthatott Nagy-Bulgária állami kereteinek kiépítéséhez és megszilárdításához. A javaslat hibájának tartotta azt is — eltekintve a módtól, ahogy az angol kormány a Monarchiával akarta fenyegetni Oroszországot —, hogy a jegyzék az egész Európát érintő válság megoldásából kirekesztette a többi kormányt, s ezzel eleve korlátozta hatását. A katonai szövetségekre tett indítványt pedig azért nem fogadhatta el, mert az az európai országok eltávolodását, és egy ellenséges hatalmi csoportosulás lét-

78 Beust an Andrassy. London. 19. Januar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

79 Andrassy an Beust. Wien. 20. Januar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.: *Wilhelm Rüstow*: Der Orientalische Krieg in den Jahren 1877 und 1878. Zürich 1878. 639. o.

80 Beust an Andrassy. London. 23. Januar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

81 Beust an Andrassy. London. 21. Januar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

Beust idézi Beaconsfieldet: „In dieser Lage ist nur eines zu thun, Abschluss eines Defensiv-Vertrages. Dann stehen Ihnen England's Seemacht und England's Schatz zu Gebote. Habe ich den Vertrag, dann gehe ich damit vor das Parlament und verlange zehn Millionen, die ich sicher bin zu bekommen.“ Uo.

82 Andrassy an Beust. 22. Januar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170, OL W. 38. dob.

83 Uo.

rejöttét idézhette elő.⁸³ A fegyveres fellépéstől tartózkodó angol magatartás miatt Andrassy elképzeléseiben itt már felmerült a háború melletti másik alternatíva is: egy európai diplomáciai fórum is megfelelő a válság veszélyes következményeinek felszámolásához, ha azon érvényteleníteni lehet az orosz sikereket. Január végén, amikor nyilvánosságra került a fegyverszünet híre, az osztrák—magyar külügyminiszter az Elliottal folytatott tárgyalásokon arra helyezte a hangsúlyt, hogy Oroszország az európai nagyhatalmak hozzájárulása nélkül nem oldhatja meg egyedül az egész Európát érintő keleti válságot, tehát a két alternatíva közötti döntést az orosz magatartástól tette függővé. Ezzel a felfogással az angol kormány is egyetértett.⁸⁴

Hasonló értelemben nyilatkozott Andrassy Bismarcknak az angol álláspont ismeretében. Közölte, hogy a nagy délszláv állam megeremtése és tartós orosz megszállása, a Bosznia és Hercegovina átengedéséről tett orosz ígéretek visszavonása a Monarchia létét veszélyezteti a nemzetiiségre gyakorolt hatáson keresztül. A fenyegetés elhárítására csak két lehetőséget lát: háborút Oroszországgal, vagy a fegyverszüneti feltételek, illetve az azt követő béke revízióját egy európai konferencián.⁸⁵

Bismarck a cárnak, a fegyveres támogatásra tett német ígéretet nem tartotta kötelezőnek Ausztria—Magyarországgal szemben, amelyet szilárd szövetségesnek tekintett és kívánt a jövőben is. Véleményét megerősítette, hogy a cár nem tájékoztatta valódi céljairól a háború kezdete előtt, ezért úgy érezte, hogy az orosz diplomáciát osztrák—magyar- és távlataiban németellenes törekvések jellemzik. A megoldások közül a konferencia tervével értett azonban egyet,⁸⁶ mert a két szomszéd közötti háborúban a három császár szövetségének felbomlását és Németország számára veszélyes új szövetségi rendszer kialakulását látta. A hatalmi átcsoportosulás lehetősége még egy európai konferencián is kísértett. A német külpolitika vezetői ezért szívesebben fogadták volna az osztrák—magyar—orosz ellentétek elsimitását a három császár szövetségén belül,⁸⁷ de semmi esetre sem értékelték egyet egy olyan európai diplomáciai fórummal, amely Oroszország részvétele nélkül oroszellenes határozatot hozna. A német vezetést átmenetileg két szövetségese háborújától tartott a legjobban, és csak akkor engedett a feszültsége, amikor a fegyverszünet előírásainak megfelelően a törökök kiűrtették a bevehetetlennek tartott erődnégyszög két pontját, a Duna partján fekvő Ruszcsukot és Szilisztrát. Ezzel a balkáni orosz hadsereg jelentősen megszilárdította helyzetét, és egy esetleges osztrák—magyar támadásra kedvezőbb pozícióból válaszolhatott.⁸⁸

Január utolsó napjaiban már aláírásra készen állt a katonai status quo-nál súlyosabb fegyverszüneti egyezmény, továbbá a későbbi béke alapjait tartalmazó dokumentum, amellyel Oroszország a balkáni népeknek nyújtott segítségét nyilvánította. A dokumentum kinyilvánította Bulgária önállóságát, pontos határai megjelölése nélkül, továbbá Szerbia, Románia, Montenegro teljes függetlenségét, Bosznia és Hercegovina autonómiáját, végül a tengerszorosokra vonatkozó

84 Beust an Andrassy. London, 28. Januar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

Beustnak Derbyvel a casus belliről folytatott beszélgetéséből: „Er entgegnete, die Frage sei vielleicht noch nicht an der Zeit, es sei noch nicht ausgeschlossen, dass Russland die fraglichen Punkte den Mächten vorlege, allein dann hätten diese zu prüfen, in wie weit sie anzunehmen oder abzulehnen seien”. Uo.

85 Andrassy an den österreich-ungarischen Botschafter in Berlin, Grafen Károlyi. Wien, 28. Januar 1878. Die Grosse Politik, 2. Nr. 303.

86 Bismarck an Bülow. Varzin, 30. Januar 1878. Die Grosse Politik, 2. Nr. 305.
„Russland kann darauf unmöglich rechnen oder gerechnet haben, dass wir für jede von Russland zu stellende, uns nicht vorher mitgeteilte Bedingung die Festhaltung Österreichs, eventuell mit gewaffneter Hand, übernehmen sollten. Wir würden dafür die Kräfte nicht verfügbar finden.” Uo.

87 Aufzeichnung von Bülow. Berlin, 2. Februar 1878. Die Grosse Politik, 2. Nr. 308.

88 Bismarck an Bülow. Varzin, 6. Februar 1878. Die Grosse Politik, 2. Nr. 314.

orosz jogokat. Az angol kabinet az utolsó pillanatban még vissza akarta tartani az orosz kormányt a tengerszorosokról szóló cikkely felvételétől, azzal a figyelmeztetéssel, hogy angol és európai érdekeket sért, és nem fogja megkapni hozzá a nagyhatalmak hozzájárulását.⁸⁹ A figyelmeztetés nem használt. A Porta képviselői január 31-én kénytelenek voltak a változatlan szöveget aláírni. Andrassy Európa többi külügyminiszterével együtt megkapta a Pétervárra küldött távirat másolatát, s ebből azt olvasta ki, hogy Anglia a tervezett konferencián kizárólag saját céljait akarja követni. A távirat ugyanis csak a tengerszorosok használatának kérdését vetette fel és az európai hatalmak beleszólási jogára hivatkozott. Az osztrák—magyar külügyminiszter el akarta háritani a brit kabinet esetleges aggályait, hogy a Monarchia nem hajlandó közös fegyveres fellépésre, a konferenciát pedig a három császár angolelleses fórumává szándékozik változtatni. Biztosította Lord Derbyt, hogy a konferenciával időt akar nyerni a fegyveres együttműködés módjainak tisztázására. A katonai erő birtokában pedig Oroszországot engedményekre lehet kényszeríteni a tárgyalásokon, vagy ha ez nem sikerül, akkor a háborúban. Andrassy kijelentette, hogy engedmények alatt a békealap valamennyi cikkelyének megváltoztatását gondolja, az angol—osztrák—magyar együttműködés feltételének pedig az augusztus 14-i megegyezés hét pontját.⁹⁰ Elliot, kormánya megbízásából, még aznap közölte Andrassyval, hogy tartja magát az augusztus 14-i pontokhoz.⁹¹

Február elején az osztrák—magyar külügyminiszter a német és angol álláspont ismeretében felkérte a nagyhatalmak kormányait egy európai konferencián való részvételre, hogy közösen vizsgálják meg az orosz—török háború eredményeinek a fennálló európai szerződésekre gyakorolt hatását. Az általános egyetértésből a cári kormány sem vonhatta ki magát, ugyanakkor a balkáni sikerek megőrzése érdekében hajlandó volt kisebb engedményekre a Monarchiával szemben, de külön, osztrák—magyar—német—orosz tárgyalásokon. Elutasította azonban Andrassy két legfontosabb követelését: Nagy-Bulgária létrehozásának és az orosz csapatok tartós bulgáriai jelenlétének tilalmát.⁹² A három kormány különtárgyalásai azonban nemcsak ezért hiúsultak meg. A Monarchia vezetésén belül átmenetileg a háború alternatívája került előtérbe.

Anglia és a Monarchia oroszellenes háborújának terve és a terv feladása

1878. február 7-én a közös minisztertanács egy esetleges mozgósítás pénzügyi fedezetének kérdését tűzte napirendjére. A résztvevők: Ferenc József, Andrassy, Bylandt altábornagy, Beck vezérőrnagy és Freiherr von Hofmann közös pénzügyminiszter azonban a felvetett kérdésen túl az Oroszország elleni háborúval kapcsolatban is állást foglalt. Ferenc József egy gyors és nagy erővel végrehajtott balkáni hadműveletet szorgalmazott. Az volt a véleménye, hogy az angol flotta támogatásával az osztrák—magyar csapatok legyőzhetik a félszigeten tartózkodó orosz haderőt, s kiharcolhatnak egy, a Monarchia számára kedvező békét. Szerinte a gyorsasággal megakadályozható az orosz hadsereg visszavonulása saját területére, ahol az úttalan és élelemben szegény vidékeken a Monarchiára feltétlen kudarc várna, az elhúzódó háborúhoz pedig a hazai erőforrások elégtelenek. Az uralkodó a hadsereg teljes mozgósítását javasolta, hogy

⁸⁹ Beust an Andrassy. London. 29. Januar 1878. HHSStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

⁹⁰ Andrassy an Beust. Wien. 31. Januar 1878. HHSStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

⁹¹ Sir Henry Elliot an Andrassy. Wien, 31. Januar 1878. HHSStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

⁹² Der Botschafter in Wien Graf zu Stolberg an Bülow. 12 Februar 1878. Die Grosse Politik, 2. Nr. 318.

kockázat nélkül törhessen a teljes győzelemre, és kérte a szükséges pénzügyi fedezet előteremtését. Az előkészületekből azonban ki akarta kapcsolni a parlamenteket, nehogy a hosszúra nyúló vita időt biztosítson a cári csapatoknak a megelőző támadáshoz. Ellenezte az európai konferencia összehívását is, amely véleménye szerint lehetőségeket teremt az orosz katonai ellenintézkedésekhez.⁹³

Bylandt a hadsereg teljes mozgósításához és háromhónapos fenntartásához összesen 310 millió Ft-ot igényelt, ebből a mozgósítás első napjára 80 milliót látott szükségesnek. A hatalmas összeg előteremtése parlamenti hozzájárulás nélkül lehetetlen volt. Andrassy a várható ellenállás miatt ki akarta kerülni a legislatívákat, vagy kizárólag védelmi célok hangoztatásával és erősen csökkentett pénzügyi fedezet indítványával akarta elnyerni beleegyezésüket. Indokolatlannak tartotta a teljes haderő mozgósítását (például az angol magatartástól függő Olaszországgal szemben), továbbá ügyelni akart arra is, hogy Oroszország ne érezze provokációnak az előkészületeket. A külügyminiszter ugyanakkor a gyors katonai előnyt biztosító hadjárat mellett foglalt állást. Úgy vélte, hogy a háború megkezdése után kényszeríteni lehet a parlamenteket a további kölcsönök megszavazására, majd végre lehet hajtani a teljes mozgósítást.

A közös pénzügyminiszter a résztvevőknek reális képet adott a Monarchia korlátozott cselekvési képességéről. Közölte, hogy a 310 milliót fedezettel rendelkező és fedezetlen kölcsönből kellene előteremtenie. Az előbbihez igénybe veheti a közös állami tulajdonú alapítványokat, közöttük a hadirokkantak és kórházak alapítványait, valamint egyéb aktívákat. Elzálogosításukkal mindössze 40—45 millió Ft-hoz tudna jutni. A fedezetlen kölcsön, illetve több bankjegy nyomása pedig a törvényben megszabott 412 milliós határon felül csak parlamenti hozzájárulással, új törvény megszavazásával érhető el. A fedezetlen kölcsön felvétele ezért nehezebb, mint a másiké. Közölte, hogy ugyanakkor a Monarchia osztrák részének 1878 elején 80 millió Ft, magyar részének pedig 150 millió Ft az adóssága. Hofmann csak egy megoldást látott elképzelhetőnek: adja Ausztria—Magyarország a háborúhoz a hadsereget, Anglia a pénzt. 30 millió fontot kért a mozgósítás első három hónapjához. Az volt a véleménye, hogy a parlamenti képviselők könnyebben elfogadják a háborút, ha nem a Monarchia fizeti, később pedig megszavazzák a fegyveres harc folytatásához szükséges összegeket.⁹⁴

1878 januárjában azonban Andrassy már puhatólózott az angol kormánynál, hogy megtudja: milyen pénzügyi terheket hajlandó vállalni az osztrák—magyar hadsereg balkáni alkalmazása esetén. A válasz úgy hangzott, hogy csak egy kölcsöngaranciáról lehet szó, akkor, amikor a Monarchia hadbalépésével, vagy legalább a közös akcióra vonatkozó kötelezettségével bizonyította be eltökéltségét.⁹⁵ A külügyminiszter azonban el akarta kerülni, hogy a Monarchia egyedül sodródjon bele a háborúba, amelynek katasztrofális kihatásai előre láthatók voltak. A résztvevőknek ezért azt javasolta, hogy csökkentett pénzügyi fedezetről és a békelétszámú hadsereg előkészítéséről hozzanak határozatot, amellyel bizonyítani tudják Anglia felé az eltökéltséget, elkerülhetik a delegációk és a parlamentek hosszadalmas vitáját, valamint a híre reagáló Oroszország ellenintézkedéseit. Ezzel a lépéssel ugyanakkor felhívják a brit kabinet figyelmét

⁹³ HHStA Protokoll des abgehaltenen Ministerrathes für gemeinsame Angelegenheiten. Wien, 7. Februar 1878. OL W. 1026. dob. (A továbbiakban — Protokoll)

„Jeder Tag, um welchen unsere Mobilisierung später kommt, ist ein Gewinn für Russland; jeder Tag der Conferenzverhandlungen kommt seiner militärischen Position zu Gute”. Uo.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Beust an Andrassy. London. 23. Januar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

azokra az akadályokra, amelyek a háborúhoz szükséges összegek előteremtésében felmerülhetnek, s amelyek megakadályozzák a harc azonnali vállalását. A megfogalmazásban benne volt a közös, angol katonai és pénzügyi támogatással vívott háborúra való készség, de a visszavonulási lehetőség is angol tartózkodás esetén. A minisztertanács 30 millió font fizetésétől és a brit flotta alkalmazásától tette függővé az oroszellenes katonai fellépést.⁹⁶

A hadművelati tervező munka az uralkodó 1878. január 15-i utasítása alapján már korábban megkezdődött, és a konferencia idején teljes lendülettel folyt. A Monarchia vezérkari főnöke február 12-én terjesztette elő Ferenc Józsefnek elképzeléseit az Oroszország elleni támadásról, amely lényegében már 1877. május 22-én megszületett, s csak az új politikai és katonai viszonyokra kellett alkalmaznia.

Schönfeld altábornagy abból indult ki, hogy amíg az oroszok kaukázusi hadserege Ázsiában, déli és keleti hadserege a Balkánon van lekötve, addig az osztrák—magyar határ és Pétervár között állomásozó gárda-, északi- és tartalék hadserege nem indíthat offenzívát a Monarchia ellen. Figyelembe vette azt is, hogy Olaszország magatartása változatlanul bizonytalan, ezért délnyugaton óvatossági rendszabályokra van szükség. Javasolta, hogy Galiciában három hadsereg, összesen 28 gyalog és 5 lovas hadosztály vonuljon föl. Az erők nagyobb része biztosítson védelmet Krakkó és Lemberg között a mögöttük felsorakozó egy hadseregnek, amely a Lemberg—Csernovice közötti, napi 30 szerelvény, azaz egy hadosztály szállítására alkalmas vasút segítségével déli irányú felvonulást kezdene meg. A támadó csoport célja: előrenyomulni a Pruttól a Dunához a félszigeten tartózkodó orosz csapatok ellen. A hadművellet támogatására Erdélyből egy hadtestet (négy hadosztály és egy lovasdandár), Románia és Szerbia határától pedig ugyancsak egy hadtestet (négy hadosztály) tervezett bevetni. Schönfeld azért utasította el az erők erdélyi összpontosítását, mert a kis kapacitású keleti vasút csak utánpótlás szállítására volt alkalmas, a Kárpátokon átvezető hágókat pedig elégtelennek tartotta hadosztálynál nagyobb erők működtetéséhez. A támadást biztosító hadseregek támogatására, Krakkó, Przemysl és Olmütz védelmének megerősítésére a minimális garnizonokon kívül egy-egy hadosztályt, valamint a Monarchia területéről összevont, nagy mennyiségű erődítérséget látott szükségesnek. Olaszországgal szemben csak öt hadosztályt és a tiroli lövészeket kívánta felsorakoztatni, hogy kerüljön minden provokációs látszatot.

Az Oroszország elleni háborúra összesen a következő erőket tervezte: Galiciában 370 000 gyalogost, 36 600 lovas és 1160 löveget, Erdélyben 40 000 gyalogost, 2400 lovas, 112 löveget, a déli határon pedig 51 000 gyalogost, 1800 lovas és 112 löveget. Olaszországgal szemben elégnék tartott, 95 000 gyalogost, 3000 lovas és 240 löveget.⁹⁷

Anglia Földközi-tengeri flottájához ekkor 13 páncélos és 12 egyéb hajó tartozott 6000 főnyi legénységgel és 116 ágyúval, amelyek többsége a Szmirna közelében fekvő Besika-öbölben horgonyzott.⁹⁸ Ugyanitt 9000, Máltán pedig további 4000 tengerészgyalogos állomásozott.⁹⁹ A brit kormány, szárazföldi hadserege gyengesége miatt, reális számítások szerint mindössze 70 000 angol és 15 000 indiai katonát tudott csak a balkáni hadszíntérre vonultatni.¹⁰⁰

96 L. a 91. sz. jegyzetet.

97 KA MK 69—1/21 ex 1877. és KA MK Separat Faszikel 75. Nr. 8.

98 Rüstow: i. m. 640—641. o.

99 Beust an Andrassy, London, 25. Januar 1878. HHStA MA PA England, Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

100 Sosnosky: i. m. I. k. 168. o.

A szövetségesként számításba vehető török hadsereg februárban gyakorlatilag megsemmisült. Nagy része fogságba esett, vagy szétszóródott. Csak Várna és Sumla falai mögött tartózkodott összesen 23 000 fő, 84 löveggel. Oszmán pasának április közepére sikerült ugyan a hadsereget újjászerveznie, de az oroszokkal szemben a Balkánon és Ázsiában összesen alig több, mint 130 000 fő felett rendelkezett.¹⁰¹

A félszigeten jelentős létszámú orosz erők állomásoztak. A Balkán hegységtől északra öt hadtest állt, mintegy 110—120 000, Konstantinápoly előtt ugyan csak öt hadtest, valamint további négy gyaloghadosztály, 160—170 000 fővel. Az osztrák—magyar határon egy hadtest tartózkodott, 73 000 fővel.¹⁰² A balkáni orosz szövetségesek közül Románia több mint 50 000 katonával, Szerbia pedig, amely a törököktől 1876-ban súlyos vereséget szenvedett, orosz segítség ellenére is alig 35 000 fővel rendelkezett. Montenegró minden 16 és 60 év közötti népfölkelő bevonultatásával mindössze 26 000 harcost tudott kiállítani.¹⁰³ A fő erőket képező orosz hadsereg harcértéke azonban a háborúban erősen lecsökkent, igen magas volt a sebesültek és betegek száma, az orosz utánpótlás gyakorlatilag nem volt képes megoldani az ellátás óriási feladatait, s ezért reális elképzelésnek tekinthető az osztrák—magyar—angol—török erők balkáni győzelme, elsősorban a szárazföldi és a tengeri utánpótlási vonalak elvágásával. Bulgária lakossága természetesen segítségére sietett volna felszabadítóinak. A bulgár hadsereg 1878 kora tavaszán azonban még nem rendelkezett jelentős erővel, elsősorban az orosz hadsereg soraiban harcoló néhány ezer önkéntesre lehetett számítani. Közel áll az igazsághoz Albrecht főherceg korábbi, 1876 novemberében megfogalmazott véleménye, aki szerint egy gyors hadjáratot követő kedvező béke csak az osztrák—magyar—orosz ellenségeskedések kezdete lehet, Angliára pedig aligha lehet számítani. Az abszolút túlerőben levő orosz szárazföldi hadsereg, óriási tartalékaival, kitűnő manőverezésképességével és jól képzett tábornokaival, a Monarchiát félig átkaroló stratégiai helyzetével kezében tartja a döntést, és az osztrák—magyar csapatoknak nincs hova visszavonulniuk.¹⁰⁴

Az osztrák—magyar kormány állásfoglalásának hírére az angol kabinet továbbra is óvatosan kezelte a háborúban való közvetlen részvételt, a pénzügyi támogatás kérdésében pedig ellenjavaslattal élt. Derby február 8-án utasította a flotta parancsnokát, hogy a szultáni engedély mellőzésével négy hajóval hatoljon át a Dardanellákon. A szorosot védő török erőd parancsnoka azonban követelte az engedélyt és feltartóztatta a rajt. Angol sürgetésre a következő napokban a francia és olasz kormány megparancsolta a flottáiknak, hogy csatlakozzanak az angolokhoz. Ausztria—Magyarország is a Dardanellákhoz vezényelte a közelben tartózkodó hadihajóit. A négy hatalom áthaladási engedélyt követelt a Portától, amelyet az — orosz nyomásra — megtagadott. Derby éles hangú jegyzéket küldött Konstantinápolyba, de harciassága mögött ekkor csak a hadihajók és a Besika-öbölben, illetve a Máltán tartózkodó tengerészgyalogosok álltak. A külügyminiszter azonban tudta, hogy a szultán a tiltakozáson kívül semmilyen akadályt nem állít az áthaladás elé, az éles hangú jegyzékkel ugyanakkor igazolja magát Sándor cár előtt. A tüntetés jellegű angol felvonulás február 12-én újra megkezdődött. Ütközben hóvihar tört ki, és két hajó zátonyra

101 Rüstow: i. m. 667. és 672. o.

102 Uo. és Alfred Krauss: Lehren aus dem Russisch-türkischen Kriege. 1. Heft. Wien, 1903. 33. o.

103 Der Russisch-türkische Krieg 1877—1878 Band I. 62., 65—67. o.

104 Albrecht: Aphoristische Betrachtungen zur augenblicklichen Lage. KA MK Separat Faszikel 70. Nr. 59.

105 Beust an Andrassy. London, 11. Februar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.; Rüstow: i. m. 644—646. o.

futott. A raj csak február 15-én jutott át akadály nélkül a Dardanellákon, és horgonyt vetett a Boszporusz közelében. Válaszul az orosz hadsereg alakulatai átlépték a fegyverszüneti vonalat, megközelítették Konstantinápolyt és Gallipolit.¹⁰⁵ Az angol és az orosz kormány azonban ügyelt az összeütközés elkerülésére. Sűrű táviratváltások után megegyeztek abban, hogy Anglia nem szállít partra csapatokat a Dardanellák egyik oldalán sem, Oroszország pedig visszatér a fegyverszüneti vonalak mögé.¹⁰⁶

A négy hajó manőverével párhuzamosan Beaconsfield rá akarta venni Andrásyt a Monarchia haderejének mozgósítására, de csak arra tett ígéretet, hogy kormánya garanciát nyújt egy kölcsönhöz, és közbenjár a City bankjainál a legelőnyösebb feltételek megadása érdekében. A mozgósítás pénzügyi terheit csak így volt hajlandó vállalni. Tudta azonban, hogy a kialakult balkáni helyzetben a Monarchiának alig van más választása, mint a hadsereg bevetése, ezért diplomáciai nyomással akarta kierőszakolni az osztrák—magyar—orosz háborút. Közölte, hogy csak akkor tartja magát az augusztus 14-i megállapodás hét pontjához, ha a Monarchia egyértelműen oroszellenes lépésre határozza el magát. Ellenkező esetben Anglia közvetlenül Oroszországgal törekszik megegyezésre, amelynek Egyiptom birtoklása és a Dardanellák használata az ára.¹⁰⁷

Az osztrák—magyar vezetésnek döntenie kellett, hogy milyen módon biztosítja a soknemzetiségű állam fennmaradását. A déli határ mentén új balkáni erőviszonyok rajzolódtak ki. Különösen Nagy-Bulgária léte jelentett veszélyt Ausztria—Magyarországra, részben egy erős, a környező népekre vonzást gyakorló állam orosz orientációjával, részben a Monarchia népeire várható hatásával. A Balkánon jelentős létszámú orosz hadsereg állt, a despotikus feudális függés alól felszabadult keresztény bulgár tömegek védelmezőjeként, általános rokonszenvtől körülvéve. A soknemzetiségű Monarchiának a veszély elhárítására szét kellett szakítania az orosz és a délszláv szövetséget, amelynek eléréséhez ki kellett vonultatnia az orosz hadsereget a Balkánról, és meg kellett akadályoznia Nagy-Bulgária létrejöttét.¹⁰⁸ Megoldásként az oroszellenes háború, vagy az európai hatalmaknak a kialakult helyzetet revideáló konferenciája kínálkozott. Anglia azonban tartózkodott a katonai fellépéstől, és csak kölcsön formájában volt hajlandó vállalni az osztrák—magyar haderő alkalmazásának terheit.

Az osztrák—magyar vezetés felülvizsgálta és elvetette a támadó háború alternatíváját. A döntést elsősorban az angol tartózkodás, valamint belpolitikai okok befolyásolták. Az orosz—osztrák—magyar katonai erőviszonyokat figyelembe véve Anglia fegyveres támogatása nélkül a Monarchia nem számíthatott sikerre. A teljes mozgósítást a pénzügyi segély hiánya akadályozta. A háború belpolitikai fogadtatása is kedvezőtlennek látszott. A magyar uralkodó osztályok valamint az oroszellenes lengyelek vezetői helyeselték, a kormányzó osztrák—német liberális párt, továbbá a csehek és délszlávok politikai állásfoglalását irányító körök ellenezték gondolatát, sőt kétségbevonták szükségességét

106 Beust an Andrassy. London. 20. Februar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

107 Beust an Andrassy. London. 11., 16. Februar 1878. HHStA MA PA England Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

Beust an Andrassy. London. 12. Februar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 1576. dob.

108 *Diószegi*: Ausztria—Magyarország és Bulgária a San Stefano-i béke után. I. m. 8—9. o.; *Diószegi*: Hazánk és Európa. I. m. 258—259. o.

is.¹⁰⁹ A katonai vezetés legtekintélyesebb része, Albrecht főherceggel az élen, ugyancsak ellenezte a háborút.¹¹⁰

1878. február 24-én a koronatanács hozta meg a döntést. Még aznap több osztrák és magyar miniszter bevonásával közös minisztertanácsi ülés zajlott le, amelyen Fereñc József a birodalom gyenge anyagi teherbíró képességére hivatkozva bejelentette, hogy le kell mondani a hadsereg teljes mozgósításáról. Andrásy és Tisza Kálmán magyar miniszterelnök hiába érvelt a Monarchia létét fenyegető orosz veszéllyel, a balkáni győzelmet ígérő kedvező lehetőségével, a ciszlajtán miniszterek tagadták a veszély realitását, és mint kisebbik rosszba, csak Bosznia, Hercegovina megszállásába egyeztek bele. A résztvevők megállapodtak abban, hogy a Monarchiának az európai konferencián kell kiharcolnia a kialakult balkáni viszonyok megváltoztatását. Ugyanakkor elhatározták, hogy felhatalmazást kérnek a delegációktól 60 millió Ft kölcsön felvételére, amellyel egy hadtest három hónapig, fél hadsereg pedig néhány hétig fegyverben tartható. Az volt a véleményük, hogy ezzel az összeggel fedezhető a hadtest boszniai és hercegovinai bevonulásának költségei, illetve átmenetileg biztosítható 400 000 fő mozgósítása, ha Oroszország szánna el magát ellenszavazásra. Védelmi háború esetén pedig a parlamentnek rövid idő alatt megszavazzák a teljes mozgósításhoz szükséges összegeket. A minisztertanács felszólította Andrásyt, hogy addig halogassa az európai konferencia megnyitását, amíg a 60 millió rendelkezésre nem áll.¹¹¹

A közös minisztertanács március 7-én és 12-én ismét ülést tartott, hogy megvitassa a delegációknak adandó magyarázatot a rendkívüli hitelről, illetve a 60 millió Ft fedezetének lehetőségeiről. A résztvevők mindkét ülésen a boszniai és hercegovinai okkupáció tervének eltitkolását hangsúlyozták, elsősorban a ciszlajtán delegáció várható ellenállása miatt. Megegyeztek abban, hogy csak általánosságban beszélnek a Monarchia érdekei védelméről, illetve olyan előre nem látható eseményekről, amelyek „esetleg” szükségessé tehetik a hitel felhasználását. A 60 millió Ft-os igény fedezetének lehetőségeit Hofmann közös-, Sisino de Pretis osztrák- és Széll Kálmán magyar pénzügyminiszter borúlátóan ítélte meg. Mindhárman Ausztria—Magyarország kedvezőtlen anyagi helyzetére, a pénzpiacnak a mozgósítási szándékot követő elzárkózására hivatkoztak, és javasolták, hogy kerüljék el a fedezet felvetését, csak a rendkívüli hitel megszárazását kérik a delegációktól. Így kivédhetik az elutasítást. A résztvevők a javaslattal egyetértettek. Tudták, hogy a Monarchiának határozottságot kell mutatnia az európai konferencia összehívása előtt balkáni céljai eléréséhez. Egy belpolitikai kudarc ezt megkérdőjelezné.¹¹²

A miniszterek aggodalma nem volt alaptalan. A magyar delegáció a hitel kérésével könnyebben egyetértett, mint az osztrák fél tagjai. A ciszlajtán delegáció költségvetési bizottsága március 12-én csak 11:10 arányban szavazta meg a hitelt, úgy, hogy a szavazástól hivatalból tartózkodó elnök ellene foglalt állást.

¹⁰⁹ HHStA Protokoll Wien, 24. Februar 1878. OL 1026. dob.; *Diószegi: Hazánk és Európa. I. m. 258. o.*

Andrassy a háborúellenes hangulatot február 20-án, a ciszlajtán delegáció 15 vezető politikussal folytatott beszélgetésen kipuhította. *Zachar József: Az osztrák—német liberális mozgalom (Alkotmánypárt) és a politikai hatalom 1861—1881. Kandidátusi értekezés. 1976. 374. o.*

¹¹⁰ Vö. a 102. jegyzettel. Albrecht főherceg a Szent Szövetség hagyományaiból kiindulva azt a véleményt is hangoztatta, hogy az orosz barátság védelmet nyújt a Monarchiának a trón és ciltár elleni szocialista, nacionalista, liberális-demokrata és antiklerikális ésszeesküvésekkel szemben. Albrecht 1877. február 25-i levele Beckhez. (KA MK Separat Faszikel. 77 ex 1877.) Hasonló, valamint katonapolitikai okok miatt 1878 elején ellenezte az Oroszországgal szembeni háborút. *Albrecht: „Politische Betrachtungen”*. HHStA Albrechtsches Familienarchiv. Mikrofilmrolle 5. *Idézi Holzer: i. m. 83—86. o.* Beck vezérőrnagy állítólag egyenesen szerencsétlenségnek nevezte a háborút. *Edmund Glaise-Horstenau: Franz Joseph Weggefährte. Zürich, Leipzig. Wien. 1930. 199. o.*

¹¹¹ HHStA Protokoll Wien, 24. Februar 1878. OL 1026. dob. A koronatanácsban meghozott döntésről ez a jegyzőkönyv tudósít.

¹¹² HHStA Protokoll Wien, 7., 12. März. 1878. OL 1026. dob.

Március 20-án a kormány végre megkapta a delegáció hozzájárulását is 39:20 arányban.¹¹³

Az 1878. március 3-i, San Stefano-i békében Oroszország diktálta a feltételeket, és megadta a lehetőséget Bulgária önálló nemzeti létéhez. Az új állam területéhez tartozott a Duna és a Balkán közötti részen kívül a hegységtől délre fekvő Kelet-Rumélia és Macedónia is. Románia, Szerbia és Montenegró teljes függetlenséget, Bosznia és Hercegovina autonómiát kaptak. Oroszország megszerezte magának Besszarábiát, valamint 300 millió rubel hadisarcot követelt a török kormánytól. A Porta csak Albániában, Boszniában, Hercegovinában és Thesszáliában őrizte meg fennhatóságát, de a Konstantinápolyból a Nyugat-Balkánhoz vezető útvonalait elvágta az új Bulgária. Stratégiai jelentőségű összeköttetését csak a szaloniki kikötőből a novibazári szandzsákban fekvő Mitrovicáig vezető vasúttal tudta biztosítani.

A béke az európai országok beleegyezése nélkül született. A kormányok többsége ezért kedvező fogadtatásban részesítette Andrásynak a nemzetközi jogra hivatkozó javaslatát, hogy az oszmán birodalommal kapcsolatos kérdéseket nemzetközi kongresszuson oldják meg.¹¹⁴ Anglia kezdetben megtagadta részvételét, mert a San Stefano-i béke valamennyi pontját elfogadhatatlannak tartotta, és revízióját követelte, míg Oroszország csak az európai érdekekkel összefüggő kérdéseket akarta napirendre tűzteni, és Bulgária határaitól például nem volt hajlandó vitatkozni.¹¹⁵ Lord Derby lemondása, majd Lord Salisbury külügyminiszterré történő kinevezése után az angol kormány végül elfogadta az orosz kabinettel az egész San Stefano-i béke megvitatását, s részvétele elől elhárultak az akadályok.¹¹⁶ Bismarck nem látta szívesen ugyan Oroszország visszaszorítását, mégis beleegyezett a kongresszus megtartásába, és egyetértett berlini színhelyével is. Később pedig a nagyhatalmak között kitűnő közvetítőnek bizonyult. Franciaország 1878-ban még ritkán kísérelte meg saját irányvonala kialakítását, külpolitikáját inkább Angliához igazította. Ebben szerepet játszott az is, hogy új zsákmányát, Tuniszt, még nem érezte biztonságban. Romániára és Görögországra veszélyt jelentett az erős szláv állam, Bulgária, továbbá a San Stefano-i békével megnagyobbított Szerbia és Montenegró léte, ezért elfogadták a revízió gondolatát. A három utóbbi állam nemzeti érdekeivel ellenkezett a kongresszus összehívása, de Délkelet-Európa térképének átrajzolásába nem szólhattak bele. Olaszország sem látta szívesen a balkáni viszonyok újrendezését, amit elsősorban az osztrákellenes politika, továbbá az Albánia megszerzésére vonatkozó, az oszmán birodalom veresége után reálisnak tűnő igény idézett elő. Oroszország az európai egyetértés előtt kénytelen volt meghajolni. Törökország konzervatív államférfiai és vallási vezetői egy talpalatnyi földet sem akartak kiadni a Porta kezéből. Londonnal kötendő katonai szövetségben bíztak, Anglia hadbalépésétől várták az elvesztett területek visszaszerzését. A másik csoportot a reálpolitikára hajló török politikusok alkották, akik Safvet pasa nagyvezér vezetésével menteni akarták, ami még megmaradt. Ehhez a kongresszus lehetőséget kínált.¹¹⁷ Salisbury kinevezése után az első csoport reményei szertefoszlottak.

Az osztrák—magyar külpolitika a kongresszustól elsősorban a balkáni orosz befolyás és a délszláv népek nemzeti mozgalmainak visszaszorítását, valamint Bosznia és Hercegovina megszerzését várta. Andrásy nagyjából hasonló tartalmú üzenetet küldött a brit, a német és a török kormánynak, s érvelésével meg

113 Zachar: i. m. 576—577. o.

114 Die grosse Politik, 2. Nr. 339.

115 Die grosse Politik, 2. Nr. 372. Beust an Andrassy. London, 2. April 1878. HHStA. MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

116 Die grosse Politik, 2. Nr. 378., 428., 430.

117 Novotny: i. m. 45—47. o.

kívánta nyerni őket javaslatai elfogadására. A külügyminiszter nem ellenezte Bulgária önálló létét. Területét azonban erősen csökkenteni akarta, hogy megakadályozza a délszláv népekre gyakorolt hatását. Az oszmán birodalmat ugyanakkor meg akarta erősíteni Bulgária déli része visszacsatolásával, hogy a törökök a Balkán keleti felén meggátolják az orosz befolyás növekedését, meg tudják védeni Konstantinápolyt és a szorosokat, továbbá stratégiai utakkal rendelkezzenek a Balkán nyugati részén fekvő tartományok felé, az ottani nemzeti mozgalmak elfojtása érdekében. Andrássy Bosznia és Hercegovina megszerzését célzó érvelésében a tartományon belüli tarthatatlan viszonyokra, a megismétlődő felkelésekre, a Dalmáciát a szárazföld felől fenyegető szláv előnyomulásra, elsősorban Szerbia és Montenegro aspirációira hivatkozott, amelyek a Monarchia katonai, politikai és kereskedelmi érdekeit veszélyeztetik.¹¹⁸

Andrássy érvelésében természetesen voltak részgazságok. Lényegében azonban nem tért ki a Monarchia nagyhatalmi helyzetét erősítő hódító külpolitika okaira, a tartomány birtoklásának katonai jelentőségére, amelyből politikai és kereskedelmi előnyök húzhatók. A keskeny és hosszú Dalmácia védelme valóban nehéz feladat volt. A tengerparton 450 km, szárazföldön 300 km hosszú határ biztosításához mind az osztrák—magyar flotta, mind a kevés számú erőd elégtelennek tűnt, utánpótlási vonalak pedig gyakorlatilag nem léteztek. Dél-Dalmáciát például két török enklávét választotta el a középső résztől, és a montenegrói hegyektől uralt Cattarót csak megerősített kikötő védte. Amíg az oszmán birodalom meg tudott birkózni a nemzeti mozgalmakkal, addig a Portával jó viszonyt fenntartó Monarchia biztonságban érezte a keskeny partszakaszt. A keleti válság, majd a törökök pleynai veresége gyors és Ausztria—Magyarországra kellemetlen stratégiai változásokat vetített előre a Balkán nyugati felén, amelyek katonailag nemcsak Dalmáciát, hanem Horvátországot és Krajnát is fenyegették. Szerbia, Montenegró, a gyakorlatilag független Bosznia és Hercegovina együttesen olyan erőt képviselt, amely egyaránt képes volt az utánpótlási vonalakat nélkülöző Dalmácia lerohanására, illetve Bosznia ÉNy-i kiszögellésétől a Monarchia elleni veszélyes támadásra, különösen akkor, ha utóbbi akár Orosz-, akár Olaszországgal háborúba keveredett.

A tartomány elfoglalásával azonban a korábbi, az Antivari-i öböltől a Drina torkolatáig húzódó határ csaknem felére csökkent. Megszűnt Dalmácia kiszolgáltatottsága. Szerbia és Montenegró a kétoldali átkarolással könnyen támadható, így politikailag jobban befolyásolható országgá vált. Elérhető közelségbe került a szerbiai nisi medence, ahonnan Belgrád, a Morava völgyön át Szófia—Konstantinápoly, illetve a Vrajnán keresztül Pristina—Szaloniki felé vezettek nagy kereskedelmi, egyben fontos katonai utak. Szarajevóból könnyen el lehetett jutni Novibazáron át Mitrovicáig, a Szalonikiból kiinduló vasút végállomásáig. A dalmát tengerparti erődök utánpótlása a Neretva völgyében, vagy a Verbasztól Livnón keresztül vezető utakon megoldottá vált. Így a Monarchia Bosznia, Hercegovina, a novibazári szandzsák és a nisi medence birtokában nemcsak a Balkán nyugati fele fölött rendelkezhetett, hanem kedvező stratégiai helyzetre is szert tett a félsziget más területei elleni offenzívához.¹¹⁹

Andrássy 1878 áprilisában jelentős engedményt tett a német kormány támogatásának biztosítására, hogy megkönnyítse Bosznia és Hercegovina megszerzését. Elfogadta I. Vilmosnak az 1866-os prágai béke revíziójára tett javaslatát, és Ferenc József hozzájárulásával átengedte Schleswig északi részét Németországnak. A támogatásnak csak egy feltétele volt, hogy a német külpolitika ne kény-

¹¹⁸ Andrássy an Károlyi Wien. 13. April 1878. Andrássy an Beust. Wien. 14. April 1878. HHStA Botschaftsarchiv. Karton 534. OL W. 1425. dob.

¹¹⁹ KA MK Sep. Fasc. 42. Nr. 18., 20.

szerüljön az Oroszországgal való szakításra.¹²⁰ Az osztrák—magyar és a brit kabinet közötti kapcsolatok február végén erősen lehültek, amikor a Monarchia elvetette az Oroszország elleni háború tervét. A kongresszus előtt azonban a kölcsönös érdekek közeledésre készítették őket — ebben a német diplomácia is segítséget nyújtott —, és Lord Salisbury támogatásáról biztosította Andrásst Bosznia és Hercegovina elfoglalásához.¹²¹

A berlini kongresszus 1878. június 13-án ült össze hét ország 20 küldöttjének részvételével. Az elnöklő Bismarck gyors tempót diktált, egy hónap alatt 20 ülést vezetett le, s ezzel megakadályozta az orosz és a török halogató taktika érvényesülését. A napirenden lényegében két fő téma szerepelt. Bulgária határai, illetve a Bosznia és Hercegovina feletti uralom kérdése. Az első napirendi pont tárgyalása közben a török küldöttek igen merev álláspontot foglaltak el a túlnyomóan keresztények lakta Bulgária kérdésében. Magatartásukra befolyást gyakorolt az orosz túlsúlytól való félelem, a védekezés kényszere, és ez megkönnyítette Németország, Anglia és a Monarchia államférfiainak együttműködését Bosznia és Hercegovina birtoklásának kérdésében.¹²²

Június 25-én, a tartomány helyzetéről folytatott vita előtt Andrassy és Lord Salisbury megegyezett a megszállásról szóló javaslat felvetése módjában is. Az angol külügyminiszter felajánlotta Bosznia és Hercegovina annexióját is Andrásynak, aki a lehetőséget belpolitikai okok miatt elutasította. Az annexált tartománynak a dualizmus rendszerében államjogilag a magyar korona országaihoz kellett volna tartoznia. A megszállás költségei a két fél közötti quota alapján 70%-ban azonban a ciszlajtán országrészt terhelték volna, amellyel szemben az ellenállás előrelátható volt. A délszláv terület és lakosság jelentős növekedése ugyanakkor erősítette volna a dualizmusra való törekvéseket. Andrassy továbbá ki akarta kerülni a Porta éles ellenállását is, továbbá meg akarta hagyni a lehetőséget a bosnyák lakosságnak, hogy maga kérje az annexiót.¹²³

Az 1878. június 28-i ülésen döntött el Bosznia és Hercegovina sorsa. Andrassy az oszmán uralom belső gyengeségével, a gyakori felkelések veszélyes hatásaival, a tartományi autonómia követelményeivel támasztotta alá a Monarchia érdekei védelmének szükségességét. Megoldásra azonban nem tett javaslatot. Ezután felszólalt Salisbury, aki kifejtette, hogy sem a gyenge oszmán birodalom, sem a kis szláv államok létrehozása nem segíti elő a balkáni ellentétek megoldását, a nyugalom fenntartását csak egy erős nagyhatalom, a Monarchia tudná biztosítani. Javasolta, hogy Bosznia és Hercegovina megszállását, közigazgatása felügyeletét Ausztria—Magyarország hajtsa végre. Az orosz küldött beleegyezett, csak Novibazár státusáról kért külön tárgyalást. A törökök ellenkeztek, az elnöklő Bismarck azonban nem vette tudomásul a véleményüket, és kimondta, hogy a kongresszus egyhangúan elfogadta Salisbury javaslatát.¹²⁴

A berlini megegyezés aláírására július 13-án került sor. A kongresszus eredményeképp Bulgária területe jóval kisebb lett, a Balkán-hegységtől délre fekvő rész visszakerült török fennhatóság alá, de autonómiát kapott. Románia, Szerbia, Montenegró független nemzeti államok maradtak. Boszniát és Hercegovinát a Monarchia okkupálhatta. A novibazári szandzsákban azonban csak helyőrségeket telepíthetett és az utakat ellenőrizhette.

120 Andrassy an Károlyi. *Aufhebung des Art. V. des Präger Friedens*. Wien, 13. April 1878. HHStA Botschaftsarchiv. Karton 534. OL W. 1425. dob.; *Die grosse Politik*, 2. Nr. 415.

121 *Die grosse Politik*, 2. Nr. 417.

122 *Novotny*: i. m. 55. és 57. o.

123 Andrassy 1878. június 19-i távirata Ferenc Józsefhez. *Novotny*: i. m. 97. o.

A tartományt a katonai vezetés 1875-ben közös katonai kormányzat alatt képzelte el, mint a katonai határőrvidéket. KA MK Sep. Fasc. 70. Nr. 52/2. Kállay Béni 1876-os javaslata szerint a közös minisztertanácsi felügyelet kizárná a két fél közötti surlódásokat. KA MK Sep. Fasc. 70. Nr. 59/2.

124 Andrassy 1878. június 28-i távirata Ferenc Józsefhez. *Novotny*: i. m. 103. o.

Andrássy tartott attól, hogy a bevonulás elé a bosnyák lakosság akadályokat fog gördíteni. Értesült arról, hogy Szarajevóban osztrákelenes mozgalom kezd kibontakozni, ezért gyors döntést akart elérni, hogy meggátolja a lakosságon belüli feszültség kiéleződését. Ügyelni akart azonban arra is, hogy a bevonulásnak ne legyen sem Portabarát, sem Portaellenes éle. Szerinte az előbbit Oroszország egy ellene irányuló szövetségnek fogná fel, és a Balkán újra politikai és katonai összejöttkötések szinterévé válna, utóbbi esetben pedig Törökország támasztana nehézségeket. A belpolitikában is nehézségek jelentkeznének, mert a birodalom parlamentjei elé kerülne a kérdés, és a szláv ellenzék, illetve a magyar közvélemény kormányellenes fellépését váltaná ki. A megoldást a békés bevonulástól, a bosnyák lakosság lojális magatartásától várta. Úgy vélte, hogy ez elérhető, ha az okkupáció jellege kihangsúlyozza a boszniai mohamedánok érdekeinek védelmét. Hajlandó volt ezért a meglevő társadalmi- agrár- és közgazgatási viszonyokat fenntartani. Szüksége volt azonban a Porta együttműködésére, hogy a lakosság idejében és a Monarchia szándékainak megfelelően kapjon tájékoztatást az okkupáció békés, mohamedánbarát céljairól.¹²⁵ A külügyminiszter ezért két órával a berlini szerződés aláírása előtt nyilatkozatot tett a török küldöttség vezetője, Karatheodoru pasa előtt, amelyben elismerte a szultán felségjogait Bosznia és Hercegovina fölött, továbbá az okkupáció ideiglenes jellegét. A két államférfi megegyezett abban, hogy a bevonulást előkészítő és megkönnyítő lépésekről az isztambuli osztrák—magyar követ, gróf Zichy Ferenc és a Porta megbízottai tárgyalásokat fognak folytatni.¹²⁶

Az okkupáció költségeire előterjesztett 60 milliós rendkívüli hitel június 8-án kapta meg a végleges parlamenti hozzájárulást. Ferenc József másnap parancsot adott az okkupációra kijelölt hadtest mozgósítására. A hadilétszámra felállított csapatoknak a 14. napon kellett elérniük a teljes menetkészletet, majd további 7—8 napra volt szükségük a déli határ menti összpontosítási körletek elfoglalásához. Az uralkodónak ugyanakkor meg kellett várnia a berlini kongresszus döntését is, s ezért július 5-ét jelölte ki első mozgósítási napnak.¹²⁷ A bevonulásra szánt, mintegy 78 000 fő a hónap végén készen állt feladata teljesítésére.

A török kormány megbízottai azonban késleltették a Zichyvel folytatott tárgyalásokat az okkupációt előkészítő és megkönnyítő lépésekről. Ezalatt a berlini kongresszus döntését elfogadó Portával szemben július 27-én felkelés robbant ki Szarajevóban, amelynek tömegbázisát a városi mohamedán polgárok képezték. A reguláris bosnyák katonák többsége csatlakozott a felkeléshez. Ideiglenes kormány alakult, amely kezébe vette a hódítókkal szembeni fegyveres ellenállás szervezését és vezetését. A mozgalom rövid idő alatt magával ragadta a tartomány mohamedán lakosságának jelentős részét, sőt a görögkeletiek között is támogatásra talált. Megközelítőleg 100 000, zömében irreguláris harcos vállalta a küzdelmet az ország megszállásának megakadályozására. Az osztrák—magyar csapatok július 29-én lépték át a határt, véres ütközetek során három hét alatt birtokba vették Szarajevót és a hozzá vezető legfontosabb utakat, de az ország elfoglalásáról, erőik gyengesége miatt, átmenetileg le kellett mondaniuk. A Monarchia vezetése egymást követő részleges mozgósításokkal mintegy 270 000 főt vonultatott fel Boszniában és Hercegovinában, de a döntő főlény megteremtése után is október 20-ig tartott a felkelők ellenállásának vég-

125 Andrássy an Orczy Béla. 10. Juli 1878. HHStA MA PA Bosnien und Herzegovina 1878. Hadi Levéltár (a továbbiakban — HL) 1802. dob.

126 Andrássy an Zichy. 15. Julius 1878. HHStA MA PA Bosnien und Herzegovina 1878. HL 1802. dob.

127 HHStA Protokoll Wien, 27. Junius 1878. OL W. 38. dob.; KA MK 69—118 ex 1878. HL 1799. dob.; Zachar: i. m. 578—579. o.

leges megtörése. Az osztrák—magyar hadsereg teljesítőképességére, a külpolitika eszközeként való felhasználhatóságára utal, hogy az okkupáció végrehajtásához micsoda hatalmas erőfeszítésekre volt szükség. E tapasztalatok alapján kimondható, hogy a néhány hónappal korábbi, Oroszország elleni háború jóval nagyobb kockázattal járt volna, mint azt a Monarchia vezetése vélte.

Ласло Бенце

ПОЛИТИКА АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ МОНАРХИИ НА БАЛКАНАХ ПЕРЕД ОККУПАЦИЕЙ БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНЫ

Резюме

Стремления к независимости христианских народов, угнетенных османской феодально-деспотической властью, в XIX веке переросли в последовавшие друг за другом вооруженные восстания. Успеху этой борьбы препятствовало отсутствие совместного выступления, что можно было объяснить неравенством между состоятельными слоями христианства, возглавлявшими борьбу с турками, противоречиями внутри многонационального населения, а также невыгодным положением, вытекавшим из территориальной расчлененности.

В то же время взаимно изолированные, разрозненные силы борцов против феодально-деспотического гнета могли использовать противоречия интересов европейских держав, связанные с распадом Османской империи: во-первых, они могли рассчитывать на поддержку России, стремившейся к завоеванию Константинополя.

Империя Габсбургов, а затем Австро-Венгерская монархия до 70-х годов прошлого столетия проводила протурецкую внешнюю политику, стремясь воспрепятствовать распространению югославянских народов к независимости на южных славян, проживающих на территории Монархии, но Австро-Венгрия не хотела перенять трудную роль обуздания освободительных движений на Балканах. В то же время хорошие отношения, сложившиеся с Портой, обеспечивали обладание трудно обороняемой, узкой Далмацией.

Русско-турецкая война 1877—1878 гг. предоставила возможность для ликвидации османского господства на Балканах, созданию и длительному сохранению независимых национальных государств. Своей победой Россия добилась сильной позиции на восточной половине Балканского полуострова и могла контролировать и морские проливы. В начале 1878 года Англия и Австро-Венгрия намеревались начать войну против России в целях ликвидации влияния успехов русских. Однако этот план расстроился вследствие отсутствия взаимодействия между двумя странами, а также по причине материальных и внутривнутриполитических трудностей Монархии.

Временное урегулирование отношений на Балканском полуострове было осуществлено на встрече великих держав в Берлине, где Монархия получила разрешение на оккупирование Боснии и Герцеговины. Эти провинции вместо Османской империи были оккупированы новым завоевателем, славившим ожесточенное сопротивление местного населения, в первую очередь мусульман.

László Bencze

DIE BALKAN-POLITIK DER HABSBURGER MONARCHIE VOR DER OKKUPATION VON BOSNIEN UND HERZEGOVINEN

Resümee

Am 19-ten Jahrhundert schlugen die Bestrebungen für die Unabhängigkeit der von der Osman-feudal-despotischen Herrschaft unterdrückten Völker in die nacheinander folgenden Aufstände um. Den Erfolg des Kampfes beschränkte der Mangel an dem gemeinsamen Auftritt, der mit den Ungleichheiten zwischen den, die Bewegungen führenden christlichen wohlhabenden Schichten, mit den Gegensätzen der vielvölker-Einwohnerschaft, weiter mit den, aus der gebieterischen Zergliederung stammenden Nachteilen zu erklären ist.

Zur selben Zeit vermochten die gegen die feudal-despotischen Kräfte Kämpfenden in ihrem von einander isolierten Kampf die mit der Auflösung des Osmanischen Reiches zusammenhängenden Insteressengegensätze zwischen den europäischen

Mächten ausnützen; sie rechneten in erster Linie mit der Unterstützung des nach Verschaffung Konstantinopels bestrebenden Russlands...

Das Habsburger Reich, dann die Österreich-Ungarische Monarchie betrieb bis zu den 70-er Jahren ein türkenfreundliche Politik. Der Habsburger Staat strebte das Übergreifen der Unabhängigkeitsbestrebungen der südslawischen Völker auf die im Gebiete der Monarchie lebende südslawische Bevölkerung zu verhindern, aber wollte die schwere Rolle eines Unterdrückers der Bewegungen im Balkan nicht übernehmen. Gleichzeitig gewährleisteten die mit der Porte entstandenen guten Beziehungen den Besitz von der schmalen und schwer zu verteidigenden Dalmatien.

Der russisch-türkische Krieg 1877/78 gab eine Möglichkeit zum Aufhören der osmanischen Herrschaft im Balkan, zum Zustandekommen und dauerhaften Fortleben der unabhängigen Nationalstaaten. Russland gewann mit dem Sieg am örtlichen Teil des Balkans kräftige Positionen und kontrollierte auch die Meerengen. England und Österreich-Ungarn wollten am Anfang 1878 gegen Russland den Krieg erklären und führen um die Wirkung der russischen Erfolge zu eliminieren. Jedoch scheiterte der Plan wegen des Mangels der Zusammenarbeit zwischen beiden Staaten und der materiellen und innerpolitischen Schwierigkeiten der Monarchie.

Die Verhältnisse in der Balkanhalbinsel wurden vom Berliner Kongress der Grossmächte vorläufig geordnet, wo die Monarchie zu der Okkupation von Bosnien—Herzegovinen eine Genehmigung erhielt. Die beiden Provinzen wurden an Stelle des Osmanischen Reiches ein neuer Eroberer besetzt, gleichzeitig mit der Niederwerfung des Widerstandes der Bevölkerung, zunächst der Mohamedaner.

KÖZLEMÉNYEK

VARSÁNYI PÉTER ISTVÁN

A KARLÓCAI ÜTKÖZET

(Újabb adalékok a szabadságharc első csatájához)

A szerémségi *Karlóca*¹ nevének hallatán a történelem iránt érdeklődők többségének is csak az 1683—1699-es török háborút lezáró béke jut eszébe. Azt viszont már kevesebben tudják, hogy az 1848—49-es szabadságharc első katonai összecsapásának is ez a Duna menti városka volt a színhelye. A forradalomról és szabadságharcról szóló feldolgozások, monográfiák vagy elsiklanak az ott történtek felett, vagy csak futólag érintik azt.² Most a korabeli dokumentumokra és sajtóanyagra, valamint a közelmúltban előkerült iratokra³ támaszkodva szeretnénk az 1848. június 12—13-ának eseményeit összerakni, pontosítani; illetve az ütközet néhány vitatott kérdését és néhány következményét tüzetesebb vizsgálat alá venni.

1.

A délvidéki szerb felkelők 1848 tavaszán három táborban gyülekeztek: az úgynevezett „római sáncok” (Csurog, Káty és Goszpodince községek térsége) mögött; a németbánsági Perlasz közelében és a patriarcha székhelyén (annak védelme címén), *Karlócán*. (A város 12 kilométerre fekszik Újvidéktől, illetve Péterváradtól a Duna jobb partján.) Djordje *Stratimirović* (1822—1908) a császári hadsereg volt hadnagya, a főodbor elnöke május 24-én szólította fel a szerbeket fegyverkezésre és adományok gyűjtésére⁴, nem sokkal később (június 4-én) pedig arra, hogy gyülekezzenek Karlócán.⁵ E tábor létszámát kezdetben 3000, később — a rendes határcsapatok átállításával — 15 000 főre becsülték.⁶ Összetétele meglehetősen vegyes volt: értelmiségieket, kereskedőket, egyházi személyeket és vezetőket éppúgy találunk köztük, mint a szerb fejedelemségből

1 Karlóca (ma: Sremski Karlovci) 1848-ban szabadalmas katonai város a Pétervárad határvidéken. Az első világháború végéig ez a város volt a szerb egyházfő, a patriarcha (1848-ban Josip Rajačić) székhelye; ez a város volt a délvidéki szerbek egyik szellemi központja (1791-ben nyílt meg Karlócán az első hazai szerb gimnázium). 1848-ig — mint határvidéki város — kivül esett a magyar polgári hatóságok illetőségi körén. Karlóca 1848 májusában lett a szerb nemzeti mozgalom egyik központjává, itt tartották nemzeti kongresszusukat (május 13—15). Követelései közül a fontosabbak: a szerb vajdaság felállítása, Supljikac vajdává választása.

2 Kivétel talán *Olcváry Odön* kevésbé ismert könyve: *A magyar függetlenségi harc 1848—49-ben a Délvidéken*. Szabadka, 1902. 23—25. o.; *Dr. Thim József: A magyarországi 1848—49-iki szerb fölkelés története*. I. k. Budapest, 1940. 128—129. o.

3 Utalok itt a hőmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium könyvtárában megtalált Csernovics Péter iratokra (a továbbiakban — Csernovics iratai); továbbá a vajdasági levéltárakban (Sremski Karlovci, Sombor, Subotica és Novi Sad) végzett kutatómunka eredményeire.

4 Thim: i. m. II. k. 283—285. o.

5 Uo. 332—333. o.

6 *Olcváry*: i. m. 15—16. o.

érkezett felfegyverzett önkénteseket (ún. szerviánusokat). E tábor létezése gondot okozott a péterváradai főhadparancsnoknak, br. Hrabovszky János (1777—1852) altábornagynak, mert erősített állásuk fenyegető volt a péterváradai erődre, s földrajzi-stratégiai helyzetüket kihasználva akadályozhatták a dunai hajózást, a postai közlekedést.⁷

Hrabovszky egyelőre mégsem akart erőszakkal fellépni a felkelőkkel szemben. Először is azért nem, mert a kibékítés, a békés megoldás híve volt; másrészt attól tartott, hogy a megtámadott felkelők segítségül hívják az Itáliában szolgáló szerb származású katonákat, az erre a vidékre való határőröket, s ezt mindenképp „hallatlan szerencsétlenségnek” tartotta volna.⁸ Álláspontján akkor változtatott, amikor a magyar hadügyminisztérium a karlócai gyülekezet felosztatására utasította.⁹

Az ütközet lezajlásáról, illetve annak részleteiről több forrásból szerezhetünk ismereteket (például Hrabovszky jelentése a magyar hadügyminisztériumnak,¹⁰ br. Louis Piret altábornagy, bánsági főhadparancsnoknak küldött tájékoztatója,¹¹ Knézy Antal, Bács vármegye alispánjának informáló körlevele a megye vezetőinek, szabad királyi városainak¹²). A legalaposabb, részleteiben a többi elé helyezhető forrásunk szerzője Csernovics Péter királyi biztos titkára, mosócói *Institoris János*, aki — a katonai akció idején éppen Pesten tartózkodó Csernovicsnak — három levélben számolt be a péterváradai katonaság és a szerb felkelők fegyveres összetűzéséről.

Institoris első jelentése (kelt Péterváradon, 1848. június 12-én reggel 8 órakor) szerint Hrabovszky parancsa úgy szólt, hogy egy katonai menetoszlop vonuljon Karlócára,¹³ ugyanakkor „... Joseffalva¹⁴ alatt... erélyesebb demonstratio intézendő”.¹⁵ A Péterváradról reggel három órakor elinduló katonaság — Stein Miksa (1810—1860) százados parancsnoksága alatt — a zömében magyar legénységű 39. Don Miguel és a 32. Franz Ferdinand d'Este gyalogezred hét, illetve egy századból; a péterváradai Landwehr-battalion egy századából, a hasonlóan magyarokból verbuválódó császárhuszárok 46 lovasából (egy szárny) és tüzérségből (egy hatfontos üteggel) állott. Ez összesen 1100 főt tett ki.¹⁶

Hrabovszky még egy utolsó eshetőségre is felkészült. Megparancsolta Stein Miksa századosnak, hogy „... ha az insurgenseket¹⁷ a kibékülésre hajlandóknak találандják, a parlamentírozásra időt engedjenek”, fegyvert is csak akkor használjanak, ha őket támadás érne.¹⁸ Stein tartotta is magát ehhez, de a békés felszólításának nem volt eredménye. A következmény Institoris drámai megfogalmazásában: „... éppen e perczben már 12 álgyu lövést számlálunk, s így, ha valahogy ez nem demonstratio, ... úgy a háború kezdve megvagyon, és bizonyosan eddig a polgári vér ontatik”.¹⁹ A feltételezést két Karlócáról érkező huszár közlése tette bizonyossággá: a település „gránátok által lángba borított”, 14 helyen látszanak tüzek; egy huszár és három gyalogos elesett. Hrabovszky intézkedései: Institorist átküldte a gőzhajózási hivatalhoz, hogy onnan kért gőzösön egy zászlóalj gyalogság Zimonyba menjen „az ottani kitörések fékezésé-

7 Uo. 23. o.

8 *Thim*: i. m. II. k. 408. o. Hrabovszky jelentése a bécsi hadügyminisztériumnak.

9 Uo.

10 Közlöny, 1848. 12. sz.; Pesti Hírlap, 1848. 87. sz. június 21.

11 *Thim*: i. m. II. k. 410—412. o.

12 Vö. Istorijški Arhiv Subotica, fond magistrata, 1251. doboz. 4. A. 6/pol. 1848/II.; Sombor, fond magistrata 653. sz.

13 Amint Hrabovszky írta Piretnek: hogy az összegyűlt néptömeg, mindenekelőtt a határnépesség leszerelését véghezvigyék. Vö. *Thim*: i. m. II. k. 410—412. o.

14 *Josephsdorf*: Zsablya — ma Zabalj

15 Csernovics iratai, 316. sz.

16 *Olchváry*: i. m. 23—25. o.

17 Insurgens itt: szerb fegyveres felkelő

18 Institoris id. jelentése

19 Pesti Hírlap, 1848. 84. sz. június 17.

re". Írt Kikindára, Kiss Ernő ezredesnek, hogy katonáival vonuljon Óbecsére, ott várja parancsait.²⁰

Csernovics Péter titkára második és harmadik levelében szinte percnyi pontossággal számol be az eseményekről: június 12-én „10 és 1/2 óraker reggel” behozzák Weinhengst 22 éves hadnagyot, aki szíve felett kapott lövést. „Midön a szekérről levétetett, ezt mondá: dicsőségemnek tartom, hogy első kaptam sebet a haza védelmében”.²¹ 11 óra: Karlócáról érkező futár jelentése szerint a katonaság benyomult a városba, „... mely a két tornyot kivéve, egészen lángba borult”. A szerb felkelők egy része megadja magát, másik része védelmi állásba húzódik. 11 és 1/2 óra: 23 foglyot és két zsákmányolt szekeret hoznak be. A foglyok nagyobb része „... nyomorult kinézésű, s részint 60 éven felül, részint 18 éven alóliak”. A foglyok kísérői elmondták, hogy a felkelők a templomba és az érseki palotába szorultak. A támadó katonaság éppen arra készül, hogy „... álgyu-golyokkal ezen épületek ostromoltassanak és bevétessenek”. A hírek szerint egy huszárhadnagy meghalt. 12 és 1/2 óraker egy lengyel származású huszár főhadnagy megerősíti, hogy az érseki lakot és a templomot (ahol a lázadók „magokat igen erősen tartják”) ostromolják. Elmondása szerint a magyar katonák közt 6 halott és 5 nehéz sebesült van; „... különösen kiemelik Halasi Gáspár hadnagyot, ki keresztüllőtt jobbkarját felkötve, balkézzeel harcolt”.

Délután négy óráig fegyvernagyvadás volt, a katonaságnak a várból élelmet szállítottak. Háromnegyed 5-kor megérkezett gr. Albert Nugent báni biztos, aki azonnal megkezdte tárgyalását Hrabovszky altábornaggal.²² Öt óraker „... ismét megkezdett a csata, s folyvást hallatik az álgyuzás” — írja Institoris. Nyolc óraker érkezett a hír, hogy a bukováczi²³ nemzetőrség fegyverét a magyar katonaság ellen fordította. „Sokan közülök elfogattak, s mint hitszegők; büntetéseket elveendik”.

Az est beálltával megszűnt a harc. A szerb felkelők Kamencia felé vonultak vissza, a katonaság Maria-Schne mellett ütött táborot. „A felkeltek közül az összes elestek számát mintegy 300-ra mondják, a katonaság közül 6-an estek el,²⁴ sebesültek többen vagynak”.

Institoris jelentését Csernovics másolatban elküldte Szemere Bertalan belügyminiszternek.²⁵ De — az eredetivel nagyjából megegyező formában — napvilágot látott a Pesti Hírlap 1848. június 17-i számában is. A belügyminisztérium irattárában őrzött példányból rövid részletet Thim József is közöl említett forráskiadványában.²⁶

Institoris harmadik levele — tudomásunk szerint — csak a Csernovics-iratokban maradt ránk.²⁷ Ez hű krónikája a karlócai csata utolsó felvonásának. Íme a főbb mozzanatok:

„10 óraker estve: Zaj támad a városban, hírlik: hogy az Insurgensek készülének a kint táborozó katonaságot megtámadni, van lotás futás — csendesedik a mozgás, a hír valótlannak találhatik.

Június 13-án reggeli 6 óraker — hiteles helyről tudatik: hogy G(róf) Nugent az insurgensek részéről, a fő hadi kormányzóval alkudozik. — A római sáncznál

20 Csernovics iratai, 313. sz.

21 A hadnagy sebesüléséről Hrabovszky is említést tesz jelentésében. Vö. Közlöny, 1848. 12. sz.

22 „Gróf Nugent, mint a bántól kinevezett kir. biztos jelent meg, előmutatván Hrabovszkynak megbízó leveleit. A megbízás Slavóniára és a végvidékekre van kiterjesztve. Ezen kiküldetés is elég jele a bán macakosságának. — A bán levelében parancsolja, hogy a péterváradai főkormányzó engedelmeskedjék neki” — írta Csernovicsnak Institoris.

23 Bukovác — község Karlóca mellett a Pétervárad határvidéken.

24 A szerb források más adatokat közölnek: „... ezen harcban a szerbek részéről tizenegy ember esett el... a vad és embertelen magyar seregből tizenöt katona...” Thim: i. m. II. k. 401—402. o.

25 Országos Levéltár, Filmtár, Bm. Eln. 3884. 4. cím 1120—1122. sz.

26 Vö. Thim: i. m. II. k. 395—396. o.

27 Csernovics iratai, 313. sz.

levő sereg vezére írásba kötelezte magát, hogy az ottani összegyűlt felkelteket szétoszlatja . . .

. . . reggeli 8 óra: A kibékülési remény nem pusztá hír, mert a katonaság mind Karlóczáról, mind pedig a római sánczokról egészen visszavonatot, rendes tanyáikba. — . . .

Bizonyosabb tudósítások szerént, a tegnapi csatában a felkeltek részéről 20—25-nél, a katonák közül pedig 3-nál több nem esett volna el. A sebesültek száma mind két részről nagyobb . . . délutáni 5 óra, semmi újabb hírek. —”

2.

A bécsi hadügyminisztériumnak írt jelentésében Hrabovszky így vallott álláspontjáról: „Mindig azon a véleményen voltam, hogy a katonaságnak ezekkel a felkelőkkel szemben semlegesen kell viselkednie . . .”²⁸ Vitatható, de még mindig becsületesebb nézet ez, mint amit tisztjei közül jó néhányan hirdettek, vagy aminek szellemében cselekedtek.

Institoris is felfigyelt a magyar legénység és a császárhű tisztikar közti ellentétre. A támadás reggelén azt írta Csernovicsnak, hogy a legénység a „bőszültségig” kész a harcra, de a tisztek között többen vannak, „kik nem magyar érzelműek”.²⁹ Utalt Nugent gróf kijelentésére, amely a péterváradi tiszti kávéházban hangzott el: „. . . minnek sem örülne jobban, mintha a magyarok Pétervárad alá nagy sereget küldenének, mert *akkor a háború bizonyos*, és a horvátok egyesülve a ráczokkal, határőrvidékiekkel s serviaiakkal, majd megmutatják, mit képesek tenni”. Péterváradon olyan hír is szárnyra kelt, hogy a karlócai komité Nugentet elnökévé választotta meg.³⁰ Hiába hirdette Nugent azt, hogy „. . . a felkelteket szét oszlatni léssen legfőbb szándéka”, környezetének magyar érzelmű tagjai erősen kételkedtek e szándék őszinteségében. Institoris két nappal a csata után keserűen fakadt ki: „Én megvallom, ezen emberekbe semmit nem bízok, más beszélnek és más tesznek . . .”³¹ Szerinte a katonaság „meg van mélyelyezve”, a horvát, a szerb és a határőrvidéki tisztek a többieket arra akarják rávenni, hogy a felkelők, „. . . mint többnyire katona pajtások ellen ne harcoljanak”. A bujtogatás, a kémkedés minden neme napirenden van.³² Thim szerint Stratimiroviót a támadás napjáról egy császári tiszt előzetesen értesítette.³³ Egyebek mellett ez is közrejátszott abban, hogy a karlócai katonai vállalkozás nem hozta meg a várt eredményt. (Bár ezt az állítást néhány tény cáfolni látszik: június 13-án a szerb nemzeti főbizottmány felhívást bocsátott ki, melynek két megállapítása érdemel figyelmet. Aszerint ugyanis a péterváradi katonaság „hadicsellel” nyomult Karlóca alá, s „ezen *váratlan* eset következtében” a parancsnokait vesztett szerbek a völgyekben szétszéledtek.³⁴ Márpedig mindez nem így történt volna, ha Stratimiroviéké valóban tudnak a készülő támadásról.)

A karlócai ütközet híre futótűzként terjedt a környéken. Újvidéken 1848. június 12-én reggel 8 órakor tartott közgyűlésen Radivoj Stratimirović főkapitány azt jelentette, hogy „. . . e városi népesség a Kárloviczon — a mint hallik — mai reggeltől fogva a jelenig tartó álgyudurránások és bizonyos ütközöt miatt nagyon nyugtalanítatott, és elrémült . . .”. Ezért a közgyűléstől „célszerű intézke-

²⁸ Thim: i. m. II. k. 408. o.

²⁹ Csernovics iratai, 316. sz.

³⁰ Uo. 313. sz.

³¹ Uo. 344. sz. A levél 1848. június 14-én Temerinben kelt.

³² Uo.

³³ Thim: i. m. I. k. 128. o.

³⁴ Uo. II. k. 401—402. o. (A kiemelés tőlem — V. P. I.)

dések” megtételét kéri.³⁵ A város hangulatára utal Knézy Antal alispán körlevele is, melyet az ütközet másnapján küldött szét, és amely szerint Újvidék lakossága legnagyobb rendben, de „egyszermind félelemben és feszültségben van”.³⁶ A városi magisztrátus (a közgyűlési jegyzőkönyv 2445. sz. bejegyzése szerint) a következő intézkedésekkel kívánta elejét venni annak, hogy pánik legyen úrrá a városon: Radivoj Stratimirović főkapitányt és Petar Dozić tanácsnokot a város ügynevezett „Almássi tájára”, Daum Benedeket a város magyar részére küldte, hogy a felkért lelkészekkel a „kebelbeli lakosok nyugtalanított kedélyeit” lecsillapítsák és megnyugtassák. Emellett az újvidéki lelkészek kötelességévé tették, hogy a „... lakosokat kölcsönös testvéri egyetértésre, ... a köz csend és rend, belbéke, személy- és vagyónbátorság fentartását mindegyik kebelbeli lakosnak szívére kötni igyekezzenek”.³⁷

A karlócai fejlemények a Szerémséggel határos Bács vármegyéből váltották ki az első reakciókat. Amikor Knézy Antal alispánhoz Újverbászra megérkeztek az első jelzések a fegyveres konfliktus kezdetéről, sietett futárt küldeni Újvidékre „... a szalongó külömbféle hírek valóját megtudandó”. Ez a hírnök csak a katonaság elindulásáról tájékozódhatott, a Karlócán történekről csupán töredékes ismereteket szerezhetett, mivel „... a Péterváradai vár kapuk elzárása által a közlekedés megakadályoztatott”. Mindez nem tartotta vissza az alispánt attól, hogy ne röpietsen világgá válóltan vagy eltúlzott értesületeket, híreket. Például azt, hogy az egyik előváros, s Karlóca belvárosában is mintegy négy ház „egészen leégett”. A kiküldött katonaság egy tisztet és hat sebesültet, „... a károlvicziak ellenben sebesültekben és halottakban összesen *háromszáz* körül veszettek”. Ilyen körülmények között az alispán a vármegyétől „czélszerü intézkedéseket tétetni kér”.³⁸ Knézy jelentését — tájékoztatás céljából — a következő hatóságoknak és személyeknek küldte el: az „összes minisztériumnak”, Pest, Tolna és Csongrád vármegyének, a Jászkun Kerületnek, Szabadka, Zombor és Szeged szabad királyi városoknak, Stevan Jović vezérőrnagynak, Rudits Károly főispánnak, Bezeredy Miklós nemzetőr-ezredesnek, Czintula Antal nemzetőr-őrnagynak, Dévay Imre zombori polgárnak, Dedinszky Károly nemzetőr-századosnak, Vojnits Bálintnak és a megye 15 szolgabírájának.³⁹ A hír tehát felnagyítva szárnyra kelt, s így csak tovább növelhette az ellenszenvet a megye szerb lakosaival (Knézy szóhasználatával: „e nép söpredékkal”) szemben.

3.

Eddig is több ízben említettük a délvidéki kormánybiztos, *Csernovics Péter* (1810—1892) temesi gróf nevét. Bár Csernovics a békés megegyezés hitével, a kibékítés szándékával érkezett Újvidékre, az ottani helyzet, majd a fejlemények arról győzték meg, hogy a karlócai felkelőkkel szemben más megoldás nem lehet eredményes, csak a fegyveres akció. Négy nappal a támadás előtt ezért ajánlott Arad, Krassó, Torontál és Temes vármegyének, továbbá Zombor, Szabadka, Arad és Temesvár polgármesterének óvatosabb eljárást, éberséget, s a „népjellemi körülményekhez” való rugalmasabb alkalmazkodást, nehogy a túlbuzgóság következtében „a *kitűzött honvédelmezési cél* eltévesztessék”.⁴⁰ Szándéka tehát a környék, a háttér pacifikálása. Annak, hogy végül is elhatározta magát az

35 Istorijiski Arhiv Novi Sad, fond magistrata 1848. 283. sz.

36 I. A Subotica, fond mag. 1251. doboz, 4. A. 6/pol. 1848/II. I. A. Sombor, Fond mag. 653. sz.

37 I. A. Novi Sad idézett sz. illetve *Erdűjhelyi Menyhért: Újvidék története*, Újvidék, 1894. 319. o.

38 Arhiv Vojvodine (Sr. Karlovci) Bačko—Bodroška županija 1848. Žup. odbor (bizottmányi jegyzőkönyvek) 422. sz.

39 Uo.

40 Csernovics iratai, 259—266. sz.

erőszakosabb fellépésre, tanúbizonysága az újvidéki tanácshoz június 10-én írt levele:

„Mint királyi biztos egyetértőleg a pétervárváradai fő hadi parancsnoksággal mindent elköttem: hogy a vakmerő gonosz lázítók és bűjtogatók által elcsábított tudatlanabb köznép álnokul lett félrevezettetéséről kitaníttassék, és az engedelmességre visszatéríttessék... Ily szerencsétlen körülmények között kényszerítve lettem a közcsendnek helyreállítását egészen a Péterváradai fő hadi kormánynak általengedni”.⁴¹ Még aznap közli Hrabovszkyval, hogy Újvidék városát rövid időre elhagyni kényszerül, Pestre utazik.⁴² Mivel a felkelés sorsát „a kibékítés többé nehezen, hanem bizonyosan a fegyver fogja elhatározni”, a következő intézkedéseket fogantatosította:

a) a Bács megyei alispán elnökletével bizottságot nevezett ki a katonaság el-látására;⁴³

b) mozgósította a nemzetőrséget a szomszédos megyékben, hogy parancsa következtében a védelemre vagy megtámadásra bármikor felhasználhatók legyenek.⁴⁴ A mozgósítandó nemzetőrök mellett Csernovics még négy század Zanini-gyalogosra és egy lovas századra számított, akik Óbecséről érkeznének Újvidékre.

Mindez azt bizonyítja, hogy Hrabovszkyt Karlóca megtámadására nemcsak a magyar hadügyminisztérium, hanem a kormány helyi megbízottja, Csernovics Péter királyi biztos is ösztönözte. A jelek szerint a katonai megoldást illetően a magyar kormányban sem lehetett azonos álláspont, hisz Szemere Bertalan belügyminiszter éppen az ütközetet megelőző napon írta Csernovicsnak: „Győznünk kellene, de csatát ne kezdjünk... Béke minden áron, ha az ár csak pénzbe és hivatalba kerül. Külömben ha népiség fellázad ellenünk, Isten ám virrasszon sorsunk felett”.⁴⁵ Az intellemben azonban elkésett.

Csernovics június 15-én Pesten kapta kézhez Institoris jelentését az ütközet kezdetéről. A levélben írottakat akkor és ott ellenőrizni nem tudta, ezért így küldte át a belügyminiszternek e sorok kíséretében: „Az ide... másolatba fektetett tudósításból át láthatja Minister Úr, miszerént a Kárloviczon és Csajkás Kerület szélén öszve gyűlt lázadókkal a harc nyíltan meg kezdetett.” Ezért — „... ha a Haza-megtartása a Kormány szívéen fekszik” — minden mozdítható katonai erőt indítsanak útnak, s haladéktalanul gondoskodjanak elegendő ágyúróll és pénzről.⁴⁶ Maga Csernovics június 15-én este 8 órakor gőzhajón elindult Péterváradra, ahová 17-én hajnali 2 órakor érkezett meg. Június 18-án — miután tájékozódott a Karlócán és Újvidéken történteokról — az események megítélése szempontjából fontos levelet írt Szemere belügyminiszternek.

Ebben először is a veszteségekről szállongó hírek hamis voltát bizonyítja be: nem igaz az, hogy az érsek (patriarcha) palotáját, templomát ágyúzták; az sem, hogy a péterváradai katonaság bombákkal felgyújtotta volna a várost. Karlóca pusztulásáról terjesztett állításokból csak annyi felel meg a valóságnak, hogy a peremkerületek néhány háza csakugyan lángra lobbant, s csak az iskola falát szakította be egy ágyúgolyó. Az is álhír volt, hogy 300 felkelő szerb halt volna meg, „... hiteles tanúk bizonyítása után írhatom, miszerént nem több, mint csak 16 esett el” — olvasható a belügyminiszternek szóló levélben.⁴⁷ Hrabovszky — a

41 Uo. 301. sz.

42 Június 11—16 között tartózkodott Pesten. Vö. Csernovics Péter királyi biztosságának naplója, Történelmi és Régészeti Értesítő XII. (új) évf. 1901. 81. o.

43 Csernovics iratai, 273. sz.

44 Uo. 299. sz.

45 Uo. sz. n.

46 OL Filmtár, Bm. Eln. 1848. 3884. 4. cím 1120—1122. sz.

47 Csernovics iratai, 325. sz. (fogalmazvány), ill. OL Filmtár Bm Eln. 1848. 3884. 5. cím 65. sz. (A kiemelés tőlem — V. P. I.)

kormánybiztost meg sem várva, véleményét ki sem kérve — a fogságba esett és lefegyverzett felkelőket, Nugent báni biztos közbejárására, szabadon engedte.

4.

A karlócai központi választmány Hrabovszkyhoz intézett levelében ünnepélyesen kijelentette ugyan, hogy ők nem az uralkodó ellen, hanem „... ő felsége jóvoltának előmozdítása tekintetéből állottak fegyverbe”,⁴⁸ a június 13-án kibocsátott felhívásuk azonban már egészen más indítékról, egészen más hangnemben szól. Szerintük a péterváradi sereg azért vonult — a „megvesztegetett” Hrabovszky parancsára — Karlóca ellen, hogy a szerbek nemzetiségét, nyelvét és hitvallását a „világtörténetből” kiirtsák. Ennek megghiúsítása érdekében fegyverbe hívnak minden fiatalot és öreget, minden gazdagot és szegényt, hogy „... szent jogainkért ellenségeinkkel szemben ellenállhassunk és az úgynevezett magyar királyság erődjéi, városai és falvainak romjain nemzetiségünket fölépíthessük és századokra biztosíthassuk”.⁴⁹ (Itt már szó sincs „őfelsége jóvoltának előmozdításáról”.) Arra is vannak adatok, hogy — igaz, távollétükben — a katonai akció kezdeményezői felett is ítékeztek Karlócán: „Hrabovszkyra, adjutánsára és reám tegnapi Comité halálos ítéletét kimondotta” — írta június 14-i levelében Institoris.⁵⁰

Csernovics Péter kénytelen volt levonni a szükséges következtetéseket a sikeresnek éppen nem mondható katonai vállalkozásból. Mint láttuk, kezdetben ő sem zárkózott el a radikálisabb megoldástól, a fegyveres akciótól. De még a karlócai ütközet előtt felismerhette, hogy ahhoz nem elég a pusztasándék; kivitelezéséhez olyan katonai erő kellene, amellyel ő nem rendelkezett. Idézet Batthyány miniszterelnökhöz még június 9-én írt leveléből: „... ha azon katonai erőt, melyet N. Kikindáról ide rendeltem helyben találtam volna, egy hatályos demonstrációval kezdetben ezen zendülést szétszlatni sikerülhetett volna”.⁵¹

A péterváradi tisztikar magatartásáról már nyerhettünk valamelyes képet Institoris leveleiből. Az igazság az, hogy maga a főhadparancsnok, Hrabovszky sem volt kellőképpen határozott. Az idős főtiszt „... mint egyszerű régi, és Ferenc császár által kegyelt katona, előbbi bilincseiből oly hamar kibontakozni nem bírt, hogy az egyre járó ibis redibis-féle⁵² bécsi parancsok zavarba ne hozták volna az ő fejét szintúgy, mint más egészséges fejeket” — írta róla emlékirataiban Mészáros Lázár.⁵³ A szlavóniai (péterváradi) főhadparancsnok Béccsel, majd Innsbruckkal állt levelezésben, s a magyar minisztérium tanácsait, utasításait „gyakran csipős szemrehányásokkal” fogadta. A karlócai fegyveres összecsapás után is került a Csernovicssal való találkozást. Pedig — ismét Mészáros Lázár idézve — „... hogyha Hrabovszky kezdettől fogva oly hön pártolja a magyar ügyet, mint azt később tevő...”,⁵⁴ akkor sok dolognak tán jobb fordulatot adhatott volna”.⁵⁵

48 Pesti Hírlap, 1848. 87. sz. június 21.

49 *Thim*: i. m. II. k. 401—402. o.

50 Csernovics iratai, 344. sz.

51 Uo. 285. sz. Vö.: *Varsányi Péter István*: Adalékok Csernovics Péter kormánybiztos és a délvidéki katonai vezetők kapcsolatához 1848 nyarán. Hadtörténelmi Közlemények, 1978. 3. sz. 376—377. o.

52 Ibis redibis: kétértelmű; szó szerint „elmész—visszajössz” — (latin)

53 *Mészáros Lázár* emlékiratai, Pest, 1867. I. k. 52. o.

54 Hrabovszky János altábornagy — eltérően főhadparancsnok társaitól (Piret, Puchner) — vállalta a szabadságharc ügyének támogatását. 1848 szeptemberétől budai főhadparancsnok, 1849. január: megadja magát Windischgrätznek; 1852-ben az olmuízi vázbörtönben hűnyt el.

55 Erről ezt írta Mészáros Lázár: „A rác lázadást talán eleinte el lehetett volna fojtani, ha Karlovca, a forradalom székhelye katonasággal megrakatik. Azonban mivel ez nem történetelt meg, később pedig Bácsban is elhanyagoltatott — elterjedt”. I. m. 37. és 52. o.

Csernovics Szemeréhez írt leveleiből (június 18. és 20.) további fontos részleteket tudunk meg az udvarhú katonatisztek viselkedéséről. A báni megbízott, Albert Nugent Karlócán és Péterváradon a „tisztékkel mulat, s az olasz Katonáságot Magyarok elleni gyűlölségre bújtogatja”; Czahn Péter péterváradai várparancsnok az újvidéki városházán Csernovics pesti tartózkodása alatt olyan kijelentést tett, hogy a katonaságtól bármit tehetnek, „csak a császári vagyont ne báncsák”. Johann Pichler dragonos kapitány hasonló nézetekkel és kijelentésekkel hívta fel magára a figyelmet. Azzal biztatta az újvidékieket, „hogy akármit akarnak (tenni) ellenek a Magyarok, az ő Ezredbeli Katonáságára számolhatnak”. A hangulat olyan lehetett, hogy Hrabovszky nem tartotta ajánlatosnak Csernovics jelenlétét a várban.⁵⁶ Egyébként sem dolgozott a főhadparancsnok a kormánybiztos kezére: a Franz Ferdinand d'Este zászlóaljat elvezényelte Újvidékről, a Csernovics által lerendelt Hannover-huszárokat és a Zsivkovits-egyalogzászlóaljat Kikindára visszaparancsolta.⁵⁷

Ezek után a katonai megoldás sikere a kormánybiztos szemében egyre kilátástalanabbá vált, s ez a felismerés egészen más kiút keresésére szorította: „Illy helyzetben magam bocsátkoztam a lázzadási főnökökkel értekezésbe”. Találkozóért Stratimirovićektől. „Holnap estvig minden esetre itt leszek Újvidéken — írta június 18-án Szemerének —, s ha addig nem boldogulhatok, holnap után egyenesen Szegedre megyek innen”.⁵⁸ Még aznap a következő bejegyzés került iratainak kivonatába: „Az alkudozás a Lázzadási főnökökkel megkezdett”.⁵⁹ Az eredmény ismeretes: június 24-én megszületett a fegyverszüneti megállapodás.⁶⁰

A karlócai eseményeknek van egy másik, lényegesen távolabbra mutató következménye. Az ütközet második napján, de még függetlenül attól, pontosabban a sajkás kerület katonáinak június 6-i akciója hatására látott napvilágot Szemere Bertalan nagy jelentőségű körlevele, amelyben az ország középső és déli megyéinek egy részében⁶¹ a nemzetőrség mozgósítását rendelte el.⁶² (Június 16-án Mészáros Lázár hadügyminiszter szintén szétküldte mozgósító felhívását.⁶³) A belügyminiszteri körlevél a karlócai csata hírével egyidejűleg érkezett meg az érintett vármegyékhez, így ez utóbbi az intézkedések hozatalára serkentőleg hatott.

Bács megye vezetőinek fejében egy védvonal felállításának gondolata (szintén a titeli sajkás megmozdulás fejleményeként) már június 9-én felvetődött. Knézy Antal első alispán Csernovics Péterhez írt levelében azt javasolta, hogy a megyei őrsereget lehetőleg egy helyen (Ókér) vonják össze, egyelőre csak az erő demonstrálása céljából (mivel Knézy szerint „minden massa megteszi hatását”)⁶⁴

Az 1848. június 17-én Zomborban tartott Bács megyei bizottsági ülés napirendjén szerepelt Szemere Bertalan említett levele, s ugyancsak itt vitatták meg a karlócai ütközet híreit. Ekkor határozták el a mintegy húszezer önkéntesből

⁵⁶ Csernovics iratai, 325. sz.

⁵⁷ Uo. 342. sz. OL Filmtár 1848. Bm Eln. 3884. 5. cím 202—203. sz. Ld. Hadtörténelmi Közlemények idézett cikke 382—383. o.

⁵⁸ Csernovics iratai, 325. sz.

⁵⁹ Uo. 1. sz.

⁶⁰ Vö. „Hrabovszky tábornok és Csernovich Péter temesi főispán s a felkelt szerbek főnökei között kötött egység. 1848. június 24.” *Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848—1849. I. k. Pest, 1868. 253—254. o.*

⁶¹ Zala, Somogy, Tolna, Arad, Vas, Baranya, Bács, Temes, Krassó, Torontál, Csanád, Csongrád és Pest megye, valamint a Jászkun kerület.

⁶² *Thim: i. m. II. k. 397—399. o. Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. 143—144. o.*

⁶³ Eredeti száma: 255. H. ú. A Temes megyének küldött példány levéltári száma: AV Tamiška županija 1848. 895. doboz, 890. sz. A felhívás születése körülményeinek értékelését lásd: *Urbán: i. m. 145. o.*

⁶⁴ Csernovics iratai, 282. sz.

álló őrsereg felállítását, hogy „... a sajkasok határatól kezdve, egész Futakig egy biztos őrvonal képezve legyen”. A megye községei 50 lakosonként egy önkéntest állítanak ki (számításuk szerint így mintegy tízezer fegyveres gyűjthető össze), a másik tízezret a szintén veszélyeztetett szomszéd megyéktől kéri és várják. A tábor központja Ókér, parancsnoka Stevan Jović tábornok lesz.⁶⁵

Temes vármegye bizottmányi ülése június 17-én 4000 főt ajánlott meg a védvonal részére, hasonló határozat született június 18-án Torontál⁶⁶, és 19-én Tolna megyében.⁶⁷ Az utóbbi megye 2000 nemzetőrt állított ki.⁶⁸ A Pesti Hírlap tudósítása szerint júliusban Ó- és Újbecsére Csongrád-, Bihar megyékből, a Kunságból, illetve a „közelleví vidékről” 22 600 fő, Ókérrre, a központba 6500 nemzetőr érkezett (tolnaiak, Pest megyeiek).⁶⁹ Knézy Antal jelentéséből viszont csak az állapítható meg, hogy 1848. július 2-án Ókéren 5600 nemzetőr állt fegyverben.⁷⁰

Mészáros Lázár hadügyminiszter június 21-én keltezett levelében elismerően írt Bács megye döntéséről, illetve az őrvonal felállításáról. Bár fegyvert nem tudott küldeni, lőszert ellenben ígérhetett.⁷¹ Nem fukarkodott viszont néhány hasznosnak tűnő katonai tanáccsal: az őrsereget ne húzzák szét őrvonalba, hanem lehetőleg egy táborba gyűjtsék a fegyvereseket. Megfelelő távolságra legyenek az ellenségtől, nehogy váratlan támadás érje őket. A nemzetőröket csak a legnagyobb szükség esetén, akkor is csak védekezésre használják. Ezzel egy nemkívánt polgárháború kitérését akarta megelőzni, illetve elkerülni.⁷²

A védvonal kiépítését végül is a következőképp képzelték: Novoszélo községtől Ófutakig (a Duna mentén) vonnának kordont, melynek parancsnokává Bezzeredy Miklós ezredet nevezték ki. A többi nemzetőr — a hadügyminiszter tanácsát követve — „egy testben tartott” (Ókér, parancsnoka július elején Dedinszky Károly százados). Hozzájuk kapcsolódott Torontál megye két nagyobb tábora Szécsány és Zichyfalva központtal (ezek parancsnokai: Koczó Károly és Karátsony István).⁷³ A nemzetőrség mellett tekintélyes mennyiségű sorakötő állomásozott Óbecsén, Bácsföldváron és Ófutakon.⁷⁴

Nem kis vitát váltott ki a megyei vezetők körében az a kérdés, hogy a táborba szólított nemzetőrök közé felvegyék-e a nemzetiségi származásúakat. Bács megyében óvakodtak fegyvert adni a nem magyarok kezébe. Fegyveres szolgálatra a németek és szlovákok csak rendkívüli esetekben, „... a munkára és fuvarozásra rendes esetekben mindenkor az óhítűek” (azaz a szerbek) vehetők igénybe — szól a határozat.⁷⁵ A Torontál megyeiek viszont — hivatkozva arra, hogy évszázadok óta bajt és örömet felebarátian megosztottak — soraik közé hívták „szerb ajkú atyánkfiai” is. Ezt azért is indokoltnak tartották, mert a védvonal „... nem megtámadásra, hanem csupán a megyei határ megőrzésére szolgál.”⁷⁶ Ma már nehéz ellenőrizni, hogy ez a felhívás milyen visszhangra talált a torontáli szerbek körében, de a szándék és gesztus mindenképp dicséretet érdemel.

65 AV Bačko—Bodroška žup. 1848. žup. odbor 422. sz. Tudósítást közöl a határozatról a Pesti Hírlap 1848. 88. sz. június 22.

66 Uo. Torontalska žup. 1848. 137. doboz, 72. sz.

67 Uo. Bačko—Bodroška žup. idézett jegyzőkönyv, sz. n.

68 Csernovics iratai, 348. sz.

69 Pesti Hírlap, 1848. 114. és 117. sz.

70 AV Bačko—Bodroška žup. idézett jegyzőkönyve, 530. sz.

71 Kovácsics Agoston nemzetőr felügyelete alatt rövidesen meg is érkezett 10 mázsa lőpor, 40 ezer patron, 1000 felszerelt és 2000 fel nem szerelt kasza, 25 mázsa golyó, s a nemzetőrök zsoldjára 10 ezer pengő forint. AV Bačko—Bodroška žup. uo.

72 Csernovics iratai, 376. sz. és AV Bačko—Bodroška žup. idézett jegyzőkönyv, 531. sz.

73 AV Torontalska žup. 1848. 139. doboz 6. sz.

74 Pontosabban: két honvédszászlóalj, 440 Don Miguel gyalogos, 80 dzsidás és fél telep tüzérség: a 32. Franz Ferdinand d'Este gyalogezred egy zászlóalja, valamint a Ferdinánd császár nevét viselő huszárezred. AV Bačko—Bodroška žup. 1848. idézett jkv. 530. sz.

75 Uo. 1608. doboz 49. sz.

76 Uo. Torontalska žup. 1848. 139. doboz 6. sz.

ÖLVEDI IGNÁC

EMLÉKEK ÉS ADALÉKOK NÉPHADSEREGÜNK SZÜLETÉSÉHEZ

Nemzetiszínű és vörös zászlókkal díszített, „Éljen a magyar néphadsereg!”, „Halál a német megszállókra!”, „Bosszút Budapestért!” jelszavaktól hangos vasúti kocsik gördültek be 1945. február 17-én Debrecenbe, a felszabadított területek akkori fővárosába. Garasin Rudolf tartalékos szovjet őrnagy és Somogyi Imre százados vezetésével az opresovcei magyar partizáncsoport érkezett haza, mintegy száznegyvenöten lehettünk, jobbára volt katonák, munkaszolgálatosok és tisztek.

A városban gyorsan elterjedt a hír, hogy a Szovjetunióból magyar katonák, partizánok érkeztek haza. A debreceniek már az első napon kezdtek szivárogni vagonjainkhoz. Csakhamar az érdeklődők nagy sokasága vett körül bennünket. Ismerősöket kerestek és szeretteik után tudakozódtak. Sokukat azonban a magyar katonapartizánok iránti kíváncsiság hozta ki az állomásra, látni akarták, hogy valójában milyenek vagyunk. A találkozó és az eszmecsere a debreceniekkel olyan jól sikerült, hogy már 17-én estére századunk mintegy kétharmadát vendégségbe hívták. A parancsnok — Somogyi Imre százados — a helyzetértékelés után, 18-án reggel nyolc óráig kimaradást engedélyezett. Én ezen a napon a szerelvény őrparancsnoka voltam, így a kellemes eltávozásból kimaradtam. A másnap reggelre elrendelt időpontra mindenki visszaérkezett, még csak késés sem fordult elő. Nagy érdeklődéssel hallgattuk elbeszéléseiket, hogy mi minden történt Debrecenben a harcok idején, a harcok után és hogy mit várnak a jövőtől. Különösen arra figyeltünk nagyon, ami rólunk terjedt el a városban. Ilyen híreket hoztak: „Különleges kommunista iskolát végzett partizánok”, „Ezek kommunisták, Lenin egyetemet végeztek”, „Belőlük lesznek a politikai biztosok” stb.

Mi tagadás, mindez nekünk is imponált. Zárt rendben, énekszóval történt átvonulásunk a városon talán meg is erősítette ezeket a híreket. Tisztálkodási napot tartottunk. A fürdőbe nem kerülő úton mentünk, hanem a városközpontot át. A Kossuth-nótától, illetve a Partizáninduló, a Nem lesz a tőke úr mi rajtunk... Nézd a mi hadseregünket... Föl vörösök proletárok... és más forradalmi dalok hangjaitól visszhangzottak Debrecen utcái. Az emberek megálltak és csodálkozva nézték a magyar egyenruhás, forradalmi, ahogy ők nevezték kommunista dalokat éneklő katonákat. A jelenség — minden bizonnyal — nem váltott ki mindenkiben osztatlan örömet. Valószínű, hogy sok emberben meg erősítette a hallott hírt, hogy ezek nemcsak partizánok, hanem kommunisták is, és ezt mi is büszkén hirdettük.

Megérkezésünk második napján a pályaudvaron meglátogatták csoportunkat a Magyar Kommunista Párt vezetői, élükön Rákosi Mátyással. Tájékoz-

tatást kaptunk az itthoni helyzetről, majd elmondották, hogy a párt várt bennünket és számít ránk. Mi megfogadtuk, hogy erőnket nem kímélve ott dolgozunk, ahová népünk és pártunk állít. Tagsági könyvvvel ugyan ekkor még nem rendelkezünk, de magunkat a kommunista párt tagjának tekintettük.

Az egyenruhánk a régi volt, de vitáinkon, forradalmi dalainkkal, a kommunista párt melletti határozott kiállásunkkal azt igyekeztünk megértetni, hogy az a hadsereg, melynek szervezése Debrecenben megkezdődött, nem lehet utóda a réginek, hanem attól gyökeresen különböző néphadsereg kell, hogy legyen. S erről mi, a hadseregbe belépő kommunisták kezeskedünk. Valóban, a magyar néphadsereg úttörőinek tekintettük magunkat. Dalban így fejeztük ki: „Leszünk egy jobb rend hű katonái...”, s ezt a szó legigazibb értelmében így is éreztük. Volt elvünk, célunk és elszánt akaratunk, hogy terveinket valóra is váltsuk.

Harctér — hadifogság — partizániskola

Debrecenben a „magyar katonapartizánok érkeztek” hír keltette a legnagyobb érdeklődést. Hogyan is lettünk mi volt katonák partizánok? Magyar partizánok a Szovjetunióban élt magyar kommunista emigránsokból, politikai büntető századokban a harctérre küldött kommunistákból, antifasisztákból, valamint a horthysta csapatok és a zsidó munkásszázadok partizánokhoz átszökött, átállt, vagy hadifogságba esett tagjaiból kerültek ki. A Szovjetunióban a különféle csoportokban tevékenykedő, a szovjet hadseregben szolgáló és partizániskolát végzett, hazai bevetésre készülő magyarok száma meghaladta az ezret.¹

A hadifogolytáborokban a magyar emigráns kommunisták politikai felvilágosító munkája eredményeként megismertük a háború valódi célját, Magyarország államfőjének, kormányának és urainak felelősségét Hitler Szovjetunió elleni háborújában való részvételünkért, valamint a fasizmus gatzetteit. Nagy többségünk itt vett a kezébe először és olvashatott marxista irodalmat, melyekhez még a zaslavli gyűjtő fogolytáborban is hozzájuthattunk. Mindezek nagy hatással voltak a gondolkodni kezdő katonákra. Az itt hallottak, olvasottak és az otthonról hozottak vittek azok táborába, akik a magyar nép és a Duna—Tisza menti kis ország megmentésén fáradoztak.

A horthysta hadsereg volt tagjai, de a zsidó munkaszolgálatosok közül is többségükben azok a munkások, parasztok és értelmiségiek jelentkeztek partizánharcra, akik általában nem csak az ország felszabadítását akarták a német megszállás alól, hanem valamilyen formában rendszerváltozást is. Ehhez viszont az indító töltetet többségünk otthonról hozta magával. Itt keltek életre azok a spórák, amelyeket gyermekkorunkban hintettek belénk a kommunizmusról, a kommunizmusról, az igazságról, az elnyomásról, vagy éppen a Szovjetunióról. A nagyapáinktól, apáinktól, az Oroszországból — ahogy akkor mondtuk — hazatért volt vöröskatonáktól hallottak a körülmények hatására kisarjadtak és cselekedeteinket meghatározó erővé váltak.

Azt, hogy vannak gazdagok és szegények, már 9 éves koromban megismertem. A problémám nem az volt, hogy miért kell nekem nyáron a gazdagok marhacsordáját őrizni, hanem, hogy az én apámnak miért nincs egy sem és másnak miért van annyi, hogy maga sem tudja megvigyázni. Tíz—tizenkét éves lehettem, de az atyai nevelés már belém oltotta, hogy a munkások és a szegénypa-

¹ L. erre vonatkozóan: Fegyverrel a hazáért. (Magyar ellenállási és partizánharcok a második világháború idején) Budapest, 1980. 164. o.

rasztok igazi hazája ott van, ahol nincsenek gazdagok és szegények, urak és szolgák, s hogy a Szovjetunió ilyen ország. Apám a szegényparaszt, volt segédmunkás, valamilyen szinten a marosvásárhelyi cukorgyárban szakszervezeti bizalmi volt. Kövesdombi egyszobás lakásunkban úgy havonta egyszer 4—5-en összejöttek, tanácskoztak és a Szovjetunióról közreadott folyóiratokat olvasgatták. Ilyenkor én az öcsémmel a kapu előtt az utcán játszottam, s ha rendőr jött arra, azonnal jeleztem. Akkor a vendégek kártyázni kezdtek.

1941—1943-ban, tényleges katonai szolgálatom idején, apámtól kaptam a híreket a szovjet—német arcvonal eseményeiről. Marosjárából átjárt a 8 kilométerre levő Telegdre, hogy meghallgassa Moszkvát. 1943 márciusi eltávozásom idején szereztem tudomást a sztálingrádi szovjet győzelemről és a 2. magyar hadsereg Don menti pusztulásáról. Egy évvel később, 1944. március 19-én — a harctérre indulás előtt — meglátogatott apám és a következő szavakkal búcsúzott: „Fiam, hősi halált halni szép dolog, de nem az urak Magyarországaért, hanem azért, amelyet mi várunk, a forradalmi Magyarországáért.”

Ez volt az atyai útravaló számomra, meg az az indító töltet, amely életutamat a kommunista párthoz és a partizánmozgalomhoz vitte. Atyám gondolkodásra készítő szavaihoz másnap különleges századparancsnoki eligazítást kaptunk.

A harctérre indulás a katonákban mindig nyomot hagy. A 33. hegyivadász zászlóalj 2. századában teljesítettem tényleges katonai szolgálatot Borgóprundon (Beszterce megye). Zászlóaljunk a 2. hegyidandárhoz, az viszont a kolozsvári IX. hadtesthez tartozott.² Vadonatúj — a hegyi vidék és a hegyi harc igényeinek megfelelő — ruházatot kaptunk: sínadrágot, hegymászó bakancsot és meleg alsót is. A hegyi csapatok sisak helyett siltes Bocskai-sapkát, borjú helyett hátziszakot hordtak. A 33/2. század hadilétszámra való feltöltését és felszerelését március 20-án befejeztük. Előző nap megtiltották a körletek elhagyását. A március 19-i eseményekről hivatalosan nem kaptunk tájékoztatást. De este a tisztek legényei a szálláskörletbe visszatérve izgalmas híreket hoztak. „A németek megszállták Magyarországot, mert a magyar kormány nem akart több katonát küldeni a frontra.” Ilyen tartalommal szereztünk tudomást a március 19-én történetekről és ehhez jött másnap reggel a különleges századparancsnoki eligazítás.

Beszterce megye lakóinak többsége szász és román. Így a mozgósítás során behívott tartalékosok között sok volt a német nemzetiségű. A század hadilétszámra emelése és felszerelése után a mintegy 35 létszámfeletti tartalékos felszerelésére megjött a parancs, de hogy kik legyenek a boldog hazatérők, azt a század parancsnoka jelölte ki nyilvánosan. Így szólt a felsorakozott személyi állományhoz: „Három és kétgyermekes tartalékosok lépjenek ki.” Ezek többsége szász volt. Majd hozzájuk fordulva folytatta: „Szászok kezet fel! Lépjetek vissza, egy németet sem engedek haza, ez a ti háborútok, harcoljatok!” Ilyen különleges harctéri útravalót adott Czár István százados³ a 33/2. századnak. Kijelentését minden bizonnyal Magyarország német megszállása váltotta ki.

Politikailag képzetlenek voltunk, de a hallottak mégis mély nyomot hagytak bennünk. A századparancsnok szavai megerősítették az előző este ismeretlen

² A hadtestnek alárendelt hadosztályokat és dandárokat a parancsnok — Dálnoki Veres Lajos vezérezredes — önálló kezdeményezésére 1944. március közepe táján mozgósították. A debreceni hadtest parancsnoka is késznek mutatkozott együttműködni az erdélyi hadtest parancsnokával. A két hadtest mozgósítása a hazánkat 1944. március 19-én megszállt német erők parancsnokságát arra készítette, hogy a Tisza vonalában megállítsa csapatait. A Tiszát csak a Sztójay-kormány megalakulása után lépték át.

³ A nevezett a Donnán — 1942—43 telén — ismerte meg a német fasiszták és a háború kegyetlenségeit. 1943 májusában foglalta el századparancsnoki beosztását. Első intézkedése az volt, hogy megtiltotta a német katonadalok éneklését.

forrásból elterjedt híreket. Mi, akik korábban egymás között soha nem beszélgettünk a háborúról, de nekünk sem beszélt senki, a határt átlépve már meg mertük kérdezni egymástól: tulajdonképpen miért jövünk Galiciába? Nagy dolog, amikor a katona már elkezd gondolkozni azon, hogy mit és miért csinál és kérdezni is mer.

A határt a Tatár-hágón 1944. április első napjaiban léptük át. Szídtuk a kora tavaszi napfényben sütkérező, pihenő németeket. Nemtetszésünknek még a tisztek előtt is hangot adtunk. Láttuk, hogy ők sem nagyon lelkesednek. Egyetlen esetre sem emlékszem, hogy a harcra indulás során, vagy harcba vetés előtt közülük bárki is lelkesítő beszédet mondott volna a háborúról.

Április 14-én Gyeljatyin körzetében kerültünk bevetésre. Az 1. szakasz, melyet egy géppuskás, egy állványos golyószórós, egy nehézpuskás és egy gránátvető raj támogatott, azt a harcfelelőst kapta, hogy Gyeljatyintól északnyugatra egy kiemelkedő magaslaton rendezkedjen be védelemre, zárja le a faluból Dora felé vezető utat és biztosítsa a zászlóalj visszavonulását. A kijelölt védőkörletben előre kiépített lövésztechnóket és gödröket találtunk, műszaki munkára nem volt szükség. A védőkörlet megszállása után csend borult az erdőszéli kis tisztásra. A kellemes tavaszi napfényben elszundítottam. A délutáni álbomból géppisztolyropogás riasztott fel. A szakasz előtt egy szovjet csoport jelent meg, mintegy 20—25-en lehettek. Több sorozatot lőttek ránk. Az elől levő tűzfészekből — parancsra — néhányan viszonzták a tüzet. A szovjet harcosok azonban, mintha mi sem történt volna, tovább közeledtek állásaink felé. A szakaszban pánik tört ki, és mintha parancsot kaptunk volna: a fegyverek sorra elhallgattak. A szakasz, a támogató rajokkal — mintegy 45 fő, a többi elesett — jóformán ellenállás nélkül letette a fegyvert, megadta magát. Én „Hurrá Sztálin” kiáltással üdvözöltem a felém jövő szovjet katonát. Ő az anyámat emlegető, katonáknál szokásos szavakkal válaszolt, amit csak hetek múlva értettem meg.

Már hadifogoly életünk kezdetének tapasztalatai is megcáfolták a szovjet hadifogságról terjesztett fasiszta rémhíreket. Foglyul ejtőink és kísérőink is mindvégig emberségesen viszonyultak hozzánk. Még a harcmezőn sorakoztatottak, csak a fegyvert, löszert, bicskát és derékszíjat kellett leadni. Mi már azonban mindezeket magunktól eldobáltuk, még a rendfokozatokat is letéptük. Másnap nagyon sajnáltuk a hátizsákjainkban maradt konzerveket és a kétszersültet, s irigyeltük azt a pár embert, akinek volt bátorsága a hátizsákját megtartani. Ők így válaszoltak: A katona még hadifogságban is csak parancsra cselekszik. Nekik volt igazuk. Csatunkat Gyeljatyinban egy kb. ezred-szintű parancsnokság előtt megállították. Tisztek és katonák vettek körül, minden áron beszélni szerettek volna velünk. Sajnos, ez nem ment. Volt, aki németül szólt hozzánk, s csodálkozott, hogy azt sem értjük. A németül értők meg hallgattak. Végül egy ruszin fiú vállalkozott tolmácsolásra. Orosz nyelvtudására jellemző volt: azt a kérdést, hogy „Jeszt panosz?”, ami magyarul hasmenést jelent, ő így fordította: „A doktornő azt kérdezte, kinek van panasza?” Nézegették öltözetünket. A tolmács szerint ez az egység először találkozott bugyynosnadrágos és hegymászásra alkalmas bakancsokkal felszerelt magyar kötelékekkel. A doktornő megvizsgálta a sebesülteket, ahol indokolt volt, átkötöztette. Keresték a tisztet. Nem értették, hogy hogy ennyi emberrel nincs tiszt? Mondtuk: „oficér kaput”. Valóban így történt, Tóth tartalékos főhadnagy elesett. Miközben kölcsönösen vizsgálgattuk egymást és az eseményekkel járó feszültség kezdett felengedni, megjelent három katonalány, kezükben vedrekkel. Ezekben kenyér és szalonna volt feldarabolva, amit villámgyorsan szétosztottak köztünk. Ilyen volt az első fogadtatásunk.

A második kellemes meglepetés a sebes Pruton való átkelésnél történt. Az őrség parancsnoka ugyanaz az őrmester volt, aki lehozott a hegyről. Kísérőnek négy katonát kapott. Alig tehattünk meg 300—400 métert, amikor a folyóhoz értünk. Híd nem lévén, át kellett gázolni. Ötös oszlopban értünk a folyóhoz. A Prut szélessége 10—12 méter, mélysége 80—100 centiméter lehetett. Az őrmester parancsot adott, hogy a köpenyt vessük le, tegyük a nyakunkba és az ő nyomában gázoljunk át a vízen. Így tettünk. Ő ment elől, mi utána. Ez a cselekedet is emberségről tanúskodott. Átkelés után levetkőztünk, kifacsartuk a vizes ruhánkat, újra felöltöztünk és meneteltünk tovább. Az éjszakát szénás csűrben töltöttük. A széna nagyon jót tett átfázott testünknek és vizes ruházatunknak.

Reggel korán ébresztettek. Őrmesterünk azzal állt elő: azt hallotta a magyarokról, hogy szeretnek dalolni. Arra kért, ne lógassuk a fejünket, hanem énekeljünk. Mondtuk, hogy üres hassal nem lehet. Nyicsevo — válaszolta — közelünk egy lengyel faluhoz, ott reggelizünk. A falu nevére nem emlékszem, csak arra, hogy húsvét volt és a lengyel lakosság megvédégtelt minket.

Míg a reggeli tartott, őrmesterünk megtanulta a tolmáctól „nótát” vezényszót. Sorakoztatott, majd amikor a menetbe lendültünk, elkiáltotta: nótát. Valamennyien elneveltük magunkat, válaszként olyan őszinte érzéssel énekelünk, ahogy már régen hallottam magyar katonákat dalolni. Dél felé érkeztünk meg a magasabb parancsnokságra, ahol fogságba ejtőink és kísérőink átadtak a fellettes szervüknek. Őrmesterünk a következő szavakkal búcsúzott: Na minden jót magyarok, nektek a háború örökre véget ért. Én megyek Magyarországra, kizavarom onnan a németeket. Mi sok szerencsét kívántunk ehhez. Ellenségeként találkoztunk és csaknem barátként váltunk el. Ő volt az első szovjet ember, aki 35 év után is él az emlékezetemben.

Hadifogolycsoportunk, amelynek létszáma a frontról távolodva napról napra nőtt, május második felében Zaszlavlba érkezett. Itt találkoztunk először magyar kommunistákkal, Révai Józseffel, Vas Zoltánnal, Fazekas Józseffel és másokkal, akik választ adtak mindazokra a kérdésekre, amelyek a katonákat foglalkoztatták: miért szállták meg a németek Magyarországot, miért hoztak bennünket Galíciába, miért folyik ez a háború? 1944 június elején egy hadifogoly nagygyűlésen, ahol a szónokok Révai József, Vas Zoltán és Jánossy Ferenc ref. lelkész voltak, bejelentették, hogy a szovjet kormány nekünk is megengedte a „légió” szervezését. A neve „Kossuth dandár” lesz, és a szovjet hadsereg kötelékében kerül alkalmazásra a német fasiszták által megszállt hazánk felszabadításának elsősegítésére. Volt, aki könnyes szemmel vette tudomásul a hírt. A szervezők felhívták a hadifoglyokat, hogy minél többen jelentkezzenek. Emlékezetem szerint a magyarok száma a zaszlavli táborban akkor mintegy 2500 katona, munkaszolgálatos és tiszt lehetett; ezeknek közel 40%-a jelentkezett a dandárba. Annyira beleéltük magunkat, hogy a töltöttkáposzta, a bécsiszelet, a halászlé, a túrós csusza és a disznótoros stb. ízletes meséi közé, amelyek a hadifoglyok mindennapi beszédtemái voltak, felvételre került a német megszállók elleni harc is.

Sajnos, csak pár napig készülődhattunk. Ha nem tévedek, alig múlt egy hét és megjött a szomorú hír. Ezt is Vas Zoltán hozta. Hozzám így jutott el: „Mivel a dandárparancsnoki posztra felkért tábornok nem vállalja el a vezénylest, a Párt Moszkvai Bizottsága a »Kossuth dandár« szervezését levette a napirendről.” Ennél több magyarázatot nem kaptunk. Azt sem mondták meg, hogy ki volt ez a tábornok és miért nem vállalta a dandárparancsnoki teendőket ellátását. A hallottak nagyon megdöbbenettek. Nem voltunk valami jó véleménnyel a magyar tölgyfalombosokról. Különösen azt nem értettük, hogy a kommunista

vezetők miért akarnak a dandár élére mindenáron táborno­kot állítani. Nem voltunk anarchisták, elismertük, hogy tisztekre, parancsnokokra szükség van, de azt, hogy azért, mert táborno­k nem vállalja a légió vezetését, miért kellett félretenni az egészet, józan paraszti ésszel nem tudtuk megérteni. Nem emlékszem olyan tereferére, ahol egymás között a táborno­kot marasztaltuk volna el. Mivel a „Kossuth dandár” felállítás­a — a több ezer jelentkező ellenére — elmaradt, 1944 június végén toborozás kezdődött a magyarországi partizánharcra. Ezzel a légió ügye teljesen lekerült a napirendről, mással voltunk elfoglalva, még a partizániskolán sem tértünk vissza rá.⁴

A „Kossuth dandárba” az összeírást megbízottak végezték, a partizánharcra jelentkezőket viszont maga Vas Zoltán írta össze. Ezzel is kifejezésre jutott, hogy minőségileg másfajta tevékenységről van szó. Itt már a vállalkozók száma is erősen megcsappant. Igaz, a tömeges jelentkezést a szervezők sem igényelték, sőt csaknem illegálisan ment az összeírás. Nem hívták fel tömeggyűlésen figyelmünket a jelentkezésre. Magam is véletlenül szereztem tudomást az akcióról. Ekkor már a tábor szabóműhelyében dolgoztam. Egymás véleményét, nézeteit jól ismertük, a munka mellett rendszerint megvitattuk az új híreket, a politikai eseményeket. Egy szép nyári reggel azzal fordult hozzám a műhelyfőnök: „Ölvedi, nem akarsz partizánnak jelentkezni? Itt van Vas Zoltán, a magyarországi partizánharcra toboroz”. Kezdetben bizonytalankodtam, én nem ismerem őt, ő engem, mi a biztosíték, hogy elfogad? „Veszteni valód nincsen, meg kell próbálni” — jegyezte meg valaki a szaktársak közül. Ekkor szólalt meg Galbács István. Én ismerem Uszta Gyulát, hátha ez elég lesz. Elindultunk hát szerencsét próbálni. Ahogy kiléptünk a középkori lengyel kolostor vastag falai közül, az udvaron szembetalálkoztunk Vas Zoltánnal. Galbács szólalt meg elsőnek: „Uszta Gyula barátja vagyok, együtt dolgoztam vele, kérem vegyenek fel a partizánharcra jelentkezettek közé!” „Remek, Uszta barátaira szükségünk van” — válaszolta Vas Zoltán, és már írta is fel a nevét. Majd hozzám fordult: „Maga is Uszta barátja?” „Nem, de én is szeretnék partizán lenni”. „Mi az a kezében?” (A táborban úgy voltunk mint a csiga, mindenünket vittük magunkkal. Nem volt senkinek kijelölt szálláshelye. Ott feküdtünk le a teremben, ahol éppen üres hely maradt. Ezért mindent magunkkal hurcoltunk. Vas Zoltán „Tizenhat év fegyházban” c. könyvét olvastam akkor.) „Az Ön könyve Vas elvtárs”. Egy esemény elmondásával igazoltam, hogy a mű közepe táján tartok. „Mit olvasott még?” „A bolsevik párt rövid történetét és Sztálin rövid önéletrajzát” — válaszoltam. Nem szólt semmit. Majd azt kérdezte: „Jelentkezett a légióba”? Az igen után felírta a nevemet a magyarországi partizánharcra jelentkezettek közé. „Rendben van, a vizontlátásra” — és elbúcsúzott tőlünk. Így történt. Nem volt vallatás, faggatás. Vas Zoltánt nem érdekelte, hogy ki honnan jött, hanem inkább az, hová megy. Bizonyára tapasztalta, hogy az ismeretlen, messziről jött emberek sok mindent mesélnek magukról, éppen ezért nem faggatta őket. Némán ballagtunk vissza egymás mellett. Csaknem mindketten egyszerre kérdeztük: vajon nem járunk ezzel is úgy, mint a légióval? Talán nem, mert ide nem kell táborno­k — jegyeztem meg.

Az esetet követő harmadik-negyedik napon a reggeli létszámellenőrzésnél a légió ügye 1944 nyarán teljesen lekerült a napirendről, mással voltunk elfoglalva. Ilés Béla Honfoglalás című könyvében a problémát újra felelevenítette. A dolgokat — leegyszerűsítve — úgy találta, hogy a magyar légió megalakulását gróf Stomm Marcell altábornagy és Deseő László vezérőrnagy hiúsították meg. A kérdést csak bonyolítja, hogy ezt a szép mese­szöveggel, elevenen, anekdotikusan megírt regényt nagyon sokan történelemnek hitték, s talán hiszik még napjainkban is. A könyvhöz írt fülszöveg azon mondata, hogy „... az egész nép életére kiható eseményekről tudósít a történettudomány pontosságával...” nagyon sok olvasót megzavart. Talán ezzel magyarázható, hogy a légió kérdése tudományos elemzéssel mind a mai napig nincsen feldolgozva. Holott azt is ideje lenne már bemutatni, hogy 1943-ban és 1944-ben nem azonos okok miatt hiúsult meg a légió szervezése!

kiállítottak bennünket. Fürdőbe vittek, a kopott és szakadt ruházatot kicserélték és még aznap este 25—30-an indultunk Zbarazsba. Nincs adatunk arra, hogy hányan jelentkeztek Zaslavlban partizánnak, csak azt tudjuk, hogy a két csoportban hatvanan érkeztek az antifasiszta iskolára⁵. Az elsők már 4—5 nappal megelőztek bennünket. Mint az öreg diákok a fiataloknak, szakértelemmel magyarázták az iskola napirendjét és a foglalkozások tartalmát. Különösen az ragadta meg az újonnan érkezett, hogy a tiszt hallgatók javaslatára katonák és tisztek viszonyában elfogadták a tegeződést, a legközvetlenebb érintkezési formát.

Zbarazsban mintegy két hetet töltöttünk. Megismerkedtünk a legáltalánosabb társadalmi-politikai kérdésekkel és egymással. Mai értékmerővel vizsgálva ez előkészítő volt a szvjatosinói központi partizániskolára. Innen Ráczy Gyula — az iskola magyar tagozatának vezetője — egy kis csoporttal értünk jött. Ráczy elvtárs minden partizánjelölttel egyéni beszélgetést folytatott. Néhány jelölttel ún. előzetes beszélgetés is volt. Ezek közé tartoztam én is. Senki ismerősöm nem volt. A századomtól még egy honvéd, Lőrincz Béla jelentkezett partizánnak. De ő, mint később elmondta, amikor kérdezték felőlem, csak annyit mondott, a rendet, fegyelmet megköveteltem. Ez valóban nagyon kevés volt ahhoz, hogy egy továbbszolgáló szakaszvezetőt megítéljenek. Este vacsora után rendszerint az elhelyezési körlet előtt sétálgattunk. Így volt ez azon a szép nyári délután is, amikor váratlanul belém karolt M. K. hadnagy. „Te vagy ugye Ölvédi szakaszvezető?” — kérdezte. Bólintottam. Bemutatkozott — ezt megelőzően még nem váltottunk szót egymással — és elmondta, az iskola vezetése azzal bízta meg, hogy beszélgessen velem. Majd arra kért, mondjam el, ki vagyok, honnan jöttem, egyszóval röviden eddigi életemet. Először adtam elő életrajzomat. Gyermekeimmel, inaskori és a marosvásárhelyi munkásmozgalmi emlékekkel kezdtem M. K. csakhamar félbeszakított és arra kért, hogy inkább a katonai pályámról beszéljek. Elmondtam, hogy mindig tanító szerettem volna lenni, de a tanuláshoz szükséges anyagiakat nem tudtam előteremteni. Észak-Erdély Magyarországhoz történt visszacsatolása után tanítóhiány lépett fel. Különösen a román falvak maradtak tanító nélkül, ezért bizonyos könnyítéseket engedtek az oklevél megszerzésében, előnynek számított a román nyelvtudás. Ilyen oklevélről álmodoztam. De anyagi lehetőségeim azt továbbra sem tették lehetővé. Ezért 4 év továbbszolgálatot vállaltam és megkezdtem magánúton a tanulást. Három osztályt már így végeztem el. Most júniusban vizsgáztam volna negyedikből, ha a háború nem szól közbe. Partnerem megjegyzés nélkül végighallgatott, majd arra kért, hogy azt mondjam még meg, miért jelentkeztem partizánnak? Először is azért, mert így akarom segíteni hazám felszabadítását a német fasiszta megszállás alól. Továbbá elmondtam, hogy apámtól és barátaitól mit hallottam a Szovjetunióról, ezért nagyon szeretném, ha háború után nálunk is szovjet rendszer lenne. Itt szavamba vágott a hadnagy: „Ez marhaság, rendszerváltozás lesz, de nem szovjethatalom!” Ezen aztán én lepődtem meg. Arra nem emlékszem, hogyan fejeződött be beszélgetésünk. Soha nem tudtam meg, hogy provokálni akart-e ezzel, vagy hogy ő valóban úgy érzett akkor, ahogy nyilatkozott. Én mindenesetre tudomásul vettem, hogy a távolabbi jövőt illetően nem egy hullámhosszon vagyunk és nem akar mindenki szocializmust. Érthető, hogy ezek után izgatottan vártam a találkozást Ráczy Gyula elvtárral. Másnap hívatott is. Csak amikor megkezdődött a beszélgetés, akkor könnyebbültem meg. Ő inkább a marosvásárhelyi munkásmozgalmi dolgok után érdeklődött; mint erdélyi kommunista kiválóan ismerte azokat. Em-

⁵ L. erre vonatkozóan *Borbíró László*: Emlékezzünk! Hadtörténelmi Közlemények, 1978. 3. sz. 407—417. o.

lékezett arra a sztrájkra is, ahol az apám szervező volt. Majd arra kért, nevezek meg vásárhelyi kommunistákat. A legismertebbeket felsoroltam. Én is ismerem őket — válaszolta. A beszélgetést így fejezte be: „Fiam, igazat mondtál, köztünk a helyed, jó, hogy idejöttél.” Ezek a szavak újra visszaadták önbizalmamat, elfelejtettem az előző napi kellemetlenséget, amit csak 25 év után meséltem el Rácz elvtársnak is.

Július utolsó napjaiban érkeztek meg a Kijev melletti szvjatosinói központi partizániskolába. A magyar tagozat vezetője ekkor Nógrádi Sándor volt. Itt már nemcsak politikai, hanem szakmai képzésben is részesültünk. Partizánharcászatot, aknaismereteket, aknatelepítést, robbantást és felderítést tanultunk. A politikai foglalkozásokon megmagyarázták, hogy mi a fasizmus, mik a Szovjetunió ellen indított hitlerista háború igazi okai, milyen szerepet vállalt ebben a gyalázatban Horthy Miklós és kormánya. Megértették velünk, hogy a magyar nép jövője szempontjából a fasizmus elleni fegyveres harcban való részvételünk döntő jelentőségű. Különösen sokat foglalkozott velünk Rácz Gyula elvtárs, akit nemcsak tiszteltünk, de szeretünk is. Fáradságot nem ismerve, atyai türelemmel magyarázta a kegyetlen jelent, s élénk tárta népünk, a munkásság és a parasztság élete megjavításának útját. Rákosi Mátyás és Révai József is tartott előadást.

Rákosi Mátyás 1944 augusztus közepe táján érkezett a partizániskolára. Mint a magyar antifasiszta és kommunista mozgalom külföldi szervezőjét és vezetőjét, izgalommal vártuk, tisztelettel köszöntöttük és nagy érdeklődéssel, figyelemmel hallgattuk. Az ott elhangzott előadása: „A magyar jövőért” című könyvében nem került közlésre. Feljegyzésem nem maradt. Emlékeim alapján három fő probléma köré csoportosítom az akkor hallottakat: 1. Ki a felelős azért, mert Magyarország belépett történelmünk legigazságtalanabb háborújába? 2. Miért került sor az ország német megszállására? 3. A kivezető út a fenyegető katasztrófából: a nemzeti ellenállás, harc a német megszállók ellen. Az előadás tehát alapvetően: a „Ki a felelős” és „Fogjon össze minden hazafi” című, már elhangzott beszédeire épült.⁶ A „Ki a felelős?” témakört már az antifasiszta és partizániskolán is feldolgoztuk. Minden bizonnyal ezzel függ össze, hogy a beszéd jelentős részét az előadó a második és a harmadik csoportba sorolt problémák megértetésére fordította. Különösen megragadták a hallgatóságot Rákosi azon megállapításai, hogy: „A magyar—német sorsközösség újra annak bizonyult, ami ezer éven át volt: német elnyomásnak, a magyar nép kifosztásának... Nem az erő, a gyengeség készítette Hitlert arra, hogy szövetségét megszállja.” Majd arra is utalt, hogy a nemzeti ellenállás lehetőségei lényegesen megjavultak. Elénk tárta, hogy az ország és a nép „elszenvedi mindazt a gyötrelmet, ami a német megszállással együtt jár és ugyanakkor Hitler szövetségese is. Ezért az új kínok dacára sem élvezzi azt a rokonszenvet, amit a letiport kis népek élveznek.” „A magyar hazafi kötelessége, hogy mindenkivel fogjon össze, aki komolyan akar harcolni az ország felszabadításáért. A hazafias erők összefogása, a nemzeti ellenállás megszervezése: ez ma a központi feladat.”⁷ Az idézeteket az 1944. április 28-i írásából vettem, alapvetően ezt mondta el a partizániskolán is. A beszédből következtetni lehet arra, hogy Rákosiék azt a koncepciót, amit Gerő 1943-ban így fogalmazott meg: „Horthyval, vagy az országgal! — így van feltéve a kérdés, harmadik lehetőség nincsen.” Magyarország német megszállása és a három nagyhatalom 1944. május 13-án közzétett felhívása után bizonyos vonatkozásban módosították. A szövetségeseik felszólították Bulgária, Finnország, Magyarország és Románia vezetőit, hogy szakít-

⁶ Rákosi Mátyás: A magyar jövőért. Budapest, 1950. 245. és 389. o.

⁷ Uo. 389—393. o.

sanak a hitleri Németországgal. Tudomásukra adták, hogy ezzel megrövidíthetik az európai háborút, csökkenthetik saját veszteségeiket és elősegíthetik a szövetségesek győzelmét. Azt sem hallgatták el, hogy a szövetségesek a csatlós államokkal hajlandók tárgyalni és ennek időpontja az adott ország jelentkezésétől függ.⁸ 1943-ban például Rákosiék azoknak a tiszteknek fogadták el a jelentkezését a légióba, akik nem csak Hitler, hanem Horthy és csapatai ellen is készek voltak cselekedni. Más alternatívát akkor nem is kerestek. Nem ismerték az itthoni katonapolitikai helyzetet és lehetőségeket. Figyelmen kívül hagyták, hogy a magyar társadalom valamennyi rétegében — még a munkásság körében is — voltak illúziók Horthy Miklós „kiugrása” iránt. Rákosiék nem értették meg a tiszték többségét, ők viszont a moszkvai kommunista emigráció vezetőit. A „Legfőbb Hadúr”-hoz fűződő érzelmi kapcsolataik erősebbnek bizonyultak, mint az „értelem” parancsa. Vas Zoltán, a „Kossuth dandár” és a magyar partizánmozgalom egyik szervezője, „Hazatérés” című könyvében ezt írja: „... a moszkvai emigráció vezetői is hibásak, hogy a magyar hadtest megalakulása feltételeként egyetlen lehetőséget szabtak a törzstisztek felé, ahogyan azt Rákosi és Gerő diktálták”. Ez a merevség akkor nem csak a légió, hanem a Magyar Nemzeti Bizottság megalakulását is megghiúsította.

1944 nyarán ebben a vonatkozásban, amit Rákosi említett beszéde is bizonyít, módosítás történt. 1944 jelszava: mindenkivel összefogni, aki hajlandó harcolni a német fasiszta megszállók ellen, az ország felszabadításáért. Ennek a második jelentése, hogy fegyverünket azok ellen is használjuk, akik védemzik a megszállókat. Ez a jelszó már megfelelt az 1944 nyarára kialakult itthoni katonapolitikai helyzetnek is. A kommunista párt itthoni vezetése a nemzeti erők összefogására törekedett. Már az 1944. március 19-i felhívásában harcba hívja a nemzetet a német megszállók ellen és májusban, kezdeményezésére, megalakult a Magyar Front.

1970-ben Rácz Gyula elvtárrsal — a partizániskola volt politikai vezetőjével — Rákosiék taktikájáról beszélgettünk. Következtetéseimet helyeselte és hoztátette: Rákosi az előadás után az iskola magyar tagozatának vezetőivel külön értekezett. Úgy értékelte, hogy az új helyzetben Hitler Duna-menti csatlósai közül minden bizonnyal Magyarország lesz az első, aki szembefordul Németországgal, sőt nem kizárt, hogy ebben a fordulatban maga Horthy Miklós is részt vesz.

A Lakatos-kormány megalakulása után (1944. augusztus 29.) 1—2 nappal Rákosi Moszkvából felhívta Rácz Gyulát telefonon. A kormányváltozást úgy értékelte, mint Horthy első lépését a szakítás előkészítésére. Nem az értékelés volt hibás. Minden logika azt követelte, hogy legalább a huszonnegyedik órában tegyenek valamit. Horthy és a Lakatos-kormány a nemzeti történelmünk által követelt feladat végrehajtására tehetetlennek és gyengének bizonyult. Horthy és a magyar uralkodó osztályok katasztrófapolitikájának a következménye, hogy az ország hadszíntérré változott.

Nem történt változás azonban Rákosiéknál az itthoni kommunista mozgalom megítélésében. Előadásában Rákosi beszélt a magyarországi demokratikus pártokról, de egy szóval sem említette, hogy él és dolgozik itthon a kommunista párt, hogy az illegális nehézkörülményei között szervezi az ellenállást, hogy vezetésével kialakult a magyar antifasiszta és németellenes erők összefogása. „Először is azt kell leszögezni — írja Fehér Lajos Így történt című munkájában —, hogy volt ellenállás, volt partizánmozgalom Magyarországon: döntően

⁸ A dokumentumokat I. A második világháború képei. Budapest, 1970. Első kiadás, 437. o.

az illegális kommunista párt kezdeményezésére és közvetlen irányításával. Amit a rendkívül nehéz, bonyolult helyzet megengedett a párt minden tőle telhetőt megtett ennek érdekében.”

Az iskolát 1944. augusztus végén befejeztük, de már augusztusban megkezdődött ejtőernyős partizáncsoportok bevetése hazánk északkeleti területeire. Először — ahogy mi neveztük — az öreg partizánok, az Uszta- és Dékán-ottrjadok kerültek alkalmazásra. Csakhamar sor került azonban a júliusban érkezettek-re is.

Negyedmagammal az Észak-Erdélybe tervezett magyar, román és szovjet vegyes csoportban jöttem számításba. Az elgondolás az volt, hogy a szovjetek mellett legyen négy románul beszélő magyar és négy magyarul beszélő román. Az 1944. augusztus 23-i események a terv realizálását feleslegessé tették. Ezt követően az újonnan érkezettekhez osztottak be, mint kiképző szakasparancsnokot. Egy-két hétig lehettem ebben a beosztásban. Innen Ráczt elvtárs személyes kérésére az iskola szabóműhelyébe kerültem és ott dolgoztam október végéig.

Mivel a bevetett ejtőernyős partizáncsoportjaink zöme nem érte el a kívánt eredményt Magyarországon és érzékeny veszteségeket szenvedtek, vezetőink az újabb osztagok ledobását ideiglenesen leállították. A már megalakult Bogyó-, Csatári-, Földes-, Guba- és Kovács-ottrjadokat, alárendelve a 4. Ukrán Front partizán törzsének, a Sztanyiszlav melletti hadirepülőter szomszédságában, Opresovce faluban összpontosították. Ide irányították később azokat is, akik október végén végezték el a szvjatosinói központi partizániskolát. Kérésemre a magyar tagozat új parancsnoka — Révész Géza elvtárs (az 1944. október 8-án hazai bevetésre indult Nógrádi Sándort váltotta fel) — engedélyezte, hogy csatlakozzam az Opresovcéba indulókhoz.

Csoportunk — mintegy 70—80 fő — Garasin Rudolf szovjet tartalékos őrnagy parancsnoksága alatt 1944. november 2-án érkezett meg a fent említett kis ukrán faluba.

Az újonnan érkezettek közül megszervezték az „A” csoportok „B” osztagait és feltöltötték az öreg otrjadokat. Én a Guba „A” csoportba nyertem beosztást, mint felderítő. Újra azok közé kerültem, akikkel együtt indultam el Zaslavl-ból és akikkel közösen tanultam a központi partizániskolán. Itt megkaptuk felszerelésünket, fegyvert, alsó-felső ruházatot és a méreteinkre szabályozott ejtőernyőt, melynek összehajtásánál mindenki köteles volt személyesen részt venni. A partizáncsoportokban naponta rendszerint 3—4 órás foglalkozásokat tartottunk. Ezek politikai tájékoztatók és szakmai gyakorlatok, éleslövészetek voltak. Vezetőink nagy figyelmet fordítottak arra, hogy megismerjük a háború menetét, de különösen a magyarországi hadműveleti helyzetet. Csaknem minden nap szót ejtettünk a hazánk területén dúló harcokról és vártuk a parancsot hazai feladatra. Opresovcéból a Kovács-csoport kísérelt meg bevetést, de mivel a földi jelzés nem volt az adott időben, a repülőgép visszafordult.

November utolsó hetében váratlanul parancs érkezett, de nem a magyarországi bevetésre, hanem a partizánmozgalom, a partizántörzsek, -csoportok végérvényes megszüntetésére. A háború menete és az arcvonalak helyzete nemcsak hogy nem igényelte, hanem egyenesen feleslegessé tette a partizántörzsek további fenntartását. A Szovjetunió területe erre az időre csaknem teljesen felszabadult, a partizánoknak nem volt hol tevékenykedniök. Magyarországon viszont a harcok már Budapest térségében dúltak. A 3. Ukrán Front csapatai a Balaton és a Duna között folytatták sikeres előnyomulásukat Székesfehérvár felé.

Az intézkedés a szovjet partizánokat a Vörös Hadsereg soraiba hívta, illetve ajánlatot tettek a helyreállítási munkálatokba való bekapcsolódásra. Az opresovcei magyar csoportokra vonatkozóan semmi központi rendelkezés nem érkezett. A 4. Ukrán Front partizántörzsétől azonban igen. Három napon belül le kellett adnunk partizánfelszerelésünket, csak a ruházatot tarthattuk meg. Helyzetünket súlyosbította az, hogy megszűnt az élelmezésünk. Közel tíz napig csak az ukrán családok élelmeztek, ahová be voltunk szállásolva. A válságos napokban mindössze annyi vigasztalás érkezett, hogy a szovjet kormány valamennyi magyar partizáncsoportot haza enged, azaz a magyar szervek rendelkezésére bocsátja őket. Ezt is inkább olyan nyugtató hírek tekintettük. Ez készítette arra Földes Pált, a több éves partizánharcokban megedzett csoportparancsnokot, hogy — felsőbb engedély nélkül — jelentéstételre Moszkvába repüljön.

Nehéz helyzetünkből végül is a kivezető utat Garasin Rudolf találta meg. Mi úgy tudjuk, Sztanyiszlav helyőrségparancsnokának javasolta, hogy fogadja alárendeltségébe az opresovcei magyar partizánokat, mint kiegészítő karhatalmi egységet. Fegyverezzen fel és élelmezzen bennünket, hazaindulásunkig. Mi ennek fejében rendszeres helyőrség- és járőrszolgálatot adtunk, részt vettünk a bűjkáló ukrán nacinalisták, banderisták összeszedésében és más karhatalmi feladatok végrehajtásában. Ma sem tudjuk pontosan, hogy ügyünkről végül is hol döntöttek, csak azt, hogy az adott körülmények között ez volt a legjobb megoldás.

Az új feladatoknak megfelelően csoportjainkban bizonyos szervezési módosításokat végeztünk. Gyökeres változások azonban csak Révész Géza 1944 december végi látogatása után történtek. Révész elvtárs — a magyar partizáncsoportok főparancsnoka — részletes tájékoztatást adott a magyarországi helyzetről, a kommunista párt tevékenységének eredményességéről, a megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormányról, a Németországnak történt hadüzenetről, és arról, hogy hazánk felszabadításának meggyorsítására és a fasizmus elleni további harcra új hadsereget szerveznek és hogy a közeljövőben sor kerül a szövetségesek és Magyarország között a fegyverszünet aláírására. Utalt arra is, hogy a párt várja a volt partizáncsoportok hazatérését, számít segítségünkre. Ezt követően — javaslatára — a partizáncsoportokat feloszlattuk és katonai szervezetté, azaz századdá alakultunk át. Újra katonák lettünk, egy eljövendő új hadsereg tagjainak tekintettük magunkat, vártuk pártunk és kormányunk hazahívó szavát. Politikai foglalkozásokon megvitattuk a Magyar Kommunista Párt — 1944. november 30-án Szegeden nyilvánosságra hozott — programját. Bár az még nem szólított fel antifasiszta magyar alakulatok szervezésére, de megállapítását, hogy a „... magyar nép létérdeke a nemzet cselekvő részvétele az ország felszabadításában a német iga alól...” úgy értelmeztük, egy új hadsereg felállítása az első feladatok közé tartozik. Arról is szót ejtettünk, hogy ez nem az „urak” hadserege lesz, hanem 1848/49-hez és 1919-hez hasonlóan néphadsereg kell, hogy legyen. Már ekkor úgy véltük, a kommunistákra nagy szükség lesz az új hadseregben és minden bizonnyal a párt is oda irányít bennünket.

Nevelőtiszt lettem, a haza szolgálatát választottam

1945. január 20-án került sor a szövetségesek és Magyarország között a fegyverszüneti szerződés aláírására. Ezt követően gondolatban egyre gyakrabban jártunk Magyarországon. Különösen örültünk, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány elsőrendű feladatának tekinti egy új hadsereg megalakítását, amely a

szovjet hadsereg oldalán részt vesz hazánk még német megszállás alatt levő területének felszabadításában. Ha már partizánként hazánkban nem kerülhetünk bevetésre — mondogattuk —, akkor legalább mint az új hadsereg katonái harcolhassunk népünk szabadságáért és függetlenségéért. Vágyunk volt, hogy a magyar néphadsereg első fegyveres alakulatának katonái lehessünk.

Végre, 1945. február 2-án, megérkezett a hazahívó parancs. Emlékezetem szerint 2—3 nap alatt készültünk fel az útra. Búcsút vettünk a falu ukrán lakosságától, akik befogadtak hajlékukba és kevés élelmiszerüket is szeretettel megosztották velünk.

Február 17-én érkeztünk meg. Századunkból, valamint az utánunk érkezett más partizáncsoportokból, megalakult az új magyar hadsereg első alegysége, a 6. önálló őrzászlóalj. Március 1-től az őrszolgálatot a kormányhivataloknál már a zászlóalj katonái adták.

Néhányan, erdélyiek, akik semmit sem hallottunk hozzátartozóinkról, sem ők rólunk, március első felében tíz nap szabadságra távoztunk. Garasin elvtárs a debreceni szovjet parancsnokságon elintézte, hogy olyan orosz nyelvű dokumentumot kaptunk, amely feljogosított arra, hogy Románián keresztül is utazhassunk. Nagy boldogság volt a találkozás szüleimmel és testvéreimmel. Apám könnyes szemekkel vette tudomásul, hogy halottnak hitt fia nemcsak él, hanem partizán lett, azaz megfogadta az atyai útavalót.

Távollétem alatt Debrecenben az őrzászlóaljnál nagy változások történtek. A körülményekhez viszonyítva, amennyire lehetett, a zászlóalj a Hatvani utcában néhány üresen maradt házban berendezte körleteit és megszerveződtek a századok is. Nagy eseménynek számított, hogy azoknak, akik kérték felvételüket a kommunista pártba, kiosztották a párttagsági könyvet. Én a századparancsnoktól vettem át. A zászlóaljnál ekkor még nem volt sem pártszervezet, sem párttitkár. A Szovjetunióból hazatért partizánok és partizániskolát végzetek zöme még kint magáévá tette a párt célkitűzéseit és egy életre vállalta a párt ügyének szolgálatát. Amikor megérkeztünk Debrecenbe, még a pályaudvaron összeírtuk azok nevét, akik felvételüket kérték a kommunista pártba. Hasonlóan jártak el a többi csoportnál is. Tagsági könyveinket a pártközpontban, Révész Géza elvtárs osztályán állították ki.

A tagsági könyv átvétele után megismerkedtem azzal a miniszteri paranccsal, melyben a volt partizánokat soron kívül előléptették egy rendfokozattal: őrmester lettem. Ezt követően arról tájékoztattak, hogy a volt partizánok jelentkezhetnek a rendőrséghez, vagy az 1. és 6. hadosztályba nevelőtisztnak. Első kérdésem ez volt: „Mivel kell foglalkoznia a nevelőtisztnak?” „Pontosan én sem tudom, úgy halottam — válaszolta a századparancsnok —, hogy ők foglalkoznak a katonák politikai nevelésével”. „Olyanok lesznek, mint a partizánoknál a komisszárok voltak?” „Igen, valami ilyen lesz hadseregünkben is”. „Akkor én nevelőtisztnak jelentkezem”. „Elkéstél, mert a nevelőtiszti tanfolyam már a napokban megindult a süketnémák intézetében.” „Azért megpróbálom, hátha sikerül.” Ezzel zárult beszélgetésünk, melynek időpontja március 15-e és 20-a között lehetett.

Másnap reggel jelentkeztem Jánossy Ferenc századosnál, a tanfolyam parancsnokánál, és kértem felvételem a nevelőtisztek közé.

Az oktatás valóban két nappal előbb megkezdődött, de ez nem akadályozta részvételemet, elfogadta jelentkezésemet. Így indultam el a hadseregben dolgozó politikai munkások nem könnyű pályáján és 32 évet szolgáltam. Visszatekintve a megtett útra, ha újra kezdhetném, most is ezt választanám.

Néphadseregünk demokratikus és népi jellegének erősítésére, a személyi állomány politikai és kulturális nevelésére, az alegységek erkölcsi szellemének

szilárdítására, valamint szociális ügyek intézésére — a két munkáspárt javaslatára — századokhoz, útegekhez és ezeknél magasabb kötelékekhez, intézetekhez és a kerületi parancsnokságokhoz is nevelőtiszteket rendszeresítettek. A Honvédelmi Minisztériumban kulturális és nevelőosztály alakult, a hadosztályokban a neveléssel kapcsolatos sokoldalú munka irányítására nevelőosztályokat szerveztek.

Debrecenben azok részére, akik a két hadosztályhoz jelentkeztek nevelőtisztnak, kéthetes tanfolyam elvégzését tették kötelezővé. Visszaemlékezéseinkben rendszerint csak annyit szoktunk mondani, hogy volt. Anyakönyvi lapjainkra nem vezették rá, elvégzéséről bizonyítványt, igazolást nem adtak. Holott az 1. és a 6. hadosztályhoz beosztott nevelőtiszteknek, akik egy-két évvel azelőtt hagyták el az országot és az itthoni években is katonák voltak, politikával nem foglalkoztak, sok segítséget adott a magyarországi társadalmi viszonyok, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok célkitűzéseinek, az ország ügyét elárult magyar uralkodó osztályok felelősségének megértéséhez.

A tanfolyam előkészítői minden bizonnyal abból indultak ki, hogy a hallgatók a hitleri fasiszmus elleni háború általános kérdéseit jobban ismerik (ez így is volt), mint a magyarországi ellenforradalmi rendszer felelősségét az ország Szovjetunió elleni hadbalépéséért, a nyilas fasiszta diktatúra rémtetteit és a szovjet hadsereg nyomában kibontakozott népi demokratikus, antifasiszta, antifeudális forradalom pár hónapos eredményeit.

Megismerkedtünk a Nemzetgyűlésnek a magyar néphez intézett Szózatával, az Ideiglenes Nemzeti Kormány toborzási felhívásával és új államalapítási tervével. Külön foglalkozás volt a földreformról (a rendelet a tanfolyam idején jelent meg) és a Honvéd Nevelőtiszti Intézmény célkitűzéseiről, a nevelőtisztek feladatairól, s végül a fasiszmus elleni harcban való részvételünk feltétlen szükségességéről. Naponta egy előadás volt, amit rendszerint konzultáció és vita követett. A nevelőtisztek feladatairól szóló előadásból értettük meg, hogy mi a kommunista párt politikai munkásai leszünk a hadseregben. Itt hallottam először a következő mondatokat: „Pártunk fegyverbíró fiatalságát mozgósítjuk a hadseregbe való belépésre. Pártszervezeteinket kötelezzük, hogy a toborzással kapcsolatos felvilágosító, lelkesítő, szervező munkából teljes erővel és odaadással vegyék ki részüket. Nem jó kommunista az, aki nem veszi halálos komolyan az Ideiglenes Nemzeti Kormány fegyverbe hívó szavát. Nem jó kommunista az, aki nem érti meg, hogy a magyar nép élén haladni ma azt jelenti, élen járni a fegyveres szabadságharcban.”⁹ Nem tagadom, a személyi kultusz idején, amikor nem hazafias, kommunista cselekedetnek minősítették jelentkezésünket az új hadseregbe, hanem amolyan megbocsátható ballépésnek, gyakran eszembe jutottak ezek a mondatok.

Nekem, a Székelyföld gyermekének, aki nem ismerte a magyarországi társadalmi politikai viszonyokat, nagyon sokat adott a tanfolyam. Megnyugtató volt számomra, hogy az említett kérdéseket az „anyaországiak” sem ismerték sokkal jobban. (Erdélyben így neveztük a magyarországiakat.) De ha a nevelőtisztek feladataihoz viszonyítottam, akkor csak ízelítőt kaptunk abból a sokrétű, sokszínű munkából, amit végeznünk kellett. Nemcsak elméleti ismereteink voltak hiányosak, de gyakorlati tapasztalatokkal sem rendelkezünk. Ilyen intézmények a Horthy-hadseregben még ellenkező előjellel sem voltak. A Vörös Hadsereg kommisszárijairól és politikai munkásairól ekkor még nagyon keveset tudtunk.

⁹ L. erre vonatkozóan *Kis András*: Az antifasiszta magyar katonai hagyományokról (1945). Budapest, 1978. 76. o.

Különösen sok gondot okozott a „hogyan”? Erről a tanfolyamon sem esett sok szó. Nem volt idő rá. Tanítóink azt tanácsolták, hallgassunk a józan eszünkre. Minden körülmények között a fő feladatot tartjuk szem előtt: megértetni a katonákkal és tisztekkal is, hogy hazánk felemelkedése és új életünk kibontakozása csak a német fasizmus megsemmisítésével lehetséges.

Mintegy harmincan lehettünk, akik — a tanfolyam befejezése után — Rózsa András tartalékos hadnagynak, az 1. gyaloghadosztály nevelőtisztjének a parancsnosága alatt április derekán megérkezhettünk Jászberénybe, ebbe a csön-des Zagyva-parti kisvárosba. A Jászságban került felállításra az a hadosztály, amely az 1-es hadrendi számot kapta és szervezése ekkor már lázas ütemben folyt. Személyi állománya — a fasizmus elleni küzdelmet önként vállalt — volt hadifogylokból, katonákból, tisztekből, a toborzási felhívásra a polgári életből jelentkezettekből és a Budapesten 1945 januárjában és februárjában a szovjet csapatok oldalára áttált budai önkéntesekből szerveződött.

Megérkezésünkkor, legnagyobb meglepetésünkre, a hadosztályparancsnok, Szalay Tibor alezredes — a miskolci MOKÁN ellenállási mozgalomhoz 1944 nyarán csatlakozott őrnagy — egyhetes, politikai ismereteket adó tanfolyam megtartását rendelte el a nevelőtisztek részére. Előkészítést dr. Tarján Imre alhadnagy vezetésével a Debrecenből április elején előreküldött nevelőtiszti csoport végezte el. Tematikája és módszere hasonlított a debrecenihez. A foglalkozásokat parancsnoki állományú tisztek és tiszthelyettesek is látogathatták. Így naponta 100—120 tiszt, tiszthelyettes és katona jelent meg a „Pannónia” nagytermében. A hadosztályparancsnok is tartott előadást. A hallgatósággal azt igyekezett megértetni, hogy hazánk tőlünk várja a fasizmus dúlásának megtorlását, a magyar nép becsületének visszaszerzését. Arról is beszélt, hogy a német fasiszta erőszak összezúzása és elsöprése közben a Duna—Tisza táján új élet születik. „A magyar hazában, az üszkös romok, a letiport mezők fölött — hangsúlyozta Szalay Tibor alezredes — új élet fakad, s ennek az új életnek tavaszi reménysugarai éppen mi vagyunk, a demokratikus szabad Magyarország néphadseregének elszánt katonái.”¹⁰ Azt is helyesen látta, értette és igyekezett a hallgatókkal is megértetni, hogy a legfontosabb feladata a most megszervezett hadosztályainknak az, hogy a nekünk adott fegyvereket keményen szorítva a Vörös Hadsereg oldalán mielőbb harcra szállhassunk hazánkért, becsületünkért, gyermekeink szebb, és békés jövőjéért.

Nagy ambícióval, a biztos jövőbe vetett hittel és öntudattal állt a hadosztály élére. Az új Magyarország őszinte híve volt. Nagyon sokat tett annak érdekében, hogy az 1. hadosztály minél előbb kijusson a hadműveleti területre.

Szolgálati beosztásainkat április 22-e után foglaltuk el. A parancs a 2. gyalogezred 3. századához osztott be nevelőtisztnak. Semmilyen megkülönböztető jelvényt nem viseltünk. Volt olyan javaslat, hogy a zubbony jobb felső zsebében Kossuth-címerben „N” betűvel jelöljük magunkat. A javaslattevő egyedül maradt, egyhangúlag elvetettük.

Nagy izgalommal vártam az első találkozást a századdal. Mit mondjak majd először az embereknek? Hogyan fogadnak? Milyen lesz a tisztek magatartása? — és más kérdések foglalkoztattak. A hírekből már tudtuk, hogy a csapatoknál is érdeklődéssel várják a nevelőtiszteket. Sőt az is elterjedt, hogy a Debrecenből érkezett nevelőtisztek partizánok voltak a Szovjetunióban és valamennyien kommunisták, bolsevik iskolát végeztek. A reakció is dolgozott, ez utóbbit megfélemlítésnek szánta.

10 A dokumentumot idézi *Kís András*: Az 1. hadosztály. Budapest, 1979. 37. o.

Végre eljött a nap A 2. gyalogezred I. zászlóaljának nevelőtisztje — Béres Béla tartalékos hadnagy, jászdózsai tanító — bemutatott a század parancsnokának, Néder István tartalékos főhadnagynak. Rövid ismerkedés után javasolta, látogassuk meg a létszámellenőrzéssel elfoglalt századot. Amikor odaértünk, pihenőt rendelt el és így szólt a személyi állományhoz: „Bajtársak (a megszólítás akkor felfelé úr, lefelé bajtárs volt), bemutatom Ölvedi Ignác őrmestert, a század nevelőtisztjét. Akinek valami panasza van, ezentúl hozzá forduljon”, s ezzel be is fejezte.

Én az arcokat figyeltem. Felismertem, hogy a legénység mintegy kétharmada harcteret járt katonákból, a többi fiatal, 17—20 éves és 40 év feletti önkéntesekből állt. A többség, ahogy mondani szokták, már szagolt puskaport és egyenruhájuk megszurkült a hadiutak porától. Az volt az érzésem, a katonák várják, hogy mondjak valamit. Pár szóval elmondtam az életrajzomat, külön kiemelve, hogy miért, s hogyan lettem partizán. Azt is tudomásukra hoztam, hogy a kommunista párt tagja vagyok. Bár ez nem volt egészen a szabályzat szerint, de ma is úgy érzem, helyesen cselekedtem.

Ezután a század az ebédhez sorakozott. A tisztek, tiszthelyettesek külön vonultak. Én a századdal tartottam, végignéztam az ételkiosztást. Majd én is fogtam egy csajkát, közéjük ültem és együtt ebédeltem velük, közben beszélgettünk. Ebéd végén — a partizániskolai szokás szerint — felálltam és „Egészségükre bajtársak” — szóval búcsúztam. Ez meglepte a katonákat, de láttam, hogy tetszik nekik. „Köszönjük”-kel válaszoltak.

Délután a századparancsnokkal és a szakaszparancsnokokkal ismerkedtem. A parancsnok helyettese, egyben az 1. szakasz parancsnoka, hivatásos hadnagy volt, a többi szakasz élére, illetve a szakaszparancsnokhelyettesi beosztásokba hadapród őrmestereket és tiszthelyetteseket neveztek ki. Sok minden egyéb mellett a század felszereléséről és anyagi helyzetünkről beszélgettünk.

A század személyi és parancsnoki állománya feltöltés szempontjából csaknem teljes volt. A felszerelés (fegyverzet, ruházat, lábbeli) azonban messze elmaradt még a legminimálisabb igényektől is. A harctérre indulás előtt 5—6 nappal a századnál még csak öt puska volt, hogy az őrszolgálatot meg tudják szervezni. Azok, akik a civil életből jöttek — mintegy 20-an — még mindig civil ruhát hordtak, és nem is tudtunk mást adni nekik. Lábbeliben még rosszabb volt a helyzet, mintegy 50%-a nagyon megérett már a cserére, a javításra, de egyszerűen nem volt miből. A parancsnokok jelentéseit meghallgatva érttettem meg igazán a hadseregszervezés nehézségeit, sokoldalú problémáit.

„Mohács óta nem volt ilyen súlyos helyzetben az ország” — idéztem fel magamban a kommunista párt programnyilatkozatának szavait. Hogyan és miből állítanánk fel hadosztályainkat, ha a Szovjetunió nem engedélyezi önkéntesek toborzását a hadifogolytáborokból és nem vállalja, hogy első egységeink felszereléséhez zsákmányolt fegyvereket és egyéb szükséges anyagokat ad? Ez a gondolat villant át agysejteimen, miközben a parancsnoki délutáni beszélgetésen konkrét kérdésekkel ostromolták és a nevelőtisztől választ vártak. Hogyan, honnan és mikor lesz felszerelés, mikor lesz fegyver? „A katona sok mindent elvisel, de fegyver nélkül harcolni nem tud” — szólalt meg egy őrmester. A másik kérdés így hangzott: „Miért erőltetjük a hadosztályok felállítását, ha még puska sincs?” Majd hozzátette, hogy véleménye szerint mire mi kieriünk Ausztriába, vége lesz a háborúnak. Elmondta a városban hallott hírt: „Azért nem adnak fegyvert az oroszok a magyaroknak, mert a háborúnak rövidesen vége lesz és az új hadsereg alakulatait viszik Szibériába munkára”. Ilyen és ehhez hasonló rémhírekkel is találkoztunk, ami az embereket nyugtalanította.

Azt tudtuk, hogy a két hadosztály megkezdődött felállítása sem könnyű, de tájékoztatást a szervezéssel kapcsolatos problémákról, nehézségekről nem kaptunk. A csapatokhoz megérkezve szereztünk csak tudomást arról, hogy ember már van, de felszerelés még nincs. Nagyon kellemetlenül éreztem magam, úgy, mint aki kutyaszoritóba került. Tekintetükből kiolvastam gondolataikat — na kommunista nevelőtiszt, erre adjál választ! Kérdéseik jogosak voltak. Hallani akarták, hogy miért nincs még és egyáltalán kapunk-e fegyvert? Az izgalomtól elöntött a forróság. Az idegesített, hogy miért nem tudok semmit az ügyről? Korán megtanultam, hogy az a legborzasztóbb, ha a politikai munkás a konkrét kérdésre nem tud konkrét választ adni. Nem tudom, mi történik, ha akkor, amikor nekem kellett volna megszólalni, nem érkezik oda a zászlóalj fegyvermestere. Az őrmester jelentette, hogy befutott a szovjet fegyverszállítmány és a 3. század vételezési ideje holnap 10.00-kor lesz. Úgy emlékszem, hogy ez a holnap április 24-én volt. A kérdésekre a megérkezett fegyverek adtak választ. A tények a legjobb agitátorok.

A parancsnokokkal történt megismerkedés után — a jó hír birtokában — visszamentem a legénységhez, a vacsoránál újra hozzájuk csatlakoztam és ott is maradtam éjszakára. A szolgálatvezetőtől tábori takarót kértem és bementem abba a szobába, ahol legtöbben voltak. Meg akartam ismerni az embereket, gondolataikat, problémáikat, nézeteiket a fasiszmus elleni háborúról, abban a magyarok részvételéről, véleményüket a földreformról, egy demokratikus Magyarországról és annak új hadseregéről. Van egy jó magyar közmondás: „lakva ismerhetjük meg egymást”. Ezt tettem, bementem a katonák közé, azért, hogy megismerjem őket.

Miután a vacsorát befejeztük és mindenki elfoglalta helyét a szoba padlózátára szórt szalmán, megoldódott a katonák nyelve. Én a saját helyzetünkre, jelenünkre és jövőnkre vonatkozó kérdéseket vártam, de legnagyobb meglepetésemre a Szovjetunió iránt érdeklődtek. Milyen ország a Szovjetunió? Hogyan élnek ott az emberek? Ki volt Lenin, ki Sztálin? Kik azok a partizánok? Mi a GPU? Nagyon erős-e a Vörös Hadsereg? Igaz-e, hogy mi sem kapunk fegyvert, hanem visznek bennünket Szibériába? Majd a szabad szerelemről és a kolhozról faggattak. Igaz-e, hogy a kommunisták nálunk is kolhozot csinálnak és akkor minden közös lesz? Ilyen tartalmú kérdésekkel indult ismerkedésünk. Megértettem az embereket. Szabadulni szeretnének a fasiszta propaganda maradványaitól és meg akarják ismerni azokat, akikről eddig csak rosszat, félelmetes dolgokat hallottak és akiket most felszabadítókként tisztelünk. Később elmondták, jó hatással volt, hogy a Szovjetunióból hazatért partizán, kommunista, akit úgy mutattak be mint nevelőtisztet, közéjük feküdt és javasolta: no emberek hányjuk-vessük meg bajainkat, tennivalóinkat és azt, hogyan jutottunk ide, kik a felelősek az ország rombadöntéséért?

Nem tudom mind leírni, hogy akkor a kérdésekre milyen válaszokat adtam. Az vezetett, megértetni, hogy a Szovjetunió a dolgozó emberek, munkások, parasztok, értelmiségiek hazája, olyan ország, ahol nincsenek urak, földbirtokosok, gyárosok, mert ezeket a Lenin vezette forradalom idején elzavarták és azóta ezt az államot a munkások vezetik. Ilyen színvonalon adhattam meg a választ a többi kérdésre is. Ezután én kérdeztem, ők feleltek, illetve kölcsönösen kérdeztünk és feleltünk. Úgy igyekeztem irányítani a beszélgetést, hogy megismerhessem, mit tudnak a fasiszmusról, a háborúról, országunk súlyos helyzetéről, a várható jövőről, az új demokratikus Magyarországról, alakuló néphadseregünkről és a német fasiszmus elleni harcban való részvételünk szükségességéről. Különösen azt igyekeztem megértetni a katonákkal, hogy erre nem a szövetségeseinknek van szükségük, hanem kizárólag nekünk, magyaroknak, a történelem

sorscsapásaitól oly sokat szenvedett nemzetnek. Meg kell mutatnunk a világnak, hogy népünk nem értett egyet a szövetségesek elleni háborúval és most, hogy megszabadultunk Horthy Miklós ellenforradalmi rendszerétől, a német fasiszta megszállóktól és nyilas bérenceiktől, készek vagyunk azt tettekkkel is bizonyítani. Bekapcsolódásunkat a faszim elleni harcba egyhangúlag szükségessnek tartották. Válaszaimat figyelmesen hallgatták. És végül többen is hozzászóltak a század felszerelési helyzetéhez. Az egyik katona azt javasolta, alakítsunk csoportokat és keressük fel a közeli falvakat, tanyákat, szedjük össze az elhagyott katonai felszereléseket. A másik így szólt: „Engedjenek haza két nap szabadságra, ruhával, fegyverrel, lábbelivel térek vissza, nemcsak magamnak, másoknak is hozok.” Az éjfél is elűtötte már az óra, de még senki sem aludt. Azt vettem észre, hogy a sötétben a többi szobából is sokan átjöttek és bekapcsolódtak a beszélgetésbe. Megígértem, hogy a tervet holnap a parancsnokkal megbeszelem. Én nagyon támogatom — mondtam —, mert Debrecenben csináltuk és jó eredményt hozott. Ezután javasoltam, hogy mivel az idő eljárt, térjünk nyugovóra, mert nagy napunk lesz. 10 órakor a század megkapja fegyvereit. Mintha valaki vezényelt volna, a katonák „hurra” kiáltással üdvözölték a hírt. Így kezdtem meg politikai, illetve nevelőtiszti munkámat.

Az első éjszaka olyan eredményeket hozott, hogy másnap, kedvességüket megköszönve, elbúcsúztam a szállást adó családtól, otthagytam a jó vacsorákat, a paplanos ágyat — és beköltöztem a laktanyába, a padlóra szórt zizegő szalmára. Ritkán szoktunk megemlékezni a sok ezer névtelen családról, akik szeretettel és megértéssel befogadtak hajlékukba, a mindennapi kenyerüket is megosztották velünk. Debrecen, Jászberény és a többi városunk és falunk lakói úgy mutatták ki egyetértésüket az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadseregszervező programjával, hogy segítettek csapataink élelmezésében, elszállásolásában és az elhagyott honvédségi javak összeszedésében. Őszinte, cselekvő hazaszereztük nagy segítséget adott alakuló egységeinknek. Ebben kifejezésre jutott, hogy népünk az új hadsereget a magáénak tekintette, azért támogatta.

Másnap reggel a katonák javaslatával siettem a századparancsnokhoz. Ő úgy nyilatkozott, hogy ez a zászlóaljparancsnokra tartozik. Ekkor Béres Bélához fordultam. A zászlóalj nevelőtiszt — a vidék kiváló ismerője, a Jászság gyermeke — egyetértett az elgondolással és megígérte, hogy beszél a zászlóaljparancsnokával, aki, ha kissé nehezen, de végül is engedélyezte, hogy a századok — egy napi menettávolságra — falujáró csoportokat szervezzenek honvédségi anyagok összegyűjtésére. Az akció a vártnál jobb eredménnyel járt. A lakosság a kérést megértette és készséggel bocsátotta rendelkezésünkre a visszavonuláskor kivetkőzött katonák egyenruháját, lábbelijét és néha még fegyvert is. Végül is annyi anyag gyűlt összeg, hogy a kiküldött katonák szekerekkel tértek vissza, még élelmet is hoztak. A gyűjtés javított helyzetünkön, de a teljes felszereléstől még messze voltunk. A század néhány tagja, így parancsnoka is, civil ruhában indult a frontra. El is terjedt az a hír, hogy a szovjet csapatok Ausztriában ruházati, fegyver- és egyéb felszerelési raktárakat zsákmányoltak és ott adják majd át a hadosztályoknak. A hír igaz volt, a hadművelési területen zsákmányolt magyar felszerelési anyagokat a szovjet parancsnokság kiérkezésünk után rendelkezésünkre bocsátotta.

Lehetőségeinkhez viszonyítva 1945. április 25—27-re alapvetően befejeztük a 2. gyalogezred felszerelését. Ezután már tervezhattünk volna foglalkozásokat raj-, szakaszharci gyakorlatokat. Tudtuk: nem elég, ha a katona ismeri a maga helyét a sorban, tudja azt, hogy menet alatt nem léphet ki és nem maradhat le engedély nélkül, egyszóval, hogy mindez nagyon kevés a sikeres harctevékenységhez. Régen ismert fő követelmény a gyalogos katonával szemben:

tudjon mozogni, kúszni, szökellni, futni szétszórt csatárlánc-alakzatban, tölteni, célozni, tüzelni fekvé, állva, térdelve, jól bánni a szuronnal, s végül előnyomulni csatároszlopban, vagy csatárcsoportban. Említettem, hogy a század személyi állományának 80%-a jártas volt a katonai dolgokban, de a mintegy 20 civil életből jött honvédünk fegyverrohogást ugyan hallott, de tölteni, tüzelni, célozni nem tudott. Sajnos a harctérre indulás előtt ezekből a feladatokból — az idő rövidsége miatt — mindössze civil katonáink részére rendeztünk fegyverismereti, töltés-, ürítés-, célratartás-foglalkozásokat. Minden mást kénytelenek voltunk elhagyni és arra az álláspontra helyezkedni, hogy majd a hadműveleti területen mindent pótolunk. Hasonlóan nem volt lehetőségünk éleslövészetre sem. Bármennyire is szabályellenes volt, úgy indultunk hadműveleti területre, hogy a katonák nem ismerték fegyverüket. Hadrafoghatóságunk érdekében még sok volt a tennivalónk. De a fontos az volt, hogy végre menünk és úgy véltük: a felkészülés vonatkozásában meglevő hiányosságokat a hadműveleti területen alkalmunk lesz pótolni.

Április 25-én, vagy 26-án megérkeztek a századhoz a földigénylési nyomtatványok is. Arra vigyáztam, hogy senki ki ne maradjon, aki földet kért. Minden igénylési lapra rávezettük, hogy a nevezett önként jelentkezett a faszizmus elleni harcra és kértük, hogy kérését vegyék figyelembe. Nagyon sok Földosztó Bizottság tartalékolt földet a katonák részére. Ugyancsak ezen napok valamelyikén jöttek meg a tábori levelezőlapok, azonnal szétosztottuk. Kértem honvédeinket, írják meg hozzátartozóiknak az életükben bekövetkezett nagy változást.

Egy másik dolog a szakadt és rongyos ruha. Cérnát, tüt kerítettünk, majd ruházatkarbantartást rendeltünk el, az emberek varrtak, foltoztak. Így segítünk magunkon. Lábbelinél sajnos nem tudtunk ilyen eljárást bevezetni, akinek lyukas volt a bakancsa, az úgy jött a harctérre.

Április 28-án megérkezett a parancs az indulásra. A 2. gyalogezred a hadosztály második lépcsőjeként került kiszállításra. A 3. század, szemerkélő esőben, 30-án 16 órakor megkezdte a berakodást a jászberényi vasútállomáson. Az állomás a berakodó egységeket nem várta zászlódíszben, nem volt katonazene és szónoklatok sem voltak. Csak vezényszavaktól volt hangos a pályaudvar. Századunk még a sötétség beállta előtt befejezte a berakodást. A sötét „G” vasúti kocsikban leszállt az est, néma csönd honolt. Nem hangzott fel a régi katonadal: „Ez a vonat most van indulóban”, vagy „A jászberényi vasútállomáson...” sem. Gondolatban bizonyára mindenki szeretne járni. Éjjel felé lehetett, amikor megindultunk, akkor mondtuk néhányan — talán csak magunknak — „Na végre, valóban megindultunk”. Mindezek ellenére a század erkölcsi szellemét jónak értékelem.

A század hangulatára és fegyelmére jellemző, hogy egyéni kéréssel, családi problémával senki sem hozakodott elő, pedig a személyi állomány fele nős volt. Sokukat kettő, néhányukat három gyermek várta otthon. Az is pozitívum, hogy senki sem szökött meg a harctérre induló századtól, holott akkor volt alkalom bőven. Az önkéntesek állták a szavukat, megértően viselték a nehézségeket is, nem volt panasz, vagy zúgolódás.

1945. május 1-én Budapesten, a Ferencvárosi Pályaudvaron ébredtünk. Csodálatos szép, tiszta, napos reggel köszöntött ránk, mint amilyent az ember május 1-re kívánni szokott. Itt volt a reggeli kiosztása is, ezért mintegy négy órát álltunk. Találkoztunk és beszélgettünk pesti emberekkel. Ők csodálkoztak, hogy magyar katonák mennek a frontra, mi meg felháborodtunk azon, amit hallottunk és amit láttunk. A romokban heverő Budapest megrázó, mély hatást tett harcosainkra és tisztjeinkre. A „Bosszút Budapestért” és a „Halál a fasisztákra”

felkerült vagonjainkra. Nem tartottunk még előadást a fővárosunkban dúlt fegyveres küzdelemről, mindössze csak azt mondtuk el, hogy a harcok utcáról utcára, házról házra folytak, hogy a német fasiszták meggyilkolták a szovjet parlamentereket, akiket azért küldött a szovjet parancsnokság, hogy megtárgyalják azokat a feltételeket, amelyek elfogadása esetén Budapest elkerülhette volna a háborús pusztításokat, műemlékeink, műkincseink és hidjaink romba döntését.

A nap már delelőre járt, amikor tovább indultunk. Szerelvényünk — a szó legigazibb értelmében — átküszött az ideiglenesen összetakolt vasúti hídon. A hidfőkben kiépített légvédelmi tüzelőállásokban szovjet lányok vigyázták átgyózásunkat, nehogy ellenséges repülőgépek megzavarják vonatunkat.

Budapestet elhagyva nagyon lassan haladtunk. Innen Bécsújhelyig (Wiener Neustadt) a vonatozás nyolc napig tartott. Nem azért, mert valaki szabotált, vagy mert a hadosztály parancsnoka, illetve a szovjet 26. hadsereg törzsfőnöke, akinek alárendeltségébe kerültünk, nem akarta, hogy előbb megérkezzünk, hanem mert a gyorsabb haladásra egyszerűen nem volt lehetőség. Ausztriában még dúlt a háború, a szovjet csapatok szívós küzdelmet vívtak a makacsul védekező hitlerista csapatokkal. A seregeknek a harc sikeres megvívásához fegyverre, harci gépekre, lőszerre, élelemre, üzemanyagra, lótapra és sok más egyéb-re volt szükségük; hadászatiilag először, másodszor és harmadszor is ez volt a fontos, ettől függött a délnyugati hadszínterre szorult, illetve az Ausztriába visszavonult német fasiszta erők gyors szétverése. Nyugati irányú vasútvonalaink ennek következtében túlszűfoltak voltak, áteresztőképességük igen korlátozott. A magyar hadosztályok kiérkezése a hadművelleti területre nem volt határidőhöz kötve, de Bécs elfoglalása és a német „Dél” hadseregcsoport maradványainak megsemmisítése igen. Dunántúlon az ellenség légitvekenységével is kellett számolni. A magyar hadosztályok szállítása tehát nem zavarhatta a szovjet csapatok ellátását, ennek szoros függvényeként ment a mi mozgásunk.

Szerelvényünk május 8-án kora reggel haladt át Sopronon. A pályaudvaron látottak már egy kis ízelítőt adtak a háborúból. A szovjet csapatok április 2-án elfoglalták a német vonatokkal zsúfolt állomást. Május 5-én a fasiszta légielő támadást intézett a soproni pályaudvar ellen. Ennek következményeként a különféle anyagokkal megrakott szerelvények tüzet fogtak, több közülük még 8-án reggel is égett. A látottak értésünkre adták, hogy hadművelleti területen vagyunk. Még aznap a kora délutáni órákban Bécsújhelyen kirakodtunk.

Az I. zászlóalj a vasútállomás közelében levő iskolában szállásolták el. Éjszaka a napos riadót kiáltó hangjára ébredtem. A városban iszonyatos lövöldözés zaja hallatszott. Arra gondoltam, hogy valamilyen német SS-egység maradványai törtek be a városba. Megvallom, kissé meglepődtem, hogy máris harcba kerülünk. Szaladtam le az udvarra. Zengett, harsogott az éjszaka a géppisztolyok, géppuskák ropogásától, a légvédelmi ágyúk bömbölésétől. A csillagos égbolton a fényszórók csíkjainak soha eddig még nem látott, egymást kergető játékát figyeltem meg. A fegyverek hangjába katonák mély hurrá-kiáltása vegyült. Csak mi, magyarok hallgattunk még. Sokan talán remegtek is. Háborúban ez a legborzasztóbb, ha az ember nem ismeri a helyzetet és nem tudja, hogy mi történik körülötte. Ha már tudja azt, hogy mi támadunk, vagy bennünket támadnak, sokkal nyugodtabb. Az udvarra leérve „1. század balra, a 2. középen, a 3. tőlem jobbra sorakozó” — parancsszavak fogadtak. Az intézkedő minden biztonnyal a zászlóalj ügyeletes tiszt lehetett. Ő középen állt, két-három tiszt társaságában, feléjük indultam, meg akartam tudni, hogy mi történt. Még a jelentkezésemet sem várta meg és adta a parancsot. „Nevelőtiszt, vegyen magához egy pár embert és derítse fel, mi van az utcán!”

Négy-öt honvédet vettem magamhoz, kifelé menet, a kapuban álló őr azt jelentette: „Fogalmam sincs, hogy mi történt a városban. Minden irányban szólnak a fegyverek.” Az utcára kilépve a közelünkben is több géppisztolysorozat vonta magára figyelmünket, majd vidám orosz beszéd hangzott. Már maga ez is megnyugtatóan hatott. Egy szovjet járőr közeledett felénk, és azt kiabálta: „Magyar, vojna kaput!” Pár szót tudtam csak oroszul, de ezt megértettem. Kezet szorítottunk, összeöleleztünk, szövetségeseinkhez és harcostársainkhoz illő módon megcsókoltuk egymást, majd együtt újabb sorozatokat engedtünk a levegőbe. 1945. május 8-án 24 óra 1 perckor Európában véget ért a háború. Ezt köszöntötték a hitleri Németország elleni háború fő terhére viselő szovjet harcosok. A béke harci zaja volt, amely a hadműveleti területen első éjszakánkat megzavarta.

Siettem vissza a hírrel. A 2. gyalogezred I. zászlóaljának harcosai és tisztjei is határtalan örömmel üdvözölték a háború végét. Az iskola udvarán is felharsant az éljen. Csak azt sajnáltuk, hogy mi magyarok nem vehettünk részt a fasizmus elleni küzdelem végső rohamában. Szerettünk volna valamit törleszteni rombadöntött városainkért, kifosztott hazánkért és azokért a gyötrelmekért, amelyeket a történelem csapásaitól oly sokat szenvedett népünknek át kellett élnie.

Az események ellenére május 9-én ezredünk a hadműveleti tervnek megfelelően gyalogmenetben folytatta útját Strelzhof, Willendorf és Würflach összpontosítási körzeteibe. Az I. zászlóalj parancsnoksága és a 3. század Willendorfhoz közel egy kastélyban rendezte be körletét.

1945. május 11-re az 1. gyaloghadosztály csapatai is kiérkeztek a hadműveleti területre. Itt a 26. szovjet hadsereg alárendeltségébe léptek. Tolbuhin marsall Gagen altábornagynak még a következő utasítást adta, írja Kis András Az 1. hadosztály című munkájában: „A 26. hadsereg parancsnoka és a front hadtápparancsnoka tegyen meg minden intézkedést a hadosztály sürgős felszerelésére, a bevetésre való felkészültségéről tegyen jelentést.”

Ha hiányos fegyverzetben és felszerelésben is, a felszabadult magyar nép önkéntesei — két hadosztály —, szabadságharcos elődeink nyomában, a hős szovjet katonák oldalán, mint felszabadítók ott álltak Ausztria — hivatalosan akkor még a „Harmadik Birodalom” Ostmarkja — földjén. A szovjet csapatok által zsákmányolt és a hadosztályoknak átadott volt honvédségi anyagokból folytattuk a felszerelés kiegészítését, fokoztuk csapataink hadrafoghatóságát, s közben reménykedtünk, hogy hátha mégis alkalmazásra kerülünk a hegyekben bújókáló SS és nyilas fasiszták összeszedésére. 4—5 napot töltöttünk itt, harci alkalmazásunkra nem került sor. Cselekvő tevékenységünk nem igényeltetett. Hadosztályaink május derekán parancsot kaptak, hogy térjenek vissza Magyarországra. Mindkét hadosztály a Dunántúlon összpontosult, vasutak és más állami javak őrzésére és biztosítására. Nevelőtiszti munkánk valójában csak ezután bontakozott ki, számunkra a feladat továbbra is éles volt.

*

Úgy vélem, hibát követnék el, ha — mint hadtörténész — nem mondanám el arról a sokak által még ma is vitatott kérdéstről a véleményemet, hogy miért csak áprilisban került sor a hadműveleti területre való kiszállításunkra.

Másként is történhetett volna? Volt lehetőség a hadosztályok szervezésének meggyorsítására? Mi az oka lemaradásunknak, elkésésünknek? Szabotázs, tehetetlenség, vagy olyan objektív nehézségek, amelyekkel az Ideiglenes Nemzeti Kormány és a szervezők nem tudtak megbirkózni? Ezekre a három és fél évtized múltán is izgalmas kérdésekre próbálok feleletet adni.

Hazánk felszabadításának utolsó szakasza — a hadseregszervezés lendületese

üteme ellenére — hadosztályainkat szervezés alatti állapotban találta. Cselekvő részvételük a harcokban, szándékunk ellenére, elmaradt. Hasonlóan nem sikerült bekapcsolódnunk a fasizmus elleni küzdelem utolsó rohamába sem, mire megérkeztünk Ausztriába, befejeződött a háború. Elkéztünk! Horthy Miklós a fasiszta blokkból való kiugrással, a demokratikus Magyarország viszont a fasiszta csapatok elleni harcban való részvétellel. Többen úgy vélekednek, azért, mert mindkettőt — felső szinten — ugyanaz a személy szervezte. Sokan Vörös János honvédelmi miniszter ellentmondásos tevékenységével magyarázzák, arra az álláspontra helyezkednek, hogy „szabotázs” történt és ezért kéztünk el a fasizmus elleni harcban való részvétellel.

A magyar népi demokrácia története (1944—1962) c. műben ezt írják: „A fegyverszüneti egyezmény értelmében látott hozzá a kormány egyik legfontosabb feladata végrehajtásához, az új demokratikus hadsereg megszervezéséhez. De az 1945. január 20-án véglegesített toborzási felhívást — némi huzavona után — csak január 30-án tette közzé... A Vörös János vezette Honvédelmi Minisztérium azonban távolról sem tett meg mindent annak érdekében, hogy a szervezés gyors ütemben haladjon előre.”¹¹

A kérdésről csaknem hasonló a megállapítása Mucs—Zágoni „A magyar néphadsereg története 1945—1959” című munkájának is, mely a néphadseregünkről eddig közreadott legrészletesebb és legtartalmasabb mű. A szerzők állásfoglalásai nem hagynak kétséget az iránt, hogy az 1945-ben megalakult hadsereget — az új magyar állam jellegének megfelelően — néphadseregnek tekintik, amely a szovjet csapatok felszabadító harca után, a hazánkban kibontakozott antifasiszta, antifeudális és népi demokratikus forradalom velejárójaként, a nép vívmányainak megvédésére és a fasizmus elleni harcban való részvételre született. Ők is megerősítik tehát, hogy néphadseregünk szervezése nem 1948-ban — ahogy Nógrádi Sándor¹² írta —, hanem az ország felszabadításával egyidőben kezdődött. Majd 1948-ban, a munkáshatalom győzelme után, tovább fejlesztettük, azaz irányt vettünk a szocialista típusú néphadsereg kiépítése felé. Ezen pozitív megállapításukat hangsúlyozva nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a „szabotázs” gondolatának ők is helyt adnak, bár dokumentálni nem tudják. „A Honvédelmi Minisztérium halogató politikájának okát mindenekelőtt a minisztérium egyes vezető munkatársaiban kell keresnünk. Kétségtelen — folytatják a szerzők —, hogy voltak az ott dolgozók között antifasiszta, demokratikus érzelműek is, akik szívügyüknek tekintették az új, demokratikus hadsereg szervezését. Szép számmal akadtak azonban olyanok — főleg a legfelsőbb vezetésben —, akiknek nem a fasizmus elleni háború, hanem annak akadályozása volt a céljuk. Ezek közé tartozott az akkori honvédelmi miniszter, Vörös János vezérezredes is.”¹³ Megállapításukat avval támasztják alá, hogy Vörös János nem értett egyet a „királyi” jelző eltörlésével és december 23-án fogadta Gábor Áron újságíró, aki Horthytól hozott üzenetet és utasításokat.

Kis András, a Magyar Néphadsereg, valamint az 1. és 6. hadosztály megszervezése történetének legaprólékosabb kutatója, „szabotázsakciókkal”, olyan tiszti csoportokkal és személyekkel, akik összefogtak volna az említett két hadosztály felállítása ellen, vagy gátolták volna a csapatok szervezését, fegyverrel való ellátását, mind ez ideig nem találkozott. „Magyarországon — írja — a hadseregszervezést... teljesen előlről, mintegy az alapok lerakásánál kellett kezdeni. Egy új hadsereget kellett létrehozni olyan körülmények között, amikor ehhez

11 A magyar népi demokrácia története (1944—1962). Budapest, 1978. 29. o.

12 Nógrádi Sándor: Új történet kezdődött. Budapest, 1966. 193—194. o.

13 Mucs Sándor—Zágoni Ernő: A Magyar Néphadsereg története 1945—1959. Budapest, 1979. 59—60. o.

az Ideiglenes Nemzeti Kormány — a dolgozók lelkesedésén és a maga jószándékán kívül — szinte semmije sem volt.”¹⁴ Teljes mértékben egyet kell értenünk Kis Andrással. Nem szabad megfélekednünk arról, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány fegyveres erőt nem örökölt. Nekünk nem volt mit szembefordítani a német és a magyar fasisztákkal. De nemcsak katonaságot nem örököltünk, hanem fegyverzetet, ruházatot, élelmet és más anyagi ellátást biztosító központi raktárakat sem. Nekünk mindent előről kellett kezdeni. A helyzetet súlyosbította, hogy a csapatok felszereléséhez szükséges anyagok gyártásához sem nyersanyaggal, sem termelőképes hadiüzemekkel nem rendelkezünk. Hasonlóan a hadsereg szervezésének személyügyi feltételei is csak korlátozott mértékben álltak rendelkezésünkre. A katonai szolgálatra alkalmas férfiak egy része hadifogolytáborokban, másik része meg a németek oldalán harcoló alakulatokban szolgált. Ezek a súlyos személyi, fegyverzeti és anyagi problémák és a hadseregszervezéssel járó tennivalók sokasága, a feladatok sokoldalúsága, tisztázatlansága stb. nemcsak jelentősen befolyásolták, hanem természetesen késleltették is a tervezett hadosztályok felállítását, komoly megpróbáltatások elé állították a szervezőket. Nagy hibát követnénk el, ha a szervezés körüli nehézségeket „szabotázsnek” neveznénk.

Már Engels bebizonyította, hogy a hadseregek mindig meghatározott társadalmi osztályok érdekeit védelmezik és jellegük mindig az őket létrehozó politikai hatalom jellegének felel meg. Ezt a megállapítást valamennyien elfogadjuk. De nagyon sokan mégis úgy vélekedtek, és vélekednek még napjainkban is, hogy a horthysta tábornokok és tiszték — akiknek 1945 elején a kezében volt a hadsereg felső vezetése — nem lehettek lojálisak a haza, a nemzet ügyéhez, s különösen nem a fasiszmus elleni harchoz. Főként a negatív vonásokat hangsúlyozva, a hadsereg akkori vezetőit és szervezőit „szabotázzsal” vádolva, őket teszik felelőssé azért, hogy sem hazánk felszabadításában, sem a fasiszmus elleni háború befejező szakaszában nem vehettünk részt. Ez a szemlélet nem veszi figyelembe, hogy a háború menetének hatására a tisztikar nagyobb része is átértékelte és differenciálódott. Az ellenforradalmi Magyarország a Vörös Hadsereg csapásainak hatására a szemük előtt omlott össze, akár a kártyavár, uraival, középosztályával, hadseregével, rendőrségével, börtöneivel, tisztviselőivel, egyszóval egész állami és társadalmi rendjével együtt. Azok, akik 1945 februárjában és márciusában ellenezhették volna Magyarország demokratikus alapon történő talpra állítását, a szovjet csapatok közeledésének hírére nyugatra menekültek és csak 1945 nyarán tértek vissza.

A hadiesemények, különösen az a tény, hogy a volt csatlósok mind megtalálták a Németországról való leszakadás és a fasiszmus ellen fordulás lehetőségét, óriási hatással voltak a horthysta tisztikarra is. A hadifogságba került tiszteknek is volt lehetőségük és idejük a gondolkodásra. Megértették, hogy az országot a német járszalagra épült politika vitte a katasztrófába, ezért a jobboldalt tették felelőssé. Azt is felismerték: a rendszerben bizonyos változások szükségesek, hogy az új helyzetben fennmaradhasson. Véleményüket arra építették, hogy a szovjet hadsereg bevonulása nem hozott létre egyetlen egy államban sem proletárhatalmat. Ebből arra következtettek, ha a Horthy-rendszert modernizálják, illetve demokratizálják, és a többi volt csatlóshoz hasonlóan harcolnak is a fasiszta Németország ellen, akkor lesz hadsereg és az biztosítja majd számukra elgondolásaik realizálását. Ennek értelmében cselekedtek. Aki valamennyire is szerette hazáját és aggódott jövőjéért, az azt is megértette, hogy csakis abban az esetben remélhetjük az 1920-ban Magyarországra kényszerített

¹⁴ Kis András: Az antifasiszta magyar katonai hagyományokról. I. m. 112. o.

trianoni imperialista békeszerződés bizonyos revízióját, ha hadsereget szervezünk és harcolunk, azaz elősegítjük a hitleri Németország feletti győzelmet. Ebben a kérdésben egyetértettek a horthysták is és a forradalmi erők is.

S végül hadseregünk létrehozása megoldhatatlan volt katonai szakemberek, tiszték nélkül. Valóban, hivatásosok és tartalékosok is nagyon szép számban jelentkeztek, sőt mi hívtuk őket. Szükség volt rájuk, hát jöttek, és nagyon sokan becsülettel helyálltak, igazi hazafiakhoz méltóan a nép érdekeit helyezték előtérbe. A tisztikar jelszavát: „a haza mindenek fölött” úgy értelmezték, hogy segíteni kell az ezer sebből vérző nemzetet és a romba döntött hazát. Többen közülük a fejlődés törvényszerűségeit is megértve beléptek a kommunista pártba és néphadseregünk szocialista korszakát is becsülettel kiszolgálták.

Néphadseregünk fejlődésének kezdeti szakaszában, mint a hatalom más szerveiben is, a forradalmi erők és elemek mellett, amelyek a népi demokratikus állam továbbfejlődését, a társadalom szocialista átalakítását tekintették feladatuknak, léteztek olyan erők is, amelyek a forradalom megállításáért, egy demokratizált Horthy-rendszer visszaállításáért, a burzsoá demokratikus Magyarországért és ennek megfelelő haderőért küzdöttek. Az lett volna a természetellenes, ha nem így van.

Mindkét idézett mű alapvetően Vörös Jánost marasztalja el a késésért. Nézzük meg kissé közelebről Horthy utolsó vezérkari főnökének, illetve az Ideiglenes Nemzeti Kormány honvédelmi miniszterének szerepét és felelősségét az 1944. október 15-i és az 1945 eleji hadseregszervezési eseményekben. Valóban furcsa paradoxon, hogy az 1944. október 15-i eseményekben és 1945 elején az új hadsereg szervezésében is Vörös János vezérezredes játszott fő szerepet. 1944. október 14-én, a moszkvai előzetes fegyverszüneti feltételek figyelembe vételével, Guderian (az Oberkommando des Heeres vezérkari főnöke) tiltakozása ellenére, Vörös elrendelte az 1. és a 2. magyar hadsereg visszavételét. Vállalta, hogy október 14-én Szatmárnémetiben a két hadsereg vezetői részére a visszavonulási paranccsal és a várható cselekményekkel kapcsolatban megbeszélést tart. Az utolsó pillanatban ezt lemondta és október 14-én kirándult Balatonfüredre. Visszatérve jelentkezett Horthynál. A kormányzó ekkor közölte vele október 15-re tervezett lépését. Vörös vezérezredes kérte az államfőt, hogy személyi biztonsága érdekében hagyja el a Várat és menjen ki az 1. hadsereg törzsszállására és ott jelentse be a fegyverszünetet. Horthy ezt nem fogadta el. Attól félt, ha elmegy Budapestről, a németek helyére ültetik Szálasi Ferencet. A kormányzó Husztra utazása volt az egyetlen elképzelhető alternatíva arra, hogy a fasiszta blokkból való kiugrásunk és csapataink — legalább egy részének — a németekkel való szembefordítása sikerrel járjon. Az államfő a vezérkari főnökre bízta a hadparancs és „Az 1920. III. 1-i rendeletem végrehajtandó” titkos utasítás kiadását az 1. és a 2. hadsereg parancsnokának. A titkos jelszó tartalma: azonnal felvenni a kapcsolatot az orosz parancsnokságokkal és közösen támadni a németeket. Vörös János a döntő fontosságú távmondat minden áron való kiadását nem szervezte meg. Október 15-én a koronatanácsból a vezérkarhoz ment. Helyettese — László Dezső altábornagy — és a vezérkar osztályvezetői azonnal főnökükhöz siettek, hogy felvilágosítást kérjenek a történetekről. Vörös hivatali helyiségében drámai jelenetek zajlottak le. A vezérkar magas beosztású tisztjei, magukból kikelve, árulásnak nevezték mindazt, ami történt. A vezérezredes — akit beosztottai sarokba szorítottak — nem mert állást foglalni. Kijelentette, hogy a proklamáció és mindaz, ami történt, őt magát is meglepte és hogy előzetesen sem ő, sem a miniszterek nem tudtak semmiről. Holott Vörös János mindenről informálva volt. Itt született meg a döntés, hogy a hadsereg megmentésére, a bizonytalanság eloszlatására azonnal

parancsot kell kiadni, hogy a rádióban elhangzott fegyverletétel nem jelenti a harc beszüntetését, mert csak fegyverszünet kéréséről van szó. Vörös János némi habozás után 14.50 perckor hozzájárult ennek a közléséhez. Október 16-án reggel Miklós Bélának, az 1. magyar hadsereg parancsnokának kérésére azt a parancsot adta, hogy a harcot a németek oldalán az oroszok ellen folytatni kell. Vörös János valóban kétkulacsos szerepet játszott. A Horthytól kapott utasításokat nem hajtotta végre. Intézkedéseivel a nyilasok hatalomátvételét segítette.

A fegyverszünet megbuktatásában ugyanaz az ember volt a döntő figura, akire Horthy a hadsereg átállítását bízta. Vörös vezérezredes elvileg 1944. szeptember 7-től a fegyverszünet híve volt. Ezt bizonyítják helyzetértékelései, a minisztertanácson elfoglalt álláspontja és javaslatai is. Ahhoz viszont, hogy a fegyverszünet ellenzőivel szembeforduljon és mint vezérkari főnök tegyen is valamit, már nem volt bátorsága.¹⁵ Erre a feladatra gyengének, határozatlanoknak bizonyult. Ha Vörös János vezérezredes az eredeti szövegű hadparancsot (fegyverszünetet kötöttem) és az említett titkos távmondatot kiadatja, az 1. hadsereget, a Lakatos Géza miniszterelnök által kiherélt proklamáció ellenére, meg lehetett volna nyerni a fegyverszünetnek. Ha tehát a vezérkari főnök a reá bízott feladatokat egyértelműen végrehajtja, illetve végrehajtatja, még 1944. október 15-én is sok minden másképpen alakulhatott volna. Ezeket kétség-telenül elmulasztotta. De mivel — mindezek ellenére — a németek és a nyilasok számára nem volt megbízható, átment a szovjet hadsereghez és ajánlotta szolgálatát az új Magyarországnak a fasiszta Németország elleni harcra. Az új Magyarország alatt mást értett Vörös János, mást értettek a demokratikus erők, és mást a kommunisták. A hadseregben dolgozó kommunisták, különösen a fegyveres erők belső feladatát és célkitűzéseit illetően, soha nem voltak azonos véleményen Vörös Jánossal és elvbarátaival. És nem voltak illúzióik tervei iránt.

Vörös János vezérezredes 1945-ben nem azért állt a hadsereg élére, hogy „szabotáljon”, hanem azért, hogy minél előbb egy olyan fegyveres erő minisztere legyen, melynek súlyát érezve beleszólhat az ország fejlődésének irányába. 1945 márciusában és áprilisában a volt Horthy-rendszer visszakívánók nem akadályozták a hadsereg szervezést, ellenkezőleg, siettettké, hogy minél előbb hatalommal rendelkezhesse. Horthy-Magyarországon a hadsereg hatalmat jelentett és azt az urak jelentős része nem felejtette el. Sokan voltak, akikre ráillett, hogy „semmit sem tanultak és semmit sem felejtettek”. De ellentéveségüket csak 1945 nyarán kezdték meg, amikor észrevették, hogy a hadsereg kicsúszik a kezükből. Az alapvető és döntő volt már ebben az időben is, hogy a hadsereg erkölcsi arculatát és fejlődését születésétől a forradalmi erők határozzák meg, akik mindvégig a fejlődés motorjai voltak. Néha úgy érzem, úgy vagyunk a „szabotázssal”, hogy magunkon hordjuk, mint a csirke a tojás-héjat. Nem merünk elemző munkát végezni, mert mi lesz, ha kiderül, hogy mégsem volt „szabotázs”. Mit mondunk majd akkor, hogy miért késtünk el? Az igazat és csakis az igazi történelmi tényeket. Itt az ideje, hogy a személyi kultusz által ránk akasztott dogmáktól, amelyek ólomsúlyként nehezdednek sokunk tudatára, megszabaduljunk.

1945 márciusában és áprilisában a hadseregszervezés vonatkozásában nem volt mit szabotálni. Az ütemet nem a Honvédelmi Minisztérium, hanem a 2. Ukrán Front parancsnoksága, illetve a háború menete diktálta. Először, másod-

¹⁵ L. erre vonatkozóan *Ölvedi Ignác*: A budai Vár és a debreceni csata. Budapest, 1974. Második kiadás, 158—193. o., a Vörös Jánost és a fegyverszünet kérdéseit tárgyaló részek.

szor és harmadszor is a hadműveleti feladatokat kellett teljesíteni, ezután jöhettünk csak mi. Háború idején minden az arcvonalnak, a hadászatnak van alárendelve. A magyar hadosztályok szervezése is ennek a törvénynek a szigorú figyelembe vételével történt.

De nézzük a tényeket! A 6. hadosztály megalakulásának napja március 4. A Honvédelmi Minisztérium nevében ekkor vette át Székely László ezredes hadosztályparancsnok a csapatokat Bezuglij ezredestől — írja Kis András a 6. hadosztály című könyvében. Április 14-én viszont — azaz 41 nappal később — már indult a hadosztály a hadműveleti területre.

Az 1. hadosztály felállítása még dinamikusabban haladt. Az 1. hadosztály szervezése 1945. március 1-én kezdődött, amikor Fülöp József őrnagy, a hadosztály kinevezett vezérkari főnöke, a táborparancsnoktól engedélyt kapott, hogy bemenjen a szögesdrót mögé és megkezdje a munkát.

Mindkét hadosztály esetében, hogy az ügy ne szenvedjen késedelmet, a szervezéssel megbízottak beköltöztek a hadifogolytáborba és megkezdtek a munkát. Mire a szovjet parancsnokságok felkészültek a táborok átadására, készen volt a szervezés is. A volt hadifoglyok az átadásakor már századokban, zászlóaljokban és ezredekben sorakoztak fel. Ez a szervezéssel megbízott szovjet és magyar tisztek operatív munkájának az eredménye. Ezzel csaknem egy hónapot nyertünk. Ma, 35 év távlatából is csak azt mondhatjuk munkájukról, hogy feladataikat, a lehetőségekhez és a körülményekhez viszonyítva, lehetetlent nem ismerve, a szovjet és a magyar szervezők becsülettel teljesítették.

Az 1. hadosztály szervezését, a megbízottak március 26-án befejezték. A parancsnok, Szalay Tibor alezredes, március 31-én köszöntötte a megalakult hadosztályt. És április 27-én, 32 nap múlva, a hadosztály első lépcsője már el is indult Ausztria felé. Ezzel párhuzamosan elkészítették a 5. (szegedi) és a 7. (miskolci) hadosztályok megalakítására vonatkozó terveket, rendelkezéseket és a Szolgálati Szabályzat módosítására vonatkozó javaslatokat, amit a Függetlenségi Frontba tömörült pártok országos megbízottai megvitattak és jóvá is hagytak.

Hozzá kell tenni, hogy mi a magunk erejéből 1945 tavaszán hat hónap alatt sem tudtuk volna a két hadosztályt felállítani és — ha hiányosan is — felszerelni, mert egyszerűen nem volt miből. Kit terhel ezért a felelősség? A volt államfőt és kormányát. Horthy Miklós képtelen volt arra, hogy még Hitler végső veresége előtt szakítson a fasiszta szövetséggel és szembeforduljon Németországgal. Bizonytalansága a fegyverszünet kérdésében lehetőséget nyújtott a fasiszta vezetésnek arra, hogy hatalomra segítse a magyar fasizmus utolsó tartalékát. A magyar uralkodó osztályok bűne, hogy hazánk hadszíntérré lett, ahol a sok emberi és anyagi áldozatot követelő, váltakozó heveséssel dúló harcok és hadműveletek 194 napig tartottak. Egy romhalmazzá vált és kifosztott országot örököltünk. Itt kellett megindítani a hadseregszervezést. Helyzetünkben kiindulva a szövetségesek nem is követelték a fegyverszüneti szerződésben vállalt 8 hadosztály felállítását. De mi minden áron tenni akartunk valamit. Meg akartuk mutatni a világnak, hogy a magyar nép többsége soha nem értett egyet a magyar uralkodó osztályok Szovjetunió és szövetségei elleni háborújával. A jó szándék azonban kevés volt a hadsereg szervezéséhez. Problémáinkkal végül is a szovjet kormánynál találunk megértésre.

Felszabadításunkkal párhuzamosan az első szovjet—magyar katonai együttműködés hadseregünk szervezésénél mutatkozott meg. Soha történelmünk során — jóformán a semmiből — ilyen rövid idő alatt két hadosztályt még nem állítottak fel és nem indítottak el hadműveleti területre. A történelmi helyzet akkor ennél többre nem adott lehetőséget.

Néphadseregünk születéséről elemző feldolgozással 1960 előtt senki nem is kísérletezett. Megjelent történelmi, vagy hasonló jellegű könyveink egyszerűen figyelmen kívül hagyták, hogy 1945 elején a haza, az Ideiglenes Nemzeti Kormány felhívására, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok és mindenekelőtt a Magyar Kommunista Párt aktív propagandamunkájára tíz-és tizedek jelentkeztek a faszizmus elleni harcra. 45 000-en vállaltak önként szolgálatot első hadosztályainkban, fogtak fegyvert, hogy részt vehessenek az ország felszabadításában és a faszizmus végleges szétzúzásában. Pártunk korabeli — hadseregszervezéssel kapcsolatos — dokumentumai és határozatai történelmi és propagandairodalmunkban még ma is gyakran háttérbe szorulnak a személyi kultusz idején elterjedtekkal szemben. „A feladat nem volt kicsi — írja Nógrádi Sándor Új történet kezdődött című munkájában. — A semmiből új, erős, forradalmi szellemű, népi demokratikus hadsereget kellett felépíteni.”¹⁶ A fájdalmas és megdöbbentő ebben az, hogy ezeket a sorokat a sokunk által nagyon tisztelt szerző nem 1948-ban, hanem a hatvanas évek elején írta, amikor a Magyar Szocialista Munkáspárt a személyi kultuszt és az általa okozott bajokat már felszámolta. Nógrádi Sándor képtelen volt önkritikusan, marxista módon visszanyúlni cselekedeteihez és néphadseregünk 1945—48-ig elért fejlődését még mindig semmisnek tekintette, úgy mint 1948-ban tette.

A Petőfi Akadémiai ünnepélyes megnyitásán — 1948. december 12-én — Nógrádi Sándor a nevelőtiszteket marasztalta el. Azzal vádolt bennünket, hogy engedményeket tettünk „... a polgári reakciós ideológiának: a nacionalizmusnak, a pacifizmusnak, a paraszttromantikának” és egyebeknek. Majd így folytatta: „... attól való félelemben, hogy a burzsoázia kifogásolhatná a hadseregünkben folyó helyes ideológiai, politikai munkát... hosszú időn keresztül elhallgatták fejlődésünk szocialista perspektíváját, ellepleződött a honvédség tagjai előtt, hogy a népi demokratikus rendszer a szocializmusba való átmenet rendszere.”¹⁷

Felkai Dénes — a Petőfi Akadémia első parancsnoka, volt nevelőtiszt — Mozgalmas élet c. könyvének 94. oldalán ezt írja: „A hadseregben ugyan már 1947. augusztus 1-ével, még a két munkáspárt egyesítése előtt eldőlt a politikai harc.” Így van, ez az igazság. A harc azzal fejeződött be, hogy a reakció kiszorult a felső vezetésből: Pálffy György és Sólyom László kommunista tábornokok kezébe került a hadsereg katonai és politikai vezetése. 1947 tavaszán a kiszagda-párti, horthysta Bartha honvédelmi miniszter magához rendelte Pórfy György ezredest, Budapest helyőrségparancsnokát és utasította, hogy tartóztattassa le Pálffy Györgyöt. „Miniszter Úr! Kizárólag a Magyar Kommunista Párt utasításainak engedelmeskedem, az ön parancsát nem hajtom végre, kérek engedélyt a távozásra.” A miniszter ment, Pórfy maradt. Ez nem csak a helyőrségparancsnok véleménye volt. Amikor pártunk megindította a harcot a szocialista forradalom győzelméért, a szocializmusba való átmenetért, a magyar néphadsereg a párt mögött állt, nem csak vezetésében, hanem tömegeiben is. „Hadseregünk — írta Mucs—Zágoni 1947-re utalva — minden tekintetben népi demokratikus tartalmú hadsereg volt, melyben a kommunista pozíciók már a szocialista jellegű néphadsereg irányába is előre mutattak.”¹⁸

Az 1947. évi költségvetés honvédelmi részének tárgyalásakor a Magyar Szabadságpárt képviselője élesen kikelt az ellen, hogy a hadsereg tagjai politizáljanak és becsmérelte a nevelőtiszteket. „A honvédség eddigi és további demokratizálásának biztosítója a honvédség nevelő intézménye — mondotta a kommu-

¹⁶ Nógrádi Sándor: i. m. 193—194. o.

¹⁷ Dr. Felkai Dénes: i. m. Budapest, 1979. 103. old.

¹⁸ Mucs Sándor—Zágoni Ernő: i. m. 180. o.

nista párt szórnoka. — Nekik köszönhető, hogy a honvédség tisztikarának jelentős része... politikai öntudat terén már nem hasonlítható össze a régi hor-thysta tisztikarral”.¹⁹

Farkas Mihálynak és Nógrádi Sándornak, akik 1948 végén vették át fegyveres erőink vezetését, olyan hadsereget adtunk át, melyben a tisztikar 74⁰/₀-a, a tiszthelyettesek 75⁰/₀-a már 1947 végén a kommunista párt tagja volt. Ez első-sorban a nevelőtisztek munkájának volt az eredménye. Tevékenységükkel jó alapot teremtettek a szocialista típusú néphadsereg kiépítéséhez. A két munkás-párt egyesülése után a tisztek és tiszthelyettesek MDP-tagjainak száma meghaladta a 80⁰/₀-ot. Sajnos, ezek a tények feledésbe mentek és helyettük Nógrádi Sándor groteszk mondásával találkozunk többit, azaz hogy nekik 1948-ban a semmiből kellett néphadsereget szervezniük. Arról is ritkán emlékezünk meg, hogy azt a hadsereget, amit Farkas és Nógrádi átvett, olyan kiváló kommunista tábormokok vezették, mint Pálffy György és Sólyom László, akik az illegalitás nehéz éveiben bebizonyították a néphez és a párthoz való ragaszkodásukat, hűségüket. Hozzáértésüket a hadsereg fejlesztésében 1948 derekáig elért eredmények bizonyították.

Sajnos, a személyi kultusz éveiben elterjedt torzulások még napjainkban is hatnak. 1980. április 25-én a Kossuth Klubban rendezett tudományos vita után egy volt nevelőtiszt, aki 1945-ben mint kommunista ifjú a párt felhívására jött a hadseregbe, négy szemkört a következőket mondta el: „1964-ben a vállalatomnál osztályvezetői kinevezésem került előtérbe. Egyéni beszélgetésnél — remélve, hogy jó pontot szerzek — a vállalat személyzeti vezetőjének figyelmébe ajánlottam, hogy 1945-ben önként jelentkeztem az új hadseregbe, a fasiszmus elleni harcra és ott nevelőtiszt voltam. Nevezett megkért, hogy erről hallgassak, ő sem említi senkinek. Úgy vélekedett, hogy azt a tevékenységet még ma sem lehet pozitívan értékelni és az előmenetelemet nem segíti, hanem hátráltatja. De most, meghallgatva a vitát, újra büszke vagyok, hogy jelentkeztem a fasisz-mus elleni harcra és nevelőtiszt voltam az új hadseregben.” Ehhez még tegyük hozzá, hogy nem egy vállalatnál nyugállományba vonuló kortársunktól nem fogadták el a Hadtörténelmi Intézet arról szóló igazolását, hogy nevezett 1945—1946-ban az új hadseregben szolgált, ezt az időt nem akarták a nyugdíjba beszámítani. Megdöbbenő, hogy milyen mélyek a személyi kultusz és a dogmatiz-mus maradványainak gyökerei.

Történettudományunk sokat feltárt, de még sok a tennivalónk. Feladatunk, hogy három és fél évtized távlatából, új anyagfeltárással, új megközelítéssel, marxista tudományos igényességgel, az elért eredményekre alapozva tegyük teljessé néphadseregünk születésének bemutatását. Munkánk csak úgy lesz ered-ményes, ha tudományos nyíltsággal, alkotóan szembenézünk a realitásokkal és lesz bátorságunk elvetni a dogmákat, melyek, mint szürke hályog, szemünkre tapadva megzavarják látásunkat, az események megítélését.

¹⁹ Uo. 184. o.

SZEMLE

ADAM KASKA

A HÍDFŐ

(Zrinyi Katonai Kiadó, Budapest, 1979. 252 o.)

A szerző munkája lengyelül „Desant” címen jelent meg. Hasonló témával foglalkozik 1971-ben kiadott Nadwislańskie reduty (Sáncok a Visztulánál) c. könyve is. Mindkettőben a varsói felkelők segítségére siető 1. lengyel hadsereg desztant-jainak visztulai átkeléséről és elkeseredett hídfőharcairól szól.

A hídfő című regény minden fontosabb mozzanatához oda lehet tenni az 1. lengyel hadsereg valamely korabeli dokumentumát. Hőseinek túlnyomó többsége az *eredeti nevén* szerepel. Ezt a körülményt és egy rövid történelmi helyzetképet talán célszerű lett volna szerkesztői megjegyzésben, esetleg kiadói előszóban a magyar olvasók számára ismertté tenni.

1944. augusztus elsején a lengyel burzsoá politikai és katonai vezetés kirobantotta a varsói felkelést. Vérbefojtására a hitlerista hadvezetés óriási erőket vont össze Varsó térségében és Bach-Zelewski tábornok parancsnoksága alatt megindult a hadművelet a felkelők ellen. A heteken át hősiesen küzdő varsóiak helyzete szeptember elejére kritikussá vált. A felkelő csoportok parancsnokai határozottan kérték, sőt követelték a londoni lengyel emigráns kormány Honi Hadseregének főparancsnokát, Bór-Komorowski tábornokot, teremtsen végre kapcsolatot és kérjen katonai segítséget a Varsó felé törő 1. Belorusz Front parancsnokságától és a Front állományába tartozó, Berling tábornok vezette 1. lengyel hadseregtől.

Bór-Komorowski azonban nem kívánt összeköttetésbe lépni sem a szovjet, sem a Szovjetunióban alakult lengyel erők parancsokaival. Ehelyett elfogadta a németekkel való tárgyalások megkezdését. Ekkor érkezett Londonból a hír, hogy a szovjet és a lengyel csapatok megpróbálnak támadást kibontakoztatni Varsó el-

foglalására. A Honi Hadsereg főparancsnoka felfüggesztette a hitleristákkal a békes elvonulásról kezdett megbeszéléseket.

Szeptember 12-én a felkelés egyes önállóan harcoló csoportjai egyesítették erőiket egy közös parancsnokság alatt és — mivel Bór tábornok még mindig nem kereste a kapcsolatokat a szovjet csapatokkal — az „Egyesített fegyveres erők” vezetése átküldte megbízottait a Visztulán. Másnap éjjel a Honi Hadsereg felderítői is átcsónakáztak Varsó Praga városrészébe a szovjet és a lengyel parancsnoksághoz. Így jött létre végül összeköttetés a felkelés vezetése és az 1. Belorusz Front között. Ezt követően a szovjet parancsnokság a felkelők által megadott helyekre a front 16. légihadseregének PO—2-es gépeivel rendszeresen juttatott élelmet, fegyvert, lőszert, gyógyszert stb. Egy összesítés szerint 1944. szeptember 14—október 1. között a szovjet és a lengyel pilóták 2243 felszállással mintegy 160 tonna anyagot juttattak légi úton Mokotów, Żilborz, Czerniaków és más kerületek felkelőinek.

A szovjet és a lengyel csapatok eközben — szeptember 14-re — felszabadították a Praga városrészt és kijutottak a Visztulához. A nagy víziakadály átkeléséhez azonban nem volt elegendő eszközük. Sikerült ugyan az ellenség védelmében néhány hídfőállást létesíteni a Visztula és a Narew folyók partján, de ezekben elkeseredett harcok folytak, megtartásuk jelentős erőket kötött le.

Praga városrész elfoglalása ugyanakkor stratégiailag jelentős esemény volt, mert ezáltal a hitleristák elvesztették a keleti arcvonalra irányuló utánpótlási útvonalaik egyik legfontosabb csomópontját. Ez azonban nem mentette meg Varsót. Hitler kegyetlenül meg akarta torolni a lengyel felkelést. Újabb erők érkeztek Varsóhoz és Bach-Zelewski utasítására nagy

támadást indítottak a felkelők által még birtokolt városrészek, különösen a Visztula-parti környék elfoglalására, hogy ezáltal megakadályozzák, hogy a szovjet és a lengyel csapatok hídfőt létesítsenek a varsói parton.

A kialakult súlyos helyzetben sem mondott le az 1. lengyel hadsereg parancsnoksága a főváros lakosainak megsegítéséről. Mikor végre kapcsolat jött létre a felkelőkkel, megfontolás alá vehették, miként is nyújtsanak támogatást az élethalálharcot vívó varsóiaknak. Rokosszovszkij marsall, az 1. Belorusz Front akkori parancsnoka írja emlékirataiban: „elhatároztuk, hogy erős deszantot szállítunk a túlsó partra, Varsóba, folyamatkező eszközök felhasználásával. A hadművelet szervezését az 1. lengyel hadsereg törzse vállalta magára. A partraszállás idejét és helyét, a tüzérségi és légi biztosítás tervét, a hazafiakkal való együttműködést, mindent időben egyeztetünk a felkelés vezetőségével. Szeptember 16-án a lengyel hadsereg deszantalegységei megindultak a Visztulán át. Olyan szakaszok száltak partra, amelyek a felkelő osztagok kezén voltak. Erre épült egyébként minden számítás. És váratlanul kiderült, hogy ezeken a szakaszokon hitleristák vannak.

A hadművelet nehezen bontakozott ki. A deszant első lépcsője nagy nehézségek árán megvetette lábát a parton. Egyre újabb erőket kellett harcba vetni. A veszteségek növekedtek, a felkelők vezetői pedig semmi segítséget nem nyújtottak a deszantnak, de még csak kapcsolatot sem próbáltak felvenni vele.” (K. K. Rokosszovszkij: Katonai kötelesség. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1971. 301. o.)

A több helyen átkelt lengyel katonáknak, a felkelőktől elszigetelten, csak Czerniakównál sikerült több napon át tartani az elfoglalt utcarészeket és háztömböket.

Szeptember 22-re, a fasiszta túlerővel vívott elkeseredett harcokban, a nagy vérvesztéséget szenvedett lengyel alegységek helyzete teljesen reménytelenné vált. Berling tábornok lengyel hadseregparancsnok másnap elrendelte a deszant visszatérését Praga városrészbe. A katonákkal együtt számos felkelő is, ki csónakon, ki úszva, ki a lerombolt hidak roncsain át, megkísérelte az átjutást a Visztulán. A fasiszták minden tüzérszökecskel lötték a partszakaszokat és a folyót. Az átkelők közül igen sokan életüket veszítették.

Ez dióhéjban a Kaska-regény történelmi háttere. Az író hűen idézte fel azt a politikai légkört, amely Varsóban az adott időszakban uralkodott. Megrázóan

ábrázolja a hazájuktól éveken át távol élő lengyel katonák hazatérését és találkozásait a varsóiakkal. Egy-egy szereplő gondolkodásán, magatartásán keresztül sokoldalúan mutatja be az egész bonyolult helyzetet és az emberek viselkedését befolyásoló problémákat. Például: hogyan vélekedtek az ellenállásról, a varsói felkelésről, az 1. lengyel hadseregről stb. a lengyel társadalom különböző rétegei, milyen érzékenyen reagáltak a katonák türelmetlenségére, arra, hogy nem ismerve a német megszállás következtében kialakult hazai viszonyokat, bíráló szavakkal illettek jelenségeket. Ugyanakkor a varsóiak is szemrehányó megjegyzéseket tettek a „Berling-fiúk” késésére.

A regény konkrét tartalma a Czerniakóvi hídfőállás létrejöttének és nyolc napon át tartó hősi védelmének története. A könyv éppen azért hat az olvasóra, mert igazat ír, nem szépít, a maga tragikus valóságában ismerteti meg az eseményekkel. Eszmeileg-politikailag elkötelezetten, mély humanizmussal mutatja be a felkelőket, a lengyel és a szovjet katonákat, a felszabadulást váró, sokat szenvedett lengyeleket, az angolokat istenítő polgárokat, a közös küzdelemben egymásra találó, különböző politikai csoportosuláshoz tartozó felkelőket egyaránt. Alakjai történelemformáló hősök és magánemberek — mindez mozgalmas, cselekvő egységben tárul fel a regény oldalain.

A Czerniakóvi hídfőharcokkal foglalkozva képet rajzol a zilborzi hídfőállásban kibontakozó elkeseredett küzdelmekről és a városközpontban, valamint Motokóvban folyó védelmi harcokról is. Tolmácsolja a felkelés megsegítésével kapcsolatos nézeteket, és ezeket rövid „hadkönyveléssel” válaszolja meg. A szovjet és a lengyel hadseregtől várt támogatás lehetőségeit elemezve rámutat, hogy az 1. Belorusz Front hadműveleteivel összehangolt felkelésnek milyen esélyei lehetnek volna, s mivel ez nem történt meg, a segítségre siető erők sem ölthettek tömeges méreteket. Egyszerű okból: az 1. lengyel hadseregnek összesen 44 ponton állt rendelkezésére. Egy NLP típusú pontonon 15 ember fért el. A felkelőkkel megbeszélte helyek elfoglalására az erőket (és a pontonokat) el kellett osztani. S mivel az átkelés helyeit a fasiszták közben birtokba vették, lövegeikkel nemcsak a folyót, hanem a Praga városrész part menti sávját is tűz alatt tudták tartani. Ennek következtében az 1. lengyel hadsereget nagy veszteségek érték az átkelések során emberben és eszközökben, még a varsói partréz elérése előtt.

Adam Kaska plasztikusan ábrázolja a varsói felkelés utolsó napjainak-óráinak

tragédiáit. A szenvedéseken és borzalmon azonban átizzik az örök emberi bizakodás, a humanizmus, a boldogság utáni vagy és az élet igenlése. Ez a regény éppen emberközelségével ragadja magával az olvasót, aki az utolsó laphoz érve még sokáig gondolkodni kénytelen a történeten, és állást foglalni a hídfőharccok résztvevőinek véleményében.

A regényt Bába Mihály fordította szíven, hitelesen. Tabák András szerkesztő gondossága is érződik a könyvön. Jó lett volna bátrabban élnie a szerkesztői jegyzetek lehetőségével éppen annak érdekében, hogy a magyar olvasó tudja is, hogy igaz történet beavatottja lett.

Godó Ágnes

B. B. SCHOFIELD

DER SPRUNG ÜBER DEN KANAL
Unternehmen „Neptun”
Die allierte Landung in der Normandie 1944
(Motorbuch Verlag, Stuttgart, 1978. 258 o.)

A nyugati szövetségesek 1944. június 6-i normandiai partraszállásáról írott művek száma és terjedelme ma már szinte áttekinthetetlen. A művek többsége azonban inkább a partraszállást követő szárazföldi hadműveletek leírásával és elemzésével foglalkozik s viszonylag kevés azon szerzők száma, akik a partraszállást megelőző tervező-szervező munkát, az inváziós hadsereg átszállításának bonyolult mechanizmusát, nemkülönben a partraszálló hadművelet egész lefolyását, más szavakkal a modern történelem legnagyobb kombinált tengeri-légi deszanthadműveletét veszik kés alá.

B. B. Schofield admirális, az angol flotafőparancsnokság törzsének egykori magasrangú tisztje s egyben az angolszász inváziós erők angliai főhadiszállásának egyik vezető munkatársa, nem kisebb feladatra vállalkozott! „Ugrás a Csatornán át. A »Neptun« vállalkozás. Szövetséges partraszállás Normandiában 1944-ben.” című művében, mint a normandiai partraszállást sikerre vivő deszanthadművelet létrejöttének és megvalósításának, az ún. Neptun vállalkozásnak tárgyszerű, nagy szakértelemmel és kevés részrehajlással megírt ábrázolására.

Mint köztudott, a tengeri deszanthadműveletek nem ismeretlenek az emberiség történelmében: a görög, római partraszálló hadműveletek, az újkor hajnalán végrehajtott angol (Drake 1585-ös támadása a nyugat-indiai szigetek ellen), spanyol (II. Fülöp Nagy Armadájának támadása Anglia ellen 1588-ban) és svéd (Gusztáv Adolf 1628, 1632-i hadjáratai) vállalkozások, a XVIII. századi angol

partraszállások (hétéves háború, amerikai függetlenségi háború), a XIX. sz-i angol—francia akció (1853—56, krími háború) s végül az ugyancsak angolok és franciák által kezdeményezett majd kudarcba fulladt hadművelet a Gallipoli-félsziget és a Dardanellák tengerszorosa ellen az első világháború második évében — jelzik a legkiemelkedőbb „kétéltű” hadműveletek sorát.

A II. világháború menetében a tengeri deszanthadművelet a brit hadsereg Dunkerque-i kivonulása óta napirenden volt, megvalósítására azonban csak a Szovjetunió nagy katonai sikerei által létrejött feltételek mellett kerülhetett sor. Ennek ideje szovjet megítélés szerint jóval hamarabb bekövetkezhetett volna, mint ahogy az angolszász szövetségesek — elsősorban politikai megfontolások alapján — tervbe vették, ill. a gyakorlatban végül is kivitelezték.

Mindez mit sem von le az angolszász hatalmak normandiai partraszállásának történelmi jelentőségéből s nem kisebbíti az antifasiszta koalíció nyugati államai népeinek áldozatkészségét és hősi erőfeszítését a német fasizmus közös megsemmisítésében.

A „Neptun” hadművelet megtervezése és későbbi lebonyolítása B. Ramsay angol altengernagy nevéhez fűződik, aki a brit expedíciós hadsereg Dunquerque-i sikeres evakuálását végrehajtotta, majd jelentős szerepet vállalt az angolszász hatalmak 1942 novemberi észak-afrikai partraszállásának irányításában. Nemcsak a tengeri deszanthadművelet megtervezéséből vette ki részét, hanem an-

nak a járműiparnak a kialakításából is, amely a partraszálló csapatokat szállította. Ez utóbbi feladat megoldásában nagy segítséget kapott L. Mountbatten admirálistól, aki a távol-keleti angol hadműveletekhez szükséges csapatszállításokban tapasztalatokat szerezvén a normandiai partraszállás sikerét nagy mértékben befolyásoló hajótípusokat kialakította. E hajótípusokat érdemes már itt felsorolni. Az LSI típus kimondottan csapat szállító hajó volt, fedélzetén mintegy 1500 emberrel és számos csónakkal, amelyekre a katonák átszálltak s amelyekkel a kijelölt partszakaszt megközelítették. Az LST hajók a technikai anyag szállítására voltak alkalmasak, általában 18 db 30 tonnás harcokcsi, vagy 33 db 3 tonnás tehergépkocsi fért el rajtuk, 217 fős kezelőszemélyzettel. Az LST hajók kisebb változata, az LTC, 3 db 40 tonnás harcokcsi és kezelőszemélyzete befogadására volt képes. Az LCA típus 35 főt vagy 3,5 tonna anyagot szállított, míg az LCM 115 tonna rakományával, viszonylag nagy sebességgel (11 tengeri csomó), illetve páncélozott orrával, kormányosfülkéjével tűnt ki.

A jelzett hajótípusok gyártása 1941 óta teljes erővel folyt, különösen az USA-ban, mivel az angolok által kifejlesztett típusok a csendes-óceáni hadműveleteknél is jól beváltak. A közben szerzett tapasztalatok nyomán (Észak-Afrika, Szicília, Olaszország, Csendes-óceán) számos módosítás következett be, amit egyéb speciális eszközök kifejlesztésének, illetve gyártásának gyorsuló üteme követett. A leendő nyugat-európai hadszíntér speciális igényei, mindenekelőtt a várható német elhárítás, a hajók és egyéb eszközök folytonos tökéletesítését, amellest egyre fokozódó tömeggyártását követelték. E folyamat elképzelhetetlen volt a várható hadszíntér fokozódó felderítése nélkül: a „Festung Európát” védeni hivatott Atlanti Fal, nem különben a német tengeri, légi és szárazföldi kapacitás kipuhatolása, ellenállóképességének felbecsülése döntő mértékben kihatott a hadművellet anyagi-személyi feltételeinek megeremtésére.

Bár a hitleri Németország a keleti arcvonalon elszenvedett nagy vereségek következtében minden bizonnyal képtelen volt elhárítani az angolszász erők rohamát, a szívós német ellenállás egy többé-kevésbé jól kiépített védelmi rendszer birtokában megkeseríthette a szövetségesek dolgát, csökkenthette nyugat-európai behatolásuk ütemét, ami káros kihatással lehetett az angolszász hatalmak háború utáni európai pozíciójára. Ramsay admirális, de különösen Eisenhower és Montgomery tábornokok, olyan anyagi és élő-

erőfölény biztosítását követelték, amely a szövetségesek sikerét abszolút biztossá teszi. E követeléseiket a német védelmi rendszer rendkívül erős voltával indokolták — nem egy esetben a göbbelsi propaganda foglyaiként. Ment, mint később kiderült, a bevehetetlennek hirdetett Atlanti Fal blöff volt s azok a német erők, amelyek a nyugati szövetségesekkel szembe kerültek, harcértékben meg sem közelítették a Szovjetunió harcterein elvérző német csapatokat.

Maga Schofield is kénytelen bevallani, hogy a német erők ellenállását túlbecsülték, a német főparancsnokok, Rundstedt és Rommel tábornagykok nevének varázsa alatt sokkal nehezebb harcokra számítottak. A német tengeri és légierők alárendelt szerepe, illetve teljes kikapcsolásának lehetősége alig képezte vita tárgyát, mégis, biztos, ami biztos alapon, helyesebben a módszeres angolszász hadvezetés előírásai szerint, a nagy anyagi és élőerőfölény biztosítása első számú követelmény volt. (Mindebben az olaszországi „csiga-hadművellet” is nagy szerepet játszott.)

A partraszálló hadművellet tervezésénél messzemenően figyelembe vették az 1941. december 27-én Vaagso, az 1942. március 28-át St. Nazaire és az 1942. augusztus 19-én Dieppe ellen korlátozott erőkkel végrehajtott vállalkozások tapasztalatait. Különösen az utóbbi volt tanulságos, hiszen egyértelműen bizonyította, hogy az Atlanti Fal ellen intézett gyalogsági fronttámadás eleve reménytelen, s a siker lehetősége csak akkor van meg, ha a tengeri és légierők pusztító erejű támadása a védelem erejét már eleve megtöri és olyan rések keletkeznek rajta, amelyeken át a partra szálló gépesített és páncélos erők megvethetik lábukat.

Az 1943 februárjában tartott Casablancái értekezleten Ramsay törzsét megerősítették F. B. Morgan altábornaggal, mint a partraszálló expedíciós erők designált vezérkari főnökével, és feladatául szabták a partraszállási hadművellet részletes kidolgozását. Ettől kezdve Ramsay a partraszállást megelőző tengeri hadművellet tervezésére koncentrált figyelmét, Morgan pedig a már partra tett erők hadművellet feladatain dolgozott. Kettőjük együttműködése nyomán alakult ki az ún. Cossas-terv, a későbbi „Overlord”, s annak részeként a „Neptun” hadművellet első terve, amit Churchill és Roosevelt a quebeci konferencián elvileg jóváhagyott, amely azonban Eisenhower és Montgomery 1943. december 6-i kinevezése után, épp az említettek tapasztalatai alapján, sok tekintetben megváltozott. A változások lényege a partraszálló erők nagyságának megnövelése volt.

A hadműveleti terv kialakításánál alapos mérlegelés után döntöttek a partraszállás helyéről. A szövetségeseknek biztos információi voltak arról, hogy a németek az inváziós erőket Calais térségében várják, így az ottani védelmi rendszert különösen megerősítették. Morgan és Ramsay — egyéb okok miatt is — Normandiát javasolta, amelynek számításba vett, mintegy 80 km szélességű partvidéke nem volt ugyan ideális a partraszállásra, viszont előnye abban mutatkozott, hogy a német védelem viszonylag gyenge volt, s a La Manche csatornába benyúló Cotentin félsziget felfogta, ill. mérsékelte az erős nyugati szelet, ami a csapatok partra tevésénél egyáltalán nem volt közömbös. Amellett a félszigeten helyezkedett el Cherbourg város nagy befogadóképességű kikötője.

A terv a normadiai partszakaszt keleti és nyugati szektorra osztotta. A keleti (brit-kanadai) szektor 3 alszektort (Gold, Iuno, Sword) a nyugati (amerikai) 2 alszektort (Utah, Omaha) foglalt magában. Később szükségessé vált az alszektorok strandokra való felbontása is, amelyeket betűkkel jelöltek: a keleti szektor H—R jelzéssel 11 strandot, a nyugati Utah alszektor P—W, az Omaha alszektor A—G jelzéssel összesen 14 strandot kapott. Eisenhower minden alszektorba 1 hadosztályt kívánt bevetni a támadás első hullámában, amelyeket 2—2 tengeri úton szállított tartalékhadosztály követett. Az említettekkel egyidőben ejtőernyős alakulatok szálltak le az ellenség hátában.

Sok fejtörést okozott, hogy a strandok a magas fokú gépesített technikát elbírják-e. Különböző éjszakai vállalkozásokkal talajmintákat vettek s azokat az angliai főhadiszálláson tanulmányozták. Megnyugtató eredmény után újabb problémák merültek fel, többek között az, hogy a hajókból a part menti vizekre szálló nehéz harckocsik nem süllyednek-e el, mielőtt még a partokat elérik. Egy magyar származású mérnök, Straussler Miklós szellemes találmánya segítette a megoldást: minden páncélost felfújható, vitorlaanyagból készült ballonnal vettek körül — amelyen 2 propeller is volt — s ezek, valamint a lánctalpak segítségével a páncélos 4,3 mérföldes sebességgel úszott a vizen.

A csapatszállítás fontos feltétele, az elegendő hajóerő, nemkülönben a kísérő hadiflotta (6 csatahajó, 2 monitor, 23 cirkáló, 73 torpedóromboló és 2 ágyúszád) a D-napra (az invázió kezdetére) a brit részén 97,6%-ig, az amerikaiaknál 99,3%-ig rendelkezésre állt. (Az előbbin 37, az utóbbin 33 hadihajó került bevetésre.) Vele egyidőben történt meg a

szükséges haditechnika és állomány készletbe helyezése.

A hatalmas konvoj (összesen 702 hajó) elindulása előtt (berakodásuk dél-angliai kikötőkben június első hetére tervszerűen megtörtént) 255 kisebb-nagyobb aknakereső hajónak kellett utat vágni, ill. a telepített német aknákat az útvonalból eltávolítani, majd az őket követő hajóknak különleges robbantóosztagokat speciális járművekkel és úszó harckocsikkal partra tenni, amelyek nem csak a szárazföldre telepített aknákat tették ártalmatlanná, hanem a strandokon a csapatok zagadásához szükséges technikai berendezéseket is felállították. E rendkívül bonyolult feladat megoldásánál égetően szükséges volt a partvédelem lekötése, amelyről a nyomaszto túlerőben levő légi-erő, valamint a konvojt kísérő hajóhad gondoskodott. A partraszállás folyamatának zavartalansága mindezekben túl megkövetelte, hogy 2 db vasbetonból készült, kikötőt is átvontassanak, mivel a csapat szállító hajók zöme a partot az apály miatt nem tudta megközelíteni. Ezek lehorogyzása a partok előtt csak úgy volt lehetséges, ha a víz hullámszámát a minimálisra csökkentik. E célból 70 kiszolgált hadihajót félkör alakban az invázió napján a mesterséges kikötők számára kijelölt részekben elsüllyesztettek. A kikötők egyben bázisul szolgáltak a tengerbe süllyesztett 4 olajvezetékek, amelyek Dél-Angliából kiindulva a csapatokat üzemanyaggal voltak hivatva ellátni.

1944. május 2. és 6. között, „Fabius” elnevezéssel a dél-angliai partoknál főpróbát tartottak, amelynek eredményeit május 15-én VI. György angol király, W. Churchill, J. Smuts tábornagy és az inváziós részerők parancsnokai előtt Eisenhower és Montgomery értékelte. Május 25-én adták ki a hadműveletről vonatkozó általános parancsokat s a partraszállás időpontját június 5-én állapították meg. Schofield közlése szerint ez utóbbi volt a legtöbb gondot okozó elhatározás, amelyet a meteorológiai viszonyok alakulása miatt végül 1 nappal későbbre kellett változtatni. A legutolsó éjszaka is gyötrődésekkel telt el, s nem egy olyan pillanat akadt, amikor az invázió 2 héttel való eltolása került előtérbe. Végül is Eisenhower június 6-ában döntött, s a hatalmas armada elindult az Atlanti Fal ellen.

A gondosan kialakított menetrend szerinti átkelést a fokozódó aggodalom kísérte. Senki sem tudta megjósolni a német védelem várható ellenállását. Mindenki abban reménykedett, hogy a megtevésztő akciók és a hónapok óta tartó félrevezető propagandakampány megzavarta a németeket. Ez utóbbi három do-

logra összpontosult: 1. a partraszállás nyár végi időpontjának elhíttetésére, 2. a Calais-környéki partrszakasznak, mint legvalószínűbb partraszállási helynek a szuggerálása, s végül 3. annak a hiedelemnek elhíttetése, hogy a normandiai vállalkozást egy második, jóval nagyobb akció követi Calais térségében ill. a holland partokon. Bár Schofield nem beszél róla bővebben, ma már tudjuk, hogy a félrevezető propagandahadjárat megtette hatását. Így pl. Rommel tábornagy, a partvédelemért felelős német parancsnok, az invázió előtti napokban szabadságra utazott Németországba, mivel a német védelem egyáltalán nem számított a június 6-án kezdődő támadásra. Ugyanakkor a Wehrmacht főparancsnoksága, s személyesen maga Hitler, igen jelentős csapatokat helyezett el Calais térségében, egyrészt onnan várva a partraszállást, másrészt amikor az már Normandiában megtörtént, a második, még nagyobb támadás elhárítására a jelzett csapatokat továbbra is ott tartotta.

A konvoj áthaladását a csatornán német tengeri és légi erők nem zavarták meg, így Ramsay gondosan kitervelt és megszervezett partraszállási hadművelete a vártnál kevesebb veszteséggel, viszonylag simán ment végbe. Az angolszász légi erők és hajóhad tüzcsapása nyomán a meglepett német védelem szinte megbénult, a nehézségek inkább a törvényszerűen fellépő zűrzavarok miatt adódtak. A német elhárítás gyengeségére jellemző, hogy az inváziós csapatoknál támadt zavarokat viszonylag rövid idő alatt sikerült felszámolni. Schofield sorai természetesen igen szűkszavúan beszélnek a vártnál gyengébb német ellenállás okairól. Pedig azokról érdemes szót ejteni. Már utalás történt arra, hogy a védelem feladatát ellátó német csapatok harcérteke meglehetősen gyenge volt, hiszen a fasiszta Németország legjobb csapatait a keleti arcvonal kötötte le. Mindezt aláhúzta, hogy a partraszállást Normandiában nem várták, így mind az amerikai, mind a brit szektorban található, létszámban és haditechnikában gyenge erők ellenállása a partraszállás sikerét még megkérdőjelezni sem tudta. Másrészt a Rundstedt és Rommel között fennálló taktikai ellentét távoltartotta a német páncélos hadosztályokat, s azok fokozatos

beérkezése, illetve bevetése akkor történt, amikor az inváziós csapatok már szilárdan megvetették lábukat és erős hídfőt képeztek. Az igazsághoz tartozik, hogy a kibontakozó, bár improvizált német ellenintézkedések nyomán a hídfőkből való kitörés elhúzódott és súlyos veszteségekkel járt, sőt a német ellenlökések nem egy válságot is előidéztek. A voluntarista nyugatnémet katonai szakirodalom éppen erre alapozza azon feltevését, hogy a rommeli harcászati elképzelés megvalósítása, nevezetesen páncélos erők azonnali bevetése az inváziós erők ellen, az egész partraszállást kudarcra ítélte volna. Mindennek ellenkezője történt: az ortodox Rundstedt, támaszkodva Schwepenburg páncélos főparancsnok véleményére, az angolszász csapatokat mélységből történő átkarolással kívánta megsemmisíteni. A jelenleg is folyó vita akadémikus jellegű s mit sem változtat azon a tényen, hogy a partraszállás a Rommel-féle iniciatívák ellenére is sikerült volna.

A „Neptun” hadművelet Cherbourg bevételével véget ért. A város elfoglalásával az inváziós erők olyan kikötőhöz jutottak, amely utánpótlásuk nagy részét biztosította. Az angolszász expedíciós hadsereg ezt követően hozzáfoghatott a szárazföldi hadműveletek kifejlesztéséhez. Mint ismeretes, az amerikaiak Avrench-i kitöréséig elkeseredett harcok dúltak, melyek során virágzó városok (Caen, Bayeux stb.) tűntek el a föld színéről, s a francia polgári lakosság is nagy veszteséget szenvedett. Schofield műve ezekkel az eseményekkel már nem foglalkozik, tekintettel arra, hogy feladatát a „Neptun” hadművelet szakszerű leírásával megoldottnak látja.

A könyv értékes forrásmunka, mindazok számára akik a második világháború hadtörténetével foglalkoznak. A művet jellemző szigorú tárgyilagosság, a saját intézkedésekkel szembeni kritikus magatartás, nem különben az ellenféllel szembeni elfogulatlanság sem tudja azonban leplezni az angolszász történetírás alaptételét, amely a német fasiszmus megsemmisítő vereségét kizárólag az angol-amerikai fegyverek győzelméhez köti.

Farkas Márton

MILITÄRGESCHICHTE

(Német Demokratikus Köztársaság) 1979

Az NDK Hadtörténelmi Intézete tudományos folyóiratának gazdag tematikájú 1979-es évfolyamáról szólva első helyen kell említenünk, hogy *Siegfried Höppner* a 2. és 3. számban a Magyar Tanácsköztársaságnak a nemzetközi ellenforradalom ellen vívott honvédó harcairól tette közzé tanulmányait.

A német hadtörténelemmel kapcsolatosan *Helmut Schnitter* a 3. számban megjelent közleményében azt elemzi, hogyan ábrázolja az NDK marxista-leninista történelmi és hadtörténelmi irodalma a 17—18. századi brandenburgi-porosz hadügyet. Kiemeli e kérdés fontosságát, mivel a Hohenzollern-uralkodók állama, hadserege és az ezekkel vívott háborúk a 17—18. században döntően befolyásolták a német nép életét, valamint a külkapcsolatokat. Ugyanakkor az akkoriban fogant hadelméleti és hadpolitikai gondolatok reakciós katonai hagyományként hosszan tartó jellegűek, amelyekkel elemző írásaikban már a marxizmus-leninizmus klasszikusai szembesáltak.

Az 1. számban *Felix Brandt* a Habsburg-hatalom és a Francia Királyság 1494—1559 között vívott itáliai háborúiból kiemelkedő 1525. február 24-i páviai csatát elemzi. Ez alapján közleményében kimutatja, hogy a középkori nemesi lovaghadssereg arra az időre már idejét múltá, megnövekedett a zsoldos gyalogság, a tüzérvesszerek, valamint a városok megerősítésének a szerepe.

A városerődítési műszaki munkálatok 16—18. századi fejlődését *Eva Papke* és *Rudolf Quaiser* Magdeburg erődítményének a példáján szintén az 1. számban mutatja be. Részletesen elemzik közleményükben, miként fejlődött ki a korábbi várfalakból, tornyokból és árkokból a rondellák és első külső védművek építésén át a porosz állam legjelentősebb 18. századi erődje.

A 18. századi porosz állam hadseregének a Habsburg-seregek ellen a hétéves (harmadik sziléziai) háborúban vívott egyik legnagyobb, 1760. november 3-i torgauai csatáját vizsgálja *Helmut Schnitter* a 2. számban. Közleményében a legendáktól megtisztított képet ábrázolja. Rámutat, hogy szervezésileg, kiképzésben, vezetésben és haditechnikai téren nem volt jelentős különbség a Habsburg- és porosz hadsereg között. Eltérést jelentett azonban, hogy főparancsnokként II. Frigyes maga állt a porosz hadak élén

Mária Terézia hadvezéreivel szemben, és ez a meggyorsított döntés előnyével járt. Ez mutatkozott meg a torgauai csatában is, amikor II. Frigyes ketté osztotta hadseregét és a szárnyakon elhelyezett tüzeresség fokozott támogatásával két oldalról támadta meg az ellenséget. II. Frigyes a ferde hadrend fenti tágabb értelmű alkalmazásával a hagyományos feudális vonalharcazat fejlődésének utolsó lépcsőfokát érte el.

A polgári hadtudománnyal kapcsolatosan *Andrée Türpe* tanulmányáról kell szólnunk, amely az 5. számban „Carl von Clausewitz és kora filozófiájának viszonya” címmel jelent meg. Már bevezetőben leszögezi, hogy Clausewitz maradandó érdeme a filozófiában kibontakozó dialektika hadelméleti alkalmazása. Hatott rá a francia és német felvilágosodás, Kant, Fichte és főleg Hegel, ahogyan a szerző a szövegelemzés módszerével kimutatja, de Clausewitz önálló elméletet állított fel a háborúról. Nézetét egyrészt a háborús összeütközések történelmi tapasztalataiból, másrészt a háború belső összefüggéseken alapuló fogalmából vezette le materialista ismeretelméleti és dialektikus módszertani vonásokkal. Így jutott el addig, hogy a háborút a társadalmi élet történelmi jelenségeként fogja fel, amelynek jellegét a politika határozza meg.

A haditechnika területére visz el bennünket *Günter Thiede*, aki szintén az 5. számban ismerteti az 1870/71-es francia-porosz háború után kifejlesztett M—71 (Mauser) típusú kézi lőfegyvert.

Reinhard Brühl a 2. számban az imperialista Német Császárságnak az 1900-as kínai boxerlázadás leverésében bevett „keletázsiai expedíciós hadteste” példáján elemzi a tengerentúli erők felépítését és eljuttatását. 1900. július 9-én mozgósították a hadsereg valamennyi fegyverneméből és szakszolgálatából újonnan felállított hadtestet: 4 gyalogezredet, 1 lovasezredet, 1 tábóri tüzerézredet, 1 nehéz táboritüzer-üteget, 1 műszaki zászlóaljat, 1 vasútépítő századot, 1 táviróosztagot, 1 egészségügyi századot, 1 lőszerszállító osztagot, a trént és a hadtápot. Az alakulatok július 27. és augusztus 4. között hajóztak be, majd augusztus 12-én erősítésként még utánuk küldtek további 2 gyalogezredet, 1 tábóri tüzerosztályt, 1 nehéz táboritüzer-üteget, 1 műszaki századot és 2 vasút-

építő századot. A mintegy 22 000 főt 1901 májusig bevetették a „büntetőexpedíciókban”. Így a német hadvezetés az új haditechnika harcserű kipróbálásán túl jelentős tapasztalatokat szerzett nagy létszámú alakulat tengeren túra juttatásában, felépítésének célszerűségében és bevetési módzataiban.

Ugyancsak a 2. számban *Horst Kühne* közleményében az afrikai német gyarmatokon 1884-ben felállított „császári védkötelekeknek” (Kaiserliche Schutztruppen) az első világháborúig tartó irtóhadjáratait, a szociáldemokrata parlamenti frakció ezek elleni fellépéseit és a gyarmati militarizmus elítélését teszi vizsgálat tárgyává.

Az antimilitarista harc korábbi megnyilvánulásairól, az 1870-es francia-porosz háborúban Sedan mellett bekövetkezett francia kapituláció hivatalos német megünneplése elleni szociáldemokrata megmozdulásokról, amelyek 1895-ben voltak a legjelentősebbek, a 6. számban *Gerhard Birk* és *Bernhard Weissel* publikált közös közleményét.

A két világháború közti német hadtörténelemmel kapcsolatosan az 5. számban *Dieter Dreetz* és *Heinz Sperling* jelentős okmányokat tesz közzé a birodalmi véderőnek (Reichswehr) az 1923/24-es gazdasági megszilárdulásban játszott közreműködéséről. *Otto Gessler* birodalmi véderőminiszter 1924. szeptember 11-i emlékirata és annak mellékletei új bepillantást tesznek lehetővé abba a folyamatba, ahogyan a vezető katonák a monopolburzsoázia politikai hatalmának gazdasági vonatkozású megszilárdításán is fáradoztak.

Az 1. számban *Kurt Finker* és *Bernhard Mahlke* a német munkásmozgalomban az 1920-as évek végén a véderőről folyt vitát elemzi közös közleményében. Az NKP 1927. június 16-i határozata megállapította, hogy az imperialista háborúk még nem elkerülhetőek, csak az imperialista uralom megdöntése teszi lehetővé a háborúból való kiválást, ezért polgárháborút kell szembeállítani az imperialista háborúval. Ebből az alapállásból a kommunisták ellenezték a német újrafelfegyverkezést. Az NSZDP a cirklóépítési programmal kapcsolatosan az 1929. május 26–31. között tartott pártkongresszuson foglalkozott a véderőkérdéssel, és ez végül is a német burzsoázia újrafelfegyverkezési programjának többségi elfogadásához vezetett, bár a szociáldemokraták zöme harmadik utas megoldást keresett.

A fasiszta belső elnyomás vonatkozásában jelentős momentummal, az SS-nek pártszervezetből állami szervvé válásá-

val kapcsolatos fontos okmánypublicációt tett közzé a 6. számban *Volker Ernst* „A Reichswehr- és az SS-vezetés együttműködése a fegyveres SS 1934 végi felállításakor” címmel.

Hans-Georg Kampe a 3. számban a Csehszlovákia elleni 1938-as fasiszta német agresszió hirodástechnikai előkészületeiről a posta- és hirodásügyi minisztérium levéltári anyaga alapján közöl fontos részleteket közleményében.

Ugyancsak a 3. számban jelent meg *Dietrich Eichholtz* tanulmánya „A fasiszta német imperializmus gazdaságpolitikája és stratégiája a Dnyeper–Donyeciparvidéken 1941–43-ban” címmel. Ebben részletes elemzéssel mutatja ki, hogyan hoztak működésbe a német monopóliumok és a felső katonai vezetés átfogó állammonopolista mechanizmust e területen, miután az a fasiszta hódítók kezébe került, hogy a helyi termelési potenciált a német hadigépezet és hadigazdaság számára hasznosítsák.

Szintén a 3. számban írt tanulmányt *Manfred Menger* Németország és Finnország 1944 őszi katonapolitikai viszonyáról, amikor a labilis szövetségi kapcsolatok katonai szembenállássá változtak. 1944. augusztus 25-én ugyanis a finn kormány fegyverszüneti tárgyalásokat kezdeményezett a Szovjetunióval, szeptember 2-án pedig, a diplomáciai kapcsolatokat megszakítva, távozásra szólította fel az országban állomásozó német haderőt. A finn katonai vezetők azonban a német csapatok elleni hadműveletek lehetőség szerinti késletetésére törekedtek, míg a németek Finnország kiválásának megakadályozását tűzték ki célul. Finn alakulatok 1944. szeptember 22-t követően, a Szövetséges (Szovjet) Ellenőrző Bizottság Helsinkibe érkezése után léptek akcióba a németek ellen, amit szovjet támadás segített. Németellenes finn hadüzenetre azonban csak 1945 márciusában került sor, de a korábbi harctevékenységre tekintettel 1944. szeptember 15-i, visszamenőleges hatállyal.

A második világháború további részterületei közül a 3. számban *Olaf Groehler* az 1944. szeptember 12–október 21. közti aacheni csatáról, *Horst Giertz* az 1945. április 20–május 2. közti berlini csatáról tett közzé figyelemre méltó közleményt.

Az NDK hadügyével kapcsolatos íráskor élére *Werner Hübnernek* az 1. számban megjelent tanulmánya kívánkozik, amelyet az NSZEP-nak a VIII. kongresszusa után a szocialista honvédelmi nevelésben betöltött vezető szerepéről írt.

Ehhez csatlakozik *Ernst Hampf* 4. számbeli tanulmánya az NDK Nemzeti Néphadserege történelmi fejlődéséről és feladatairól. Ugyanebben a számban *Heinz Lustig* és *Dieter Postier* a Nemzeti Néphadsereg harcokocsapatai, *Karl Horn*, *Gerhard Markowsky* és *Horst Sternkopf* a határőr csapatok, *Wilhelm Ehm* pedig a Népi Haditengerészet fejlődését vizsgálta fel.

Fontos elméleti kérdést, az ember és a technika viszonyát elemzi a hadügy szempontjából a 2. számban megjelent tanulmányában *Hans Wiesner*.

A 4. számban *Paul Heider* tanulmánya az NDK és haderői katonai hagyományait vizsgálja a folyamatosság és keletkezés dialektikájában. E kérdéskört folytatva, *Siegfried Heinze* az 5. számban külön tanulmányt szentel az egységtörténet kutatásának és propagálásának, a katonai hagyományápolás e kiemelkedően fontos keretének.

A hagyományápoláshoz kapcsolódva a 6. számban *Monika Leuschner* Josef Zettlernek (1904—1974), az egykori bányásznak, a spanyol polgárháború internacionalista *Edgar André* zászlóaljja kommunista kommisszárjának, a második világháborús szovjet hírszerzőnek, az NDK Népi Rendőrsége politikai osztályvezetőjének, végül a Nemzetvédelmi Minisztérium politikai főcsoportfőnökének életét idézi fel közleményében.

Az 1. számban *Siegfried Gehler* egy másik kommunista életutat vázol fel közleményében. Bemutatja *Walter Steffens*-nek (1903—1968), az egykori péknek, majd hajófűtőnek, a német és cseh munkásmozgalom harcosának, a spanyol polgárháború internacionalistájának, a szovjet Vörös Hadsereg soraiban küzdő katonának, végül az NDK Népi Rendőrsége Tengerészeti Iskolája parancsnokának életét.

A hagyományápolás másik területét öleli fel *Wolf Gerhardt* közleménye a 4. számban, amely a Kleinmachow-ban álló szovjet páncélos emlékmű történetét ismerteti.

Az internacionalizmust hangsúlyozza *Oleg Leonyidovics Zarin* ugyanebben a számban megjelent közleménye a németországi szovjet hadseregcsoport és az NDK Nemzeti Néphadserege fegyverbarátságáról.

Az NDK Nemzeti Néphadseregének és a Lengyel Hadseregnek a fegyverbarátságát szintén a 4. számban *Karl Greese*, *Peter Schramm* és *Alfred Voerster* történelmi folyamatában elemzi.

A 6. számban *Wolfgang Jahn* közleményben tekinti át az NDK Nemzeti Néphadserege 1959-ben alapított *Friedrich Engels* Katonai Akadémiájának két évtizedes fejlődését.

Ugyancsak a 6. számban *Werner Franz* közleményben ismerteti az NDK Munkásőrségének soraiban kibontakozott szocialista versenymozgalmat.

Az egyetemes hadtörténelmi témákra áttérve, először *Kurt Holzappel* tanulmányáról szólunk, amely a 2. számban „*Lazare Carnot — politika és hadvezetés a francia forradalomban 1792—1794*” címmel jelent meg. A szerző a legendától megtisztítva mutatja be Carnot szerepét a totális mozgósítás elrendelésében, a támadó harcászat bevezetésében, az oszlopnak nevezett új harcászati egység megteremtésében, az ezekből felépülő és két gyalogdandárból, két lovasezredből, egy tüzérvetegből álló 9000 fős hadosztály egységes haditerv szerinti tömeges támadásának és az ellenség sétverés utáni üldözésének kidolgozásában, amelyet a Jóléti Bizottság katonailag legjobban képzett tagjaként játszott.

Szintén a 2. számban jelent meg *Joszif Ille* „A bolgár nép az 1877/78-as orosz-török háborúban” című tanulmánya. Az oszmán-török birodalom belső válságának és a bolgár nép 1876-os áprilisi népfelkelése brutális vérbefojtásának felidézése után a szerző a mindkét részről igazságtalan orosz-török háborút vázolja fel. Hozzáteszi azonban, hogy a háborúnak a kimenetele lehetővé tette a bolgár nép felszabadulását az oszmán-török uralom alól. Ezért a bolgár nép aktív támogatásban részesítette a bevonuló orosz csapatokat a csapatfelderítés, a hírszerzés, a fegyveres harcban való önkéntes részvétel és a hadsereg ellátása területén. Így a bolgár nép az e háború következtében való felszabadulásának nem csupán tárgya, hanem — az orosz hadsereg szövetségeseiként — aktív részese volt.

A haditechnika köréből ugyancsak a 2. számban jelent meg *Richard Lakowski* közleménye a tengeralattjáróknak a 20. század elejéig tartó korai fejlődéstörténetéről.

Az 5. számban *Heinz Lemke* közleményében a központi hatalmaknak egy lengyel hadsereg felállítására irányuló első világháborús terveivel foglalkozik. Az osztrák—magyar hadvezetés, bízva az orosz csapatok elleni sikerben, Orosz—Lengyelországgal kapcsolatban már 1914-ben felvetette a lakosság hadba állítását. E gondolat eredetileg az 1905/6-os forra-

dalom után Galíciába menekült Pilsudskitól, a Lengyel Szocialista Párt Forradalmi Frakciójának vezetőjétől származott, aki több ezer társa élén csatlakozott az osztrák—magyar hadakhoz. A lakosság tömeges hozzááramlása azonban a bevonulás után elmaradt. A német hadvezetés kezdetben idegenkedett egy orosz—lengyelországi hadsereg felállításától. Bár a lakosságot igyekezett felkelésre ösztönözni, Pilsudski légióit a Legfelsőbb Főparancsnokság alá rendelte. A Bruszilov-offenzíva és Románia hadbalépése után megváltozott a helyzet, a központi hatalmak 1916-ban proklamálták az önálló Lengyelországot és megegyeztek egy lengyel hadsereg felállításában. A német toborzási felhívás azonban érdektelenségbe fulladt. Ezen még az osztrák—magyar hadsereg kötelékébe tartozó lengyel sereg-hadtestnek a két német-lengyel fő-kormányzóságba való áthelyezése sem segített. A hadihelyzet alakulása következtében azután levették ezt a kérdést a napirendről.

Nyikolaj Fjodorovics Bugaj a szovjet-hatalom kiemelkedő harcosai közül közleményeiben az 1. számban Szergej Mironovics Kirovot (1886—1934), a kiváló hadszervezőt, hadvezért és államférfit, az 5. számban Dmitrij Andrejevics Furmanovot (1891—1926), a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború kimagasló teljesítményeket felmutatott parancsnokát, a 6. számban pedig Szergej Ivanovics Guszevet (1874—1933), a szocialista hadügy egyik megteremtőjét, a kiváló katonát és katonai teoretikust mutatja be.

A második világháború első szakaszát, az 1939 szeptemberétől 1940 tavaszáig tartott „furcsa háborút” elemzi a 3. számban megjelent tanulmányában *Gerhart Hass*. Rámutat, hogy a brit és francia imperialisták abban az időben abban reménykedtek, hogy az imperialista háború szocializmusellenes keresztshadjárattá változhat, ugyanakkor a Szovjetunió szétverése során a fasiszta Németország olyan súlyos veszteségeket szenved, hogy világhatalmi céljait a többi területen feladni kényszerül.

Ljubomir Valev tanulmánya a 6. számban a szovjet haderőnek az 1944 május—szeptember közti, a Balkán félszigeten végrehajtott támadó hadműveletét és a bulgáriai forradalmi válságot vizsgálja. Részletezi a szovjet diplomáciának Bulgáriát a fasiszta Németországról leválasztani kívánó lépéseit, a bolgár ellenállási mozgalom rohamos fellendülésének adatait, a bolgár kormány ez ellen irányuló belső elnyomó intézkedéseit, az 1944.

szeptember 5-i szovjet hadüzenet okait, a bevonuló szovjet csapatok lelkes fogadtatását, a népi felkelés rohamos terjedését, a monarchofasiszta rendszer szeptember 9-i megdöntését.

Ugyancsak a 6. számban *Leszek Grot* az új típusú lengyel hadsereg második világháború alatti megszületését és fejlődését elemző tanulmányt tett közzé. A szerző leszögezi, hogy a fasiszta Németország 1939. szeptember 1-i támadását követően Lengyelország igazságos honvédő háborút vívott és a vereség ellenére nem tette le a fegyvert. A felszabadító harc szempontjából fontos tény volt, hogy a Szovjetunió lehetővé tette lengyel alakulatoknak területén való felállítását, amelyekből 1944-ben létrejött a szovjetunióbeli Lengyel Hadsereg. Ez részt vett a felszabadító harcokban és osztálykorlátok nélküli, valódi néphadsereg volt, amely jelentős szerepet játszott a demokratikus lengyel állam társadalmi-politikai életében is.

A Lengyel Néphadseregnek a szocializmus építése idejére eső fejlődését *Florian Siwicki* rajzolja meg a 2. számban megjelent tanulmányában. Elemzően szól a honvédelemben, a szocialista építőmunkában és az ENSZ-erők kötelékéeként a béke biztosításában játszott fontos szerepről.

Az imperialista katonai tömbök politikája elleni második világháború után vívott harc eredményeit *Eberhard Heidmann* elemzi a 6. számban megjelent tanulmányában. Összegzésként megállapítja, hogy lehetséges volt véget vetni helyi háborúknak, elhárítani fenyegető fegyveres összeütközéseket és fokozatosan sikerült érvényesíteni a békés egymás mellett élés és az enyhülés politikáját, ezzel pedig kedvezőbb lehetőségeket teremteni a nemzetközi munkásmozgalom és a nemzeti függetlenségi mozgalmak fejlődése számára.

A békéért és biztonsáért vívott politikai harc sikereként az agresszió meghatározásáról elfogadott 1974. december 14-i ENSZ-határozatot a 3. számban *Herbert Kröger* tanulmánya ismerteti. Bemutatja azt a történelmi utat, amely a Szovjetunió, a többi szocialista ország és a békeszerető erők küzdelmének eredményeként elvezetett a világ államainak egységes felfogását tükröző dekrétum megszületéséig.

A kubai forradalmi fegyveres erők 1963-ig tartó fejlődési szakasza képezi *Max Zeuske* 1. számbeli tanulmányának a tárgyát. Részletesen elemzi a szocialista honvédelmi rendszer amerikai föl-

dön való kiépítésének első lépéseit és eredményeit.

Több írás foglalkozik a NATO-val. *Wolfgang Roschlau* tanulmánya a 2. számban a rugalmas reagálás stratégiájának kialakulását és a NATO-haderők hatvanas évekbeli fejlődésének fő irányait elemzi. *Eberhard Heidmann* és *Lothar Schröter* közleménye az 5. számban a főbb NATO-hatalmak belső elnyomó mechanizmusának hetvenes évekbeli kiépítését vizsgálja. Ugyancsak az 5. számban *Albrecht Charisius* tanulmánya a NATO új fejlődési szakaszát, az 1973/74 óta erőltetett fegyverkezést, a fegyveres erőknek a politikai nyomáshoz és zsaroláshoz való felhasználását, a szocialista országok és nemzeti felszabadító mozgalmak elleni közvetlen fegyveres fellépésre irányuló előkészületeket részletezi.

Tibor Dobias a 4. számban megjelent tanulmányában az NSZK szocializmusellenes hadpolitikájának fejlődését tekinti át az 1949-es államalapítástól napjainkig. Fontos részterületet, a CDU/CSU kormánypártnak az NSZK terjeszkedő külpolitikáját szolgáló 1961—1969 közti NATO-politikáját vázolja fel *Karl-Heinz Streller* tanulmánya az 1. számban.

Befejezésül felhívjuk még a figyelmet a valamennyi számban jelenlevő gazdag recenziós részre, amelyben helyet kapott *Godó Ágnes* Magyar-lengyel kapcsolatok a II. világháborúban (Budapest, 1976). *Györkei Jenő* Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban (Budapest, 1977) és *Farkas Márton — Józsa Antal* Az első világháború és a forradalmak képei (Budapest, 1977) című könyvének ismertetése is.

Zachar József

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA 1977

II. RÉSZ

A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben

- Cejka, E.: A második világháború kezdete. — HV, 1977. 1. sz. 143—178. p.
- Olczyk, E.: A mai lengyelek ismeretei a német fasizmussal vívott harcokról. — WPH, 1977. 3. sz. 73—91. p.
- Truszkowski, St.: A lengyel légvédelmi tüzérség tevékenysége az 1939. évi háborúban. 1. rész. — WPH, 1977. 1. sz. 198—228. p.

Nyugati hadszíntér

- Barral, P.: Lotaringia a második világháború alatt. — RHDGM, 105. sz. 1977. 3—8. p.
- Belinov, D.: Nyugat-európai országok légvédelme a második világháborúban. — VOM, 1977. 6. sz. 81—89. p.
- Orlov, A.: A brit szigetek légvédelme az „angliai csata” időszakában, 1940—1941. — VPVO, 1977. 5. sz. 86—92. p.
- Rapin, J.—J.: Megjegyzések az 1940. júniusi alpesi csatáról. — RMS, 1977. 9. sz. 420—446. p.
- Rückbrodt, P.: A normandiai invázió 1944-ben. Hadművelési tanulságok és problémák. — EW, 1977. 2. sz. 85—93. p.
- Seszterin, F.: A nyugati államok honi légvédelme a második világháború első időszakában. — VPVO, 1977. 3. sz. 88—93. p.
- Skibinski, F.: Az Ardennektől a Rajnáig. 1945. január 16—március 25. — WPH, 1977. 1. sz. 129—151. p.

Afrikai, földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér

- Cliadakis, H.: Metaxas rendszere és a második világháború. — RHDGM, 107. sz. 1977. 19—38. p.
- Dimitrov, D.: A „Metaxas” erődvonala át-törése 1941-ben. — VISZ, 1977. 3. sz. 121—131. p.
- Kum'a N'dumbe, A.: A hitleri Németország háborús céljai Afrikában. — RHDGM, 106. sz. 1977. 37—60. p.
- Loi, S.: Olasz osztagok a Balkánon, a második világháborúban. — RM, 1977. 6. sz. 119—122. p.
- Moritz, E.: A német hadsereg (1941. évi) afrikai és elő-ázsiai hadviselésének tervei. (Dokumentumok). — MG, 1977. 3. sz. 323—333. p.
- Wilhelmsmeyer, H.: Gran Sasso — a német ejtőernyős csapatok egyik katonai csúcsteljesítménye. — EW, 1977. 9. sz. 462—465. p.

Keleti hadszíntér

A Nagy Honvédő háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata, 1941

Bagramjan, I.: 1418 nappal és éjszaka. — TISZ, 1977. 10. sz. 39—42. p.

Barszcz, E.: A Szovjetunió elleni hitlerista agresszió évfordulójára. — WL, 1977. 6. sz. 80—85. p.

Burjakov, V. A.: Az olasz fasizmus agressziójának kezdete a Szovjetunió ellen, 1941-ben. — NNI, 1977. 1. sz. 57—71. p.

Cejka, E.: A hitleri Németország támadása a Szovjetunió ellen. — HV, 1977. 2. sz. 35—63., 4. sz. 81—111., 5. sz. 63—97. p.

Eftimov, G.: A városok védelmének néhány kérdése a Nagy Honvédő Háború első időszakában. — VIZS, 1977. 2. sz. 21—29. p.

Erofeev, T.: Hadászati védelemben. A honi légvédelmi csapatok tevékenysége 1941—1942-ben. — VPVO, 1977. 4. sz. 71—77. p.

[*Garbuzov*] *Garbuzov, I.*: Minszk, a hősváros a Nagy Honvédő Háborúban. — RMSov, 1977. 6. sz. 8—10. p.

Grehnev, P.: A honi légvédelmi csapatok harctevékenysége a határmenti területen 1941 nyarán. — VPVO, 1977. 6. sz. 75—78. p.

Hazanov, E.: Léggömbzárak Moszkva honi légvédelmi rendszerében. — VIZS, 1977. 8. sz. 95—98. p.

Kartavcov, I.: A 86. határőrsztag 3. sz. őrsének harca 1941. június 22-én. — VIZS, 1977. 5. sz. 39—41. p.

Merglen, A.: Francia katonák német egyenruhában 1941—1945: a Francia Önkéntesek Légioja a bolsevizmus ellen és a francia „Waffen-SS”. — RHDGM, 108. sz. 1977. 71—84. p.

Sawicki, T.: A Moszkva alatti német vereség — Wehrmacht dokumentumok tükrében. — WPH, 1977. 1. sz. 174—197. p.

Szidorov, M.: A tüzérség harca az ellenség harcokcsijai ellen a moszkvai védelmi csatában. — VIZS, 1977. 2. sz. 88—93. p.

Az 1942—1944. évi hadműveletek

Batov, F.: Hősi évek. — TIV, 1977. 10. sz. 30—31. p.

Carlini, A. de.: A Ravenna gyaloghadosztály által végrehajtott hadműveletek a Donec folyónál 1943-ban. — RM, 1977. 3. sz. 33—44. p.

Gładus, Sz.: A 8. hadsereg egyik kevésbé ismert hadművelete (1944. április). — VIZS, 1977. 8. sz. 28—36. p.

Karpinski, A.: Műszaki felderítők az ellenség hátában. (Harcok Osztrolenka és Piaseczna térségében, 1944. augusztus 25—27.) — PWL, 1977. 4. sz. 126—128. p.

Konüsev, V. P.: A partraszálló elővédek támadásában. (Kercs, 1943.) — UIZS, 1977. 1. sz. 124—128. p.

A nagy volgai csata. — TIV, 1977. 11. sz. 12—13. p.

Powala, J.: Politikai nevelőmunka a 4. gyaloghadosztálynál, 1944. április — 1945. március 31. között. — WPH, 1977. 2. sz. 32—58. p.

Radugin, M.: A 16. gépesített dandár előrevetett osztaga felderítőcsoportjának tevékenysége. — VIZS, 1977. 3. sz. 52—55. p.

Sawicki, T.: A német keleti hadsereg veresége a szovjet hadsereg 1944. nyári—őszii hadjárata alatt. — WPH, 1977. 3. sz. 153—186. p.

Szafronov, I. — *Koganovszkij, B.*: A Kaukázuson túli csatában. (Az 1942—1943. évi hadműveletek hadtápbiztosítása.) — TISZ, 1977. 6. sz. 49—53. p.

Szemenov, G.: A 3. csapásmérő hadsereg 1942. évi téli támadó hadművelete megszervezésének és végrehajtásának tapasztalataiból. — VIZS, 1977. 1. sz. 85—92. p.

Sztálingrád védelmének 35. évfordulójára. (Dokumentumok.) — VIZS, 1977. 11. sz. 86—89. p.

Szuhinin, Ju. — *Frolov, B.*: A 116. lövészadosztály áttörése a belgorod-harkovi hadműveletben (1943. augusztus 3—5.) — VIZS, 1977. 8. sz. 52—57. p.

Felszabadító hadműveletek Lengyelország területén

Fomin, V.: Politikai munka az oderai átkelésnél. — VIZS, 1977. 10. sz. 108—113. p.

Kaluckij, N.: Egy lövészszázalóalj a visztulai hídfő elfoglalásáért és megtartásáért vívott harcban. — VIZS, 1977. 1. sz. 66—71. p.

Kiszelev, V.: A 109. lövészadosztály áttörése az ellenség védelmén 1945 januárjában. — VIZS, 1977. 10. sz. 102—107. p.

Lechowski, A.: A Lengyel Néphadsereg Varsóban a Visztula jobb partján, 1944. szeptember — 1945. január. — WPH, 1977. 1. sz. 60—98. p.

Madajczyk, Cz.: A lengyel nép hozzájárulása a fasizmus felett aratott győzelemhez. — VI, 1977. 12. sz. 43—53. p.

Majewski, R.: Wroclaw ostroma, 1945. február — május. — WPH, 1977. 3. sz. 221—239. p.

- A 2. Belorusz Front utasítása a tüzérségi támadás megteremtésére és vezetésére a kelet-poroszországi hadműveletben. — VIZS, 1977. 5. sz. 59—65. p.
- Psenjanik, G.*: A légielő és a szárazföldi csapatok együttműködése az Oderán való erőszakos átkeléskor. — VIZS, 1977. 1. sz. 32—39. p.
- Szüropjatov, V. A.*: A 3. gárda harckocsihadsereg műszaki biztosítása, 1945. január 12.—február 3. — WPH, 1977. 4. sz. 138—145. p.
- Telegin, K.*: Az 1. Belorusz Front haditanácsa a Visztula-Odera hadműveletben. — VIZS, 1977. 1. sz. 47—52. p.

Felszabadító hadműveletek Románia, Bulgária és Jugoszlávia területén

- Gledovic, B.*: A stoliceai konferencia és a népi felszabadító harc a Szandzsákbán. — VOG, 1977. 1. sz. 143—153. p.
- Ivanovski, V.*: A stoliceai konferencia és a helyzet Macedóniában. Vardar térségében 1941 szeptemberében. — VOG, 1977. 1. sz. 129—142. p.
- Jelic, I.*: Tito és a népi felszabadító háború Horvátországban 1941-ben. — VOG, 1977. 2—3. sz. 107—122. p.
- Klanjscek, Z.*: A népi felszabadító harc kibontakozása Szlovéniában és a stoliceai konferencia. — VOG, 1977. 1. sz. 119—128. p.
- Klanjscek, Z.*: Tito és a népi felszabadító háború Szlovéniában 1941—1945-ben. — VOG, 1977. 2—3. sz. 123—133. p.
- Kostic, U.*: Tito utasításának döntő fontossága a trieszti hadművelet sikerében. — VOG, 1977. 2—3. sz. 235—244. p.
- Kucan, V.*: Tito parancsnoki elhatározása a sutjeskai csatában. — VOG, 1977. 2—3. sz. 181—193. p.
- [Maculenko] Matsulenko, V.*: A iasikisinevi hadművelet. — RHA, 1977. 1. sz. 99—116. p.
- Ruszev, At.*: A Dimitrovról elnevezett 3. népi felszabadító brigád megalakulása és harccselekményei. (Dokumentumok 1944.) — VIZS, 1977. 3. sz. 131—139. p.

- Sinkarev, Iv.*: A szovjet-bolgár harci barátság a második világháború idején. VIZS, 1977. 4. sz. 73—80. p.
- Uzelac, D.* — *Dzelebdzic, M.*: Tito marsall közvetlen irányítása a sremi arcvonalon vívott hadműveletek lefolytatásában. — VOG, 1977. 2—3. sz. 219—233. p.
- Visnjic, P.*: Tito — a Szerbia felszabadításáért vívott hadműveletek közvetlen irányítója 1944-ben. — VOG, 1977. 2—3. sz. 195—218. p.

Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia felszabadítása

- Afonin, I. M.*: Budapest felszabadítása. A történelem hősi lapjai. — F, 1977. 3. sz. 12—15. p.
- Csheidze, A.*: Esztergomi deszant. (Viszsaemlékezés.) — F, 1977. 7. sz. 12. p.
- Firsov, N.*: A szovjet hadsereg kulturális-felvilágosító munkája Csehszlovákia felszabadításakor (1944—1945). — VIZS, 1977. 5. sz. 95—98. p.
- Hummelberger, W.*: Rübalko szovjet marsall a cseh hadszíntéren. — TR, 1977. 3. sz. 210—211. p.
- Ivanov, G.*: A főparancsnokság tartalékában levő 44. gépesített műszaki dandár tevékenysége a bécsi hadműveletben. — VIZS, 1977. 4. sz. 34—36. p.
- Kulikov, I.*: A szovjet-csehszlovák katonai együttműködés létrejöttének tökéletesítése. — VIZS, 1977. 3. sz. 68—70. p.

A berlini hadművelet, az európai háború befejező eseményei

- Moszkalenko, K.*: A győzelem soha nem hamvadó lángja. (A fasiszta Németország feletti győzelem évfordulóján.) — KZ, 1977. 108. sz. 2. p.
- Zaluski, Z.*: 1945. május 9. — a győzelem napjának 32. évfordulója. — WL, 1977. 5. sz. 11—18., 6. sz. 4—9. p.

Távol-keleti hadszíntér

- Kireev, N.* — *Szüropjatov, A.*: A 6. gárda harckocsi hadsereg technikai biztosítása

- sa a Hingan-Mukden hadműveletben. — VIZS, 1977. 3. sz. 36—40. p.

Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban

- Andrianov, V. N.*: A partizánmozgalom a Nagy Honvédó Háborúban. — MG, 1977. 2. sz. 158—169. p.

- Azjaszszkij, N.*: A partizánok megtévesztő harctevékenységének tapasztalataiból. — VIZS, 1977. 7. sz. 100—106. p.

- Bosák, P.:** A Banska Bystricába vezető utak védelme a Szlovák Nemzeti Felkelés idején. — HV, 1977. 6. sz. 86—101. p.
- Bosnjak, L.:** A jugoszláv partizánegységek szervezett szabotázsakciója az összeköttetési vonalak és más stratégiai célpontok ellen 1941-ben. — VOG, 1977. 1. sz. 155—172. p.
- Cerecina, S.:** Diverzáns tevékenység gyakorlata a népi felszabadító háborúban. — OZ, 1977. 3. sz. 71—77. p.
- Dotatko, T. — Latallo-Gutowska, H.:** Visszaemlékezés a varsói csehszlovák követség épülete körüli felkelő harcokra, 1944 augusztusában. — WPH, 1977. 4. sz. 195—199. p.
- Dolgotovics, B.:** Partizánvétekezés a Minszktől keletre körülrzárt ellenség felszámolásakor. — VIZS, 1977. 4. sz. 82—85. p.
- Gribbohm, G.:** Az ellenállás és árulás között. A Seydlitz ügy a birodalmi hadbírótság előtt. — EW, 1977. 4. sz. 185—190. p.
- Grozdenovic, D.:** Ellenállás a városokban a népi felszabadító háború idején. Sztrájkok és tüntetések. — OZ, 1977. 6. sz. 77—82. p.
- Iszkrin, M. G.:** Szovjet résztvevők visszaemlékezései a német antifasiszta ellenállási mozgalomra. — ZG, 1977. 11. sz. 1371—1374. p.
- Jacobmeier, W.:** Lengyel ellenállási mozgalom a Főkormányzóságban és megítélése a német hivatalok által. — VFZ, 1977. 4. sz. 658—681. p.
- Kamburov, G.:** Az 1941—1944-es bulgáriai antifasiszta harcok néhány problémája. — Izvesztija, 24. köt. 1977. 61—98. p.
- Kuckhoff, G.:** A német antifasiszta ellenállási mozgalom résztvevőjének visszaemlékezése. — NNI, 1977. 3. sz. 79—90., 4. sz. 91—100. p.
- Markov, G. — Velikov, B.:** Bolgárok részvétele a baráti Csehszlovákia antifasiszta harcában. — HV, 1977. 1. sz. 193—200. p.
- Miletic, A.:** A német főparancsnokság terve a népi felszabadító felkelés elfojtására 1941-ben, a német megszállás alatt álló jugoszláv területeken. — VOG, 1977. 1. sz. 211—240. p.
- Oseraner, M.:** Német antifasiszták részvétele a lengyelországi és a Szovjetunió déli részein folyó partizánmozgalmakban. — MG, 1977. 1. sz. 58—64. p.
- Szymanski, K.:** A „Grunwald” Lengyel Ifjúsági Szövetség Franciaországban, a második világháború alatt. — WPH, 1977. 4. sz. 146—158. p.
- Tobiasz, J.:** A lengyel és a szovjet partizánok együttműködése a hitleri megszállók ellen vívott harcokban. — WPH, 1977. 4. sz. 104—122. p.
- Vukcevic, S.:** Az ellenállási mozgalom Jugoszlávia megszállt városaiban és a stolicei konferencia. — VOG, 1977. 1. sz. 173—183. p.
- Zamlinckij, V. A.:** A partizánmozgalom kérdései a szovjet parancsnokok visszaemlékezéseiben. — UIZS, 1977. 11. sz. 130—138. p.
- Zaniewicki, W.:** A franciaországi lengyel ellenállási mozgalom egy kevésbé ismert oldala: Giraud-Kleeberg tábornok jelentése 1942 őszén. — RHA, 1977. 3. sz. 64—84. p.

Háborús bűnök

- Bauer, G.:** Saly Mayer tárgyalásai a zsidók megmentése érdekében 1944—1945-ben. — VFZ, 1977. 2. sz. 188—219. p.
- Krausnick, H.:** A „Komissar-parancsok” (Wehrmacht fővezérség parancsai) és a „Barbarossa haditörvényezéki rendelet” új megvilágításban. — VFZ, 1977. 4. sz. 682—738. p.
- Lengyel zsidók Németország amerikai megszállási övezetében 1946—1947. (Dokumentumok.) Közli W. Jacobmeier. — VFZ, 1977. 1. sz. 120—135. p.
- Müller, N. — Vestermanis, M.:** A fasiszta Wehrmacht büntetetei szovjet hadifoglyok ellen, 1941—1945. — MG, 1977. 1. sz. 15—27. p.
- Ordon, St.:** Hitlerista büntettek a Tenger-melléken és a Baltikumban. — WL, 1977. 6. sz. 86—92. p.

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

- Arnold, A.—S.:** Mozambik nemzeti függetlenségért vívott harcának politikai és katonai aspektusai. — MG, 1977. 2. sz. 170—182. p.
- Batowski, H.:** Új határok Kelet-Európában a második világháború után. — ÖO, 1977. 1. sz. 1—11. p.
- Baynham, S. J.:** A nemzetközi politika és az angolai polgárháború. — AQ, 1977. 1. sz. 25—32. p.
- Capurso, A.:** Az 1945—1974. közötti időszakban lezajlott konfliktusok jellege és tendenciája. — RM, 1977. 2. sz. 2—10. p.

- Carrel, F.: Az amerikai tüzérség a vietnami háborúban és utána. — ASMZ, 1977. 1. sz. 15—19. p.
- Drška, P.: A csehszlovák hadsereg harca a Bandera-csapatok ellen 1945—1947-ben. — HV, 1977. 6. sz. 141—160. p.
- Dunn, K.: A hidegháború kezdetei. — MR, 1977. 2. sz. 14—25. p.
- Golab, Z.: Gondolatok a légierő alkalmazásáról az 1973. évi közelkeleti háborúban. — MW, 1977. 4. sz. 83—90. p.
- Golab, Z.: Szárazföldi csapatok alkalmazása az 1973. évi közelkeleti háborúban. — MW, 1977. 6. sz. 65—74. p.
- Halipov, V. F.: Korunk igazságos háborúi. — VM, 1977. 3. sz. 63—75. p.
- Häggman, B.: A rhodesiai gerillaháború, 1972—1976. — BZK, 1977. 2. sz. 95—122. p.
- Heimann, B.: A második világháború utáni — imperialista államok által viselt — helyi háborúk problematikájához. — MG, 1977. 6. sz. 731—737. p.
- Henriksen, Th.: Néhány megjegyzés az angolai, mozambiki és Bissau-Guinea-i nemzeti felszabadító mozgalmakról. — MA, 1977. 1. sz. 30—37. p.
- Herbst, L.: Válság leküzdése és új gazdasági rend. Ludwig Erhard részvétele a háború utáni tervezésben a második világháború végén. — VFZ, 1977. 3. sz. 305—340. p.
- Hjupenén, A.: Vietnam légvédelme a felszabadító háború időszakában (1946—1976). — VPVO, 1977. 4. sz. 79—85. p.
- Kolodziejczak, B.: Imperialista doktrínák 1945—1975 között. A második világháború utáni időszak fontosabb szakaszai. — WL, 1977. 6. sz. 70—77. p.
- Krachmalov, S.: Következtetések a szárazföldi erők harcselekményeiből az 1973. évi arab—izraeli háborúban. — M, 1977. 3. sz. 42—48. p.
- Krasowski, K.: Különleges viszonyok közötti harctevékenység az indokínai háború tapasztalatai tükrében. — MW, 1977. 5. sz. 28—37. p.
- Kubiczek, W.: A haderő szerepe a thai-földi politikában. — MG, 1977. 3. sz. 285—296. p.
- Kurszanov, V.: A nemzeti felszabadító háború és a külföldi intervenció szétzúzása Angolában. — VIZS, 1977. 3. sz. 71—79. p.
- Mangold, P.: Szovjet-szíriai katonai kapcsolatok 1955—1977. — RUSI, 1977. 3. sz. 27—32. p.
- Meisels, M.: A közel-keleti konfliktus, 1973—1977. — ÖMZ, 1977. 4. sz. 298—304. p.
- Mikrjukov, L. — Babics, V.: A vadász-légierő harcászatának fejlődése a második világháború után. — VIZS, 1977. 5. sz. 29—38. p.
- Mikulin, A.: A NATO stratégiája és hadereje. — HV, 1977. 3. sz. 165—189. p.
- Mircseva, Hr.: Az atlantizmus keletkezése és katonapolitikai stratégiája (1945—1949). — VIZS, 1977. 1. sz. 167—177. p.
- Nothnagel, K.: A „Fritsch-hivatal”. Adalék a német Wehrmacht lefegyverzett tagjai ellátása történetéhez az amerikai megszállási övezetben, 1945—1947 között. — MM, 1977. 1. sz. 53—75. p.
- Orlov, A.: Harcban az Egyesült Államok légerejével a koreai háború idején. — VPVO, 1977. 3. sz. 88—92. p.
- Ponomarev, N.—Zsuravlev, V.: Az SZKP XXV. kongresszusa és a Szovjetunió harca a fegyverkezési hajszá megszüntetéséért és a leszerelésért. — VIZS, 1977. 5. sz. 3—9. p.
- Quilitzsch, S.: A Szovjetunió erőfeszítései a leszerelésért és a katonai enyhülésért. — MG, 1977. 6. sz. 645—656. p.
- Rennhack, H.: Az 1945 óta végrehajtott fegyveres imperialista agressziók időtáblázata. — M, 1977. 12. sz. 96—99. p.
- Seszterin, F.: Légvédelem a helyi háborúkban. — VIZS, 1977. 10. sz. 75—81. p.
- Sikorski, F.: Emlékek a reakciós földalatti bandákkal vívott harcokból. UPA bandák, 1945—1947. — WPH, 1977. 2. sz. 133—175. p.
- Sockeel, J.: Az utolsó francia csapatok Vietnamban Dien-Bien Phu után: 1954. június—július. — RHA, 1977. 3. sz. 85—104. p.
- Starry, D. A.: A harckocsi szerepe a Vietnamban folytatott harcokban. — A, 1977. 1. sz. 14—16. p.
- Subotic, V.: Ellenállás Algéria városaiban (1954—1962). — OZ, 1977. 4. sz. 75—80. p.
- Teller, H.: Az NDK elleni hidegháború intézményei. Az össznémetügyi minisztérium (Bundesministerium für gesamtdeutsche Fragen) 1949—1965 közötti történetéhez. — ZG, 1977. 8. sz. 893—909. p.
- Tophoven, R.: Az izraeli haderő (Zakal) Entebbe-ben (1976). — WR, 1977. 1. sz. 6—7. p.
- Urban, J.: A bécsi haderőcsökkentési tárgyalások mérlege és perspektívája. — HV, 1977. 2. sz. 21—34. p.

Varsói Szerződés 1955—1977

- Kulikov, V. G.: A béke és a szocializmus örhélyén. (A Varsói Szerződés 22. évfordulójára.) — KZ, 1977. 112. sz. 3. p.
- Kulikov, V. G.: A Varsói Szerződés a béke és a szocializmus bástyája. — VM, 1977. 5. sz. 3—13. p.

Kulikov, V. G.: A Varsói Szerződés a testvéri népek és hadseregek katonai-politikai szövetsége. — VIZS, 1977. 11. sz. 10—18. p.

Marcinkowski, A.: A Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői főparancsnokának, V. Kulikov marsallnak látogatása Lengyelországban, 1977. február 17—22 között. — WPH, 1977. 1. sz. 266—269. p.

Marcinkowski, A.: A Varsói Szerződés

1955—1975 között. — WPH, 1977. 2. sz. 176—197. p.

Urban, J.: A Szovjetunió és a Varsói Szerződés tagállamai következetesen fejlesztik tovább a Nagy Október katonapolitikai örökségét. — HV, 1977. 6. sz. 29—51. p.

Varennikov, V. I.: A „Kárpát” hadgyakorlat (1977. július). — VM, 1977. 10. sz. 38—46. p.

HADTÖRTÉNELEM ORSZÁGOK SZERINT

Amerikai Egyesült Államok

Camfield, T. M.: „Győzni akarni” — az amerikai hadsereg erkölcsi programja az első világháborúban. — MA, 1977. 3. sz. 125—128. p.

Forster, M. H.: Amerikai beavatkozás Mexikóban. Veracruz 1914-es okkupációja. — MR, 1977. 8. sz. 88—96. p.

Frasché, L.: A parancsnokság problémái: Charles Cornwallis, partizánok és milícia 1780-ban. — MR, 1977. 4. sz. 60—74. p.

Harris, H.: Az amerikai függetlenségi háború vázlatja. — AQ, 1977. 2. sz. 160—170. p.

Hone, T. C.: Haditengerészet a légi erővel szemben: az amerikai haditengerészet kiadások 1932—1941 között. — MA, 1977. 3. sz. 133—141. p.

Ney, V.: Katonai élet a Missouri melletti Fort Atkinsonban 1820—1827. — MR, 1977. 1. sz. 36—48., 2. sz. 50—66. p.

Nikitin, N.: Az USA katonai doktrínájának és hadászati koncepciójának fejlődése a második világháború után. — VIZS, 1977. 4. sz. 64—69. p.

Wright, D. C.: Orvosi ellátás a polgárháború éveiben. — AR, 1977. 3. sz. 48—52. p.

Anglia

Beckett, I.: A brit önkéntesek és a RUSI. — RUSI, 1977. 1. sz. 58—63. p.

Fitzgerald, E. M.: Graham Allisan amerikai kommentátor, Attlee és az atombomba: vélemények az 1947. évi brit döntésről, az atombomba előállításáról. — RUSI, 1977. 1. sz. 49—56. p.

Junge, H.—Ch.: A Trinity House és tüzéségi licencek átruházása a kereskedelmi flottára az angol polgárháborúban (1642). Egy eddig ismeretlen doku-

mentum. — MM, 1977. 2. sz. 93—101. p.

Kennedy, P. M.: Brit védelmi politika. Történelmi áttekintés. — RUSI, 1977. 4. sz. 14—20. p.

Mikulin, A.: Nagy-Britannia katonapolitikája a háború utáni időszakban. — HV, 1977. 4. sz. 144—177. p.

Worthington, I.: Az iskola és a hadsereg közti kapcsolatok kialakulása és korai fejlődése a 19. századi Angliában. — MA, 1977. 4. sz. 183—189. p.

Ausztria

Noska, L.: Conrad von Hötzendorf és a Monarchia sorsa. — TR, 1977. 6. sz. 446—451. p.

Paul, H.: A Förcchtenstein-i vár foglyai (1849—1867). — Burgenländische Heimatblätter, 1977. 3. sz. 106—118. p.

Rudolf, W.: Karl Auersperg mint minisz-

terelnök. (Az 1868. évi véderőtörvény előkészítése.) — MÖG, 1977. 1—2. sz. 98—144. p.

Steinböck, E.: Az osztrák légi erő 1934—1938-ban. — TR, 1977. 4. sz. 267—268., 5. sz. 348—349. p.

Bulgária

Amort, C.: A bolgár nép hősi eposza. (Az áprilisi felkelés 100. évfordulóján.) — HV, 1977. 1. sz. 179—192. p.

Dojnov, Szt.: Bolgár-nemzeti felszabadító

mozgalmak az 1877—1878-as háború kezdetén és a háború alatt. — VISZ, 1977. 2. sz. 118—131. p.

Georgiev, K.: A bolgár kommunisták

harca forradalmi hadsereg létrehozásáért. — MG, 1977. 1. sz. 5—14 p.
Koszev, K.: A Bolgár Kommunista Párt a bolgár nép antifasiszta fegyveres harcának szervezője és vezetője. — VIZS, 1977. 9. sz. 72—78. p.

Csehszlovákia

Kliča, J.: A társadalomtudományok szerepe a Csehszlovák Néphadseregben. A CSKP XV. kongresszusának irányelvei. — HV, 1977. 3. sz. 3—22. p.
Novotny, L.: A CSKP története és a hazafiságra, internacionalizmusra való nevelésben betöltött szerepe. — HV, 1977. 1. sz. 3—22. p.
Richter, K.: A CSKP küzdelme a Szovjetunióban megalakult csehszlovák

Uzunov, Hr.: A bolgár népfelkelés kibontakozása. (Az 1877—1878. évi orosz-török háború 100. évfordulójára.) — AP, 1977. 4. sz. 20—26. p.

hadtest munkásjellegének erősödéséért. — HV, 1977. 4. sz. 64—80. p.
A szovjet hadsereg internacionalista segítségnyújtása a Csehszlovák Néphadsereg felépítéséhez. — HV, 1977. 4. sz. 3—31. p.
Zajic, J.: A CSKP XV. kongresszusa társadalomtudományok feladatairól szóló határozatának megvitatása a Csehszlovák Néphadseregben. — HV, 1977. 3. sz. 157—164. p.

Franciaország

Bertaud, J.—P.: Megjegyzések a tisztek kiválasztásáról és előléptetéséről 1789—1794. között. — RIHM, 37/2. sz. 1977. 17—21. p.
Bisschop, C. de: A francia idegenlégió. — A, 1977. 5. sz. 44—46. p.
Buttet, H. de: Korábbi altisztekből felemelkedett tüzértisztek előléptetésének kérdései az első császárság idején, 1805—1807. — RIHM, 37/2. sz. 1977. 23—29. p.
Carre, A.: Breton és vendée-i milíciák a királyság védelmében. Az 1793. évi felkelés. — RHA, 1977. 4. sz. 35—65. p.
Christienne — Buffotot, P.: A francia katonai repülésügy 1919. és 1939. között. — RHA, 1977. 2. sz. 9—41. p.
Cointet, J.—P.: A kormány és a katonai felsővezetés Franciaországban a két világháború között — DN, 1977. 4. sz. 83—100. p.
Corvisier, A.: Az újoncoszás és az előléptetés a francia hadseregben a 17. századtól napjainkig. — RIHM, 37/1. sz. 1976. 23—41. p.
Costantini, A.: A hadsereg a közvéleményben és a katonák hazafias, polgári és politikai nevelése 1815-től napjainkig. — RIHM, 37/1. sz. 1976. 63—89. p.
Cserkaszov, P. P.: A tábornoki pucos bukása Algériában, 1961 áprilisában. — VI, 1977. 9. sz. 113—131. p.
Devos, J.—C.: A francia állandó hadsereg

katonáinak területi hovatartozása. — RIHM, 37/2. sz. 1977. 11—16. p.
Dutailly: A francia afrikai hadsereg hadkiegészítésének néhány szempontja a júliusi monarchia idején. — RIHM, 37/2. sz. 1977. 77—81. p.
Lagrange, M.: A francia menekültek hazatelepítése (1940. július—szeptember). — RHDGM, 107. sz. 1977. 39—52. p.
Merglen, A.: Francia katonák német egyenruhában 1941—1945: a Francia Önkéntesek Légiója a bolsevizmus ellen és a francia „Waffen-SS”. — RHDGM, 108. sz. 1977. 71—84. p.
Rocolle: Megjegyzések a katonai vezetőkáderek kiválasztásáról a francia hadseregben az első világháború előtt. — RIHM, 37/2. sz. 1977. 73—75. p.
Vaillant, G.: Változott-e a Francia Kommunista Párt katonai doktrínája? — DN, 1977. 7. sz. 154—157. p.
Vidalenc, J.: Önkéntesek Franciaországban az alkotmányos monarchia időszakában (1814—1848). — RIHM, 37/2. sz. 1977. 55—71. p.
Waksman, P.: Vezérkari tisztek kiválasztása és előléptetése a francia katonai körzetekben. — RIHM, 37/2. sz. 1977. 7—9. p.
Waquet, J.: A nemzeti gárda és helye a katonai és pénzügyi politikában az első császárság és Napóleon száznapos uralma idején, 1815-ben. — RIHM, 37/2. sz. 1977. 31—54. p.

Jugoszlávia

Atanackovic, Z.: Tito eszméi mindig vezetőszerepet játszottak a vojvodinai

kommunisták tevékenységében. — VOG, 1977. 2—3. sz. 159—179. p.

- Bojic, M.:** Tito katonai és politikai stratégiája és néhány fontosabb döntése 1943-ban. — VOG, 1977. 2—3. sz. 51—84. p.
- Borkovic, M.:** Az első quisling-kormány ellenforradalmi szerepe Szerbiában 1941-ben. — VOG, 1977. 1. sz. 185—209. p.
- Glisic, V.:** A nyugat-szerbiai felszabadított terület és a stolicei konferencia. — VOG, 1977. 1. sz. 93—100. p.
- Hurem, R.:** A boszniai és hercegovinai felkelés szervezete és a stolicei konferencia határozatai. — VOG, 1977. 1.sz. 111—117. p.
- Jelic, I.:** A stolicei konferencia és a népi felszabadító harc fejlődésének problémái Horvátországban. — VOG, 1977. 1. sz. 101—110. p.
- Kalpic, A.:** Tito egyik nagyszerű fegyverténye: szabadság és haladás a jugoszláv tengermelléken. — VOG, 1977. 2—3. sz. 267—276. p.
- Kljakovic, V.:** Jugoszlávia nemzetközi helyzete a stolicei konferenciát megelőző időben. — VOG, 1977. 1. sz. 41—52. p.
- Lekovic, M.:** A népi felszabadító mozgalom vezetésének döntését meghatározó tényezők a Nyugat-Szerbia felszabadított területeire való vonulás kérdésében 1941 nyarán. — VOG, 1977. 1. sz. 67—75. p.
- Lekovic, M.:** Tito fontosabb döntései a népi felszabadító háború első két esztendőjében. — VOG, 1977. 2—3. sz. 23—49. p.
- Lekovic, M.:** A Tito irányításával hozott legfontosabb döntések a népi felszabadító háború első évében. — OZ, 1977. 5. sz. 5—12., 6. sz. 5—12. p.
- Miletic, A.:** Tito a német megszállók szemével 1941—1944-ben. — VOG, 1977. 2—3. sz. 285—302. p.
- Miljanic, G.:** A konferenciák, mint a népi felszabadító háború vezetésének tényezői. — VOG, 1977. 1. sz. 77—91. p.
- Miljanic, G.:** Tito és a Jugoszláv Kommunista Párt szerepe a tisztí káderek kiválasztásában a Jugoszláv népi felszabadító hadseregben. — VOG, 1977. 2—3. sz. 245—266. p.
- Mitrovski, B.:** Tito és a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságának döntő és fontos szerepe a nehézségek leküzdésében Makedóniában és a makedóniai nemzetiségi kérdés eldöntésében. — VOG, 1977. 2—3. sz. 135—157. p.
- Moraca, P.:** A stolicei konferencia. 1941. szeptember 26. — VOG, 1977. 1. sz. 11—25. p.
- Oreb, M.:** Tito és a tudomány. — VOG, 1977. 2—3. sz. 277—284. p.
- Petranovic, B.:** A népi felszabadító bizottságok 1941-ben: a végrehajtó és politikai funkciók kombinált gyakorlata. — VOG, 1977. 1. sz. 35—40. p.
- Trgo, F.:** A nemzeti kérdés és a stolicei konferencia. — VOG, 1977. 1. sz. 27—33. p.
- Zivkovic, D.:** A népi kormányzat kialakulása a stolicei konferencia idején. — VOG, 1977. 1. sz. 53—66. p.

Kína

- Thach, J.:** Szovjet katonai segítség Kínának 1923—1941. — MR, 1977. 8. sz. 72—82., 9. sz. 49—56. p.

Kuba

- Men'sikov, L. V.:** A népi-szocialista párt szerepe a kubai forradalom győzelmében (1952—1959). — UIZS, 1977. 2. sz. 110—116. p.
- Ovszjanko, D.:** A kubai forradalmi fegyveres erők tisztikara. — VIZS, 1977. 12. sz. 69—73. p.
- Scseglov, A. F.:** Kuba forradalmi fegyveres erői. (Történeti áttekintés). — VM, 1977. 12. sz. 75—82. p.
- Zeuske, Max:** A kubai forradalom katonai hagyományai. — MG, 1977. 3. sz. 339—348. p.

Lengyelország

- Danielski, J.:** Lengyel katonák internálása semleges országokban a második világháború alatt. — WPH, 1977. 2. sz. 88—115. p.
- Garlicki, A.—Stawecki, P.:** Katonai fordulat Lengyelországban 1926-ban. Válogatott dokumentumok. — WPH, 1977. 2. sz. 229—264. p.
- Góra, Wl.:** A Lengyel Munkáspárt stratégiájának fejlődése, 1942—1943 között. — WPH, 1977. 2. sz. 14—31. p.
- Gotarz, H.:** Lengyelország robbanóanyagoktól veszélyeztetett területeinek mentesítése, 1947—1970 között. — WPH, 1977. 4. sz. 123—136. p.
- Grabowski, A. — Miketecki, F. — Wlo-**

- darczyk, E.*: Jaroslaw Dabrowskiról elnevezett lengyel Katonai Műszaki Akadémia 25 éves jubileuma. — WL, 1977. 1. sz. 29—44. p.
- Grot, L.*: Az út kezdete — a lengyel katonai hozzájárulás mérlege a faszizmus felett aratott győzelemhez. (Lengyel egységek a Szovjetunióban, 1941-től.) — WPH, 1977. 4. sz. 91—103. p.
- Honkisz, Wl.*: A lengyel politikai tisztképzés történetéből. Befejező rész. — WPH, 1977. 2. sz. 59—87. p.
- Honkisz, Wl.*: Ludwik Warynskiról elnevezett Politikai Tisztképző Központ kialakulása és jelen tevékenysége. — WL, 1977. 4. sz. 37—45. p.
- Jurewicz, Z.*: A Lengyel Néphadsereg Vezérkari Akadémiájának tevékenysége a hadtudományos gondolkodás fejlesztése terén. — MW, 1977. 12. sz. 21—29. p.
- Kozik, Z.*: Harc a néphatalom megszilárdításáért 1945—1946-ban Krakkó környékén. — WPH, 1977. 2. sz. 198—228. p.
- Krynyski, H.*: Törtetlen barátság. (A szovjet-lengyel fegyverbarátság történelmi útja.) — WL, 1977. 4. sz. 4—9. p.
- Lechowski, A.*: A szovjet és a lengyel hadsereg hozzájárulása Varsó közlekedési hálózatának újjáépítéséhez. — WPH, 1977. 3. sz. 187—220. p.
- Leczyk, M.*: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és Lengyelország függetlensége. — WPH, 1977. 3. sz. 21—32. p.
- Lisowski, W.*: Kadettek a népi Lengyelországban, 1944—1956. — WPH, 1977. 4. sz. 159—180. p.
- Markowski, A.*: „Katonai skanzen” vagy „hősök emlékparkja”? — WL, 1977. 6. sz. 93—95. p.
- Powala, J.*: Együtt Lódz dolgozóival. A lengyel Politikai Tisztképző Központ együttműködése a polgári szervezetekkel és üzemekkel. Történelmi áttekintés. — WL, 1977. 4. sz. 55—58. p.
- Rutkowski, St.*: A Lengyel Munkáspárt a haderőben. A pártszervezetek fejlődése 1944—1948 között. — WPH, 1977. 4. sz. 37—49. p.
- Siwicki, F.*: A Lengyel Néphadsereg Vezérkari Akadémiájának 30 éve. — MW, 1977. 12. sz. 4—12. p.
- Szpała, R.*: A Népi Milícia és az Állambiztonsági szolgálat történetéből Bielski Podlaski körzetében a népi hatalom első éveiben, 1944—1950-ben — WPH, 1977. 4. sz. 181—194. p.
- Wieczorek, M.*: Az Armia Ludowa (Népi Hadsereg) személyi állománya 1944—1945-ben. — WPH, 1977. 1. sz. 99—128. p.
- Wielecki, H.*: A Nemzeti Védelmi Pénzalap ezüstvagyonja. Adalék az 1936—1939 közötti években a pénzalap történetéhez. — WPH, 1977. 4. sz. 200—216. p.
- Wojdalski, Z.*: A Lengyel Néphadsereg mezőgazdasági akciója 1945—1947 között. — WPH, 1977. 1. sz. 152—173. p.

Magyarország

- Balogh, E. S.*: Románia és a szövetségesek részessége az 1919-es magyar államcsínyben. — East European Quarterly, 9. köt. 3. sz. 297—314. p.
- Gácsová, A.*: I. Mátyás harcai Jan Jiskra és seregei ellen, 1458—1467. években. — HC, 1977. 2. sz. 187—216. p.
- Gosztony, P.*: A magyar munkásörtség. — ÖMZ, 1977. 5. sz. 386—389. p.
- Gosztony, P.*: Magyarország szerepe a második világháborúban. 1. r. 1920—1941. — WR, 1977. 5. sz. 158—165. p.
- Jász Dezső*: Az újszászi beszéd. (Kun Béla újszászi beszéde 1919-ben.) — Új Szó (Bratislava) 1977. július 31. 3. p.
- Kiss Gy. Csaba*: Polonisták Magyarországon. (A lengyel-magyar történelmi és irodalmi kapcsolatok párhuzamos kutatása.) — LE, 1977. 2. sz. 40. p.
- Korbuly Dezső*: A mohácsi csatáról folytatott vita ismertetése. — ÖO, 1977. 4. sz. 305—307. p.
- Korom Mihály*: A magyar Ideiglenes Nemzeti Kormány által kötött fegyverszünet néhány kérdése (1944. december — 1945. január). — VIZS, 1977. 1. sz. 99—104. p.
- Lehmann, H.*: A magyar függetlenségi háború 1703—1711 között. Tudományos kollokvium. — ZG, 1977. 1. sz. 82—83. p.
- Mucs Sándor*: A Magyar Néphadsereg létrejötte és tevékenysége. — VISZ, 1977. 1. sz. 188—194. p.
- Oláh István* altábornagy látogatása az osztrák Bundesheernél. — TR, 1977. 4. sz. 297. p.
- Oláh István*: Új honvédelmi törvényünk-ről. — MW, 1977. 1. sz. 80—83. p.
- Trojan, M. V.* — *Sersun, I. G.*: A Nagy Október és a magyarországi forradalmi harcok (1917—1919). — VIZS, 1977. 6. sz. 45—56. p.

Németország

- Barbati, V.*: A német újrafelfegyverkezés a két világháború között. — RM, 1977. 1. sz. 73—84. p.
- Bramke, W.*: A forradalmi harci hagyományok ápolása a Német Kommunista Párt által (1919—1929). — MG, 1977. 4. sz. 433—442. p.
- Buchner, H.* — *Magenheimer, H.*: A német vadászfegyver szerepe a birodalom védelmében, 1942—1945 között. — ÖMZ, 1977. 3. sz. 219—226. p.
- Charisius, A.* — *Moritz, E.*: A Wehrmacht Főparancsnokság külföldi kémelhárító szolgálata és a biztonsági szolgálat egyesülése 1944-ben. (QKW—Amtes Ausland-Abwehr + Sicherheitsdienst). Dokumentumok. — MG, 1977. 1. sz. 44—57. p.
- Doehler, E.*: A Német Kommunista Párt és a Német Szociáldemokrata Párt katonapolitikai irányvonalai 1929-ben. — MG, 1977. 3. sz. 306—313. p.
- Doepner, F.*: A „belső vezetés” a százezer fős hadseregben. Az 1931. év vezéreszméi. — EW, 1977. 7. sz. 356—361. p.
- Fann, W. R.*: A gyalogkatonák kora a 18. századi Poroszországban. — MA, 1977. 4. sz. 165—170. p.
- Groehler, O.*: Militarista eszmék a fasiszta Németországban. — MG, 1977. 1. sz. 65—68. p.
- Gutsche, W.*: Néhány észrevétel a német imperializmus gazdasági felkészítéséről az első világháborúra. — ZG, 1977. 1. sz. 75—79. p.
- Harding Ganz, A.*: Gyarmati politika és a német császári haditengerészet. — MM, 1977. 1. sz. 35—51. p.
- Heinsius, P.*: Utasítás a fegyelmi hatalom és az embervezetés végrehajtási módjához a császári haditengerészetben. — WR, 1977. 5. sz. 155—157. p.
- John, M.*: Karl Liebknecht a rendőrség centralizálásáról a német militarizmusban. — MG, 1977. 1. sz. 69—73. p.
- Karny, M.*: Hitler általános keleti terve. (Németország háborús és háború utáni céljai Kelet-Európában.) — CCH, 1977. 3. sz. 345—382. p.
- Korneev, L.*: A cionisták és a hitleri Németország titkos szolgálatának együttműködéséről. — VIZS, 1977. 9. sz. 79—84. p.
- Radziwonczyk, K.*: A „Fall Weiss” egy ismeretlen direktívája. (1939. május 10. Keitel aláírásával.) — WPH, 1977. 2. sz. 265—273. p.
- Rautenberg, H.—J.*: Három dokumentum egy 300 ezer fős békehadserg felállításának tervéről Németországban 1933 decemberéből. — MM, 1977. 2. sz. 103—139. p.
- Röhl, J.*: Dokumentum az 1912. december 8-i német haditanácsról. — MM, 1977. 1. sz. 77—134. p.
- Salomon, W.*: Georg von Sachsen (Szász-Meiningen György) 1891. júniusi titkos parancsa a katonákkal való rossz bánásmód kérdéseiről. (Dokumentum.) — MG, 1977. 5. sz. 584—590. p.
- Schmidt, D.*: A népfelkelés besorolása a porosz katonai rendszerbe 1815—1819 között. — MG, 1977. 5. sz. 572—583. p.
- Schützle, K.*: A porosz sorozási rendszer 1806—1807 előtt és után, és ennek hatása a katonák erkölcsi magatartására. — MG, 1977. 1. sz. 28—35. p.
- Seier, H.*: A főparancsnokság a német szövetségi hadseregben, 1817—1822. Alkotmányjogi kérdések. — MM, 1977. 1. sz. 7—33. p.
- Voggenreiter, M.*: Az eskü Németországban a 19—20. században. — WR, 1977. 1. sz. 22—25. p.
- Wolffsohn, M.*: Munkaalkalom teremtése és a fegyverkezés a nemzetiszocialista Németországban 1933-ban. — MM, 1977. 2. sz. 9—21. p.

Német Demokratikus Köztársaság

- Eltze, W.*: Átmenet a szocialista honvédelmi nevelés új szakaszába az NDK-ban. A honvédelmi szövetség (Gesellschaft für Sport und Technik) megalapítása. — MG, 1977. 2. sz. 192—201. p.
- Eltze, W.*: A német ifjúsági szövetség (FDJ) katonai sportköreitől a honvédelmi szövetség (Gesellschaft für Sport und Technik) megalakulásáig. — MG, 1977. 1. sz. 36—43. p.
- Greese, K.—Voerster, A.*: Szocialista hagyományok kialakítása az NDK Nemzeti Néphadseregében. — MG, 1977. 3. sz. 261—273. p.
- Hilbert, K.*: A szovjet hadsereg háborús tapasztalatainak felhasználása a Nemzeti Néphadsereg politikai munkájában. — MG, 1977. 2. sz. 183—191. p.
- Kirchner, R.* — *Lampe, J.*: „Rosa Luxemburg” — a név kötelez. A történelmi nevet viselő NDK határőrtisztí főiskola. — MG, 1977. 5. sz. 598—605. p.
- Nuss, K.* — *Pitschel, R.*: A „Gesellschaft für Sport und Technik” feladatai a szocialista honvédelmi nevelésben (1968—1977). — MG, 1977. 4. sz. 456—468. p.

Oeckel, H.: A Nemzeti Néphadsereg harc-
készségének fejlődéséről, 1971—1976.
— MG, 1977. 2. sz. 146—157. p.

Schützle, K.: A Német Szocialista Egy-
ségpárt 30 éves katonapolitikája. — M,
1977. 2. sz. 110—114. p.

Német Szövetségi Köztársaság

Besslich, W.: Az országvédelemtől a pol-
gári védelemig. Fogalmak, meghatáro-
zások és hatóságok 1916—1976. 2. r. —
Zivilverteidigung, 1977. 1. sz. 10—20. p.

Glazunov, N.: A párizsi egyezmény és a
Bundeswehr fejlődése. — VIZS, 1977.
5. sz. 73—79. p.

Goliner, G.: A Bundeswehr Vezetési Aka-
démiaja 20 éves. — WR, 1977. 2. sz.
43—46. p.

Kopp, F.: A nemzetfogalom az NDK-ban

és az NSZK-ban. — BZK, 1977. 4. sz.
79—116. p.

Rautenberg, H. J. — Wiggershaus, N.: Az
1950. októberi „Himmerodi emlékirat”.
Politikai és katonai megfontolások a
Német Szövetségi Köztársaság csatlako-
zásáról a nyugat-európai védelemhez.
(Dokumentum.) — MM, 1977. 1. sz. 135
—205. p.

Schneider, E.: 20 éves a nyugatnémet
Haditechnikai Társaság. — WT, 1977.
4. sz. 22—28. p.

Olaszország

Gallinari, V.: Katonák az olasz parla-
mentben. (1861—1922). — RM, 1977. 2.
sz. 116—119. p.

Mandrillo, P.: A katonák és a nép az
olasz irodalomban. — RM, 1977. 4. sz.
83—88. p.

Románia

Bantea, E.: Az 1944. augusztusi nemzeti
antifasiszta és antiimperialista felkelés
— a román nép függetlenségi törekvé-
seinek kifejeződése. — RIMH, 36. sz.
177. 178—189. p.

Berindei, D.: Külföldi képviselők Buka-
restben és Románia függetlensége (1875
—1877). — RRH, 1977. 2. sz. 279—295. p.

Berza, M.: A román függetlenségi nyilat-
kozat előzményei. — RIHM, 36. sz. 1977.
57—73. p.

Cazanisteanu, C.: Henri-Alexis Brialmont
tábornok Romániában. — RIHM, 36. sz.
1977. 190—201. p.

Cernat, I.: A Román Szocialista Köztár-
saság nemzetvédelmi törvénye. —
RIHM, 36. sz. 1977. 256—264. p.

Cupsa, I. — Culea, M.: A román hadse-
reg harca a függetlenségért. — RRH,
1977. 2. sz. 247—258. p.

Ionita, Gh. I.: A függetlenségtől a román
állam egységéig. — RIHM, 36. sz. 1977.
163—177. p.

Kroner, M.: Az erdélyi szászok álláspon-
tja a román függetlenségi harccal kap-
csolatban (1877—1878). — RRH, 1977. 2.
sz. 308. p.

Maciu, V.: Románia függetlenségi hábo-
rújának politikai előkészítése. — RRH,
1977. 2. sz. 225—245. p.

Muresan, C.: Hogyan lett független állam
Románia? — KO, 1977. 5. sz. 328—331.
p.

Musat, M.: A román nép harca az egy-
ségért és a függetlenségért. — RIHM,
36. sz. 1977. 17—29. p.

Netea, V.: Románia függetlenségi hábo-
rúja — minden román háborúja. —
RRH, 1977. 3. sz. 411—422. p.

Niciu, M. I.: Románia állami független-
ségének nemzetközi elismerése. (Az
orosz-török háborút lezáró békeszerző-
dés, 1878. július 13.) — KO, 1977. 4. sz.
296—297. p.

Nicolae, C.: Románia függetlenségi hábo-
rújának visszhangja a semleges orszá-
gokban. — RIHM, 36. sz. 1977. 144—
162. p.

Papacostea, S.: Vlad Tepes, Havasalföld
fejedelme (1456—1462.) Valóság és mí-
tosz. — RIHM, 36. sz. 1977. 202—210. p.

Pascu, S.: A román nép gazdasági rész-
vétele a függetlenségi háborúban. —
RIHM, 36. sz. 1977. 130—143. p.

Porteanu, A.: A román szocialisták harca
a függetlenségért, a szuverenitásért és
a nemzeti egységért. — RRH, 1977. 3.
sz. 423—438. p.

Stefanescu, S.: A román fejedelemségek
katonai törekvései függetlenségi har-
caikban a középkorban. — RIHM, 36.
sz. 1977. 30—43. p.

Trajkov, V.: Románia függetlenségének
proklamációja és részvétele az 1877—
1878. évi háborúban. — IP, 1977. 5—6.
sz. 52—67. p.

Svájc

Meier, W.: Albert de Tscharnier alezre-
des és a svájciak a francia idegenlé-
gióban. 1—6. r. — RMS, 1977. 5. sz.
225—247., 6. sz. 278—290., 7. sz. 333—
344., 8. sz. 381—402., 9. sz. 447—459.,
10. sz. 497—507. p.

Privat, E.: A genfi csapatok parancsno-
kának feljegyzései. 1939—1945. 1—2. r.
— RMS, 1977. 11. sz. 516—548., 12. sz.
566—592. p.

Svédország

Gruchmann, L.: Svédország a második világháborúban. — VFZ, 1977. 4. sz.
591—657. p.

Szovjetunió

Orosz hadtörténelem 1917-ig

Akimov, F. I.: A bolsevikok politikai
szervező munkája Ukrajnában a had-
seregben, az első világháború idején
(1914. március—1917.) — UIZS, 1977. 1.
sz. 43—51. p.

Molodcugin, M. A.: Forradalmi mozgalmak a fegyveres erőknél Oroszországban, 1917-ben. Összövetségi szimpózium. — VI, 1977. 6. sz. 138—140. p.

Protaszov, L. G.: Az orosz hadsereg osztályösszetétele az októberi forradalom előtt. — ISzSzSzR, 1977. 1. sz. 33—48. p.

Serczyk, Wl.: A zaporozsei kozákság az orosz-török háború időszakában (1768—1774). — PH, 1977. 1. sz. 31—46. p.

Vilinbahov, V. B.: A régi Oroszország hadügyének történetéből. — UIZS, 1977. 1. sz. 62—71. p.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a polgárháború és a szovjetellenes intervenció időszaka

Azovcev, N. N.: A szovjet ország elleni első imperialista betörés visszaverése. — VIZS, 1977. 10. sz. 89—95. p.

(Azovcev) Azovtsev, N. N.: A Vörös Hadsereg megszületése. — RMSov, 1977. 7. sz. 50—52., 60. p.

Beljakevics, I. I.: Lengyel internacionalisták a pétervári Vörös Gárdában, 1917-ben. — UIZS, 1977. 12. sz. 71—80. p.

Buravcsenkov, A. O.: Az orosz hadsereg demokratikus érzelmű tisztjeinek részvétele a forradalmi mozgalmakban. — UIZS, 1977. 9. sz. 34—41. p.

Czerwinski, Z.: Új típusú hadsereg születése a Szovjetunióban. — WL, 1977. 11. sz. 95—102. p.

Danilov, V.: A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg törzsének megalakítása (1921 február—1924 március). — VIZS, 1977. 9. sz. 85—89. p.

Dimitriev, P.: A Vörös Hadsereg hadászati tartalékai az 1919. évi nyári hadjáratban. — VIZS, 1977. 7. sz. 85—92. p.

Dreetz, D.: Az intervenciók és a fehérgárdisták elleni harc (1918—1922). — M, 1977. 11. sz. 87—89., 12. sz. 92—95. p.

Fomin, V. I.: Hőstett az Amur partján. Magyar internacionalisták nyomában. — F, 1977. 18. sz. 6—7. p.

Fomin, V. I.: Magyar internacionalisták

a szovjetért folyó harcokban. — KVSZ, 1977. 20. sz. 91. p.

Fomin, V. I.: A proletár nemzetköziség zászlaja alatt. (Magyar internacionalisták.) — F, 1977. 20—21. sz. 46—47. p.

Gamreckij, Ju. M.: Katonatómegek Ukrajnában a forradalom előkészítésében és megvalósításában. — UIZS, 1977. 9. sz. 127—136. p.

Gonnermann, B.: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a háború és béke kérdésének megoldása. — M, 1977. 10. sz. 24—30. p.

Hajrutdinov, R. G.: Iráni internacionalisták Szovjetoroszországban (1918—1920). — NAA, 1977. 6. sz. 12—20. p.

Heszin, Sz. Sz.: A balti flotta az Októberi Forradalom előestéjén. — VI, 1977. 9. sz. 31—45. p.

Jakovlev, R. M.: Lenin és a Nagy Október vívmányainak védelme. — VM, 1977. 4. sz. 12—24. p.

A kezdet. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulója elé. Fejezetek a szovjet állam történetéből. — F, 1977. 1. sz. 8—11. p.

Konovalov, V.: A párt- és politikai szervezet létrehozása a 6. hadseregnél és tevékenységük 1918—1920-ban. — VIZS, 1977. 6. sz. 77—82. p.

Krynski, H.: Lengyelek a forradalmi tá-

- madásban 1917—1918-ban. — WL, 1977. 11. sz. 70—75. p.
- Maljar, J.:** Jászberénytől Kazahsztánig. Magyar internacionalisták nyomában. (Wiernermann Lajos.) — F, 1977. 19. sz. 6. p.
- Markov, M.:** Lenin és a pártpolitikai munka a Vörös Hadseregben 1918—1920-ban. — VISZ, 1977. 4. sz. 15—25. p.
- Molcsanov, Ju.:** A Nagy Október, a háború és a béke kérdései. — MZS, 1977. 10. sz. 3—13. p.
- Az ostromlott tábor. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulója elé. Fejezetek a szovjet állam történetéből. — F, 1977. 2. sz. 8—11. p.
- Ozerov, M.:** Vörös magyarok. Magyar internacionalisták nyomában. — F, 1977. 16. sz. 11. p.
- Paszkov, Sz. Sz. — Szovaszteev, V. V. — Csernüh, A. G.:** A japán intervenció és kudarcra a szovjet Távol-Keleten. (Japán publikációk.) — NAA, 1977. 6. sz. 21—35. p.
- Piven, A. G.:** A bolsevikok katonai szervező tevékenysége a donyci szénmedencében. — UIZS, 1977. 9. sz. 42—45. p.
- Rybecky, V.:** A békedekrétum közzétételének 60. évfordulója. — HV, 1977. 4. sz. 32—50. p.
- Schaller, K.:** Az SZKP katonapolitikája a proletárforradalom előkészítésének időszakában. — HV, 1977. 6. sz. 52—67. p.
- Sperling, H.:** A Vörös Október és a szocialista haza védelme, 1917—1918. — M, 1977. 10. sz. 92—99. p.
- Szolov'ev, O. F.:** Az Antant szovjetellenes intervenciójának előkészítése és kezdete. Francia és angol levéltárak anyagából. — NNI, 1977. 6. sz. 131—149. p.
- Sztrelbickij, I. Sz.:** Harcostársak. A történelem hősi lapjai. (— — visszaemlékezései a magyar internacionalistákkal közösen vívott harcokra.) — F, 1977. 6. sz. 6—9. p.
- Találkozások Leninnel. F. Fornalska, W. Lakowski, P. Malkow stb. visszaemlékezései. (Lengyelek a polgárháborúban.) — WPH, 1977. 3. sz. 126—152. p.
- Toropov, L. N.:** Szovjet katonatanácsok küldöttei Közép-Oroszországban 1917-ben. — VI, 1977. 8. sz. 46—70. p.
- Trani, E. P.:** Az Oroszország elleni amerikai intervenció: Woodrow Wilson döntésének újraértékelése. — The Journal of Modern History, 1976. 3. sz. 440—461. p.
- Urbanowicz, J.:** A Nagy Októberi Szocialista Forradalom eszméje győz. — WPH, 1977. 3. sz. 9—20. p.
- Vávra, V.:** Csehszlovák internacionalisták Szovjetországban 1917—1920. — HV, 1977. 4. sz. 51—63. p.
- Verner, W.:** A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a katonai kérdések megoldása. — MG, 1977. 4. sz. 389—400. p.
- Vinogradov, V.:** Az „Auróra” ágyúlövése után. — TISZ, 1977. 10. sz. 32—34. p.
- Vorob'ev, Sz.:** A polgárháború lángoló éveiben. — TISZ, 1977. 10. sz. 35—38. p.
- Wrzosek, M.:** Az 1. lengyel forradalmi ezred oroszországi tevékenységének történetéből. — WPH, 1977. 3. sz. 48—72. p.
- Zsilin, P. A. — Azovcev, N. N.:** A proletárforradalom katonai tapasztalatai. — VM, 1977. 11. sz. 15—30. p.
- Zsohov, M.:** A Csapajev hadosztály. — VIZS, 1977. 2. sz. 78—80. p.

A Szovjetunió fegyveres erőinek útja a polgárháborútól napjainkig

- DeVries, P. T.:** Hruscsov és a hadsereg. A szovjet hadsereg és a párt kapcsolatai, 1955—1964. — MR, 1977. 5. sz. 73—81. p.
- Episev, A.:** A Nagy Október hadserege. (A Szovjetunió Fegyveres Erői napjára.) — KZ, 1977. 45. sz. 2. p.
- Fedotov, V.:** A párt és a nép gondoskodása a háborús sérültekről. — VIZS, 1977. 6. sz. 90—94. p.
- Garder, M.:** A szovjet haderő fejlődése 1917—1977. között. — ÖMZ, 1977. 6. sz. 468—476. p.
- Gorskov, Sz. G.:** A Szovjetunió tengeri hadereje — Survival, 1977. 1. sz. 24—29. p.
- Az ifjúság honvédelmi nevelése. — VIZS, 1977. 8. sz. 109—112. p.
- Iscsenko, G. — Csernov, V.:** A tiszték marxista-leninista képzése formáinak és módszertanának tökéletesítéséről. — VIZS, 1977. 4. sz. 97—101. p.
- Karpinski, J.:** Az oktatás egyes kérdései a Szovjetunió Frunze Katonai Akadémiáján a Nagy Honvédó Háború éveiben. — MW, 1977. 1. sz. 60—67. p.
- Keil, W.:** A szovjet haditengerészeti flotta harci útja. — M, 1977. 4. sz. 117—120. p.
- Komarov, N.:** A szovjet állam honi légvédelme a békés építés időszakában (1924—1941). — VPVO, 1977. 3. sz. 78—84. p.
- A leningrádi Haditengerészeti Akadémia 150 éve. — RMSov, 1977. 4. sz. 9. p.
- Magenheimer, H.:** A fegyverkezési politika és a jelenkori gazdasági problémák

a Szovjetunióban. — ÖO, 1977. 4. sz. 265—275. p.

Michnák, A.: 60 éves a szovjet hadsereg. — HV, 1977. 3. sz. 23—41. p.

Muratov, H.: Honvédelmi nevelőmunka a dolgozók között 1924—1928-ban. — VIZS, 1977. 3. sz. 98—101. p.

Nikitin, E.: A szovjet fegyveres erők fejlesztése és az SZKP a két világháború közötti időszakban. — VIZS, 1977. 10. sz. 95—101. p.

Noszkov, I.: A magasfokú éberség az idő parancsa. — VIZS, 1977. 11. sz. 98—102. p.

Nowak, Zb.: A szovjet hadiipar fejlődése 1917—1978 között. — WPH, 1977. 4. sz. 3—21. p.

Nytra, M.: Kádereképzés a Nagy Honvédő Háború idején a szovjet hadseregben. Időtálló nevelési módszerek. — HV, 1977. 3. sz. 56—76. p.

A nyugatnémet Clausewitz Társaság értékelése a Szovjetunió politikájáról, hadászataról és fegyverkezéséről (1945—1975). — ÖMZ, 1977. 1. sz. 55—57. p.

Petkov, F.: Az SzKP tevékenysége a szovjet fegyveres erők erősítéséért a háború utáni időszakban. — VIZS, 1977. 5. sz. 107—112. p.

Piha, D. D.: 50 éves a DOSZAAF. — UIZS, 1977. 1. sz. 129—132. p.

Pokriskin, A.: A DOSZAAF a fegyveres erők megbízható segítőtje és tartaléka. — VIZS, 1977. 1. sz. 60—65. p.

Surügin, A.: Az SzKP XXV. kongresszu-

sa és a katonai káderek lenini munkastílusa. — VIZS, 1977. 4. sz. 3—11. p.

Szobolev, M.: Az SzKP a hadseregben és a flottánál végzett pártpolitikai munka szervezője. — VIZS, 1977. 11. sz. 60—70. p.

Szorokin, A.: A fegyveres erőknél végzett eszmei nevelőmunka a háború után. — VIZS, 1977. 9. sz. 3—15. p.

(*Sztiskovszkij*) *Stischkowskij, (V.) W. (M.)*: A híradástechnika és vezetési technika fejlődése a szovjet hadseregben 1918—1977. — MTT, 1977. 10. sz. 443—446. p.

Szűszoev, V. Sz.: 150 éves a Haditengerészeti Akadémia. — VM, 1977. 2. sz. 74—79. p.

Taubler, Z.: A szovjet hadsereg és a lenini Komszomol. — HV, 1977. 5. sz. 53—62. p.

Tramm, B.: A polgári védelem tapasztalataiból. — VIZS, 1977. 12. sz. 56—60. p.

Vaszjutin, Ju. — *Krivorotenko, V.*: A Komszomol és az ifjúság eszmei-politikai felkészítése a haza védelmére. — VIZS, 1977. 2. sz. 16—20. p.

Vlaszevics, Ju. E.: A Szovjetunió hadigazdasági potenciáljának fejlődése a szovjet hatalom éveiben. — VM, 1977. 6. sz. 3—12. p.

Volkogonov, D.: A szovjet katonák erkölcsi nevelése az SzKP XXV. kongresszus határozatainak tükrében. — VIZS, 1977. 6. sz. 3—13. p.

Zsilin, P.: A Nagy Október és a szocialista haza védelme. — VIZS, 1977. 10. sz. 12—19. p.

MEGEMLEKEZÉSEK, ÉLETRAJZOK

A polgárháború hősei. (Életrajzok.) — VIZS, 1977. 2. sz. 64—67., 4. sz. 58—62., 6. sz. 59—62., 8. sz. 63—66. p.

A Szovjetunió Hősei (Életrajzok.) — VIZS, 1977. 1. sz. 72—76. p.

A Szovjetunió Kétszeres Hősei. (Életrajzok.) — VIZS, 1977. 3. sz. 43—47., 5. sz. 42—47., 7. sz. 50—55., 9. sz. 49—54., 11. sz. 71—77. p.

Zajcev, A. D.: Halhatatlan hőstettek. (A Nagy Honvédő Háború hősei.) — ISzSzSZR, 1977. 3. sz. 109—128. p.

Karpov, I. K.: Katonai hőstettek a szovjet hazáért. (Ivan Hrisztoforovics *Bagramjan* 80. születésnapja.) — UIZS, 1977. 11. sz. 124—125. p.

(*Merzsanov*) *Merjanov, M.*: I. H. *Bagramjan* marsall születésének 80. évfordulójára. — RMSov, 1977. 11. sz. 60—61. p.

Vaszilevszkij, A.: I. H. *Bagramjan* a Szovjetunió marsallja. — VIZS, 1977. 12. sz. 111—115. p.

Glebov, I. — *Kuzovkov, I.*: P. I. *Batov* hadseregtábornok. — VIZS, 1977. 6. sz. 123—126. p.

Mievre, J.: *Abel Bonnard* politikai fejlődése 1942 tavaszáig. — RHDGM, 108. sz. 1977. 1—26. p.

Cilleuls, J. des: *Jean-Francois Coste* (1741—1819) *Rochambeau* hadseregének főorvosa, *Versailles* első tisztviselője (1790—1792). — RHA, 1977. 1. sz. 7—27. p.

Hlebnikov, N.: A legendás hadosztályparancsnok V. I. *Csapaev* születésének 90. évfordulójára. — KZ, 1977. 32. sz. 2. p.

Gordon, B.: A fasizmus katonája: *Joseph Darnand* politikai felfogása. — RHDGM, 108. sz. 1977. 43—70. p.

Bücheler, H.: *Louis Nicolas Davout* (1770—1823). — WR, 1977. 4. sz. 129—136. p.

Lagzi István: *Dóró Gábor*. (A Magyar-Lengyel Menekültügyi Bizottság tagja.) — LE, 1977. 9. sz. 20. p.

Kolszkij, M.: *Feliks Dzerzsinszkij*. Születésének 100. évfordulójára. — F, 1977. 17. sz. 6—7. p.

(*Marczenko*) *Martchenko, A.*: A forrada-

- lom lovagja. F. E. *Dzserzsinszkij* születésének 100. évfordulója. — RMSov, 1977. 8. sz. 58—60. p.
- Nikaskin, V.*: A forradalom lovagja. (F. E. *Dzserzsinszkij* születésének 100. évfordulója.) — KVSZ, 1977. 17. sz. 55. p.
- Prikryl, L.*: *Feliks Edmundovics Dzerzsinszkij*. — HV, 1977. 3. sz. 77—89. p.
- Szuskov, V.*: F. E. *Dzserzsinszkij* katonai tevékenysége. — VIZS, 1977. 9. sz. 62—69. p.
- Teleszynski, J.*: *Feliks Dzerzsinszkij* katonai tevékenysége. — WPH, 1977. 3. sz. 33—47. p.
- Szolonicün, G.*: *Jan Fabriciusz*. — VIZS, 1977. 7. sz. 122—124. p.
- Szverdlov, F.*: K. N. *Galickij* hadsereg-tábornok. — VIZS, 1977. 9. sz. 122—124. p.
- Dühan, M. D.* — *Ducik, G. A.*: *Ivan Genov* — a polgárháború és a Nagy Honvédő Háború hőse. — UIZS, 1977. 1. sz. 109—112. p.
- Leonid Govorov* marsall. Megemlékezés 80. születésnapja alkalmából. — RMSov, 1977. 2. sz. 44—45. p.
- Glebov, I.*: N. I. *Guszev* vezérezredes. — VIZS, 1977. 12. sz. 119—121. p.
- Hennyey* Gusztáv vezérezredes halálára. — TR, 1977. 4. sz. 311. p.
- Babinin, E.*: Az internacionalizmus zászlaja alatt. (A két *Hunya* István.) — KZ, 1977. 134. sz. 3. p.
- Vaszilevszkij, A.*: Sz. P. *Ivanov* hadsereg-tábornok. — VIZS, 1977. 8. sz. 122—126. p.
- Györkei Jenő*: Író, kommunista forradalmár. *Jász Dezső* köszöntése. — Új szó (Bratislava), 1977. december 14. 5. p.
- Vakurov, I.*: M. P. *Kirponosz* vezérezredes. — VIZS, 1977. 1. sz. 125—128. p.
- Bücheler, H.*: *Jean Baptiste Kléber* (1753—1800). Adalék Hammelburg helyőrségi város 1200 éves fennállásához. — KTR, 1977. 3. sz. 100—101. p.
- Konsztantinov, N.*: I. Sz. *Konev* marsall születésének 80. évfordulója. — RMSov, 1977. 12. sz. 42—43. p.
- Rudenko, N. N.*: Kiváló szovjet hadvezér. (80 éve született *Ivan Sztepanovics Konev*, a Szovjetunió marsallja.) — UIZS, 1977. 12. sz. 109—113. p.
- Zsador, A.*: I. Sz. *Konev*, a Szovjetunió marsallja. — VIZS, 1977. 12. sz. 115—119. p.
- Engelmayer Ákos*: „Aki befogadta a lengyeleket.” *Kossuth Lajos* születésének 175. évfordulója. — LE, 1977. 12. sz. 17. p.
- Deniszenko, P. I.*: Lángoló szovjet hazafi. (90 éve született Sz. A. *Kovpak*.) — UIZS, 1977. 5. sz. 126—129. p.
- Perezsgin, V.*: A kiváló partizánvezér. (Sz. A. *Kovpak* születésének 90. évfordulója.) — VIZS, 1977. 5. sz. 124—127. p.
- Vojcehovics, V.*: A népnek szentelt élet. (Sz. A. *Kovpak* születésének 90. évfordulója.) — KZ, 1977. 122. sz. 2. p.
- Bagramjan, I.*: V. V. *Kurasszov* hadsereg-tábornok. — VIZS, 1977. 7. sz. 125—127. p.
- Sobczak, J.*: A Lengyelországban töltött évek V. I.: *Lenin* életében. — WL, 1977. 11. sz. 81—86. p.
- Fedorov, A.*: E. F. *Loginov*, a légiőrség marsallja. — VIZS, 1977. 9. sz. 125—127. p.
- A győzelem fegyvereinek megalkotói. *Borisz Mihajlovics Malinin* (1880—1946). — MTT, 1977. 3. sz. 132. p.
- Bobkov, N.*: K. A. *Mereckov* marsall 80. születésnapjára. — RMSov, 1977. 5. sz. 41—42. p.
- Parkin, P.*: K. A. *Mereckov* a Szovjetunió marsallja. — VIZS, 1977. 6. sz. 120—123. p.
- A nép szolgálatában. K. Sz. *Moszkalenko* marsall 75. születésnapjára. — RMSov, 1977. 4. sz. 54—55. p.
- Bannikov, B.*: *Pavel Sztepanovics Nahimov* admirális. — VIZS, 1977. 7. sz. 120—122. p.
- Blank, A. Sz.*: Találkozások és beszélgetések (*Friedrich Paulus* vezértábornaggal. (Visszaemlékezés.) — MG, 1977. 6. sz. 716—724. p.
- Lissarrague, P.*: Egy francia repülőgéptervező: *Henry Potez*. — RHA, 1977. 2. sz. 87—102. p.
- Révész Géza* vezérezredes halála alkalmából. — TR, 1977. 2. sz. 137. p.
- Gledov, I.*: P. L. *Romanenko* vezérezredes. — VIZS, 1977. 3. sz. 125—126. p.
- Doepner, F.*: *Johann Conrad Schlaun*, barokk építőmester és katonatiszt. — EW, 1977. 1. sz. 32—37. p.
- Ivanov, Sz.*: Sz. M. *Stemenko* hadsereg-tábornok. — VIZS, 1977. 2. sz. 124—127. p.
- Kalenicsneko, P. M.*: A lengyel, a szovjet és a spanyol nép hőse. (80 éve született *Karol Swierczewski*.) — UIZS, 1977. 2. sz. 127—129. p.
- Stapor, Z.*: *Karol Swierczewski* vezérezredes „Walter” — katona, hazafi és internacionalista, a Lengyel Néphadsereg kiemelkedő katonai vezetője. — MW, 1977. 3. sz. 3—13. p.
- Stapor, Z.*: *Karol Swierczewski* „Walter” — katona, hazafi és internacionalista, a Lengyel Néphadsereg kiemelkedő vezetője. — WPH, 1977. 1. sz. 37—59. p.
- Orlov, A.*: V. D. *Szokolovszkij* marsall születésének 80. évfordulója. — RMSov, 1977. 7. sz. 42—43. p.
- Rakickij, A.*: V. D. *Szokolovszkij* a Szovjetunió marsallja. — VIZS, 1977. 7. sz. 106—109. p.

Roszszejkin, I. M.: Nyolcvan éve született
Vaszilij Danilovics *Szokolovszkij*. —
UIZS, 1977. 7. sz. 114—116. p.

Kljakovic, V.: *Tito* — államférfi és stra-
tégia. (1944—1945). — VOG, 1977. 2—3.
sz. 85—105. p.

Sobczak, K.: *Wanda Wasilewska* — a tár-

sadalmi haladásért, függetlenségért és
szocializmusért vívott harc hősnője. —
WPH, 1977. 1. sz. 3—36. p.

Összeállította:
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

NAGY LÁSZLÓ	Bethlen Gábor, a hadvezér — — — — —	379
URBÁN ALADÁR	A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában — — — — —	405
BENCZE LÁSZLÓ	A Monarchia Balkán-politikája Bosznia és Hercegovina okkupációja előtt — — — — —	423

KÖZLEMÉNYEK

VARSÁNYI	A karlócai ütközet — — — — —	455
PÉTER ISTVÁN	Emlékek és adalékok Néphadseregünk születéséhez — — — — —	464
ÖLVEDI IGNÁC		

SZEMLE

A. KASKA	A hídfő (<i>Godó Ágnes</i>) — — — — —	491
R. R. SCHOFIELD	Der Sprung über den Kanal (<i>Farkas Márton</i>) —	493
* * *	Militärgeschichte 1979. 1—6 sz. (<i>Zachar József</i>)	497

BIBLIOGRÁFIA

* * *	Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertórium. 1977. II. Rész (<i>Viniczai István—Windisch Aladárné</i>) — — — — —	502
-------	---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЛАСЛО НАДЬ	Полководец Габор Бетлен	— — — — —	379
АЛАДАР УРБАН	Призыв на помощь секейских войск в мае 1848 года		405
ЛАСЛО БЕНЦЕ	Политика Австро-Венгерской монархии на Балканах перед оккупацией Боснии и Герцеговины	— — —	423

ПУБЛИКАЦИИ

ПЕТЕР ИШТВАН ВАРШАНЬИ ИГНАЦ ЭЛЬВЕДИ	Битва при Карлоце	— — — — —	455
	Воспоминания и материалы о рождении Венгерской Народной Армии	— — — — —	464

ОБЗОР

А. КАШКА	Плацдарм (<i>Агнеш-Годо</i>)	— — — — —	491
Р. Р. ШОФИЛЬД	Der Sprung über den Kanal (<i>Мартон Фаркаш</i>)	— —	493
* * *	Militärgeschichte 1979, № 1—6. (<i>Йозеф Захар</i>)	— —	497

БИБЛИОГРАФИЯ

* * *	Библиография зарубежных военно-исторических журналов (<i>Иштван Винцици—Злеонора Виндици</i>)	— —	502
-------	---	-----	-----

INHALT

STUDIEN

LÁSZLÓ NAGY	Gábor Bethlen, der Feldherr — — — — —	379
ALADÁR URBÁN	Der Ruf zur Hilfe der Szekler Militärs im Mai 1848 — — — — —	405
LÁSZLÓ BENCZE	Die Balkan-Politik der Habsburger Monarchie vor der Okkupation von Bosnien und Herzegovinen — — — — —	423

MITTEILUNGEN

PÉTER ISTVÁN VARSÁNYI	Das Gefecht von Karlocza — — — — —	455
IGNÁC ÖLVEDI	Daten und Erinnerungen zur Geburt unserer Volksarmee — — — — —	464

RUNDSCHAU

A. KASKA	Der Brückenkopf (<i>Agnes Godó</i>) — — — — —	491
R. R. SCHOFIELD	Der Sprung über den Kanal (<i>Márton Farkas</i>) —	493
* * *	Militärgeschichte 1979, Nr. 1—6 (<i>József Zachar</i>)	497

BIBLIOGRAPHIE

* * *	Repertorium der ausländischen Kriegsgeschichtlichen Fachschriften 1977. II. Teil (<i>István Vinniczai—Eleonora Windisch</i>) — — — — —	502
-------	--	-----

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

Csorba Csaba
VARAK A HEGYALJÁN 40 Ft

AZ IGAZSÁG AFGANISZTÁN RÓL 17 Ft

Richard Collier
DUNKERQUE HOMOKJA 45 Ft

Sz. A. Andrjuscsenko
DNYEPERTŐL A DUNÁIG 27 Ft

A. I. Babin
ENGELS KATONAELMÉLETI NÉZETEINEK
KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSE 64 Ft

V. M. Bondarenko—A. F. Volkov
A CSAPATVEZETÉS AUTOMATIZÁLÁSA 35 Ft

Tóth Sándor
A BUDAI ÖNKÉNTES EZRED 10 Ft

P. Luknyickij
MAGYAR NAPLÓ 35 Ft